

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

NATIONAL
LIBRARY OF ARMENIA

ԲԱՆԲԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐԻ

BULLETIN

OF ARMENIAN LIBRARIES

2024 (2)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

*ԲԱՆԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐԻ
ԳԻՏԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ*

2024 (2)

ԵՐԵՎԱՆ
«ԳԻՐՔ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2024

NATIONAL LIBRARY OF ARMENIA

***BULLETIN OF ARMENIAN LIBRARIES
SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL***

2024 (2)

**YEREVAN
“GIRK” PUBLISHING HOUSE
2024**

НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА АРМЕНИИ

***ВЕСТНИК БИБЛИОТЕК АРМЕНИИ
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ***

2024 (2)

**ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО «ГИРК»
2024**

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 2015 ԹՎԱԿԱՆԻՑ
ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՏԱՐԵԿԱՆ ԵՐԿՈՒ ԱՆԳԱՄ
Հրատարակությունը երաշխավորված է Հայաստանի
ազգային գրադարանի գիտական խորհրդի կողմից

Գլխավոր խմբագիր՝
Զուլյան Աննա

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Պատասխանատու խմբագիր՝
Ղազարյան Հայկանուշ

Ավդոյան Լևոն
Զարգարյան Տիգրան
Էլիազյան Գայանե
Լիզունովա Իրինա
Համբարձումյան Հայկ
Հովհաննիսյան Գայանե
Կուչմա Իրինա

Մուրադյան Խաչիկ
Տեր Արարատ Պողոսյան
Ռեպանովիչ Անջելա

Սահակյան Վահե
Սուքիասյան Գագիկ

«Հայաստանի ազգային գրադարան» ՊՈԱԿ-ի տնօրենի
տեղակալ գիտական գծով
Պատմական գիտությունների դոկտոր
Տեխնիկական գիտությունների թեկնածու
Քիմիական գիտությունների թեկնածու
Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Հանրահասանելի գիտության և տեղեկատվության
փորձագետ
Պատմական գիտությունների դոկտոր
Պատմական գիտությունների թեկնածու
Տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, մարքեթինգի
դոկտոր
Սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու
Մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ

Տեխնիկական խմբագիր՝
Զոհրաբյան Սառա

Ավետյան Նորա
Բոյաջյան Անի
Հայրապետյան Ներսես
Շիրինյան Աննա
Տոնոյան Ռուզան

Բանբեր Հայաստանի գրադարանների գիտամեթոդական հանդեսի հրատարակությունը (2015-2019 թթ.) շարունակվում է «Հայաստանի ազգային գրադարան» ՊՈԱԿ-ի գիտխորհրդի 2021 թվականի հունիսի 10-ի նիստի որոշման համաձայն: 2024 թվականի երկրորդ թողարկումը ներառում է հոդվածներ և հաղորդումներ՝ 2024 թվականի հոկտեմբերի 3-4-ն անցկացված «Ժառանգության պահպանություն՝ հանուն կայուն ապագայի» գիտաժողովի համապատասխան նիստերում ներկայացված զեկուցումների և հաղորդումների հիման վրա: Նյութերը ներկայացված են 7 բաժիններով՝ Ազգային ժառանգության պահպանություն, Ընթերցանության խթանում, Թվային բովանդակության կառավարում, Կառավարում և մասնագիտական զարգացում, Հայկական ժառանգության պահպանություն և հանրահռչակում, Միջուղի ժառանգության պահպանություն և հանրահռչակում, Հաղորդումներ: Հանդեսը նախատեսված է գրադարանագիտության, մատենագիտության, թանգարանագիտության, հումանիտար գիտությունների ոլորտի մասնագետների համար:

ISSN 1829-4685

**PUBLISHED SINCE 2015
FREQUENTLY: TWICE A YEAR**

The publication is guaranteed by the Scientific Council
of the National Library of Armenia

Editor-in-Chief

Chulyan Anna

Candidate of Sciences in Philology, Associate
Professor

EDITORIAL BOARD

Responsible Editor

Ghazaryan Haykanush

Avdoyan Levon
Zargaryan Tigran
Eliazaryan Gayane
Lizunova Iryna
Hambardzumyan Hayk
Hovhannisyan Gayane
Kuchma Iryna
Mouradian Khatchig
Fr. Ararat Poghosyan
Repanovici Angela

Sahakyan Vahe
Sukiasyan Gagik

Deputy Director for Science of the “National
Library of Armenia” SNCO
Doctor of Sciences in History
Candidate of Sciences in Technology
Candidate of Sciences in Chemistry
Doctor of Sciences in History, Professor
Candidate of Sciences in Philology
Doctor of Sciences in Philology, Professor
Open Science and Open Access Expert
Doctor of Sciences in History
Candidate of Sciences in History
Doctor of Engineering Sciences, Doctor of
Marketing
Doctor of Sciences in Sociology
Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor

EDITORIAL STAFF

Technical Editor

Zohrabyan Sara

Avetyan Nora
Boyadjian Ani
Hayrapetyan Nerses
Shirinyan Anna
Tonoyan Ruzan

The publication of Bulletin of Armenian Libraries, the scientific methodical journal (2015-2019), continues according to the decision of the Scientific Council of the National Library of Armenia on June 10, 2021. The second issue of 2024 includes articles and reports based on the presentations at the relevant sessions of the "Heritage Preservation for a Sustainable Future" conference held on October 3-4, 2024. The materials are presented in 7 sections: National Heritage Preservation, Reading Promotion, Digital Content Management, Management & Professional Development, Armenian Heritage Preservation & Promotion, Diaspora Heritage Preservation & Promotion, Reports. The journal is meant for experts in the fields of library science, bibliography, museology and humanities.

Главный редактор

Чулян Анна

Кандидат филологических наук, доцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Ответственный редактор

Казарян Айкануш

Авдоян Левон

Заргарян Тигран

Элиазян Гаяне

Лизунова Ирина

Амбардзумян Айк

Оганнисян Гаяне

Кучма Ирина

Мурадян Хачик

Иерей Арарат Погосян

Репанович Анжела

Саакян Ваге

Сукиасян Гагик

Заместитель директора ГНКО «Национальная библиотека Армении» по научной деятельности

Доктор исторических наук

Кандидат технических наук

Кандидат химических наук

Доктор исторических наук, профессор

Кандидат филологических наук

Доктор филологических наук, профессор

Эксперт по Открытой науке и Открытому доступу

Доктор исторических наук

Кандидат исторических наук

Доктор технических наук, доктор по маркетингу

Кандидат социологических наук

Доктор педагогических наук, профессор

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Технический редактор

Зограбян Сара

Аветян Нора

Бояджян Ани

Айрапетян Нерсес

Ширинян Анна

Тоноян Рузан

Издание научно-методического журнала «Вестник библиотек Армении» (2015–2019 гг.) продолжается согласно решению Ученого совета Национальной библиотеки Армении от 10 июня 2021 года. Во второй выпуск 2024 г. включены научные статьи и доклады, основанные на докладах, представленных на соответствующих сессиях конференции «Сохранение наследия для стабильного будущего», состоявшейся 3-4 октября 2024 года. Материалы представлены в семи разделах: Сохранение национального наследия, Продвижение чтения, Управление цифровым контентом, Управление и профессиональное развитие, Сохранение и популяризация армянского наследия, Сохранение и популяризация наследия диаспоры, Доклады. Журнал предназначен для специалистов в области библиотечного дела, библиографии, музееведения и гуманитарных наук.

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳՐԻ ԽՈՍՔ

Հարգելի՛ գործընկեր, սիրելի՛ ընթերցող,

Ձեր դատին է ներկայացվում «Բանբեր Հայաստանի գրադարանների» էլեկտրոնային հանդեսի 2024 թվականի երկրորդ թողարկումը:

Ժամանակակից աշխարհում գրադարանները վաղուց դուրս են եկել միայն գրքերի պահպանման շրջանակներից՝ դառնալով տեղեկատվության, կրթության և մշակութային ժառանգության կարևորագույն կենտրոններ: Մենք ոչ միայն շարունակում ենք հավատարիմ մնալ մեր ավանդույթներին,

այլև նոր հեռանկարներ ենք բացում գրադարանագիտության, տեղեկատվական գիտությունների և հարակից ոլորտների մասնագետների համար՝ իրենց փորձն ու գիտելիքները կիսելու հնարավորություն ընձեռելով:

Հանդեսի այս թողարկումը հատկանշական է իր բովանդակային հագեցվածությամբ և հեղինակների աշխարհագրական ընդգրկմամբ: Ներկայացված հոդվածները արտացոլում են ժամանակակից գրադարանագիտության առավել արդիական միտումները՝ թվային տեխնոլոգիաներից մինչև մշակութային ժառանգության պահպանման նորարարական մեթոդներ:

«Բանբեր Հայաստանի գրադարանների» հանդեսի նոր համարում ամփոփված են Հայաստանի ազգային գրադարանի պետական կարգավիճակ ստանալու 105-ամյակին նվիրված «Ժառանգության պահպանություն՝ հանուն կայուն ապագայի» խորագրով միջազգային գիտաժողովի (2024 թ. հոկտեմբերի 3-4-ը) մասնակիցների հոդվածները: Տարբեր ոլորտների մասնագետների մասնակցությունը գիտաժողովին ևս մեկ անգամ հաստատեց Հայաստանի դերը որպես գրադարանային, թանգարանային, հրատարակչական, արխիվային և հարակից ոլորտների նոր մասնագիտական հարթակ: Լիահույս ենք, որ գիտաժողովների այս շարքի շարունակականությունը կկամրջի միջազգային մասնագիտական հանրույթը:

Հանդեսում ամփոփված են 24 հոդված և հաղորդում, որոնք ներկայացված են հետևյալ ուղղություններով. Ազգային ժառանգության պահպանություն, Ընթերցանության խթանում, Թվային բովանդակության կառավարում, Կառավարում և մասնագիտական զարգացում, Հայկական ժառանգության պահպանություն և հանրահռչակում, Միջուկային ժառանգության պահպանություն և հանրահռչակում, Հաղորդումներ: Գիտաժողովի մասնակիցների բոլոր ելույթներին կարող եք ծանոթանալ՝ անցնելով հետևյալ հղումով՝ <https://nla.am/heritage2024>:

Միայն համատեղ ջանքերով է կարելի զարգացնել գրադարանային ոլորտը, դիմակայել ժամանակակից մարտահրավերներին, դառնալ նոր աշխարհաքաղաքականության անբաժանելի մասը: Համոզված ենք, որ այս թողարկումը ևս մեկ կարևոր քայլ կդառնա հայկական գրադարանագիտության զարգացման և միջազգային ներգրավվածության համար:

«Բանբեր Հայաստանի գրադարանների»
էլեկտրոնային հանդեսի գլխավոր խմբագիր
Բ.Գ.Թ., դոցենտ Աննա Զուլյան

NOTE FROM THE EDITOR-IN-CHIEF

Dear colleagues,

We are pleased to introduce the second issue of the 2024 edition of the scientific methodical journal “Bulletin of Armenian Libraries.”

In the modern era, libraries have evolved far beyond their traditional role as repositories of books, emerging as key centers for information, education, and the preservation of cultural heritage. We remain steadfast to our traditions, while also creating new opportunities for professionals in library and information science, and related fields, offering a platform for them to share their experience and insights.

This issue is distinguished by its rich content and the diverse geographical representation of its authors. The featured articles reflect the latest trends in modern librarianship, ranging from digital technologies to innovative approaches in the preservation of cultural heritage.

The latest issue of the “Bulletin of Armenian Libraries” compiles the articles presented by the participants of the international conference “Heritage Preservation for a Sustainable Future” (October 3-4, 2024), dedicated to the 105th anniversary of the National Library of Armenia receiving state status. The involvement of specialists from various fields in the conference further reaffirmed Armenia’s emerging role as a prominent professional platform for library, museum, publishing, archival, and related fields. We believe that the ongoing series of conferences will serve to strengthen the bonds within the international professional community.

The journal includes 24 articles and reports, presented in the following sections: National Heritage Preservation, Reading Promotion, Digital Content Management, Management and Professional Development, Armenian Heritage Preservation and Promotion, Diaspora Heritage Preservation and Promotion, and Reports. Conference participants’ presentations are available at: <https://nla.am/heritage2024>.

The library field will be developed, face modern challenges, and become an integral part of the new geopolitics only through joint efforts. We believe, that this issue will represent a significant step forward in the development of Armenian librarianship and its international engagement.

E-journal “Bulletin of Armenian Libraries” Editor-in-Chief,
Anna Chulyan, Ph.D., Associate Professor

СЛОВО ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Уважаемые коллеги, дорогие читатели!

Представляем вашему вниманию второй выпуск электронного журнала «Вестник библиотек Армении» за 2024 год.

В условиях современных реалий библиотеки давно вышли за рамки хранения книг, трансформируясь в центры информации, образования и сохранения культурного наследия. Мы продолжаем традиции и создаем новые возможности для специалистов в области библиотечного дела, информационных наук и смежных дисциплин в целях обмена профессиональным опытом и научными достижениями.

Настоящий выпуск отличается широкой тематической насыщенностью и географическим охватом. Представленные статьи отражают наиболее актуальные тенденции современного библиотековедения – от цифровых технологий до инновационных методов сохранения культурного наследия.

В новом номере журнала «Вестник библиотек Армении» представлены статьи участников международной конференции «Сохранение наследия для стабильного будущего» (3–4 октября 2024 г.), приуроченной к 105-летию присвоения государственного статуса Национальной библиотеке Армении. Участие специалистов из различных областей уже во второй раз подтвердило роль Армении как новой профессиональной платформы для библиотечного, музейного, издательского, архивного и смежных направлений. Мы надеемся, что продолжение этой серии конференций послужит связующим звеном в международном профессиональном сообществе.

В журнале представлены 24 статьи и доклады по следующим направлениям: Сохранение национального наследия, Продвижение чтения, Управление цифровым контентом, Управление и профессиональное развитие, Сохранение и популяризация армянского наследия, Сохранение и популяризация наследия диаспоры, Доклады. С выступлениями участников конференции можно ознакомиться по следующей ссылке: <https://nla.am/heritage2024>.

Развитие библиотечной сферы, преодоление современных вызовов и интеграция в новую геополитическую реальность возможны исключительно при объединении усилий профессионального сообщества. Мы уверены, что настоящий выпуск внесет значительный вклад в развитие библиотечного дела в Армении и укрепит его позиции в международном сообществе.

Главный редактор электронного журнала
«Вестник библиотек Армении»
к.ф.н., доцент Анна Грайровна Чулян

<https://doi.org/10.52027/18294685-kask.2-08>

АЛЕКСАНДРОВА КРАСИМИРА
Национальная библиотека Святых Кирилла и Мефодия

СОХРАНЕНИЕ КНИЖНО-ДОКУМЕНТАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКЕ ИМЕНИ СВЯТЫХ КИРИЛЛА И МЕФОДИЯ

Ключевые слова: культура, наследие, устойчивость, развитие, практики, сохранение, консервация, метод анокии, коллекции, фототипные издания.

Keywords: culture, heritage, sustainability, development, practices, preservation, conservation, anoxia method, collections, phototype editions.

Библиотеки – это те притягательные места, которые объединяют людей и идеи, помогая им достигать общих целей. Такой же является и миссия Национальной библиотеки имени Святых Кирилла и Мефодия, которой выпала привилегия хранить бесценное книжно-документальное наследие Болгарии. Основанная 146 лет назад как храм духа, она сохраняет эту роль и по сей день, бережно охраняя традиции и культурную историю нашего народа. Это место, которое воспитывает поколения болгар в любви к знаниям и уважении к человеческим ценностям.

В болгарской истории слово, письменность и духовность играют судьбоносную роль. Обращаясь к заветам наших предков, мы видим, что одно из важнейших их посланий – это сохранение традиций и национальной идентичности. Государство, которое не помнит своего прошлого, не имеет будущего.

Национальная библиотека имени Святых Кирилла и Мефодия – это первая болгарская культурная институция, созданная после Освобождения, и сегодня является крупнейшей общественной библиотекой в Болгарии. Она является историческим примером выдающейся преемственности поколений специалистов и исследователей. С одной стороны, задача такой институции – поддерживать информационные потребности пользователей. С другой стороны, она является наглядным символом сотрудничества, благодаря которому достигаются зрелые плоды научной и исследовательской деятельности.

Начиная с момента основания библиотеки в 1878 году и до настоящего времени, первое, с чем она ассоциируется, – это необъятность знаний, хранящихся за её величественными стенами.

Более полутора веков этот храм духа самоотверженно выполняет свою миссию – сохранять книжное богатство и культурную идентичность. Национальная библиотека обладает всеми видами документов, которые Европейская комиссия квалифицирует как книжное культурное наследие. Главный приоритет в деятельности Национальной библиотеки – сохранение и защита уникальных документальных коллекций, которые здесь хранятся.

Основные коллекции, которые поддерживает Национальная библиотека, включают:

- Болгарские, славянские, восточные (ориентальные) и другие иностранные рукописи, архивные документы, редкие и ценные старопечатные книги;
- Специальные издания – официальные документы, картографические и графические материалы, музыкальные издания и другие;
- Архив болгарской книги – коллекция печатных и других произведений книжной культуры в соответствии с Законом об обязательном депонировании печатных и других произведений;
- Представительная коллекция иностранной литературы по всем областям знаний;
- Булгарика – публикации за границей на болгарском языке или связанные с Болгарией по содержанию, а также переводы произведений болгарских авторов, изданных за рубежом.

Национальная библиотека Болгарии является депозитарием всех документов, опубликованных в стране. Её фонды насчитывают более 8,5 миллионов библиотечных единиц, включая рукописи, старопечатные книги и архивные документы. Среди бесценных образцов нашей книжной традиции можно упомянуть три рукописи, которые включены в Регистр ЮНЕСКО «Память мира».

Енинский апостол (X век) – самый древний рукописный текст, выполненный кириллицей, названный в честь места его обнаружения в селе Енина. **Борилов Синодик** – рукопись конца XIV века. **Духовные куплеты Руми** – рукопись XVI века.

Устойчивое развитие является ключевым принципом библиотечной науки и практики. В этом контексте стремление к применению новых подходов направлено на развитие и трансформацию деятельности, опираясь на традиции и ориентируясь на более широкий круг пользователей. Болгарская национальная библиотека является важной частью образовательной и культурной инфраструктуры страны, способствуя развитию сообществ и общества в целом. Она обеспечивает удобный доступ к информации во всех форматах, включая рукописи, печатные, аудиовизуальные и цифровые материалы.

Национальная библиотека выступает естественным партнером в обеспечении общественного доступа к информации и общим ресурсам, гарантируя конституционные права и отстаивая принципы свободы доступа к информации, что жизненно важно для социального, образовательного и культурного развития отдельных людей, организаций и сообществ. Выполняя свои основные задачи с национальной ответственностью, библиотека стремится оперативно реагировать на вызовы времени, применяя проактивный подход к гармонизации законодательства и политик в сфере свободного доступа к культурному наследию в его полноте – на национальном, европейском и мировом уровнях.

С целью закрепления и развития достигнутых результатов, Библиотека проводит политику устойчивого развития и управления изменениями. Будучи культурным институтом и носителем специфических национальных особенностей, наша Библиотека уверенно отстаивает свои социальные и информационные функции.

Сохранение книжно-документального наследия представляет собой многокомпонентный комплекс мероприятий, включающий:

- предотвращение, консервацию и реставрацию;
- управление данными;
- цифровизацию;
- внедрение информационных технологий;
- популяризацию достижений;
- анализ потребительского поведения и другие направления.

Следуя этим приоритетным политикам, в Национальной библиотеке работает крупнейший Центр реставрации и консервации объектов на бумажной основе. Главная цель работы команды реставраторов – поддержание и, при необходимости, восстановление физического состояния документов из библиотечных коллекций. Реставрационная лаборатория Национальной библиотеки Болгарии была создана в 1956 году. В ней проводится реставрация документов, которые являются культурными ценностями национального значения. Также мы предоставляем консультационную и экспертную помощь библиотекам, другим учреждениям и гражданам.

В 2016 году, после масштабной дарительской кампании, в библиотеке была установлена и введена в эксплуатацию атмосферная аноксигенная камера. С начала 2017 года с помощью системы «аноксия» осуществляется активная профилактика библиотечных коллекций. Благодаря накопленному опыту, ежегодное количество обработанных документов превышает 100 000 экземпляров. Система аноксии применима ко всем видам органических (бумага, кожа, ткань, дерево) и неорганических материалов. Процесс полностью экологичен и безопасен как для людей, так и для книг, так как не используются токсичные вещества. Это делает его популярной альтернативой в сохранении культурного наследия.

Объем камеры составляет 4 куб. м, а принцип её работы включает извлечение кислорода и введение азота в герметически закрытое пространство на срок до 4 недель. Обработка может проводиться как для заражённых документов, так и в профилактических целях для «здоровых» книг.

Сохранение письменного культурного наследия в фондах Национальной библиотеки связано с темой расширения доступа пользователей к документам из различных коллекций через их цифровые копии. Статус Национальной библиотеки Болгарии предполагает и приводит к созданию и успешной реализации проектов национального значения в области сохранения книжно-документального наследия. В них, помимо профилактики и реставрации, включены также не менее важные мероприятия, связанные с цифровизацией библиотечных коллекций.

Основополагающим для внедрения процессов цифровизации в Национальной библиотеке стало осуществление проекта BG0046 – «Цифровизация и сохранение письменного наследия Болгарии», связанного с созданием современного Цифрового центра в 2010 году. В рамках проекта началось также пополнение Национального регистра издаваемых книг в Болгарии (Books in Print). Закуплена и установлена сканирующая техника высокого класса, позволяющая обрабатывать разнообразные

документы. Важным аспектом является техническое обеспечение для долговечного архивирования созданных цифровых массивов.

В течение последующих лет техническое обновление Цифрового центра стало обязательным элементом планирования финансовых ресурсов руководством библиотеки. Например, с начала 2017 года используется планетарный сканер ElarScan формата A2, характеристики которого сочетаются с установленными программными продуктами, что позволяет быстро создавать файлы с улучшенными возможностями поиска. В том же году были закуплены еще два плоских сканера (Plustek OpticPro A320 и OpticBook 4800), которые обеспечивают оперативность сканирования (с разрешением до 600 dpi) однолистных документов и сохранённых книжных блоков без необходимости их раскрепления.

Национальная библиотека уже восьмой год является одним из 12 (двенадцати) партнеров масштабного национального проекта BG05M2OP001-1.001-0001, «Создание и развитие Центра передового опыта «Наследие БГ»». Срок поэтапного выполнения проекта – до 2029 года, в течение которого предусмотрены мероприятия по приоритетным направлениям: создание и оснащение Центров передового опыта и научных исследований. В рамках финансирования проекта в начале 2020 года нам было предоставлено современное оборудование для реставрационного центра на сумму 158 000 лв. Параллельно в Цифровом центре был установлен сканер последнего поколения для цифровизации книг, обладающий высокими характеристиками для сканирования рельефных документов и объектов без бликов.

Следуемая политика Национальной библиотеки по планомерной цифровизации ценных документов из хранимого движимого книжного наследия осуществляется хорошими темпами благодаря техническому обеспечению процессов и команде высококвалифицированных специалистов. В рамках проекта также ведется работа по созданию библиографической и мультимедийной базы данных на основе цифровых объектов, а также по созданию электронного регистра реставрационной документации.

Стремление к сохранению книжно-документального наследия в Национальной библиотеке тесно связано с деятельностью Цифровой библиотеки. На данный момент объем цифровой информации составляет 27 ТБ. Созданный цифровой и обработанный архив охватывает 1 703 000 (миллион и семьсот три тысячи) файлов, включая рукописи и архивные документы, фотографии и портреты, карты, фотоальбомы и графические документы.

Все сканированные библиотечные единицы снабжены подробными метаданными на болгарском языке, а где это необходимо – и на английском языке. По предложению специалистов, к некоторым документам прикреплены текстовые файлы с дополнительной информацией о них. Впечатляет высокое качество сканированных оригиналов и полнота метаданных. Документы доступны для использования на интернет-странице Национальной библиотеки в рубрике «Цифровая библиотека».

Усилия по сохранению культурного наследия, включая его цифровую форму, требуют ответственности за то, насколько «институты памяти» – библиотеки, архивы, музеи – могут гарантировать доступ к цифровым объектам. В новом тысячелетии очевидно стремление к конвергенции в информационной политике библиотек, а также в их политиках доступа к книжно-документальному наследию. Долговременное хранение цифровых объектов требует целенаправленных действий по созданию интегрированных систем доступа к информации. Это включает разработку системы цифровых архивов – то есть создание инструментов, гарантирующих подлинность документов, права и ограничения по обеспечению доступа. Таким образом, в сети библиотек создается более широкая цифровая среда поиска.

Положительная тенденция в деятельности по популяризации цифрового книжно-документального наследия в Национальной библиотеке – участие в проекте «Цифровизация музеев, библиотек, аудиовизуальных и архивных фондов» (2019–2026 гг.), глобальные цели которого включают:

Полное реформирование государственных политик в области цифровизации, сохранения и хранения культурного наследия.

Обеспечение свободного доступа всех заинтересованных сторон к культурному богатству страны на равных условиях и без ограничений.

В рамках текущего проекта Национальная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия позиционируется как ведущий хаб цифровизации, который будет выполнять задачи и функции, связанные с сохранением книжного богатства нации.

Популярной инициативой, особенно среди молодежи, является разработка электронных изданий ценных реликвий, связанных с болгарской историей. В этом проекте входят три записные книжки – Василя Левского, Христо Ботева и Георгия Стойкова Раковского, которые хранятся в сейфе

Болгарского народного банка. Выполнение проекта началось в 2017 году и продолжалось в последующие годы.

Проект получил высокую профессиональную оценку и общественное одобрение. За работу по изданию цифровой копии записной книжки Василя Левского Национальная библиотека имени Святых Кирилла и Мефодия была удостоена первой награды в области культурного туризма в 2018 году.

Вдохновленные успехом, мы продолжили выпускать в электронном формате другие национальные сокровища, такие как роман «Време разделно» («Время порознь») Антона Дончева (2020 г.), роман «Под игото» («Под игом») Ивана Вазова (2021 г.) и творчество для детей Стилияна Чилингирова (2022 г.).

Помимо электронных изданий, мы продолжили популяризировать ценные, но немного забытые издания, создавая их фототипные аналоги.

Выбор для печати того или иного фототипного издания в Национальной библиотеке основывается на цели институции, указанной в её Стратегии развития, а именно на сохранении знаний и обеспечении доступа к книжно-документальному и культурному наследию. Часть фототипных изданий – это редкие и ценные рукописи, другая часть – издания, выпущенные по поводу юбилеев значимых культурно-исторических личностей. За последние пять лет было выпущено 12 фототипных изданий.

Дарительство как традиция является символом благородства и воплощением болгарского духа. Благодаря этому в течение многих лет в нашей национальной библиотеке были приобретены и сохранены уникальные документы для будущих поколений. К счастью, в контексте технологий и мобильных коммуникаций, определяющих визию XXI века, традиция взаимопомощи и дарительства, начатая в эпоху Возрождения, продолжается. Формы и масштабы этой традиции изменились, но примеры не исчезли, и каждый дарительский жест отражает вдохновляющие и достойные уважения личные истории и общественно значимые цели.

С 2010 года в библиотеке успешно функционирует благотворительная программа «Усынови книгу». Основная цель программы – сбор средств для реставрации угрожаемых книг. Однако глубокий смысл программы заключается в воспитательном эффекте, особенно для молодежи. В период с 2010 года по июнь 2024 года было «усыновлено» и отреставрировано 49 документов, среди которых Борилов синодик (XIV в.), Второй Слепченский помянник (1792–1832), Житие и чудеса св. Георгия (XVIII–XIX вв.), История славянобългарская (Царственик; Белочерковский перепис, 1843 г.) Паисия Хилендарского, Четвероевангелие (Етропольское, Евангелие иерея Иоанна, 1658 г.) и другие. Общая сумма пожертвованных средств от 70 индивидуальных и коллективных дарителей составила 55 000 лв.

Привлекательным местом для пользователей и гостей Библиотеки являются Библиотечная классная комната и Зал «История книги». Пространство организовано таким образом, чтобы здесь можно было проводить мероприятия, такие как мастер-классы, семинары и обучения для всех возрастных групп. В зале представлена постоянная музейная экспозиция, рассказывающая об истории книги. Это пространство ежедневно посещают группы туристов, школьников и гостей города.

Возможность проведения экскурсий и туров по Библиотеке также является важной частью нашей политики открытости библиотечных пространств. Только в 2023 году было проведено 98 бесед с посетителями, общее число которых превысило 3500.

В годы нового тысячелетия Национальная библиотека сталкивается с вызовами, изменениями и серьезной конкуренцией. Она является пересечением многих процессов и феноменов, связанных с глобализирующимся миром. Информационное общество, несмотря на достижения, приносит и свои недостатки, противоречия и асимметрии. Мы все глубже погружаемся в мир, где общение осуществляется через знания, а достижения человеческой цивилизации становятся все более очевидными. Будущее принадлежит знающему человеку, надежно стоящему на фундаменте, сохраненном его предшественниками. В этом контексте культура и, в частности, библиотеки строят культурные коридоры, независимо от политической конъюнктуры. Неоспоримо также то, что влияние социальных изменений служит своеобразным толчком к обновлению библиотек, и когда это происходит, оно всегда заметно в обществе.

SUMMARY

Cultural heritage is an invaluable asset to society, playing a vital role in the spiritual survival of a nation and the promotion of sustainable development. This publication examines effective practices for preserving cultural heritage at the National Library of Bulgaria “St. St. Cyril and Methodius”. Special focus is given to the library’s “Adopt a Book” programme and the phototype publications it has released in recent years.

<https://doi.org/10.52027/18294685-ircc.2-09>

РАШЕВА ИВЕТА

Национальная библиотека имени Святых Кирилла и Мефодия

ГРАМОТНОСТЬ И ЧТЕНИЕ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ БОЛГАРИИ

Ключевые слова: болгарский язык, Национальная библиотека Болгарии, грамотность, чтение, мероприятия.

Keywords: Bulgarian language, National Library of Bulgaria, literacy, reading, events.

Грамотность и чтение – это глобальные проблемы XXI века. Оцифровка книжных массивов и доступность информации в онлайн-пространстве оказались в дихотомии с грамотностью и чтением по всему миру. Современные средства, с одной стороны, облегчают жизнь человеку, но, с другой стороны, отдаляют его от самой естественной деятельности ума – от чтения и письма. Отсутствие этих двух навыков, к сожалению, привело к появлению поколений, которые, несмотря на свои знания, остаются неграмотными. Парадокс! Где же в этом парадоксе место национальной библиотеке?

Национальная библиотека имени «Св. Кирилл и Мефодий» периодически проводит мероприятия в помощь гражданам. Она была хранительницей языка, грамотности и чтения более века и является современным апостолом знаний.

Болгарский язык был объявлен официальным в 893 году на Преславском соборе в присутствии князя Бориса-Михаила Крестителя и князя Симеона. Если принять эту дату исходной, то болгарский язык празднует сегодня 1131 день рождения. Национальная библиотека Болгарии носит имена создателей глаголицы св. Кирилла и Мефодия. За более чем тысячелетие на болгарском написаны бесчисленные страницы биографий, восхвалений, романов, рассказов, стихов, поэм, драм, песен, сказок, легенд и т.д.: во всех европейских течениях, во всех литературных жанрах. Он превозносил и будет превозносить дух болгарина. Каждая нация гордится своим языком и хранит его как святыню. Но «старых» языков немного, и один из них – болгарский. Мы пишем кириллицей, хотя графемы, созданные святыми Кириллом и Мефодием, являются глаголицей. Мы признаем, что автором кириллицы является святитель Климент Охридский, и считаем священным имя одного из первых учителей, содержащееся в ее титуле.

Глаголические графемы сложны в написании, а кириллицу можно использовать и в скорописи. С течением времени, как и любой язык, болгарский менялся. Тенденция изменения грамматической системы всегда идет в сторону «облегчения»: устранения затруднений. Опускаются графемы, которые, например, передают способ произношения или принимаются в качестве конечных знаков, падежные формы, окончания основ, двойственные числа и т.д. Но, так или иначе, быть «грамотным» всегда было не только необходимостью, но и авторитетным. В эпохе болгарского Ренессанса шапку снимают перед человеком, носящим на поясе дивот – признак того, что он грамотен. Письмо от руки подобно рефлексу, это интеллектуально заряженное движение руки, связь с «Я» и душой. Обидно и противоестественно быть «неграмотным», не иметь возможности написать то, что хочешь, выразить себя. Цель Национальной библиотеки – предоставить инструменты и ресурсы для сохранения бессмертия болгарского языка. Надо напомнить тот факт, что 11 августа 1994 года (30 лет назад) Национальная библиотека «Св. Кирилла и Мефодия» была объявлена Институтом культуры республиканского значения. С этой точки зрения современная библиотека – это не просто хранительница книг. Это место для общения: мероприятий, встреч, конференций, выставок, концертов и т.д. Она «хранительница языков и культуры», и нет лучшего места, куда после регистрации ежегодно приходят люди любого возраста и любого образования, чтобы пройти диктант по болгарскому языку.

В принципе, диктант всегда проводится в реальном времени, при этом заранее подготовленный текст зачитывается участникам. Текст должен быть самостоятельным (связным и законченным). До недавнего времени было принято, что текст диктанта читает диктор один раз, соблюдая правила речи. Целью первого чтения было ориентирование в содержании текста. Вторым чтением был сам диктант.

Сегодня диктант начинается непосредственно, без предварительного чтения, поскольку технические средства, с помощью которых участники могут себе помочь, доступны и разнообразны. Диктор читает текст по значениям единиц в каждом предложении, сообщая о знаках препинания в конце предложения, но не внутри предложения. Повторяет прочитанное. В конце он читает полный текст диктанта, чтобы участники могли его проверить. 10-го мая 2024 года в Национальной библиотеке состоялся «Большой диктант». Приглашения были разосланы людям разных профессий, известным личностям, студентам. Не было ограничений для участников по возрасту, этнической принадлежности, полу, вероисповеданию и политическим взглядам. Условие было одно: уметь писать по-болгарски. Рядом сидели дети и профессора, молодые и пожилые. В «Большом диктанте» использован текст – отрывок из повести Л. Каравелова «Болгары старого времени». На первый взгляд этот текст оказался трудным и для детей, и для взрослых. Главной ошибкой почти всех участников являлось написание слова «Отечество» с маленькой буквы. А в болгарском языке оно является исключением и пишется с большой буквы. Во-вторых, снова произошла подобная ошибка – слово «Балканы» следовало писать с маленькой буквы, потому что текст о болгарских горах, а оно было написано с большой буквы, потому что была проведена аналогия с «Балканский полуостров» – Балканы. К сожалению, наши младшие участники не смогли правильно написать слово «сирота», потому что, вероятно, для них это архаизм. Что касается пунктуационных ошибок: они были разнообразны.

«Большой диктант» оказался непростым, хотя на первый взгляд так казалось. В следующем году мы усложним задачу, но, к нашей огромной радости, в этом году у нас было около 10 участников, которые выступили на отлично. Они были названы «Стражи болгарского языка» и получили свои награды 24-го мая – в день Святых братьев Кирилла и Мефодия, болгарской письменности, образования и культуры. «Большой диктант» не следует рассматривать его как экзамен. У него есть другие цели:

1. Сделать это ежегодным способом проявления уважения. Уважение к болгарскому языку, уважение к владению болгарским языком. Гордость за обладание одним из древнейших языков. Она также должна сохранять уверенность в себе и самоуважение грамотного человека.
2. Можно проанализировать в пользу Министерства образования и науки.
3. Поднять самооценку всех, кто говорит по-болгарски, но живет за рубежом. В ближайшие годы «Большой диктант» может стать и их традицией.
4. Одна из целей «Большого диктанта» – привлечь в ближайшие годы иностранцев, изучающих или осваивающих болгарский язык. Фактически, диктант – старый инструмент владения языком, поскольку важно понимать значение слов. Понимание слов имеет решающее значение для каждого, независимо от возраста. Это помогает в устном и письменном общении. Диктант используется не только для совершенствования навыков орфографии и пунктуации, он также помогает в приобретении знаний по фонетике, морфологии и лексикологии. Благодаря ему языковые знания закрепляются. Известно, что произношение отдельного слова не всегда совпадает с его графическим способом выражения, и это обязывает писателя владеть определенными способами, чтобы правильно воссоздать услышанное. Диктант начинают учащиеся в первом классе. Это также основа методики изучения иностранного языка. Болгарское правописание в целом не консервативно, но его синтаксические правила, орфография и пунктуация — сложное дело. Чтобы оценить интеллектуальные возможности подростков при поступлении в среднюю школу или в университет, всегда сдается тест по родному языку.

Сейчас всё меняется, причём, меняется очень быстро. У нас уже нет чернил и пера, у нас есть искусственный интеллект, но мы можем сохранить любовь к неизменному. Надеемся, что «Большой диктант» станет традицией и к нему будут присоединяться все больше и больше участников в ближайшие годы. Потому что «в начале было слово» и слово по-болгарски должно остаться! Это вызвало большой интерес общественности и средств массовой информации. Директор Национальной библиотеки «Святых Кирилла и Мефодия», профессор Красимира Александрова поблагодарила участников первого Большого диктанта и поделилась радостью по поводу огромного интереса, который мероприятие вызвало по всей стране. Она подчеркнула, что если эта коллективная эмоция сохранится, Национальная библиотека готова руководить национальной инициативой по совместному проведению большого диктанта «Хранитель болгарского языка» в разных городах Болгарии. Конечно, самую бурную радость проявили дети, что также является весомым поводом для оптимизма: именно маленькие хранители болгарского языка – надежда на его светлое будущее. Думаю, будет интересно посмотреть интервью с ними и прочитать о их мотивации. И знаете, что случилось со взрослыми? Результат был уникальным – значительная часть нашего общества читала «Болгары старого времени» – впервые или с желанием вспомнить текст. Это, конечно, приводит нас к выводу, что современные

перформансы в библиотеках – это кратчайший путь (путём визуализации и живого участия!!!) к уму и сердцу пишущего и читающего современника, потому что обыденное, знакомое, если оно есть, не вошло в привычку, не может уже вызвать у него интерес. Термин «перформанс» обычно переводится как «живое исполнение». Они могут объединять в себе средства выражения всех искусств в любом сочетании. Никаких ограничений по продолжительности и месту реализации нет. Единственная константа – живое присутствие.

Выступление в современных библиотеках может и должно стать переходным моментом в мировом проекте возвращения к книжному корпусу и письму от руки. Как? Возвращая людям интимный контакт с артефактом – бумажной книгой, листом, карандашом... Так пробуждаются сенсорные чувства. Подрастает поколение, которое безоговорочно примет электронные издания как единственные существующие; которое будет жить в полной зависимости от глобального искусственного интеллекта, который будет исправлять в Интернете все, даже то, что не следует исправлять. Отсюда последуют паранойя, сомнения и проблемы психического здоровья у человечества. Книга Питера Брофи «Библиотека в 21 веке: новые услуги в век информации» правдиво исследует возможную перспективу библиотек, которые не меняются и не адаптируются к сегодняшнему времени, «выживая как музеи, становясь просто туристической достопримечательностью и привычкой». Серьезная работа против такого возможного будущего уже началась в странах Северной Европы. Например, Швеция выделяет 60 миллионов евро на 2024 и 2025 годы на закупку книг для школ. В некоторых библиотеках Японии читатели должны оставить записку с рукописной рецензией среди страниц взятого, а затем возвращенного корпуса книги. Еще в июне 2011 года библиотекарь Брюстер Кейл создал «бункер» в Ричмонде, штат Калифорния, где можно было экспериментировать с сохранением физических копий каждой книги, когда-либо напечатанной на планете, и назвал его «Ноев ковчег». Нельзя отрицать, что не существует бессмертный технический носитель, и оцифровка не является заключительной фазой бессмертия книги. В какой-то степени функция Ноева ковчега Кейла будет повторять функцию Библиотеки Конгресса, но в Ноевом ковчеге книги будут заморожены, как семена в Хранилище Судного дня.

Найти предел допустимого очень сложно. «До сюда можно, дальше – нет»: строго индивидуально для каждой институции. Инсталляции в современной библиотеке могут быть двух типов:

1. Предметные инсталляции с движением: возможно перемещение без присутствия человека, без использования витрин и стендов; при этом экспонаты висят, перемещаются в воздухе, разбросаны по какой-либо поверхности и т.п.,
2. Живые инсталляции: экспозиция выставки.

Но не каждый спектакль подходит для Национальной библиотеки Болгарии: в Дании есть библиотеки, где можно «одолжить» человека вместо книги, чтобы на 30 минут услышать историю его жизни. Целью является борьба с предрассудками, но место библиотеки в городе выбрано очень серьезно. У каждого есть «титул»: безработный, беженец, с биполярным расстройством и т.д. Этот инновационный проект разрабатывается в 50 странах и называется «Живая библиотека», но для Национальной библиотеки он не подходит. Неуместен также и пример Нидерландов: 12-миллионному посетителю городской библиотеки Амстердама разрешили провести ночь с ужином и вином на раскладушке в выбранном им читальном зале.

Таким образом, можно подвести итог: после хорошо продуманной стратегии различные спектакли могут и должны быть частью подарка каждой библиотеки. Однако устойчивость библиотек обусловлена также и следованием современности, облаченной в старое платье. Таким мероприятием является Национальный диктант.

SUMMARY

The Bulgarian language was declared official in 893 at the Preslav Council in the presence of Prince Boris-Michael the Baptist and Prince Simeon. If we take this date as a starting point, today it is 1131 years old. The National Library of Bulgaria is named after the creators of the Glagolitic alphabet, Saints Cyril and Methodius. For more than a thousand years, countless pages of biographies, laudatory stories, novels, short stories, poems, verses, dramas, songs, fairy tales, legends, etc. have been written in our language: in all European currents, in all literary genres. It has extolled and will continue to extol the Bulgarian language. In order to study and use it correctly and competently throughout life, the NBKM periodically holds events to help society. It has been the custodian of language, reading and literacy for more than a century and is a modern apostle of knowledge. The report will examine some of these events as examples.

<https://doi.org/10.52027/18294685-akpl.2-04>

KAPTEREV ANDREY I.
Russian State Library

PHYGITALIZATION OF LIBRARY SERVICES: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Keywords: library, library and information activities, digital transformation, phygitalization, tools of phygitalization, problems, prospects.

Introduction.

Digital transformation (DT) is a fundamentally new phenomenon in the development of modern society, the prospects and risks of which have been insufficiently studied. For an adequate assessment of this phenomenon, it is necessary to consider it in inseparable unity with the changes taking place in the most important spheres of social functioning (economics, politics, science, culture, education).

Phygitalization is the process of interaction of digital technologies with physical processes, creating a synergy between online and offline experiences. The term “phygital” was coined in 2007 to describe the connections between the physical and digital worlds [Introducing, 2020]. Since then, a number of authors have paid attention to the disclosure of the theoretical foundations and managerial possibilities of applying phygitality [Batat, 2019]. Among the immersive technologies that enable this transformation, researchers name such as augmented reality (AR) and virtual reality (VR), technical solutions based on artificial intelligence (AI), the Internet of Things (IoT), the Internet of Everything (IoE), virtual intelligent agents (chatbots) and management solutions customer relations (CRM) [Del Vecchio, 2023]. However, the term “phygital” does not have a clear definition and offers several interpretations. This conceptual vagueness complicates academic discourse about the possibilities and limits of the phygital phenomenon and its transformation. At the same time, it is already possible to trace the most important aspects of phygitalization. Let's list them:

1. Integration of digital technologies, including the use of AR (augmented reality), VR (virtual reality), IoT (Internet of Things) and other technologies to improve the physical experience of receiving a service;
2. Personalization of service, involving the collection of real-time consumer data to provide a personalized experience in both online and offline environments.
3. Omnichannellity, i.e. ensuring the uniformity of the experience of receiving a service through all channels, including real organizations, websites, mobile applications and social networks, searching for methods of their online and offline channels to create a seamless experience for consumers.
4. Getting an interactive experience that allows consumers to interact with organizations providing relevant services.
5. The use of analytical tools to track consumer behavior and optimize marketing strategies, i.e. what is now called data mining or business intelligence (BI).

In our practice, we have repeatedly explored the problems of virtualization of intellectual and social space [Kapterev, 1993a; Kapterev, 2011].

Despite the fact that we have not been able to identify special works on phygitalization in the Russian library literature, Russian librarians continue to contribute to the research of digital humanities. In Russian library science literature, this problem has been addressed at various times by A. B. Antopolsky, [Antopolsky, 2023], I. P. Tikunova [Tikunova, 2021], Ya. L. Shraiberg [Shraiberg, 2023], M.Y. Neshcheret [Neshcheret, 2024], O.A. Lavrenova and A. A. Vinberg [Lavrenova, 2020], N. A. Sergeeva, who demonstrated the possibilities of working with remote users using the example of Russian National Library [Sergeeva, 2022] and a number of other specialists. Similar research is underway in the world. For example, Bryony Birdi, who studied the characteristics of readers of fiction in connection with their genre preferences using the method of repertory grids [Birdi, 2011], Xiao Lin, Wenjuan Guan, Ying Zhang, who studied the application of data mining technology with an improved clustering algorithm in the library system of personalized book

recommendations [Xiao, 2023]. Spanish specialists K. Parcell, J. Moreno and Herrera-Vidma presented a model of a fuzzy linguistic recommendation system that helps users of university electronic libraries to access their research resources and expand opportunities for cooperation within the university and contribute to improving the services provided by the university digital library [Porcel, 2009]. Some works by other authors can also be named. For example, S. Ashraya and V. Tipanna published an overview of marketing strategies for public libraries in the digital age, including the example of the Edmonton Public Library [Acharya, 2023], and Melissa Fraser-Arnott investigated how the marketing approach in academic libraries changed their functionality [Fraser-Arnott, 2023].

We argued that the digital transformation of libraries will cause essential changes in librarianship as an object of management, in particular:

- a) for the purposes of activity;
- b) the subject of activity;
- c) the processes of library activity;
- d) its final results;
- e) all types of support (resource, legislative, regulatory and methodological);
- f) organizational management and quality control;
- g) scientific substantiation of development prospects [Kapterev, 2023].

Of course, the services analyzed below provide new, previously inaccessible features to library users.

At the same time, the main modern trend in library and bibliographic activity is customer orientation, which implies greater personalization of products and services.

Phygitalization in public and scientific libraries brings many innovations that transform traditional library services. However, as in any other field, it is accompanied by both successes and problems. Many of the library and bibliographic technologies combine traditional processes in the physical environment and virtual communication, i.e. they are phygitalized.

The success of phygitalization in libraries can be safely attributed to:

- electronic catalogs that allow users to search and reserve books online, which greatly simplifies access to library resources;
- access to digital collections provided by libraries to digitized sources in their collection - books, magazines, audiobooks and other digital resources;
- self-service terminals that allow users to independently issue and return books using barcode and QR coding;
- interactive educational spaces - areas with touch-screen displays and access to digital tools for learning, coworking and collaboration;
- virtual exhibitions and tours, including those using immersive technologies;
- virtual help desk, often available around the clock;
- online courses, webinars and other educational resources available through library websites;
- news information about planned and ongoing events;
- branded channels in messengers and social networks;
- mobile applications for accessing library services;
- extension of the period for booking publications in the reading room remotely;
- remote methodological support for the assessment of publication activity;
- remote compilation and revision of bibliographic lists of publications.

Phygitalization most often involves not just transferring physical processes to a digital environment, but also creating a unique experience that combines the best of both worlds. Of course, critics of this view may point out to the author that many of the listed services are more focused on digitalization and automation of processes than on creating an integrated phygital experience. Yes, we agree with this objection, but they are an important step in the phygitalization of working with information, since they expand the possibilities of traditional methods and create new forms of interaction with information. Nevertheless, we believe that these tools are in fact only the beginning of the process, and its further development is associated with the implementation of such functions of phygitalization as: (a) digital monitoring, which involves not only the digitization of traditional products and the digitalization of individual technological processes, but also a constant analysis of the goals, resources, volumes and rates of digitalization; (b) digital marketing, which involves constant analysis of the target audience and the use of digital interaction technologies with the target audience (CRM); (c) digital consulting, involving the personalization of services based on modern digital communication technologies.

Methods and results.

1. Bibliographic managers.

The currently common examples of virtual bibliographic assistants (called bibliographic managers in foreign literature) can be considered as phygitalization tools in the sense that they provide digital support for working with information that has traditionally been performed in a physical format (for example, paper bibliographic indexes, traditional library card catalogs and analytical and synthetic document processing, conducted by de visu).

As arguments in favor of the fact that the digital services listed below are precisely tools for the phygitalization of library and bibliographic activities, we name the following:

1) all these services are digital tools that integrate with traditional methods of working with information, improving them and making them more effective;

2) digital services make information more accessible by allowing users to receive and process data regardless of their physical location;

3) these tools provide a user experience that can be personalized to specific needs and preferences, which is a key aspect of phygitalization;

4) virtual bibliographic assistants (managers) and text mining systems support online collaboration, which combines elements of physical interaction (teamwork) with digital means of communication;

We will conduct a comparative analysis of some common information systems that we consider as tools of phygitalization.

The most popular virtual bibliographic assistants (bibliographic managers), which are widely used around the world, are the following systems:

1. EndNote (<https://endnote.com/>) — one of the most well-known and respected tools for managing bibliographic references, widely used in scientific research; paid, with the possibility of trial use. There is good integration with MS Word and other text editors. Includes advanced features for searching, organizing, and managing links.

2. Mendeley (<https://www.mendeley.com/search/>) — a bibliographic assistant and a social network for scientists that allows you to manage research data and collaborate online; free basic level, paid options for additional storage. Integration with MS Word and browsers for link import; includes networking features for collaboration and data exchange;

3. Zotero (<https://www.zotero.org/>) — free with the option of a paid storage extension and an open tool for collecting, managing and quoting research materials, popular among students and scientists; good integration with text editors and web browsers; convenient link management and collaboration support.

4. ReadCube Papers (<https://apsgo.com/en/store/product/papers>) — a bibliographic list and link management platform that offers integration with academic databases and convenient functions for reading and annotating articles; paid, with trial use; integration with remote databases and link import; PDF reading and annotating, link management and collaboration support

5. RefWorks (<https://refworks.proquest.com/?legacy=true>) — a cloud service for managing bibliographic references, which allows users to create personalized full-text databases and share them; paid, often provided by educational institutions for students; there is integration with various research tools and databases; there is link management and creation of bibliographic lists.

6. Sciwheel (<https://sciwheel.com/?lg>) — a tool for managing bibliographic lists and links, which offers functions for collaboration and integration with Word to simplify the citation process; paid, with the possibility of trial use;

7. Paperpile (<https://paperpile.com/>) — cloud-based bibliographic assistant, with an emphasis on simplicity and intuitiveness of use; paid, with the possibility of trial use; simple and user-oriented Google, because there is deep integration with Google Docs and Google Scholar; link management and PDF files, collaboration.

The choice of a specific virtual bibliographic assistant depends on individual preferences, functionality requirements and user tasks.

2. Selective Dissemination of Information (SDI)

Selective Dissemination of Information (SDI) provides relevant and personalized information to users based on their specific interests and preferences. It is a proactive approach to information dissemination, where the provider creates a profile of the user's information needs and regularly updates new publications, research

papers, news articles, or any other relevant material matching the user's profile.

In line with the trend of phygitalization of library and bibliographic services that we are studying, relatively common selective information dissemination (SDI) services, such as those listed below, are of particular interest.

1. Google Alerts (https://www.google.co.zm/alerts?hl=en&gl=zm&cd=dym8_3b-k_o) — free service from Google that allows users to receive email notifications about new search results (for example, news, articles, blogs) for their queries; a resource that allows you to customize keyword queries, notification frequency and sources; includes a wide range of topics and sources, including news, blogs and web pages.
2. PubMed Alerts (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/advanced/>) — service from the PubMed database that provides notifications of new publications in medical scientific journals on selected topics; is aimed at medical professionals; provides subscriptions to notifications of new publications on certain medical topics.
3. Scopus Alerts — a feature in the Scopus information and analysis system that allows researchers to subscribe to notifications of new publications, citations, or changes in author profiles; a subscription to Scopus is required.
4. Web of Science Alerts — a service from the Web of Science information and analytical system that offers notifications of new articles and citations in various scientific fields; a subscription to Web of Science is required.
5. Zotero Groups — a feature in the Zotero Virtual Bibliographic assistant that allows users to create groups to share and track research materials and updates; free basic level, paid options for extended storage. An example of using this assistant in the practice of domestic libraries is the experience of the Library of Natural Sciences of the Russian Academy of Sciences [Ivanovsky, 2019, 117]. The Zotero-based SDI system has been operating in LNS RAS on an experimental basis since 2016. The main task of the system is to provide the user with complete bibliographic descriptions of foreign articles on the subject specified by the user or a list of journals. Also, this library has implemented an attempt to develop its own SDI system, combining the capabilities of various bibliographic assistants based on an “object model”, including objects such as a subscriber, librarian, journal, query, etc.
6. Feedly (<https://feedly.com/>) — popular content aggregator that allows users to subscribe to RSS feeds of news, blogs and scientific journals to track updates on topics of interest; free basic level, paid options for additional functions; a wide range of topics, including news, blogs, scientific journals.
7. ResearchGate Alerts — social network service for scientists registered with ResearchGate, which provides notifications about new publications and research in certain fields of science. It is free for registered users; it sends notifications about new publications and research in certain areas, as well as about the facts of accessing the publications of a registered user.

3. Text mining systems.

Text mining systems provide services for automating processes that previously required significant effort, and provide analytical data for decision-making. This is necessary for library managers who are focused on a data-driven approach to management.

There are dozens of systems that focus not only on bibliographic search, but mainly on the intellectual analysis of documents and the extraction of conceptual (conceptographic) information from them, i.e. on the intellectual analysis of texts and their summarization (annotation and abstracting, which in our industry has traditionally been called analytical and synthetic processing processes). The most common are the following: Mon key Learn, PDF, Thematic, Lexalytics, Chattermill, QDA Miner, MS Azure AI Language, InMoment Text Analytics, Lang.ai, Aylien. These tools offer different levels of complexity and functionality, and the choice of the appropriate one depends on the specific needs and tasks facing the organization or the user.

Text mining systems are designed to help obtain high-quality information from the input text. It is estimated that about 80% of management-related information comes from unstructured data, most of which is text messages such as emails, reports, and even social media posts. There is a lot of valuable information hidden inside this unstructured data, but without technological tools to organize the data in any way, it can be very difficult to find it. This is where the intellectual analysis of texts is needed. Text mining systems are a powerful tool that helps individual users and corporate entities extract valuable information from unstructured data. These systems differ in functions and capabilities, but the goal remains the same: to help understand unstructured data. Text mining systems help analyze text data and sort it to make it easier to identify relationships. When talking about text analytics, there are several concepts that should be distinguished:

taxonomy, folksonomy, natural language processing (NLP) and large language models (LLM).

Natural Language Processing (NLP) is a branch of artificial intelligence (AI) that studies the human-machine interface. After all, despite the fact that the WIMP interface¹ has been familiar to all of us for more than 50 years, we continue to use it, but we dream of communicating with technical devices as with people. NLP focuses on allowing computer programs to recognize, interpret, and generate natural language in a way that is both understandable and useful to the user. The main goal of NLP is to bridge the gap between human communication, which often includes unstructured and polysemic text, and the structured and precise nature of computer languages. NLP allows computer programs to process, analyze, and extract information from huge amounts of text data in the same way that humans do, but often better and faster.

Large Language Models (LLM) are a class of artificial intelligence models that have the ability to interpret and generate natural language. These models are trained on huge amounts of textual data to develop the extraction of meaning from language patterns and structures using deep learning methods. Today, these are the most common and systems based on pre-irradiated transformer algorithms (GPT family).

And what is the difference between taxonomy and folksonomy? A taxonomy is a hierarchical classification system in which content is divided into a structured and predefined set of categories. It uses tables where categories and subcategories are defined by developers. Librarians are very familiar with the classification tables used in all countries.

Folksonomy is the practice of co-categorizing information through randomly selected labels called tags. It is known as co-tagging, social classification, social indexing, and social tagging. This is a bottom-up approach, as users assign their own tags based on their understanding and context, without a predefined structure.

Text mining systems can be compared according to a number of criteria that will help assess their effectiveness and applicability to specific tasks. There are quite a lot of such criteria. Here are some of them:

- the accuracy of the analysis, i.e. the ability of the system to correctly interpret and analyze the text, including understanding the context, semantics and syntax;
- Natural language Processing (NLP), i.e. determining the quality and depth of natural language processing algorithms, including sentence parsing, entity recognition, relationship extraction, and sentiment analysis;
- scalability, i.e. the ability of the system to work efficiently with large volumes of text and scale to various loads;
- language support, i.e. the number of supported languages and the quality of analysis for each of them;
- integration with other systems, i.e. the possibility of integration with other software products and services;
- user interface and usability;
- customization, i.e. the ability to adapt the system to the specific needs of the user or project;
- security and confidentiality, i.e. measures taken to protect data and ensure the confidentiality of information;
- processing speed, i.e. the time it takes for the system to analyze the text and provide the results;
- availability of detailed documentation and quality of technical support;
- total cost of ownership of the system, including licensing, support and updates;
- the ability of the system to learn from new data and adapt to changes in language and context;
- functionality and capabilities, i.e. a set of functions that the system offers, including text analysis, summarization, classification, and others.

Let's name some text mining systems that make it easier to obtain the necessary information from unstructured data.

1. MonkeyLearn (<https://monkeylearn.com/>) — It is a ready-to-use machine learning model that helps the user perform in-depth text analysis, regardless of the data type. A universal studio for text analysis and data visualization. The advantage is the ability to create custom charts and dashboards (interactive visualization panels) incredibly quickly. In addition, this versatile text analysis tool has several built-in business templates that help users complete analytical processes in seconds. Moreover, users can also create personalized tables and charts to present ordered data in any format of their choice. There is compatibility with other business intelligence (BI) tools for better text analysis.
2. Thematic (<https://getthematic.com/>) — It is an integrated artificial intelligence platform capable of

¹ WIMP – interface based on windows, icons, mouse, pointer.

converting disorganized user reviews into accurate information for better analysis. This tool empowers the user through text analysis technology using artificial intelligence, which helps to understand unstructured responses to reviews. Many researchers and experts trust this text analyzer of the blogosphere, which allows you to extract valuable information. In addition, this tool can facilitate the collaboration of team members, while ensuring data security through automatic data editing. Librarians can also use this tool to improve the management of their services by analyzing users' problems and pain points.

3. Lexalytics (<https://www.lexalytics.com/>) — It is a text analysis software using artificial intelligence that supports more than 29 languages. NLP technology can transform complex data into valuable information. This tool is suitable for emotional analysis of text in documents to determine its tonality. In addition, this text analyzer with artificial intelligence has built-in industry packages to improve the results of various analytical processes. This feature also helps the system to better identify the subject, mood, and categorization of data from various industries.
4. Chattermill (<https://chattermill.com/>). This tool collects all customer feedback data in the form of comments, emails or reviews and analyzes this data in one place to get valuable information. It will combine customer data on various platforms and analyze it using an artificial intelligence-based system to better understand cause-and-effect relationships.
5. QDA Miner (<https://qda-miner.software.informer.com/>) — An easy-to-use computer program designed to conduct qualitative research. It can be used to encode, comment and analyze large and small volumes of documents and visual information. QDA Miner can be used to analyze interviews, official documents, periodicals, books, as well as paintings, photographs, sketches and other visual sources. The program uses an additional WordStat module to analyze the text. The module is designed for content analysis, text analysis and sentiment analysis. It can be used to analyze websites and social networks, as well as for business intelligence. There are several data visualization tools that will help you better interpret the results of the program. There is a free Lite version.
6. Bismart intelligent folksonomy (<https://bismart.com/en/>) — Folksonomy software uses intelligent tags based on generative artificial intelligence (GAI) and Large Language Models (LLM) to sift through unstructured data archives in search of specific information. This means that you no longer have to go through the long and tedious process of defining tags and categories. You can configure the program in different ways for different needs. There is also an opportunity to restructure it in real time for various purposes. The tool is fast, easy to use and with many different options, which makes it ideal for collaborative projects.
7. UPDF (<https://updf.com/updf/>) — a software tool for editing text and images in PDF format. It has the ability to edit the font and size of the source text, as well as resize, move, replace, copy, delete or crop images without leaving PDF files. UPDF can be used to quickly and accurately convert PDF to Word, Excel, CSV, PowerPoint, RTF, text, images (PNG, JPEG, BMP, TIFF, GIF), HTML, XML and PDF/A with 100% format and layout preservation. PDF provides intuitive navigation tools and extensive annotation tools to directly add selections, text fields, attachments, shapes and other elements to PDF files in 38 languages. There is a free version.

Conclusion.

It is important to note that the effectiveness of these systems may vary depending on the specific needs of the user, the area of his research and how he uses the tools. Researchers often use a combination of these systems to provide comprehensive coverage of their areas of interest.

Of course, the analyzed services provide new, previously inaccessible features to library users. They are an important step in the phygitalization of working with information, as they expand the possibilities of traditional methods and create new forms of interaction with information. However, it makes sense to access them through the library's website only when the library itself is a subscriber to these services and can provide free access to its readers. At the same time, the main modern trend in library and bibliographic activity is customer orientation, which implies greater personalization of products and services. The next step in this direction may be the modeling, formation and use of digital user profiles in library services. All these innovations, of course, become challenges not only for library and bibliographic practice, but also for the system of specialized education, about the need for changes in which we wrote 30 years ago [Kapterev, 1993b; Kapterev, 1993c].

Phygitalization in libraries is an ever – evolving process that requires adaptation to new technologies and changing user needs. The library community will have to master:

- (a) expanding the use of virtual, augmented and mixed reality (VR+AR+MR) for educational and cultural programs;
- (b) integration with artificial intelligence systems for personalized recommendations and assistance in finding information, which implies, for example, in the future providing registered users with access to paid AI services;
- (c) expanding the scope of digital curation, i.e. thematic support for users' research and educational projects;
- (d) developing tools for collaboration and learning in a digital environment;
- (e) improving the accessibility and usability of digital resources for people with disabilities;
- (f) widespread dissemination of courses to improve digital literacy and information and network competence of users and staff.

Of course, on such an innovative and thorny path, some problems of phygitalization in libraries are already obvious:

- 1) libraries of different status, profile and regions have different opportunities to access digital technologies and the Internet.
- 2) funding for technology upgrades and support for digital services may be limited.
- 3) compliance with the legislation on mandatory copies, copyrights and related rights when providing access to digital materials is not always transparent and guaranteed.
- 4) the need to train employees in new technologies and digital services.
- 5) the problems with format compatibility, data security, and IT infrastructure support.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ներկայացված է գրադարանային պրակտիկայում թվային փոխակերպման գործիքների ակնարկ: Համառոտ կներկայացվեն. 1) թվային փոխակերպում հասկացությունը, 2) գրադարանային ոլորտի հետազոտություններում թվային հումանիտար գիտությունների փորձը, 3) տեղեկատվական հիմնական ծառայությունները՝ որպես գրադարանների թվային փոխակերպման գործիքներ, ա) վիրտուալ մատենագիտական օժանդակ գործիքներ, բ) տեքստերի ինտելեկտուալ վերլուծության համակարգեր, գ) ընտրովի տեղեկատվության տարածման ծառայություններ, 4) ներկայացվելու է վերոնշյալ տեղեկատվական ծառայությունների տեսակների համեմատական վերլուծություն՝ ըստ մի շարք չափանիշների, 5) ներկայացվում են գրադարաններում թվային փոխակերպման որոշ հաջողություններ, 6) սահմանված են այս միտումի զարգացման խնդիրները, 7) թվարկված են Ռուսաստանի գրադարաններում թվային փոխակերպման ավելի լայն տարածման հեռանկարները:

Ցույց է տրվում, որ հանրային և ակադեմիական գրադարաններում թվային փոխակերպումը հանգեցնում է բազմաթիվ նորամուծությունների, որոնք փոխակերպում են ավանդական գրադարանային ծառայությունները:

REFERENCES

1. Acharya, Shiva & Tippanna, Vagdal Library services marketing: An overview of strategies and outcomes. // IP Indian Journal of Library Science and Information Technology, 2023, 8(1), pp. 1-4. DOI: 10.18231/j.ijlsit.2023.001, [Electronic Publication] URL: https://www.researchgate.net/publication/371822282_Library_services_marketing_An_overview_of_s_strategies_and_outcomes. 18.11.2024.
2. Antopolsky, A. Information objects of digital humanities: questions of typology // Information resources of Russia, 2023, № 1(190), pp. 56-69, DOI 10.52815/0204-3653_2023_1190_56.
3. Batat, W. Experiential Marketing: Consumer Behavior, Customer Experience and the 7Es (1st ed.), London, Routledge, 2021, 302 p., DOI:10.4324/9781315232201.
4. Birdi, B. Investigating fiction reader characteristics using personal construct theory // Aslib Proceedings, 2011, 63 (2-3), pp. 275-294.
5. Del Vecchio, P., Secundo, G., Garzoni, A. Phygital technologies and environments for breakthrough innovation in customers' and citizens' journey. A critical literature review and future agenda // Technological Forecasting and Social Change, Volume 189, 2023, 122342. [Electronic Publication] URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0040162523000276>. 18.11.2024.
6. Fraser-Arnott, M. Academic library marketing in the post-COVID world // The Journal of Academic

- Librarianship, Volume 49, Issue 4, 2023, 102744, DOI: 10.1016/j.acalib.2023.102744. [Electronic Publication] URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0099133323000836>. 18.11.2024.
7. Vergine, I., Brivio, E., Fabbri, T., Gaggioli, A., Leoni, G., Galimberti, C. Introducing and implementing phygital and augmented reality at work // ORGANIZATIONAL STUDIES, 2 (2020), pp. 137-163, DOI: 10.3280/SO2019-002006.
 8. Ivanovsky, A. A. Various aspects of the use of bibliography managers in the system of selective dissemination of information / A. A. Ivanovsky, E. V. Tkacheva // Information Society, 2019, No. 4-5, pp. 113-118.
 9. Kapterev, A. Professional Environment as an Information Analysis Object // Knowledge Organization, Würzburg, Nomos Verlag, 1993 (a), volume 20, No. 4, pp. 24-29.
 10. Kapterev, A. Corporate Knowledge Management: Interdisciplinary Approach // European Journal of Business and Economics, Praha, 2011, volume 5, pp. 19-23, DOI: 10.12955/ejbe.v5i0.165 [Electronic Publication] URL: <https://ojs.journals.cz/index.php/EJBE/article/view/165>, 18.11.2024.
 11. Kapterev, A. Will a librarian take a place in the information market? // Librarianship, Pashkov Dom. Moscow, 1993 (b), No. 1, pp. 66-71.
 12. Kapterev, A. Consulting services market and library // Scientific and technical libraries, Russian National Public Library for Science and Technology, Moscow, 1993 (c), No. 9, pp. 22-32.
 13. Kapterev, A. Management of digital transformation of libraries: Russian specifics / A. I. Kapterev; Russian State Library, Moscow, Book-expert LLC, 2023, 267 p.
 14. Lavrenova, O. A., Vinberg, A. A. Modern library users and the space of linked open data // Librarianship, Moscow, Pashkov Dom, 2020, volume 69, No. 3, pp. 243-260.
 15. Neshcheret, M. Y. Neural networks in the library: new in bibliographic service // Scientific and technical libraries, Moscow, Russian National Public Library for Science and Technology, 2024, No. 1, pp. 105-128, DOI: 10.33186/1027-3689-2024-1-105-128.
 16. Porcel, C., Moreno, J. M., Herrera-Viedma, E. A multi-disciplinar recommender system to advice research resources in University Digital Libraries // Expert Systems with Applications London, Elsevier Ltd, 2009, No. 36, pp. 12520-12528. [Electronic Publication] URL: https://sci2s.ugr.es/sites/default/files/ficherosPublicaciones/1101_2009-Porcel-ESWA.pdf, 18.11.2024.
 17. Sergeeva, N. A. Library online/offline: on the example of the Russian National Library (RNB) // Eurasian Union of Scientists. Series: pedagogical, psychological and philosophical sciences, St. Petersburg, LLC "Logic +", 2022, No. 8 (101), pp. 33-37.
 18. Shraiberg, Ya. L. Special components of the digital transformation of society, actively influencing the technological and behavioral models of modern libraries / (Annual report of the Seventh International Professional Forum "SOCHI-2023") / Ya. L. Shraiberg // Scientific and technical libraries, Moscow, Russian National Public Library for Science and Technology, 2023, No. 8, pp. 13-84.
 19. Tikunova, I. P. Digitalization as a trend of library development // Proceedings of the GPSTB SB RAS, Novosibirsk, The State Public Scientific Technological Library of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences (SPSTL SB RAS), 2021, No. 3, pp. 31-37.
 20. Xiao Lin, Wenjuan Guan, Ying Zhang Application of Data Mining Technology with Improved Clustering Algorithm in Library Personalized Book Recommendation System // International Journal of Advanced Computer Science and Applications, London, Science and Information Organization, 2023, volume 14, No. 11, pp. 494-504.

ԼԵԶՎԱԿԱՆ ԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՆՈՒՆ
ԳԼՈԲԱԼ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ

Բանալի բառեր՝ սոցիալ-հումանիտար գիտություններ, լեզվական գիտակցություն, գիտական հաղորդակցում, բազմալեզվություն, թարգմանություն, տեղայնացում, լեզվական քաղաքականություն:

Keywords: social sciences and humanities, linguistic awareness, scholarly communication, multilingualism, translation, localization, language policy.

Գիտական հաղորդակցության պատմաքաղաքական համայնապատկերը և խնդիրները

Համացանցի և թվային տեխնոլոգիաների զարգացումը ավելի քան երբևէ, լեզուների և մշակույթների, այդ թվում՝ գիտական մտածելակերպի գլոբալ բազմազանությունը պահպանելու կարիք ունի: Սա նաև պետական հրամայական է, քանի որ պետականությունն ինքնին խարսխված է լեզվական և գիտական ինքնությանը, այդ ինքնությունը գլոբալ հաղորդակցության ազդեցությունների միջավայրում չկորցնելու, ներկայացնելու և մասնակցելու կարողունակությանը: Գիտական հաղորդակցության հայեցակարգ ձևավորելու նպատակով կարևոր է հասկանալ արդի միջազգային լեզվական քաղաքականության զարգացումները, դրա համակարգային, պատմաքաղաքական և գործարար-էթիկական հարացույցների կիզակետում ուրվագծել հայ գիտական մտքի և հաղորդակցության լեզվական քաղաքականության նկարագիրը:

Գիտական մտածողությունը բնութագրվում է որպես առարկայական՝ ինչպես խոսքային ակտը, ռացիոնալ՝ ինչպես լեզվի տրամաբանությունը, պահպանելի ու փոխանցելի, նաև կրկնելի և կիրառելի, ինչպես նյութականացած՝ ձայնային-բանավոր կամ տեսողական-գրավոր մշակման ենթակա խոսքը: Համագիտական բառապաշարից բացի, յուրաքանչյուր առանձին գիտակարգ ունի իր լեզուն, որն էլ նպաստում և ձևավորում է տվյալ գիտության խոսույթային միջավայրը, դրա առարկայական և ստորոգական հասկացություններն ու հարաբերությունները: Որպես այդպիսին, այն նույնպես ձգտում է հետևել գիտաչափական իմաստակառուցվածքային նորմերին, ոճի և շարադրման ներքին կանոնների, ունի նվազագույն եղանակավորիչ գծեր, և տեսականորեն համամարդկային է, կամ ձգտում է լինել այդպիսին՝ միջազգային միասնական չափական և հասկացական համակարգերին համահունչ: Այսպիսով, գիտաչափական նորմավորման շնորհիվ գիտությունը մնում է լեզվի ամենա գիտակցված դրսևորման տեսակը, տվյալ լեզվամշակույթի և ժողովրդի, պետության ամենից կուռ ու համակարգային մտքի ներկայացուցիչը, իսկ լեզուն՝ գիտության համամարդկային տարածման և իրականացման գործիքը:

Սակայն լեզուն ինքը, որպես գիտության օբյեկտ, իր հնարավորություններով գերազանցում է ռացիոնալ տրամաբանական կամ գծային մտքի սահմանները: Պոետիկան և գրական արձակի ժանրերը, նաև հրապարակային խոսքի նմուշները վկայում են բնական լեզվի մեկ այլ հատկություն ևս. ենթագիտակցական տեղեկության, չգիտակցված վերաբերմունքի [Nuyts, 2001], լիովին չհասկացված զգայական պատկերների, գնահատողական ուղորդման և վերջապես, հիշողության արժեքաբանական շերտերի ակտիվացման և ընդհակառակը ապակենտրոնացման հնարավորությունը, ոչ դիսկրետ խառը կատեգորիաներով [Pierce, 1977] և չամբողջացած հասկացություններով հաղորդակցություն իրականացնելու ներուժը [Fessler & Machery, 2012], որը, ոչ միայն տալիս է տվյալ լեզվագիտակից միավորի նկարագիրը, այլև տալիս է դրա հիման վրա ներգործման հնարներ մշակելու հնարավորություն: Իսկ այդպիսի գործաբանությունը, արդեն հրաշալի գիտենք հիբրիդային պատերազմների և սոցիալական ինժինեռիայի օրինակով,

ռազմավարական նշանակություն ունի: Ներգործման մեխանիզմներ մոդելավորելու համար անհրաժեշտ է տվյալներ ունենալ հանրամշակութային միավորի սուբյեկտիվությունը բնութագրող գործոնների մասին: Այդ բաղադրիչների մեծ մասը կրում է լեզվամշակութային թավ գույներ, դրանք պատմականորեն սուբյեկտիվ են, սովորաբար, հասցեագրված են ներքին լսարանի և տարբերակված են ներքին իրադրություններով, անմիջականորեն ազդեցիկ են և դրսից դժվար կառավարելի: Դրանք ամրագրված են լեզվի տարամակարդակ նշաններում և համապատասխան մեթոդաբանության առկայության պարագայում, ենթակա են ինչպես վերլուծական հայտածման, այնպես էլ մոդելավորման և վերարտադրման: Գիտական ճանաչողության համար առավել նշանակալից օբյեկտ, քան գիտության խոսքն է, որն այդքան մեծ նշանակություն ունենա մարդկային քաղաքակրթության համար, այսօր թերևս դժվար է պատկերացնել:

Դասական լեզվաբանությունից հազարամյակների ընթացքում բազմաթիվ միջգիտակարգեր են ընձյուղվել՝ լեզվի փիլիսոփայությունից մինչև լեզվի նյարդաբանախոսություն, ապա, նաև որպես մասնագիտական հաղորդակցության՝ բժշկական, գործարար, օդային ու ռազմական հաղորդակցության, դատական քննական և այլ ոլորտներ: XXI դարում, մարդկային մտքի մոդելավորման լավագույն նյութը ստացվում է բնական լեզվից. դրա արհեստական վերարտադրման պահանջով խոսվող լեզուն՝ տեքստերը վերածվել են նշանային հումքի՝ խոսքային միավորների տրոհված, պիտակավորված և լավ նկարագրված շտեմարանների տեսքով: Կորպուսները և դրանցում ամրագրված հարաբերությունների ցանցերը որպես տվյալներ դիտարկելը հնարավորություն ընձեռեց աշխատել արհեստական լեզվական մտածողության կաղապարներ ստեղծելու վրա: Այսինքն, լեզուն ունի մտավոր և առարկայական գործողությունների առկայացման բազմաչափ գործիքակազմ, ա. ստեղծում է խոսության լեզվական ասպարեզ՝ սահմանելով գիտության յոթ չափումների ծավալները, և գերազանցում է դրանք այնպիսի հնարավորություններով, ինչպիսիք են բ. սինկրետիկ լեզվամտածողությունը, գ. հուզական արտահայտչամիջոցները, դ. գնահատողական վերաբերությունը, ե. կատարողական գործառնությունը, զ. հարացուցային սուբյեկտայնությունը և է. շարակարգային օբյեկտիվիզմը: Բնական լեզուն, ինքնին համապարփակ լինելով, հնարավորություն է տալիս գիտության մի ոլորտից դեպի մյուսը արտակայել հասկացություններ, հետազոտության արդյունքներ և վարկածներ, ձևավորել ունիվերսալ գիտական համակարգեր՝ իրենց կատեգորիաներով և, երբեմն փոխաբերված, հասկացություններով, որոնց վրա էլ կառուցվում են միջգիտակարգերն ու տարատեսակ լեզվական մոդելները: Լեզվական մտածողության մեջ, օրինակ, հիմնարար է «իմաստ և նշանակություն» հակադրամիասնությունը, որոնք միավորում են առնվազն երեք՝ հոգեբանություն, լեզվաբանություն, մաթեմատիկա գիտակարգերը [Հովհաննիսյան, Ղազարյան, 2003]: Գիտության համակարգային մտածողությանը նպաստում են այնպիսի լեզվաճանաչողական և լեզվառճական գործառնություններ, ինչպիսիք են փոխաբերումը, փոխանվանումը, համեմատությունները, զուգահեռումը, թարգմանությունն ու հավասարեցումը:

Գիտնականները, ինչպես և հազարամյակներ առաջ, այսօր էլ բնական լեզվից ավելի ճկուն միջոց չունեն իրենց գաղափարները շարադրելու, կիսելու, նախագծերի շուրջ համագործակցելու համար: Թեև առաջինը անգլերենն է դարձել այն ինժինեռական գործիքը, որով մարդը փորձեց վերարտադրել մտածողությունը և միջազգային գիտական մտքի ինստիտուցիոնալ վերահսկողությունն այսօր ևս անգլերենին է պատկանում, այդ իշխանությունը ընդամենը մի քանի տասնամյակի պատմություն ունի:

Ի սկզբանե, գիտական տեքստերը լեզվամշակութային տարբերակում ունեին գիտության տեղային բնույթի և անհատական գրչության շնորհիվ²: Բացի այդ, տարբեր երկրներում և

² Տարբեր գրավոր մշակույթներում գիտելիքի շարադրանքի ժանրային և լեզվառճական տարբերություններն առկա են բնագիտական, փիլիսոփայական կամ առողջապահական ու իրավակարգավորիչ այնպիսի աշխատություններում, ինչպիսիք են օրինակ, Դատաստանագիրքը, Պանչատանտրան, Մեռյալների գիրքը, Ավեստան, կամ թելուգ Պլատոնի Պոլիտիկան: Դրան բնության, հասարակության և էթիկայի մասին գիտելիքի շտեմարաններ են: Այս տարբերակման արդի օրինակներից

մշակույթներում գիտության ճյուղերի զարգացումը պայմանավորված էր բնակլիմայական, առարկայական և գործնական գերակայություններով: Տեղերում ձևավորվեցին նաև լեզվական մտածողության ոլորտային առանձնահատկությունները, դրանց համապատասխան ժանրերն ու բառամթերքները:

Տպագրության ներդրման շնորհիվ անհրաժեշտություն դարձավ նախ լեզվական միասնականացումը, ապա նաև գիտելիքի միջազգայնացումը: XVII դարում պաշտոնական գիտության ծագումը գիտական հաղորդակցության շրջադարձային կետերից էր: Տպագրության գյուտով սկիզբ դրվեց լեզվի արդյունաբերացմանը, հաղորդակցությունը դարձնելով ապրանք: Ապա, ամենից էժան և արագ տարածվող ապրանքատեսակին՝ լրատվությանը միացավ խոսքի գեղարվեստը, ապա նաև՝ կրթությունը: Տպագիր հաղորդակցությունը եվրոպական համալսարաններում և գիտական ընկերություններում դրեց նաև գիտության միջազգայնացման սկիզբը:

Գիտության միասնականացումը մի նոր դիալեկտիկական փուլ մտավ մեքենայական թարգմանության շնորհիվ: Լեզվի նեյրոնալ ցանցերի զարգացման հետ և խոշոչ լեզվական մոդելներից ընձյուղվեց թվային թարգմանաբանությունը՝ նշանագիտական և միջլեզվամշակութային համարժեքության հարցականի տակ դնելով գիտաչափական, առաջին հայացքից՝ հստակ չափանիշները:

Գիտական հաղորդակցության ոլորտը կարելի է դիտարկել երեք պատմական հարացույցներում. առաջինը գիտության հաղորդակցում գիտնականների համար՝ թագավորական գիտական ընկերությունների, ակադեմիաների, լաբորատորիաների ստեղծումը, ապա նաև ժամանակակից մասնագիտական հրատարակումներն ու նեղ նախագծային խմբերի ստեղծումը: Երկրորդը գիտության մասսայականացումն է հասարակության լայն շերտերի իրազեկման համար, ներառյալ կրթական նպատակները: Վերջապես, գիտություն արդյունաբերողների, ինժինեռների և մեթոդիստների՝ այն օգտաբեր արտադրանքի վերածողների և կիրառության մեջ ներդնողների համար: Այս մասնագետները գիտելիքը հասցնում են շահառուին արդեն կյանքի որակ բարելավող սպառման առարկաների, հմտությունների կամ ծառայությունների տեսքով:

«Գիտություն գիտնականների համար» կամ բուն գիտական հաղորդակցումը սկսվեց դրա միջազգայնացումից, որն իր հերթին թոփաքային զարգացում ապրեց տպագրության տարածման և արդյունաբերական հեղափոխության շնորհիվ: Դրա առաջին ակիքն առաջ մղեց երեք եվրոպական լեզուները՝ ֆրանսերենն ու իսպաներենը՝ անգլերենի գլխավորությամբ: Աշխարհի տնտեսական գաղութացումը նպաստեց հենց այս լեզուների տարածմանը:

Ամենամեծ գաղութային լեզվատարածքը դառնալով, անգլերենը արագորեն ենթարկվեց ներքին երկատման: Բրիտանական թագի առաջին և ամենամեծ գաղութում՝ Հյուսիսային Ամերիկայում, անգլախոս նահանգների անկախացման խորհրդանիշներից մեկը դարձավ ամերիկյան անգլերենը. այն հռչակվեց որպես առանձին գրանցված լեզվական համակարգ՝ Ն. Վեբստերի բառարանով և Ս. Հյուսթընի քերականության գրքով: Մա փաստացի վկայությունն էր Ջ. Վաշինգթոնի և Բ. Ֆրանկլինի կողմից լեզվի, որպես խոսքային ինքնություն հռչակող ռազմավարական՝ պետականակերտ նշանակության մասին [Kretzschmar & Meyer, 2012]: Իսկ XX դարի վերջերին տնտեսական գաղութարարությանը փոխարինելու եկավ մեկ այլ՝ ավելի նուրբ ու բազմանշանակ վերահսկողություն. սկզբում գիտության և մտավոր աշխատաշուկայում միջազգային լեզվի իմացության նորմավորված պահանջների՝ TOEFL և IELTS թեստավորման

է բժշկական հաղորդակցումը, որի հանրահասանելի տեքստերը միջազգայնացնող թարգմանչական կազմակերպությունները դրանք ենթարկում են բազմակի՝ իմաստաբանական, կիրառական արժեքման, որպեսզի ստացված արդյունքը տարբեր լեզվամշակույթների ներկայացուցիչների համար ապահովի ըմբռնման միանշանակ և լիարժեք հաղորդակցության մակարդակ: Ժամանակակից գիտության մեջ այս հարցով սկսեց զբաղվել էվոլյուցիոն լեզվաբանության գրավոր համեմատական դիսկուրսի ճյուղը, որը մեծապես փոփոխում է գիտաչափական արդի պատկերացումները՝ օրեցօր ավելացող լեզվական տվյալների և ուսուցման կադապարների շնորհիվ:

համակարգերի, ապա՝ գիտական մտքի միջազգայնացումը հրատարակչական ստանդարտներով կառավարելու միջոցով [Scientific Publishing Has a Language Problem, 2023]: Միջազգային հեղինակությունը գիտնականների համար դարձավ թարգմանվելու, անգլերենով գիտական արտադրանք տալու այն խայծը, որով հնարավոր դարձավ ամբողջ աշխարհից հավաքել լավագույն ուղեղներն ու առանց թարգմանության համար վճարելու և խիստ նորմավորված պահանջներով ստանալ գիտական լավագույն մտքերը: Այդ պահանջներն իրենց ձևական կողմով երբեմն ծայրահեղության են հասնում: Օրինակ, փորձեր են արվում սոցիալ-հումանիտար ոլորտի գիտական հոդվածներին կառուցվածքային միասնականություն թելադրել, անգամ այնպիսի դեպքերում, երբ թեման այլ կառուցվածք է ենթադրում: Ենթադրաբար, այդպիսի կառուցվածքային պահանջները որոշակի նպատակ են հետապնդում, որոնցից կարող է լինել գիտական տեղեկատվության և արտադրության կենտրոնացումը:

Գիտության լեզուն իբրև միջազգային ազդեցության վերաբաշխման միջոց

Գիտության և լեզվի գաղութացումը նեոգաղութային դարաշրջանի կենտրոնական գործոնն է: Փիլիսոփայության մեջ նեոգաղութային է կոչվում այն դարաշրջանը, որտեղ վերահսկողությունը և շահագործումը իրականացվում է անուղղակի, նուրբ կամ ոչ պաշտոնական կամ կանոնակարգով քողարկված ձևով, որն իրականացվում է հաճախ տնտեսական կամ ռազմավարական նպատակներով: Բացի տնտեսական և քաղաքական կախումը, ռազմական ու ռազմավարական հսկողությունը, բնական ու մարդկային ռեսուրսների արտահանումը, գաղութացումն իրականացվում է լեզվական, լրատվական և կրթամշակութային ազդեցության գործիքներով: Բնականաբար, սրանց թվում է նաև գիտական մտքի գաղութացումը, որի համար գործիքներ են ծառայում տարբեր ստանդարտների սահմանումը գիտական արտադրանքի ընդունման, տարածման և ֆինանսավորման վրա: Մյուս կողմից, գլոբալ հաղորդակցումն օբյեկտիվորեն պահանջում է որոշակի լեզվական ընդհանրություն, որի համար պայքարում են մեծ և միջին ազդեցություն ունեցող լեզուները: Դրա վառ օրինակներից է Հայաստանում ռուսերենի ազդեցության նվազումն ու անգլերենի և ֆրանսերենի դերերի բարձրացումը սոցիալական տարբեր միջավայրերում: Նման այլ օրինակներ ևս կան աշխարհում. օրինակ, Ալժիրում 2022 թ.-ից սկսած անգլերենը տարրական դպրոցում երկրորդ պարտադիր ուսուցման լեզուն է [Belmihoub, 2018]: 2008 թվականին, հանուն երկրի քաղաքական և տնտեսական կայուն զարգացման Ռուանդան լեզվական քաղաքականության շրջադարձ արեց ֆրանսերենից դեպի անգլերենը, որպեսզի հաղթահարի Բելգիայի և Ֆրանսիայի հետ պատմականորեն ձևավորված գաղութային մշակույթը [Kayigema & Mutasa, 2017]: Լեզվի պարտադրումը ուղղակի տնտեսական առավելություններ է ստեղծում տիրապետող խավի համար հանգեցնելով տեղական ավանդույթների, պատմության, խոսքային շփման և գիտելիքների արտամղմանը, կրթության բնագավառում խտրականության չգրված օրենքների, որոնք ուղղակիորեն կամ անուղղակի կերպով արմատախիլ են անում մայրենիով մտածելու և ստեղծագործելու, սեփական ինքնությունն արժևորելու հնարավորությունը:

Ներկայում բարձրակարգ գիտական ամսագրերի մեծամասնությունը հրատարակվում է անգլերենով, մի բան, որ գիտելիքի արտադրությունը կենտրոնացնում է անգլախոս երկրներում, դրանից բխող մի շարք հետևանքներով հանդերձ [Ammoun, 2001]: Նախ, աշխարհի ողջ լավագույն գիտելիքն առանց մեծ ջանքերի և ստանդարտացված ձևաչափերով մատուցվում է անգլախոս երկրներին: Բացի այդ, ճնշվում են տեղի լեզուներով կատարվող կարևոր հետազոտությունները, կամ, գրված լինելով անգլերեն, դրանք չեն հասնում իրական շահառուներին: Այստեղից էլ սկիզբ են առնում տեղական հետազոտությունների ֆինանսավորման և տեսանելիության մրցակցությունը միջազգային ասպարեզում և բնատուր տաղանդների տեղերում աշխատելու հնարավորությունների անկումը՝ միջազգային, և ըստ էության, լեզվական վարկանիշի նվազման հետևանքով: Տեղաբնիկ գիտնականների համար անգլերեն թարգմանությունները թանկ են և ժամանակատար, և անգամ մեքենայական լուծումների պարագայում, դրանք կարող են որակապես չբավարարել համարժեքության պահանջներին: Դրան գումարվում է անգլալեզու

գիտական ստանդարտը, որը թելադրում է գիտական արտադրանքի և բարձրագույն կրթության նորմերը:

Այսպիսով, գիտական հաղորդակցության զարգացման միտումներն այսօր բացահայտում են լեզվի նոր՝ գործառնություններ. լեզուն դառնում է փափուկ ճնշման զինատեսակ, որը ներթափանցում է միջանձնային մակարդակից մինչև քաղաքական ուղղություններ, տնտեսական հզոր ներգործություն ու հեղափոխություններ, ներառյալ՝ գաղութացումն ու բնաջնջումը: Մերօրյա հիբրիդային պատերազմներն ավելի քան հստակորեն բացահայտեցին լեզվի մասսայական ներգործության, ճնշող և զսպող դերերը: Զարմանալի չէ, որ գիտական մտքի և խոսքի վերահսկողությունն ու կառավարումը, լինելով մշակութային պատերազմի կենտրոնական թիրախներից, իրականացվում է հիբրիդային զինատեսակների տևական ու հետևողական ազդեցությամբ: Դրանց դեմ, հատկապես փոքր ռեսուրս ունեցող լեզուներն ու պետությունները կարող են պայքարել, եթե մշակեն ու իրականացնեն բազմազանության պահպանության իրենց հայեցակերպն ու քաղաքական ծրագիրը: Սա ամեննին չի կարելի անջատողականություն պիտակել, քանի որ ինքնությունը մարդկության անքակտելի իրավունքներից է:

Այստեղ գիտության բնական լեզուների բազմազանությունը չի կարելի շփոթել գիտական հասկացությունների միասնականացման առաջադեմ անհրաժեշտության հետ: Վերջինս ծագել է դեռևս XVIII դարից՝ գիտական հաղորդակցության աճող ծավալների կուտակման արդյունքում: Գուտենբերգի գրատպության գյուտը պայթյունային ազդեցություն ունեցավ գիտական հաղորդակցման ոլորտում. գիտահեն արդյունաբերության տարածումը պահանջում էր գիտական տվյալների, դրանց չափման միավորների միասնականացում և միջազգային ստանդարտներ ու տերմինաբանական բառարաններ: Իմաստալից Չափուկշոյի միջազգային գրասենյակը (BIPM կամ IBWM), որի թողարկած տեղեկագրերով առաջնորդվում են բնական գիտությունները: Մեր օրերում գիտական հասկացությունների միասնականացման ձգտումներ են դրսևորում նաև սոցիալ-հումանիտար գիտությունները, որոնք փորձում են թվային միջոցներով բարձր ճշգրտության տարժամանակյա մարդաբանական տեղեկություններ հավաքել կոնկրետ աշխարհագրական տեղանքների մասին³: Նման մեծամասշտաբ նախագծերը, ԲԼՄ մոդելների շնորհիվ, թվայնացնում են մշակութային առարկաներ, մշակում են մարդաբանական գիտելիքի պարզ-ընդհանրական համակարգեր և հանրահասանելի ցանցեր ու տերմինաբանական բառարաններ են թողարկում: Մեծ թափով զարգանում է նոր միջգիտակարգ՝ թվային հումանիտար գիտությունները, բազմապատկվում են միջազգային հասարակագիտական միջոցառումները և համապատասխան միջազգային կազմակերպությունները: Ի տարբերություն բնական գիտությունների, սոցիալական գիտությունների միասնականացումը ոչ միայն ակնառու է դարձնում, այլև պաշտոնապես բարձրացնում է գիտության լեզվական բազմազանության հարցը, քանի որ որևէ մենատիրություն, ներառյալ լեզվականը, այն էլ գիտական արտադրանքի ոլորտում, չի կարող նպաստել այդ ոլորտի կայուն և ներդաշնակ զարգացմանը: Անգլերենի գիտական «լեզվաբանական մենատիրության» [Salomone, 2024] մասին բազում հրապարակումներ կան, ինչպիսիք են օրինակներ են Գրանթթի, Բոդի, աշխատությունները, և դրանց հակադրվող՝ Գորդին-Բաբելի, Նիդհամի, Չեմլայի [Crystal, 2003] և այլ հոդվածները [Giles & Johnson, 1987]:

Լեզվական բազմազանության կորստի ռիսկերը

Աշխարհին արդեն հայտնի են տեղաբնիկ լեզուների կորստյան բազում դեպքեր: Դրանք բոլորը կապված են մշակութային ինքնության և գիտելիքի քայքայման հետ: Նավահո ժողովրդի լեզուն բարդ գիտելիք է պարունակում հողի, բուսական և կենդանական աշխարհի մասին, որն անկրկնելի է և միայն այդ ժողովրդի ապրելակերպին, այդ տեղանքին հատուկ: Տեղաբնիկ գիտելիքի կորուստը հանգեցրեց բնապահպանական աղետի [An Ecological Approach to Indigenous

³ Տե՛ս <https://www.timemachine.eu>.

Language Renewal, n.d.): Ավստրալական աբորիգենների ավելի քան 100 լեզու անհետացել է վերջին երկու հարյուրամյակում, տանելով նաև բուժիչ բույսերի, կենդանիների վարքագծի և էկոլոգիական պրակտիկայի մասին նրանց ունեցած անփոխարինելի գիտելիքները [Who Are Aboriginal Australians – and Why Are They Still Fighting for Recognition?, 2023]: Նույն Ամիթոդոլաթ Ամասիացու «Անգիտաց Անպետ» գրքում հիշատակվում են հայ բուսաբանական, կենսաբանական և բժշկագիտական հազարավոր տերմիններ, գիտելիքի շատեմարան, որն այսօր կարող է միանգամայն այլ տեսք տալ հայ բժշկագիտությանը [Անգիտաց Անպետ, n.d.]: Այլասկայի Էյակ լեզուն մեռավ 2008 թվականին իր վերջին խոսողի հետ միասին [Staff, 2008]:

Լեզվական ինքնության կորստի հիմնական պատճառներից է նաև տեղաբնիկ համայնքների շրջանում ձևավորված թերաթեքության զգացումը, որը հաճախ առաջանում է արտաքին ազդեցությունների հետևանքով: Գաղութային կամ գերիշխող մշակույթների և լեզուների ճնշման պայմաններում տեղաբնիկները հաճախ անտեսում են իրենց հոգևոր և մշակութային արժեքները: Սա նպաստում է ինքնագնահատականի անկմանը, ինչը կարող է խոր ազդեցություն ունենալ ոչ միայն անհատների հոգեկան առողջության վրա, այլև համայնքի ընդհանուր համախմբվածության և գոյատևման վրա: Թուլացած ինքնությունը, իր հերթին, նվազեցնում է լեզվի գործնական կիրառությունը և նպաստում է դրա աստիճանական մոռացմանը:

Գաղութային լեզվի պարտադրումը սոցիալական տարբեր ոլորտներում, ներառյալ կրթությունը, առողջապահությունը և արդարադատությունը, տեղաբնիկների համար հաճախ ստեղծում է անհաղթահարելի խոչընդոտներ: Լեզվական խտրականության հետևանքով ձևավորվող անհավասարությունը և մարգինալացումը ստիպում են տեղաբնիկներին ընդունել գերիշխող լեզուն՝ որպես սոցիալական և տնտեսական ներառման միջոց: Այս գործընթացը, սակայն, հաճախ ուղեկցվում է տեղաբնիկ լեզուների և դրանց հիման վրա կառուցված մշակութային ինքնության կորստով: Լեզվական ինքնության հետ մեկտեղ մարում են նաև դրան առնչվող սոցիալական և մշակութային միավորումները, որոնք ապահովում էին համայնքի կայունությունն ու զարգացումը:

Բացի լեզվական ճնշումներից, տեղահանությունները և միգրացիան ևս նշանակալի ազդեցություն են թողնում լեզվական ինքնության վրա: Հակամարտությունների, շրջակա միջավայրի փոփոխությունների, տնտեսական ճգնաժամերի կամ հոգևոր և մշակութային ստորադասման հետևանքով տեղաբնիկ համայնքները հաճախ ենթարկվում են պարտադիր տեղահանության: Նման պայմաններում լեզվական համայնքները քայքայվում են, իսկ դրանց անդամները կորցնում են լեզվական հաղորդակցման բնական միջավայրը: Սա լեզուն արմատախիլ է անում և խաթարում է դրա բնական զարգացման շղթան, հատկապես, երիտասարդ սերնդի համար:

Տեղահանության և արտագաղթի արդյունքում տեղաբնիկների լեզվի կորուստը հատկապես արագանում է, քանի որ նոր միջավայրում տեղաբնիկ լեզուների կրողները ստիպված են լինում հրաժարվել իրենց լեզվից, նոր միջավայրին ինտեգրվելու անհրաժեշտության պատճառով: Նման իրավիճակները ոչ միայն կրճատում են լեզվական բազմազանությունը, այլև խաթարում են լեզվակիրների մշակութային և հոգևոր ինքնությունը, որը սերտորեն կապված է իրենց լեզվական ժառանգության հետ:

Արդյունքում, լեզվական ինքնության կորուստը բերում է ոչ միայն լեզվաբանական հետևանքների, այլև լայնածավալ սոցիալական և հոգեբանական խնդիրների: Այս երևույթը լուրջ ազդեցություն է թողնում համայնքների կայունության վրա, խաթարում է նրանց կենսունակությունը: Ուստի, լեզվական ինքնության պաշտպանությունը և վերականգնումը պահանջում են ոչ միայն գիտակցված ջանքեր տեղաբնիկների կողմից, այլև աջակցություն պետական կառույցներից, հասարակական կազմակերպություններից և միջազգային հանրությունից՝ ապահովելու լեզվի, մշակութային և բնապահպանական կայունությունը:

Հայտնի է, որ քննադատական մտածողությունը թե՛ գիտական մտածողության և թե՛ սուբյեկտայնության առաջնային առանձնահատկություններից է: Այդ հարթության վրա գիտական մտքին լեզվական հաղորդակցության միջոցի պարտադրելը ինքնության կամ

սուբյեկտայնության անարյուն վերացման և շահառու համայնքին միաձուլելու «հումանիստական» զենքերից է: Գիտական միտքը չի գաղութացվում. այն կա՛մ արտագաղթում է դեպի իր գոյության համար նպաստավոր միջավայր, և այդ երևույթը հայտնի է «ուղեղների արտահոսք» անվամբ, կամ այն պետք է ճահճանա և ապակազմավորվ անբարենպաստ հանգամանքներում. այդ հանգամանքների մասին այստեղ չի խոսվի, սակայն պետք է շեշտել, որ գիտական մտքի մարման հետ տեղաբնիկ լեզուն ևս կորցնում է գիտության լեզվի իր կարևոր՝ քննադատական դիմագիծը: Ուղեղների արտահոսքն արդեն սուբյեկտայնության կորստի ուղղակի ցուցանիշ է: Գիտության բնագավառում ևս, ինչպես գաղութացման մյուս հարթություններում, ձեզանից տանում են հումք, տվյալ դեպքում մտածող ուղեղներ, վերադարձնելով երկրորդային մշակման արդյունքներ: Սուբյեկտային՝ քննադատ մտածողություն ունեցող մտքի օտարումից բացի, նվազում է տեղական գիտալեզվի օգտագործման ծավալը, դրա նվազմանը զուգահեռ, փոքրանում է բնիկ ժողովրդի գիտամշակութային հիշողության ծավալները: Սա միանգամայն չափելի մեծություն է, այս դրույթը կարելի է փաստել գիտնականների գրադարանային և առցանց մասնագիտական գործունեության վիճակագրությամբ: Այսօր մեր մասնագետները շատ քիչ գիտեն և չեն կարողում Անհաղթի և Երվանդ Ֆրանգյանի փիլիսոփայական, Շիրակացու աստղագիտական, Ամիրդովլաթ Ամասիացու, Միս. Հերացու բժշկագիտական աշխատությունները, գրեթե ոչ մի կերպ չեն լուսաբանվում մեր ժամանակակից գիտնականների նվաճումները: Մինչդեռ դա ոչ միայն այն նոր բովանդակությունն է, որ նրանք նվիրել են գիտության աշխարհին, այլև ճանաչողության կերպը, այն, ինչն այսօր կոչվում է լեզվական մտածողություն: Եվ ճանաչողության հայ մշակութային կերպի մեջ բանալու դերը լեզվինն է:

Չնայած համարվում է, որ նախորդ գիտելիքի՝ հիշողության փոխանցվող ծավալների փոքրացումը նոր իրականությունն ընդունելու և շարունակելու նախապայման է, պետք է չմոռանալ, որ անձի ինքնագիտակցությունը (3 տարեկանից սկսած), և համահավաք ինքնության գիտակցությունը՝ դրա առաջին խորհրդանիշներից և իրադարձություններից սկսած, հենված է հենց հիշողության և պահպանվող գործելակերպի՝ ավանդույթների վրա. ոչ միայն կենցաղային, այլև մտավոր, աշխարհայացքային: Մարդու գիտական մտածողության զարգացումը ոչ միայն կարիք ունի լավ սկզբի, այլև հետևողական շարունակականության, մինչև համալսարան և ազատ ու մրցակցային գիտական գործունեություն: Այն ինքնության և աշխարհի լեզվական պատկերի ձևավորման հիմքում է ընկած, նախ, որպես ռացիոնալ մտածողություն և զուգակցում է մարդու մեջ նշանային ու զգայաշարժողական, նաև հուզագնահատողական գործելակերպերով, որոնցից են, օրինակ, շախմատային, մաթեմատիկական, գունային, երաժշտական կամ սպորտային մտածողության տեսակները: Դրանք բոլորը գիտակցության մեջ ամրակայվում են, փոխանցվում ու տարածվում են բնական լեզվի միջոցներով: Մարդու աշխարհում, հատկապես գիտության մեջ, չկա ոչինչ, որ չլինի բնական լեզվում: Գիտական մտածողության բոլոր սկզբունքներն, ի վերջո, լեզվական մտածողության տիրույթում են:

Տեղաբնիկ լեզվի կորուստի կամ մարգինալացման առաջին նշանները գիտական և տեխնոլոգիական լեզվի նորացման բացակայությունն է, այսինքն երբ կտրվում է տեղական գիտության զարգացման թելը. սա հաջորդ փուլում հանգեցնում է ավանդական գիտելիքների՝ սովորույթների, պատմությունների, տների, ծեսերի և համակարգերի քայքայմանը, որոնք փոխանցվել են սերունդների միջով: Այս ընթացքն ավարտվում է տվյալ լեզվակիր միավորի կառուցվածքային սուբյեկտայնության վերացումով: Բնիկ լեզուների կորուստը համաշխարհային երևույթ է, որն ունի հեռահար հետևանքներ ոչ միայն խոսողների և նրանց համայնքների, այլև մարդկության մշակութային բազմազանության և գիտելիքների համար: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի «Աշխարհի վտանգված լեզուների ատլասը» դասակարգում է լեզուներն ըստ վտանգի աստիճանի՝ «խոցելիից» մինչև «վերացած»: 2023 թվականի ապրիլի տվյալներով՝ աշխարհի մոտ 7000 լեզուների առնվազն 43%-ը վտանգված է [Visualizing All the Global Endangered Languages, n.d.]: Այդ լեզուների հետ միասին կորչում է տեղորոշ մտածողության բնորոշ բազմազանությունը:

Լեզվի վերակենդանացման հավանական ուղղություններն ու մարտահրավերները

Գիտական մտքի ազատագրումն սկսվում է լեզվի ազատագրումից, որ նշանակում է դրա կիրառության ոլորտների միջավայրի ժամանակատարածքային և ռեսուրսային ապահովում: Սա անհրաժեշտ է ոչ միայն փոքրաքանակ լեզուների պահպանության, այլև երկրագնդի վրա առողջ բազմազանության պահպանման համար. տեղաբնիկ քննադատական և գիտական մտքին և տեղական լեզուներին տալ իրենց անհրաժեշտ ազատությունը: Լեզուների վերակենդանացման ծրագրերը նախ ուղղված են ամբողջ աշխարհում լեզվի կորստի և մշակութային էրոզիայի կամ լեզվամշակութային բազմազանության կորստի դեմ: Քանի որ լեզուն և գիտությունը ցանկացած սուբյեկտի, նաև պետության մտածելու և հաղորդակցվելու առանցքներն են, պետականության հաստատման առաջին քայլերից մեկը գիտական սուբյեկտայնության ամրապնդումն է: Մեփական փիլիսոփայական աշխարհայացք և բազմազիտակարգ մեթոդաբանություն ունենալը. բազում օրինակներ են հայտնի այն մասին, թե ինչպես են հենց այդ մտադրությամբ գիտնականները, և ոչ միայն նրանք, գրել ֆունդամենտալ համարվող երկեր:

Աշխարհի լեզվական կամ լեզվամտածողական բազմազանությունը ճանաչելու և պաշտպանելու համար անհրաժեշտ է միավորել պետությունների, համայնքների և միջազգային կազմակերպությունների ջանքերը: Պետք է հարգել տեղական լեզուների գերակայությունը, և ապահովել լեզվամտածողական բազմազանությունը՝ որպես մարդու հիմնարար իրավունք: Այդ մասին հայտարարություններ են տարածում գնալով ավելի ու ավելի շատ երկրներ՝ Սկանդինավիայում, հեռավոր արևելքում, Հնդկաստանում և Հարավային Ամերիկայում:

Թվայնացումը գիտության լեզվի պահպանման և վերակենդանացման հնարավորություն է ընձեռում, եթե փոքրաքանակ լեզուները կարողանան, այն նպատակային կերպով օգտագործել: Թվային հարթակներն ու գործիքները, այդ թվում՝ առաջնային և թարգմանական լեզվական կորպուսները, մեքենայական թարգմանության համակարգերը, առցանց կրթական ռեսուրսները, կարող են նպաստել գիտական տվյալների հասանելիության տարածմանը, միաժամանակ ապահովելով տեղական լեզուների տարածմանը: Դրանք նոր հնարավորություններ են բացում գիտության մեջ տեղաբնիկ լեզվի պահպանության համար: Գիտական հայերենի պաշտպանության համար պետք է հատուկ կրթական ծրագրեր մշակել, այն մատչելի և լայնորեն կիսելի դարձնելու համար: Սրան նպաստելու համար պետք է ստեղծվեն հատուկ ուսումնական նյութեր, վաղ տարիքից երեխաներին պետք է տրամադրվեն գիտական մտածողության լեզվատրամաբանական հիմունքները, նրանց հնարավորություն տալով ստեղծագործաբար զարգացնելու իրենց քննադատական լեզվամտածողության հմտությունները:

Գիտության լեզվի իրավունքները պետք է պաշտպանվեն օրենսդրական կարգավորումներով: Այս ուղղությամբ կարևոր քայլերից մեկը պաշտոնական գիտական հաղորդակցության տերմինաբանական և տարրական գիտելիքի կազմակերպման տեղական ստանդարտների մշակումն է: Պետությունները և միջազգային կազմակերպությունները պետք է համաձայնագրեր կնքեն, մասնավորապես, սոցիալ-հումանիտար գիտությունների բնագավառում ևս, ինչպես բնական և մաթեմատիկական գիտություններում է, սահմանել համընդհանուր գիտական լեզվի նորմեր, և տարանջատեն տեղաբնիկ նշանակության գիտելիքի համակարգերն ու դրանց օգտագործման իրավունքների պաշտպանությունը:

Որակյալ թարգմանությունը հատկապես կարևոր է, երբ տեղական մշակույթի և ավանդական գիտելիքների վրա հիմնված գաղափարները պետք է ներկայացվեն այլ լեզուներով: Այլ լեզվի թարգմանած տեղաբնիկ տեղաբնակ գիտելիքը սովորաբար դուրս է մղվում թարգմանվածքից, որը կորցնում է այն եզակի լեզվամշակութային շեշտադրումները, որոնք բնորոշ են տեղական լեզվամտածողությանը և մշակութային միջավայրին: Թարգմանության որակից է կախված, թե որքանով կապահովվի այդ արժեքների պահպանությունն ու ինքնության պաշտպանությունը: Այսպիսի մարտահրավերների հաղթահարումը և տեղական լեզվի գիտականության պահպանությունը կախված է թարգմանչական մասնագիտության արդիականացումից:

Մշակութային գիտելիքի հանրահասանելիությունն ապահովելու համար գիտական արտադրանքի երկկողմ որակյալ թարգմանությունը գիտական բազմալեզվությանը նպաստող գործոն է: Տեսականորեն, սա մի կողմից կարող է նվազեցնել աշխարհի տարբեր մասերում համընդհանուր գիտական անհավասարությունը: Մյուս կողմից, գիտական խոսույթի թարգմանությունը կնպաստի թե՛ սուբյեկտայնության ամրապնդմանը և թե՛ տարբեր լեզվամշակութային համայնքների միջև փոխադարձ հարգանքին ու համագործակցությանը: Այսպիսով, թարգմանությունը և թվայնացումը նպաստում են այնպիսի միջավայրի ստեղծմանը, որտեղ գիտությունը չի սահմանափակվում մի քանի գերիշխող լեզվամտածական մոդելներով, այլ պահպանում է որոշակի բազմազանություն՝ տեղերում չկորցնելով ինքնությունն ու լեզվամտածական ազատությունը:

Խթանելով մայրենիի օգտագործումը գիտական հաղորդակցության մեջ՝ թարգմանությունը կարող է դիմակայել ձուլմանը և սփյուռքի համայնքներում մշակութային ինքնիշխանության հոգևոր, ապա նաև տնտեսական ազատությունների տարածք դառնալ: Այս կարգի պատմական փորձ մենք ունենք: Հայերենի լեզվաոճական բազմազանությունը կարելի է դիտարկել որպես մարտահրավեր կամ որպես հնարավորություն, եթե մենք կառուցողական գերակայություններ ունենք: Մեր լեզուն ունի տարբերակներ և բարբառներ, որոնք կարող են թարգմանչին երկրնորանքի առջև դնել: Սակայն այս կարգի մարտահրավերները կարող են լուծվել և դառնալ հոգևոր տարածքի առավելություններ, եթե տեղերում համայնքները թարգմանչական նախաձեռնություն և տեխնոլոգիաների ներդրումներ իրականացնեն: Իհարկե, թե մեկ և թե մյուս կարգի ռեսուրսների սահմանափակումները մարտահրավերներ են, քանի որ որակյալ թարգմանությունը պահանջում է ռեսուրսներ, ներառյալ ֆինանսավորում, վերապատրաստված թարգմանիչներ և հաստատված համագործակցություն գիտական և թարգմանչական կազմակերպությունների միջև: Համապատասխան ռեսուրսների ապահովումը էական նշանակություն ունի թարգմանչական ջանքերի հաջողության համար: Եզրափակելով այս բաժինը, հաստատենք, որ գիտության թարգմանությունը հզոր գործիք է գիտական գաղութացման դեմ, այն կիզորացնի գիտական հայոց լեզուն և միտքը, կվերականգնի և իրավահավասար հիմունքներով կշռջանառի ավանդաբար կուտակված գիտելիքը, զարգացնելով ժողովրդի լեզվական իրազեկությունը և խթանելով նրա մշակութային ինքնիշխանությունը: Գիտական դիսկուրսի մեջ տեղաբաշխելով բնիկ լեզուներն ու հեռանկարները՝ թարգմանությունը կարող է նպաստել գիտելիքի արտադրության և տարածման ավելի ընդգրկուն և արդար ձևերին:

Ամփոփում և անելիքներ

Հայոց գիտության լեզվի և հաղորդակցության պաշտպանությունն ու դրանում հայերենի վտանգված ճյուղի վերակենդանացումը, որոշիչ նշանակություն ունեն հայ միասնական գիտական համայնքի զարգացման համար՝ հատկապես գլոբալ մարտահրավերների, տեխնոլոգիական փոփոխությունների և միջազգայնացման այս ժամանակաշրջանում: Այսօր անհրաժեշտ է, որ տեղական գիտական մտածողությունն ու լեզուն համապատասխանի գիտական հաղորդակցության զարգացման համաշխարհային պահանջներին, միաժամանակ շարունակելով մնալ կենսունակ՝ երկրի ինքնիշխանությունը, անվտանգությունը և պետականությունը հաստատող իր դերով: Գիտության լեզուն հաղորդակցումը ոչ միայն նպաստում են երկրի տեխնոլոգիական զարգացմանն ու կենսական վտանգները հաղթահարելուն, այլ նաև ապահովում են մեր պետության և սփյուռքի հայության միասնական ինքնության և ինքնագիտակցության շարունակականությունը: Հողվածը հիմնավորում է, որ պետության գիտական միտքը պետք է զարգանա պետական լեզվով, որը երկրի ինքնիշխան ապագայի երաշխավորն է: Գիտական լեզուն և հաղորդակցությունը, հատկապես սոցիալ-հումանիտար ոլորտում, կարևոր նշանակություն նաև մշակութային պատերազմում, որտեղ այն կարևորագույն մտավոր և հոգևոր գենք է: Ահա, թե ինչու լեզվի ներքին և արտաքին քաղաքականությունը պետք է նպաստի գիտության զարգացմանը՝ ստեղծելով ռեսուրսներ և

օրենսդրական կարգավորումներ՝ համաշխարհային գիտական տարածքում հայ մտքի հայերեն և բազմալեզու ներկայացվածության համար:

Հետևյալ ուղղությունները նախագծում են այն քայլերը, որոնք պետք է ձեռնարկել պետական և ակադեմիական ջանքերի ու ռեսուրսների միավորմամբ:

Թվայնացումը պետք է լինի հայալեզու ժառանգության պահպանման առաջնահերթությունը: Այստեղ պահանջվում են նորագույն թվային գործիքներ՝ լեզվական կորպուսներ, մարդակենտրոն մեքենայական թարգմանություն և արհեստական մտքի գործիքներ, որոնք կօգնեն հայալեզու գիտական բովանդակության տարածմանը գլոբալ ասպարեզում: Կառավարության և գիտական հաստատությունների համագործակցությունը պետք է առաջ մղի այն դրույթը, որով հայերենը գիտական երկխոսության մաս կկազմի միջազգային հրապարակումներում: Համալսարաններում և կրթական հաստատություններում պետք է ներդրվեն և արդիականացվեն գիտական հաղորդակցման հայալեզու ծրագրեր՝ նոր սերնդի լեզվական հմտություններն ու բազմալեզու հաղորդակցության պատրաստվածությունը բարձրացնելու համար:

Սոցիալ-հումանիտար, մարդաբանական գիտության բնագավառում էտ է մնում գիտական տերմինաբանական ստանդարտների մշակումը: Գիտական հաղորդակցման համար հայերենը պետք է ունենա միջազգային չափանիշներին համապատասխան, միաժամանակ ներքին լեզվամշակութային գիտելիքը խնամքով արտացոլող գիտական տերմինաբանական բառարաններ ու բառաշտեմարաններ: Պատկերն ավելի է բարդանում, քանի որ արևելահայերեն և արևմտահայերեն խոսվածքների խճապատկերն այսօր իր հերթին, պահանջում է նոր ուսումնասիրություններ նոր լեզվական ստանդարտի մշակման ուղղությամբ: Սա կարող է իրականանալ թարգմանչական նախագծերի համահայկական և պետական միասնական ծրագրի շրջանակներում: Իսկ այն դժվար է պատկերացնել առանց միջմշակութային համագործակցության՝ տեղական և միջազգային գիտական համայնքների միջև:

Նախագծված գաղափարները պետք է ծառայեն միջազգային լեզվական բազմազանությանը և աշխարհի տարբեր ծայրերում հայ գիտական մտքի պահպանությանը, որով և կպահպանվի Հայաստանի լեզվամտածողական ինքնությունը և ինքնիշխանությունը, հայ գիտական մտքի հետագա կենտրոնացումը մեր պետական լեզվով: Սա կարևոր դիրքորոշում է միջազգային գիտական դիսկուրսում հայերենի որպես ուրույն մշակույթ և գիտական միտք ունեցող լեզվի դիրքերի ամրապնդման ուղղությամբ:

SUMMARY

Global challenges require generating a unified terminological system of scientific communication. This is necessary for several reasons: to solve problems of quality and credibility, norms and standardization, interdisciplinary regulations and financing, information and authorship security. The same global challenges require ensuring natural diversity in science, which is possible if the local scientific thinking and the local languages are preserved.

This conceptual paper puts forward the idea that the functions of scientific communication are significantly different from the functions of science itself, therefore it deserves separate attention. Scientific thinking and language ensure the continuity of collective identity and self-awareness, its international representation and natural ecology of communication, the values and their security. Therefore, a country's scientific thought should develop in its people's language. In the internal environment, language serves the cultural self-knowledge of citizens, granting them a dignified identity, which in turn forms moral and ethical immunity and public consent. In the field of external communication, it ensures the presentation of unique knowledge content and the expansion of the space of subjectivity since subjective meanings create mental and physical spaces, which are filled and expanded along with the growth of meanings, needs, and demands. The task of a stable internal and external language policy is to organize and implement conditions conducive to the development of science in the native language and its multilingual dissemination, environment, resources and regulations, to ensure the development of a unique, indigenous language of science, and its multilingual communication in global platforms and initiatives.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ammon, Ul. (ed.), *The dominance of English as a language of science: Effects on other languages and language communities*, Berlin & New York, Mouton de Gruyter, 2001. Pp. xiii + 478, DOI: 10.1017/S0047404502264052.
2. *An Ecological Approach to Indigenous Language Renewal*, (n.d.). Retrieved November 30, 2024, [Electronic Resource] URL: https://jan.ucc.nau.edu/~jar/TIL_25.html. 30.11 2024.
3. Belmihoub, K. English in a multilingual Algeria // *World Englishes*, 2018, 37(2), pp. 207-227. <https://doi.org/10.1111/weng.12294>.
4. Crystal, D. *English as a global language* (2nd ed), Cambridge University Press, 2003, 229 p.
5. Fessler, D., & Machery, E. Culture and Cognition // *The Oxford Handbook of Philosophy of Cognitive Science*, 2012, pp. 503-527. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195309799.013.0021>.
6. Giles, H., & Johnson, P. Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance *Ijsl*, 1987 (68), 69-100, <https://doi.org/10.1515/ijsl.1987.68.69>.
7. Joe Pierce. Culture: a Collection of Fuzzy Sets. *Human Organization* // *Journal of the Society for Applied Anthropology*, 1977, 36(2), pp. 197-200.
8. Kayigema, J. L., & Mutasa, D. E. The Dynamism of English as a Global Language in the Pas-Genocide Rwanda // *Indonesian EFL Journal*, 2017, 3(1), 101. [Electronic Resource] URL: <https://doi.org/10.25134/ieflj.v3i1.659>. 30.11 2024.
9. Kretzschmar, W. A., & Meyer, C. F. The idea of Standard American English // R. Hickey (Ed.), *Standards of English*, 1st ed., pp. 139-158, Cambridge University Press 2012, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139023832.008>.
10. Nuyts, J. *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization: A cognitive-pragmatic perspective*, Vol. 5. John Benjamins Publishing Company, 2001, <https://doi.org/10.1075/hcp.5>.
11. Salomone, R. How English Took Over the World. *The Millions*, 2024, February 27, [Electronic Resource] URL: <https://themillions.com/2024/02/how-english-language-took-over-the-world.html>. 30.11 2024.
12. Scientific publishing has a language problem, *Nature Human Behaviour*, 2012, 7 (7), pp. 1019-1020. <https://doi.org/10.1038/s41562-023-01679-6>.
13. Staff, A. Eyak language dies with its last speaker, *Alaska Public Media* 2008, January 23 [Electronic Resource] URL: <https://alaskapublic.org/2008/01/22/eyak-language-dies-with-its-last-speaker/>. 30.11 2024.
14. *Visualizing all the Global Endangered Languages*, (n.d.), [Electronic Resource] URL: from <https://www.visualcapitalist.com/cp/all-the-worlds-endangered-languages-by-country/> 30.11 2024.
15. Who are Aboriginal – Australians and why are they still fighting for recognition? *Culture*. [Electronic Resource] URL: <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/aboriginal-australians>, 25.10. 2023.
16. Անգլիացի Անպէտ, Նախաբան հեղինակին. (n.d.). [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <http://digilib.aul.am/book/56/56/287/%D4%B1%D5%B6%D5%A3%D5%AB%D5%BF%D5%A1%D6%81%20%D4%B1%D5%B6%D5%BA%D5%A7%D5%BF>, 30.11.2024. 30.11 2024.
17. Հովհաննիսյան, Ղազարյան, Բառ. Իմաստ և նշանակություն // *Լեզու և Լեզվաբանություն*, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Լեզվի ինստիտուտ, 2003, № 1, էջ 27-33:

METADATA SERVICES, DIGITAL COLLECTIONS, AND PRESERVATION

Keywords: metadata, digital collections, digital preservation, cultural heritage, linked data.

Every region, every country, every library has items and content that are important to their culture and the heritage that they pass on to future generations. But what is cultural heritage and what does it consist of? According to the UNESCO Institute for Statistics (2009), “Cultural heritage includes artefacts, monuments, a group of buildings and sites, museums that have a diversity of values including symbolic, historic, artistic, aesthetic, ethnological or anthropological, scientific and social significance” [UNESCO Institute for Statistics / Cultural Heritage, 2009]. And because of their importance, it is vital that we work to not only protect and preserve the content, but also make it available to the communities we serve and the wider world⁴. But how can we do this? In this article, we will consider how libraries can increase the visibility of their unique resources to share their cultural heritage with the world, the importance of collaboration in this task, and the impact that this can have.

Supercharge your collections with collaboration

Modern library users expect all types of resources to be available to them and libraries need to keep up with current demands. And so, it is vital that libraries have metadata that meets these expectations and supports the services that their library offers, such as discovery and interlibrary loan.

WorldCat[®], the world’s most comprehensive database of information about library collections, contains more than 3.4 billion holdings and over 559 million records (as of June 2024)⁵. The database provides access to a wide range of resources from the more traditional print books, to streaming videos, musical scores, images, sound records, and many more. Not only does it contain so many different formats, but there are also 486 languages and 48 non-Latin scripts too, with 61% of the database representing non-English items⁶. In fact, there are 131,000 records in Armenian alone, helping to share the Armenian cultural heritage with the world. With all these formats and languages available, it makes it even easier to catalog special and cultural heritage collections.

Over recent years, the number of catalogers in libraries has decreased and this has meant that there is less time for quality cataloging, which highlights the need for collaboration even more. With the help of WorldCat, libraries have access to a reliable source created by librarians around the world. WorldCat represents a long-lasting collaboration between OCLC, member libraries, and material providers to deliver quality bibliographic metadata⁷. The WorldCat database is on a large scale and provides cooperative expertise in which many people can participate, and in turn, it creates great quality.

⁴ Ziden, Ahmed Adel (2024) Digital Cultural Heritage: Theory and Practice. URL: <https://www.ifla.org/news/digital-cultural-heritage-theory-and-practice/> (Accessed 14 October 2024).

⁵ OCLC (2024) Inside WorldCat. URL: <https://www.oclc.org/en/worldcat/inside-worldcat.html> (Accessed 14 October 2024).

⁶ OCLC (2024) Inside WorldCat. URL: <https://www.oclc.org/en/worldcat/inside-worldcat.html> (Accessed 14 October 2024).

⁷ OCLC (2024) OCLC delivers quality. URL: <https://www.oclc.org/en/worldcat/cooperative-quality.html> (Accessed 14 October 2024).

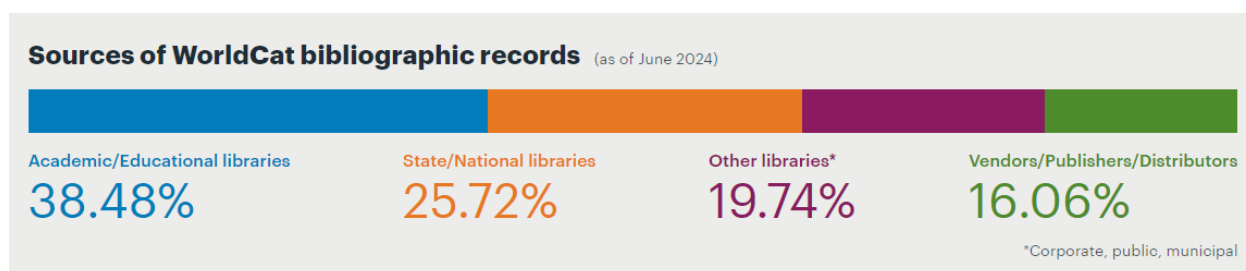

Image 1: Source of WorldCat bibliographic records⁸.

A significant number of bibliographic records come from vendors and publishers, which is a sign of quality and something that can be very helpful for libraries in their acquisitions and operations processes making them more efficient. Being vendor neutral means that OCLC can offer records from many different partners, which means libraries don't have to add records themselves, leading to considerable time savings for library staff.

National libraries make up a quarter of the content in WorldCat. This is because it is the ideal way for them to provide high quality records for those that want to use them, allowing for better visibility of their collections via the web.

And finally, other libraries, for example, academic and special libraries, are likely to have the time to focus on their special collections that are unavailable elsewhere, as they are looking to copy catalog their other items.

This only goes to highlight the importance of a source such as WorldCat. It gathers bibliographic information from so many sources, it means that libraries don't miss out on a wealth of records and collections that otherwise would not be visible.

Therefore, it is both important and interesting to collaborate and work together on such a database of information. WorldCat records are continuously enhanced by professional catalogers at OCLC and libraries worldwide, improving the records for everyone. Students and faculty are always searching for the best information they can find and with the high-quality metadata present in WorldCat, this becomes much easier.

Holdings registration expands impact

If people can't see a library's materials, how do they know they exist or that they can use them? Library users expect to be able to find the content they need using online search engines, while researchers want to increase the visibility of their research. But how can this be achieved? By signing up to the WorldCat registry, libraries can increase their impact and reach, on a global level.

Image 2: How holdings in WorldCat can increase library visibility

⁸ OCLC (2024) OCLC delivers quality. URL: <https://www.oclc.org/en/worldcat/cooperative-quality.html> (Accessed 14 October 2024).

If libraries register their holdings, this can have a big impact on their visibility. Once a library is in WorldCat, their holdings are then shared with partners such as Google Books, Goodreads, and Wikipedia. By working with these huge platforms, libraries are offered access to an audience of millions. This then means that when people search, they will find the records from the partners' databases, which then guides them back from the web to the library catalog via the 'find in a library' option. They can then immediately see which library has the item in their collection, even if it is a library they have never heard of before. As a result, over the last few years, there have been 70 million links back to WorldCat.org and over 10 million links back to libraries. All this helps to drive users back to library catalogs even if this is not where they have started their search.

Maximize the visibility of resources, especially special collections

Libraries around the world hold special and unique collections that unless a user visits the library, they just won't know are available. These collections are so rich in knowledge and diversity that it is important that they are made available to as many people as possible, both now and in the future. And the way to do this is to display and share them online in a format suitable for whichever device the user chooses.

CONTENTdm[®] is a digital repository service that allows library staff to build, preserve, and showcase their digital collections on a personalized website, making the items more discoverable for people globally. The platform allows for the handling of several item formats such as image, video, and audio⁹. CONTENTdm's functionality allows for more in-depth searching meaning that users can find even the more obscure item in a library collection.

With the integration of some of the IIIF (International Image Interoperability Framework) APIs, it means that the resources can be shown in different ways, allowing easier viewing and comparison over multiple repositories¹⁰, opening up a world of possibilities to users and researchers.

With CONTENTdm, libraries can highlight their collections and what makes them special, while also making it easier for researchers to use the resources without the need to travel long distances. The digital collections available in CONTENTdm will "float" to WorldCat via OAI-PMH harvesting hence pushing these resources to the forefront of the web. And in WorldCat, the bibliographic records from those collections will benefit from linked data that is added to the metadata.

Linked data: the next evolution of library metadata

As mentioned earlier, the metadata in WorldCat helps to make library collections much more visible and share what the library has to offer. But as libraries continue to evolve in line with their users' needs, this means that there is an even greater need to harness the metadata available. OCLC are doing this by using it to inform their linked data strategy providing a purposeful and inclusive approach built on decades of linked data research that provides useful and concrete next steps for the library at all stages of metadata transformation.

OCLC are working to build a comprehensive and sustainable linked data ecosystem in which the aim is to make library data more interconnected, accessible, and discoverable while providing new opportunities for both collaboration and sharing. This linked data ecosystem allows for the management and curation of linked data, and its integration across multiple workflows, systems, and communities. In addition, with this new innovative step, libraries' collections become even more discoverable and closer to researchers online.

Back in 2020, OCLC started migration to linked data by building the infrastructure to create entities. This was jointly funded by the Andrew W. Mellon Foundation and OCLC¹¹. In 2022, WorldCat Entities took the first step in delivering a large, centralized infrastructure, filled with the first set of 150 million entities of works and persons. These entities are persistent and provide the community with the building blocks needed

⁹ OCLC (2024) Build, showcase, and preserve your digital collections. URL: <https://www.oclc.org/en/contentdm.html> (Accessed 14 October 2024).

¹⁰ OCLC (2024) Features. URL: <https://www.oclc.org/en/contentdm/features.html> (Accessed 14 October 2024).

¹¹ OCLC (2020) OCLC awarded Mellon Foundation grant to develop infrastructure to support linked data management initiatives. URL: <https://library.oclc.org/digital/collection/p15003coll6/id/6168/rec/13> (Accessed 14 October 2024).

to migrate to linked data. These URIs can be read easily by computers and help connect things to other items on the web. Again, making resources that previously may have been invisible visible.

By starting with WorldCat works and persons entities, libraries can begin to populate their MARC records with these entities or use them in BIBFRAME records – connecting data across local systems and workflows. “Linked data breaks up the valuable, library-focused data locked in MARC records and publishes it using uniform resource identifiers (URIs) [OCLC / Linked data. The future of library cataloging, 2024]”. Over time, additional entities like concepts and places will be added to support library data needs. Beginning on October 10, 2024, OCLC continues to enrich WorldCat MARC records with WorldCat Entities linked data URIs.

These entities are freely accessible through a look-up website for anyone to explore. Library metadata specialists can begin to look up entity URIs and see how they can make new connections that empower discovery and research. By referring to these publicly available resources by their URIs, libraries will ease migration to linked data solutions and will also improve interoperability with other library metadata. With the current MARC environment, WorldCat Entities can be referred to using their URIs, from MARC bibliographic records.

In 2024, OCLC Meridian® was launched, indicating a significant step forward in the evolution of library metadata. Meridian is a web application and a set of APIs that libraries can use to create, curate, and connect linked data entities. Published in WorldCat Entities, this linked data is then available for use across a wide variety of services and systems so that library resources are integrated where users search for information.

Conclusion

Founded in 1967, OCLC has remained dedicated in its commitment to libraries, fostering collaboration that has transformed the way libraries manage and share knowledge. OCLC’s early efforts revolutionized the cataloging process, transitioning from traditional card catalogs to automated, computerized systems. This evolution resulted in the creation of WorldCat, the world’s most comprehensive database of information about library collections, marking a significant step forward in making collections discoverable on a global scale. OCLC's ongoing mission has been to enhance library visibility, support collaboration, and embrace emerging technologies, keeping libraries at the forefront of the digital age.

In recent years, technological advancements have significantly reshaped both personal and professional lives. The introduction of smartphones, tablets, and laptops has fundamentally changed how students, researchers, and the public access information. To remain relevant, libraries must meet their users where they are online, on mobile devices, and through digital platforms – delivering timely and pertinent resources to support academic and research pursuits.

As academic and national libraries increasingly invest in large-scale digitization projects, the challenge lies not only in preserving valuable historical collections but also in ensuring that these resources are discoverable and accessible in the digital world. OCLC plays a critical role in this endeavor by helping libraries extend their reach, ensuring their collections are visible and integrated into the broader online ecosystem. By doing so, OCLC sustains its mission of empowering libraries to remain central to research and knowledge dissemination, ensuring that their contributions to scholarship, preservation, and education are recognized and valued globally.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

OCLC-ի հիմնական առանձնահատկությունը WorldCat-ն է՝ տվյալների, քաղաքականության և ենթակառուցվածքների համագործակցային ցանց, որը մարդկանց կապում է գրադարաններին, իսկ գրադարանները՝ միմյանց: Հոդվածում ներկայացված են գրադարանների գրացուցակավորման տարբեր մոտեցումներ, որոնք օգտագործվել են աշխարհի ամենամեծ մատենագիտական տվյալների բազայի՝ WorldCat-ի հիման վրա: Ներկայացվում են WorldCat-ի միջոցով ստեղծված տարբեր գրադարանների գրացուցակների օրինակներ, ինչպես նաև անդրադարձ է կատարվում գրացուցակավորման զարգացման ուղիների հավանական ապագային:

REFERENCES

1. OCLC Build, showcase, and preserve your digital collections, 2024, URL: <https://www.oclc.org/en/contentdm.html> (Accessed 14 October 2024).

2. OCLC Features, 2024. URL: <https://www.oclc.org/en/contentdm/features.html> (Accessed 14 October 2024).
3. OCLC Inside WorldCat, 2024. URL: <https://www.oclc.org/en/worldcat/inside-worldcat.html> (Accessed 14 October 2024).
4. OCLC Linked data. The future of library cataloging, 2024. URL: <https://www.oclc.org/go/en/publications/linked-data-the-future-of-library-cataloging.html> (Accessed 14 October 2024).
5. OCLC OCLC delivers quality, 2024. URL: <https://www.oclc.org/en/worldcat/cooperative-quality.html> (Accessed 14 October 2024).
6. OCLC OCLC awarded Mellon Foundation grant to develop infrastructure to support linked data management initiatives, 2020. URL: <https://library.oclc.org/digital/collection/p15003coll6/id/6168/rec/13> (Accessed 14 October 2024).
7. UNESCO Institute for Statistics / Cultural Heritage, 2009. URL: <https://uis.unesco.org/en/glossary-term/cultural-heritage> (Accessed 14 October 2024).
8. Ziden, Ahmed Adel Digital Cultural Heritage: Theory and Practice, 2024. URL: <https://www.ifla.org/news/digital-cultural-heritage-theory-and-practice/> (Accessed 14 October 2024).

USEFUL RESOURCES

1. OCLC (2024) Linked data: The future of library cataloging. URL: <https://www.oclc.org/go/en/publications/linked-data-the-future-of-library-cataloging.html>.
2. OCLC (2021) The supercharged library collection. URL: <https://indd.adobe.com/view/ed64eb12-b44e-4127-aaa6-20ed39273192>.
3. Smith-Yoshimura, Karen (2020) Transitioning to the Next Generation of Metadata. URL: <https://oclc.org/nextgen-metadata-report> .

CHALLENGES OF ONLINE PUBLISHING. DIGITAL PRESERVATION OF HISTORICAL PHOTOGRAPHS

Keywords: photograph, photo album, online publishing, digital preservation, content relation function.

In Hungary, many public collections, such as libraries, museums, archives, and university archives, also have collections of photographs. And in recent years, the system of photo collections provided by private entrepreneurs has been very successful, but they operate and provide services on completely different principles than public collections, which are subject to legal requirements. The National Széchényi Library (Budapest), which is the national library in Hungary, has been preserving photographs from the early days of photography, from the 1850s and 1860s onwards. However, the photo collection within the library, officially called the Historical Photograph and Interview Collection, was only established in 2008. From this date of foundation, many things follow. First and foremost, the photographs and photo albums within the library are not confined to the Photographic Collection, a significant number of them are in the Manuscript Collection or the Theatre History Collection, for example. In any case, the Photographic Collection can boast a large number of document types that can only be found and researched in this collection. The Photographic Collection includes socio-photographs and abstract photographs by contemporary artists, tens of thousands of glass negatives on architectural subjects, slide films from the second half of the 20th century, and of course photographs from the nineteenth century [Sárközy, 2022, 600-601]. All in all, the Photographic Collection contains nearly 600,000 miscellaneous photographs.

In this paper we will discuss these photographs from the nineteenth century, and more specifically the work of processing of photographs and photo albums, and the difficulties of the online publishing processing. The online publishing service for the collection was launched in 2020 and is called *Fotótér* (Photo Space).¹² This database-like site was launched with the publication of two huge collections. The first collection contains photographs taken during the First World War, with a total of 7,000 items. The second collection contains nearly 4,000 glass negatives taken by Transylvanian photographer Dénes Szabó. In 2024, the *Fotótér* was expanded with new units, first nineteenth century photo albums and then solo portraits. The albums include more than 1,300 photographs and more than 1,000 portraits, both collections are being continuously expanded as we advance with the processing work.

In the following, we would like to demonstrate what the processing of a specific photograph in our collection looks like. To illustrate this, we have chosen a photograph of the funeral of Dr. Elemér Bányai. Elemér Bányai was a lieutenant-general and journalist from an Armenian family, his funeral took place in September 1915 – along with the funerals of other military officers –, the photograph was taken by János Müllner, the most famous Hungarian press photographer of the era [Demeter–Stemlerné Balogh, 2016]. For the moment, we should overlook the question of how this photograph came to be in the library, as this does not really determine the work of processing. The date of origin of the photograph shall be at least approximately established in advance, at least if it is not known. The date of origin and the content of the photograph will determine the collection unit to which it will be assigned, and will be given a unique identifier, i.e. a catalogue number. The assignment of catalogue number is based on the size of the photograph. Digitisation will then take place to produce a digital master file, after digitisation, the photograph is metadata-tagged using an internal database called the Knowledge Base. It is very important to mention that this database was developed at our request.

¹² The website in question can be found at the following address, URL: <https://fototer.oszk.hu/>.

The funeral of Dr. Elemér Bányai. National Széchényi Library, FVB 1786

In connection with the Knowledge Base the main point is that there are a number of fields in an item that we could complete according to our knowledge of the photo. The most important parameter for a photo is the content, i.e. who or what we can see in the photo. Also important are the identity of the photographer, the name of the studio, the place and time when the photograph was taken. These are clearly the most important metadata, but this is often not an easy task as we often do not have the necessary information. This phase is part of the research process, which involves identifying the person in the photograph and determining the most accurate date when the photograph was taken. The research process involves searching various databases, catalogues, online content services of other collections, and lists of names. But the style and quality of the image, the way the people in the picture are dressed, can also be revealing in this respect [Stemlerné Balogh, 2009, 58–65]. It is also very helpful to have a photograph of the artist's prints or stamps on the back of the photograph, as this can help us to identify the time period when the studio was in operation and the specific photograph was taken. The most interesting research work is of course reported, both for educational and scientific purposes. Once the photographs have been processed, they will be made available online. It is very relevant to note that the process does not end after the online publication, as visitors to the site may contact us, make comments and observations, ask for corrections to inaccurate information, help us to identify the person and place depicted.

In our paper we will discuss specifically about historical photo albums, that is, compilations dating from the mid- nineteenth century. The Historical Photograph and Interview Collection of the National Széchényi Library contains a number of photo albums that preserve photographs from the mid-nineteenth century onwards. These historical photo albums are often linked to a particular geographical area, family, public institution or official event or occasion. Most of the photographs in the albums were taken by professional photographers, but by the end of the century there were also some specifically amateur photographic compilations. In the following paragraphs we discuss albums that we have already processed and made available online. The first publication relates to a bequest to a Hungarian aristocrat called Baron Ferenc Révay (1835–1914).

Ferenc Révay is hardly known in Hungarian history, and his story is mostly remembered for a highly unusual probate, since at his death he left his aristocratic palace and his fortune of several million „korona” [crowns] not to his sisters’ family members, but to his butler, who had been serving him for many years.¹³ The Révay family of Turóc County in Hungary had extensive estates and obtained noble titles as early as the sixteenth century. In 1861, he was still actively involved in the meetings of the Hungarian House of Magnates, but in 1865 he no longer wished to be involved in politics and public life, and according to sources he did not attend any meetings. According to family legend, from a young age he was distinguished by his eccentric personality, attracted by books, foreign languages and oriental culture rather than social life. He had every opportunity to do so, as the Révay family had one of the largest and most colourful private collections, the library of the Mosóc Castle (today Mošovce, Slovakia) containing thousands of Oriental travelogues and historical works on Egypt and the Holy Land. The nonconformist landowner and art collector explored the Eastern Mediterranean in the 1860s and 1870s. At the dawn of modern tourism, this was by no means an unusual move, especially given that wealthy aristocratic gentry were already taking part in European and Mediterranean cruises to gain experience in the early nineteenth century [Szegedy-Maszk, 1987, 126-127; Harlan, 2009, 421-453]. The opportunity was therefore available to Ferenc Révay, as the sole beneficiary of his father’s inheritance, who had died in 1858, there were no financial constraints on such a journey. It is not known exactly in which year he first visited Egypt and the Eastern Mediterranean. Photograph albums compiled in 1869 attest that he must have been in the region for several months by this time, and that he was already well acquainted with Cairo in the early 1870s. The Hungarian Orientalist scholar Ignác Goldziher set out on his journey to the East at the end of 1873, arriving in Cairo on 10 December 1873, via Damascus and Jerusalem, and meeting Ferenc Révay, whom he referred to as a friend in his memoirs [Patai, 1987, 150].

***Egipte 1869* photo album from the bequest of Ferenc Révay. National Széchényi Library, FAlbum 1228**

The discovery of many cultures and peoples encouraged him to carry tangible memories back to his castle. Ferenc Révay probably selected the photographs of these far-flung landscapes one by one during

¹³ Báró Révay Ferenc komornyikjára hagyott 12 milliót [Baron Ferenc Révay left 12 million to his butler], *Az Est* [The Evening], 13 January 1915, 3–4.

his travels, and the eleven photo albums were compiled in Vienna and Pest-Buda by renowned bookbinders. The photographs in the album were taken by professional photographers, mostly emigrants from Western Europe who had settled in the Eastern Mediterranean or had travelled through the region. So, we have to stress that these excellent photographs were not taken by Ferenc Révay. Another group of photographers were born locally, but they too acquired the art of photography through the intermediary of European artists. Breaking free from the Orientalist vision therefore seemed far from an easy task at the time. We cannot comment here on the Orientalist vision, but it is worth noting that one of the most famous photographers of the period was a local native, and his photographs show a different artistic approach. Pascal Sébah (1823-1886),¹⁴ an Armenian-Syrian photographer born in Istanbul, is one of the photographers whose work is often cited as being markedly different from that of European photographers [Behdad, 2016, 5; Woodward, 2003, 363].

Ferenc Révay could choose from the photographs that were available in the window of the studio he visited, on its display tables. At the same time, looking at the photographs in the albums, it is easy to identify the subjects and settings that most interested him. For example, one of his compilations on Egypt is rich in street scenes and cityscapes, with numerous shots of local people, mainly street or shop vendors, traders, transporters and shepherds. The photographs of people fall into at least two categories. On the one hand, one can observe settings where the subjects have been assembled into a group portrait, representing the costume of a particular region, or perhaps the characteristics of a local craft or activity. On other occasions, the human characters are used only as props to create the narrative of the photograph; in these shots, the inhabitants are meant to show the human scale. The appearance of people walking and leaning against ancient buildings and monuments conveys to the viewer the monumental, grandiose structures that are depicted in the photographs.

¹⁴ Pascal Sébah was born in Istanbul in 1823 to a Syrian father and an Armenian Catholic mother. At the time, many non-Muslim families used Western, French names. This fact immediately indicates to us the direct influence of European culture. Together with his brother Cosmi Sébah, they opened their first studio, P.Sébah Photographe, on 18 May 1857 in the most European quarter of Constantinople, in the Pera district. In the early 1860s, they opened a new studio at 232 Grande Rue de Pera. The brothers also had a studio in Cairo from 1873, the same year that Pascal Sébah's pictures were exhibited in the Ottoman Pavilion at the Vienna World Exhibition.

Group photo from the Egypt photo album. National Széchényi Library, FTD 508

After a brief description of the birth of the Baron Révay' albums, it is now necessary to return to the main topic of the paper, making photographs and photo albums accessible to the visitors. Processing a photo album is very similar to processing a single photo. But there is one obvious difference, and that is the indication that the processed photos are part of a photo album, which is indicated by the *Content relation* function. This creates a connection between the photos that acts as a kind of keyword, which, when it is clicked, will display all the photos in our hit list that belong to that particular album.

The first question when publishing photos from a photo album online is obviously whether or not to visually represent the belonging. We have concluded that we should think with the visitors in mind, so the question is: what will a visitor be interested in when they come to the site? If they are just browsing the web, will they be attracted by a photo or by the cover of a photo album? If they are specifically looking for something, will they be looking for information associated with a photograph on the site, or are they thinking of a photo album? Probably the former will be more common, so the focus will be on specific photographs. The choice we have made has been confirmed by a number of previous user feedbacks, just as many public collections publish photos according to the same principle as shown in the *Photo Space* interface.

The fact that visitors will encounter a specific photograph, no matter which sub-page or menu item they navigate to, makes it even more necessary that the description of the photograph is accurate and that the date, place and photographer are not missing from the metadata. As we mentioned, the introduction of the *Content relation* function in the online service means that visitors to the site will be shown a list of results, a list where all the photos in the album will be visible. The layout and cover of the photo album is not visible, but the list-like structure already helps researchers to find their way around the site and find their way around the photos and photo albums.

The *Content relation* function is available for all photos that are in a photo album. But it is not just about simply linking photos and photo albums. For a specific photo, you can find a lot of information about the photo album in the *Comment* function.

The first piece of information is where the photo is placed in the album, but it also contains information such as the original title of the album, who made it, how many pages it contains, how many photographs it contains, the type of binding, and the decoration. Moreover, if the contributor or owner of the photo album is known, links to studies and blog posts about the album and the person are also included. This section therefore provides a wealth of useful information about the photo album for those interested. If we choose the scroll option at the bottom of the page, we will find that the database offers us the next photos in the series for viewing.

As a final point we would also like to draw attention to a temporary solution. If we select the *Historical photo albums* sub-page,¹⁵ we will find the description text on the left, which will also contain the names of the photo albums already published. By clicking on the names of the photo albums, the results page will show the photographs in the album, as this is also linked to the *Content relation* function. However, this solution can only be temporary, as once the number of published photo albums increases, the descriptive text would no longer be transparent and it would not be possible to place 50–60 content links within the text. It is worth pointing out that the *Content relation* function is not only functional for photo albums. It is also used in the case of a panoramic photograph, where the segments are made up of individual photographs.¹⁶

¹⁵ The *Historical photo albums* sub-page can be reached under the following address, URL: <https://fototer.oszk.hu/torteneti-fenykepalbumok/>.

¹⁶ See the following example of the *Content relation* function for panoramic photographs, URL: <https://fototer.oszk.hu/kereso/#kapcsolat=Konstantin%C3%A1poly%20panor%C3%A1mak%C3%A9pe>.

**A further example of the usefulness of *Content relation* function.
Panorama of Rome. National Széchényi Library, FTD 312-313**

To conclude, in February 2024, the Historical Photograph and Interview Collection of the National Széchényi Library launched Baron Ferenc Révay photo albums' online service at a press conference. The statistics available show how many people have visited the site. Unfortunately, the most important question, what were the preferences of the visitors, is not answered by the statistics, and obviously a different kind of analysis and research could reveal this. What is noteworthy, however, is that the home page was visited proportionally more than usual, and the second most visited page was, by definition, the *Historical photo albums* sub-page.

It is also worth briefly mentioning the most viewed photos. One was the photo of the Topkapi Palace from Galata Quarter, a 10-segment panoramic photograph in part.¹⁷ The second most viewed photo was the photo of the Karacaahmet cemetery. The Karacaahmet cemetery is on the Anatolian side of Istanbul. In connection with this photograph, it is worth noting that, contrary to previous assumptions, this picture was not taken by Pascal Sébah, as the original photograph was taken by James Robertson in 1853. Robertson had this photograph numbered 26, but in Sébah's series it carried number 5. This coincidence is proof of what photography historians had previously assumed, that in 1867 Pascal Sébah had indeed bought Robertson's studio, and with it the photographer's negatives [Öztuncay, 2006, 149]. Since Sébah's studio burnt down completely in 1881, destroying all the negatives, this may explain why no negatives survived after Robertson. Sébah therefore added his own name and a new serial number to the photograph, and Ferenc Révay presumably had no knowledge of how photographers traded their work during the period [Hannoosh, 2016, 23]. In light of this, it was really necessary to publish these photographs online, as this makes it easy to compare the photographs preserved in different collections, thus helping to identify the authors of the photographs. The subject of the two photos mentioned and the number of visitors to the site show that the photos were viewed by a large number of people from abroad. This means that we must not only meet the needs of Hungarian readers and visitors, but also take into account the needs of international users, for example, the search engine could be used to find the name of a place, institution or building in all known forms. In summary, the *Synonym* function should be implemented for all keywords.

In our paper we intended to shed light on how the Historical Photograph Collection of the National Széchényi Library was built up, and how the online database called *Fotótér* operates. In conclusion, when implementing an online database service, the searching and browsing preferences of users should be the first and second consideration. It was also instructive to find that the processing work cannot be closed down, as visitor comments are constantly coming in, and there is a constant need to update and improve the database. Clearly, the aim must be to ensure that as many people as possible have access to these cultural treasures, and that they can do so from home, from anywhere in the world.

¹⁷ The photograph in question can be found here, URL: <https://fototer.oszk.hu/torteneti-fenykepalbumok/a-topkapi-palota-galata-negyed-felol/>.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հունգարիայի ազգային գրադարանի պատմական լուսանկարների հավաքածուները արդեն մի քանի տարի հրապարակվում են առցանց, սակայն այս գործընթացը մի շարք մասնագիտական մարտահրավերներ է առաջացնում փորձագետների համար: XIX դարի լուսանկարների ալբոմների դեպքում պետք է ուշադրություն դարձնել ալբոմների պահպանմանը, քանի որ տեղեկությունը կարող է անհետանալ առցանց հրապարակման ժամանակ, եթե հրատարակչությունը հաշվի չառնի հետազոտողների պահանջները և տարբեր տեսակի աղբյուրները: Հոդվածում ներկայացվում են հետազոտողների պահանջները թվային հրատարակչական ծառայություն ստեղծելիս և բազմաթիվ լուսանկարչական ալբոմների առցանց հրապարակման հետ կապված մարտահրավերները: Հոդվածն ընդգծում է օգտատերերի պահանջների կարևորությունը լուսանկարների թվային հրապարակման գործում:

REFERENCES

1. Behdad, Ali. Camera Orientalis. Reflections on Photography of the Middle East, Chicago, University of Chicago Press, 2016, 224 p.
2. Demeter, Zsuzsanna; Stemlerné Balogh, Ilona Müllner János (1870-1925). A háborús Budapest fotóriportere, [János Müllner (1870-1925). Photojournalist of wartime Budapest], Budapest, 2016.
3. Hannoosh, Michèle Practices of Photography: Circulation and Mobility in the Nineteenth-Century Mediterranean. // History of Photography. 2016. №1. p. 3-27. [Electronic Resource] URL: <http://surl.li/pivzqo>; 27.11.2024.
4. Harlan, Deborah Travel, Pictures, and a Victorian Gentleman in Greece // Hesperia, 2009. №3. p. 421-453. [Electronic Resource] URL: <http://surl.li/fxrmuk>; 27.11.2024.
5. Öztuncay, Bahattin the Photographers of Constantinople. Pioneers, Studios and Artists from 19th Century Istanbul, Istanbul, Aygaz, 2006, 735 p.
6. Patai, Raphael Ignaz Goldziher and his Oriental Diary. A Translation and Psychological Portrait, Detroit, Wayne State University Press, 1987, 160 p.
7. Sárközy, Réka Fényképtárak a nagyvilágban. Áttekintés a nemzeti könyvtárak fényképgyűjteményeiről [Photo collections around the world: an overview of national library photo collections] // Könyvtári Figyelő, 2022, №4, p. 593-606. [Electronic Resource] URL: <http://surl.li/xrmoky>; 27.11.2024.
8. Stemlerné Balogh, Ilona Történelem és fotográfia, [History and photography], Budapest, 2009, [Electronic Resource] URL: <http://surl.li/cpqnyk>; 27.11.2024
9. Szegedy-Maszak, Andrew True Illusions: Early Photographs of Athens. // The J. Paul Getty Museum Journal. 1987, №1, pp. 126-138.
10. Woodward, Michelle L. Between orientalist clichés and images of modernization. Photographic practice in the late Ottoman era. // History of Photography, 2003, №4, pp. 363-374. [Electronic Resource] URL: <http://surl.li/xcpcbs>; 27.11.2024.

<https://doi.org/10.52027/18294685-ggsh.2-03>

ԳԱՐՈՑԱՆ ԳՈՀԱՐ

Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան

ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ գրադարան, սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտ, անձնակազմի կառավարում, ղեկավարման ոճ, բարենպաստ մթնոլորտ, անբարենպաստ մթնոլորտ:

Keywords: library, socio-psychological environment, staff management, management style, favorable environment, unfavorable environment.

Գրադարանների կառավարման տեսության և պրակտիկայի հարցերում առաջնային տեղ են գրավում սոցիալ-հոգեբանական խնդիրները:

Սոցիալ-տնտեսական իրականության շարունակվող տեղաշարժերը փոխակերպում են մոտեցումները մարդկային ռեսուրսների կառավարման խնդիրների նկատմամբ: Ժամանակակից գիտության մեջ 21-րդ դարի գրադարանի աշխատանքային թիմի կառավարման հոգեբանական հիմունքների հարցերը գործնականում գրեթե մշակված չեն՝ չնայած դրանց արդիականությանը և նշանակալիությանը: Գրադարանի անձնակազմը հիմնական ռեսուրս է և գրադարանի հիմնական արժեքը, քանի որ աշխատակիցների մտավոր և ստեղծագործական ներուժից է կախված գրադարանի գործունեության արդյունավետությունը: Կազմակերպությունում, ներառյալ գրադարանում, անձնակազմի կառավարման խնդիրներից մեկը թիմում սոցիալ-հոգեբանական բարենպաստ մթնոլորտի ձևավորումն է [Трофимова, 2021]:

Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը համարվում է աշխատանքային միջավայրի էական գործոններից մեկը, որը ձևավորվում է աշխատակիցների փոխհարաբերությունների, աշխատանքի կազմակերպման, ղեկավարի վարքագծի և կառավարման ոճերի միջոցով: Առաջին հերթին, թիմի հոգեբանական մթնոլորտը մարդկանց միջանձնային փոխազդեցության և նրանց համատեղ գործունեության արդյունքն է: Այն արտացոլում է կազմակերպության անդամների և նրա առանձին ստորաբաժանումների միջև հարաբերությունների և հաղորդակցության վիճակը, ինչը ազդում է թիմի անդամների վարքագծի, նրանց կարգապահության և, ընդհանուր առմամբ, նրանց գործունեության արդյունքների վրա:

Գիտական գրականության ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս առանձնացնել սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտ հասկացության մեկնաբանման չորս հիմնական մոտեցումներ [Васильева, 2018].

1. սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը դիտվում է որպես սոցիալ-հոգեբանական երևույթ, որպես հավաքական գիտակցության վիճակ: Հասկացվում է որպես մարդկանց մտքերի արտացոլում մի շարք երևույթների նկատմամբ, որոնք կապված են նրանց հարաբերությունների, աշխատանքային պայմանների և դրա խթանման մեթոդների հետ (Լ.Պ. Բուկա, Է.Ս. Կուզմին, Ն.Ն. Օբոզով, Կ.Կ. Պլատոնով, Ա.Կ. Ուլեդով):
2. սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի էական բնութագրիչ է համարվում ընդհանուր հուզական և հոգեբանական տրամադրությունը (Ա.Ա. Ռուսալինովա, Ա.Ն. Լուտոշկին):
3. սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը ներկայացվում է որպես միմյանց հետ անմիջական շփման մեջ գտնվող մարդկանց փոխհարաբերությունների ոճ: Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի ձևավորման գործընթացում զարգանում է միջանձնային հարաբերությունների համակարգ, որը որոշում է յուրաքանչյուր աշխատակցի սոցիալական և հոգեբանական բարեկեցությունը (Վ.Ս. Շեպել, Վ.Ա. Պոկրովսկի, Բ.Դ. Պարիզին):

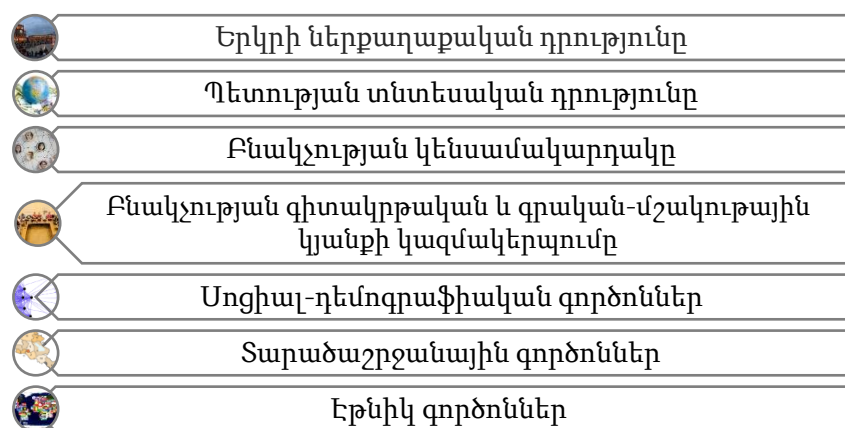
4. սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը սահմանվում է աշխատակիցների սոցիալական և հոգեբանական համատեղելիության, նրանց բարոյահոգեբանական միասնության, համախմբվածության, ընդհանուր կարծիքների, սովորույթների և ավանդույթների առկայության տեսանկյունից (Վ.Վ. Կոստլապով, Ա.Ն. Շչերբան, Լ.Ն. Կոզան):

Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը գրադարանում բնութագրվում է աշխատակազմի ներսում ձևավորված փոխհարաբերություններով, տիրող իրավիճակի հուզական ընկալմամբ և ընդհանուր տրամադրությամբ: Կարող է նաև, որ սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը մարդկանց հաղորդակցման աղբյուրն է, միաժամանակ հետադարձ ազդեցություն է թողնում նրանց վրա, պայմանավորում ինքնագզացողությունը, աշխատանքի արտադրողականությունը, ջանքերի համադրումը, կառավարման մշակույթի մակարդակը [Միրզոյան, 2005, 22]:

Գրադարանի աշխատակազմը որպես կառավարման ու կարգավորման օբյեկտ՝ աչքի է ընկնում ինքնատիպ առանձնահատկություններով [Булычева, 2018].

1. Այն ձևավորվում է փոքր խմբերի տարբեր համակցություններով, որոնց անդամներն ունեն սոցիալական, մասնագիտական և որակավորման տարբեր հատկանիշներ:
2. Գրադարանի աշխատակիցներին բնութագրելու համար կարևոր է գենդերային հատկանիշը, քանի որ այնտեղ աշխատում են հիմնականում կանայք, ինչը պահանջում է գրադարանի ղեկավարից իմանալ նման խմբերի կառավարման հոգեբանական առանձնահատկությունները: Կանայք հոգեպես անկայուն են՝ զգացմունքային, հեշտությամբ խոցելի, ավելի քիչ են հակված փոխզիջումների, կարևորում են մանրուքները և ավելի հակված են հոգ տանել ընտանիքի մասին՝ ի վնաս աշխատանքի [Суслова, 2009, 413-414]:
3. Գրադարանային թիմի կազմը կախված է նրա անդամների հոգեբանական համատեղելիությունից: Նման համատեղելիության հնարավոր է հասնել աշխատակիցների ընտրության և կրթության հատուկ համակարգի միջոցով:
4. Հատուկ ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ գրադարանի աշխատակազմում պետք է ներառվեն տարբեր մասնագիտական և անձնական հատկանիշներով մարդիկ, ինչը թույլ է տալիս համատեղել նրանց ներուժը՝ ի շահ ընդհանուր գործի: Ըստ հետազոտությունների՝ այն աշխատակազմերը, որոնցում անդամները տարբեր են, առավել շատ արդյունքներ են գրանցում, խնդիրների լուծման որակը բարձր է [Ժամանակակից կառավարչի ստեղծարարության զարգացման հոգեբանական գործոնները, 2024, 140]:
5. Գրադարանների կառավարման յուրահատկություններից է նաև այն, որ նրանց ղեկավարների գերակշռող մասը կանայք են: Կնոջ և տղամարդու գործարար և հոգեբանական հատկությունների համեմատության մի շարք հետազոտություններ ցույց են տվել, որ որոշ չափորոշիչներով դրանք իսկապես տարբերվում են [Գյուրջյան, 2009, 261]:

Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը ձևավորող արտաքին գործոնները / մակրոմիջավայրը

Աղյուսակ 1: Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը ձևավորող արտաքին գործոնները

Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը կարելի է համարել որևէ խմբի, կազմակերպության կամ հասարակության ընդհանուր «հոգեկան վիճակը», որը ձևավորվում է բազմաթիվ գործոնների ազդեցությամբ: Այդ գործոնները կարելի է բաժանել 2 խմբի՝ արտաքին և ներքին:

Արտաքին միջավայրը՝ մակրոմիջավայրը, լայն սոցիալական տարածք է, միջավայր, որտեղ տվյալ գրադարանն իրականացնում է իր գործունեությունը [Иночкин, 2010]: Մակրոմիջավայրի գործոնները ավելի ընդհանուր են և ազդում են ոչ միայն գրադարանի, այլև ողջ հասարակության վրա: Դրանք այնպիսի գործոններ են, որոնք գտնվում են խմբի կամ կազմակերպության անմիջական վերահսկողության սահմաններից դուրս, սակայն զգալի ազդեցություն են ունենում թիմի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի վրա (տե՛ս **Աղյուսակ 1**):

Այսինքն, տնտեսական ճգնաժամերը, ներքաղաքական անկայունությունը, գործազրկության բարձր մակարդակը կարող են առաջացնել անհանգստություն, սթրես և բացասական տրամադրություն աշխատողների շրջանում: Ի հակակշիռ դրան, պետության տնտեսական աճը և բարեկեցությունը կարող են բարելավել մարդկանց տրամադրությունը և նպաստել ավելի դրական մթնոլորտի ձևավորմանը: Սոցիալական լարվածությունը, պատերազմները, բնական աղետները կարող են ունենալ խորը հոգեբանական հետևանքներ և բացասաբար ազդել գրադարանի կառավարման սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների վրա: Տեխնոլոգիական զարգացումը և ներդրումը գրադարանում կարող է առաջացնել անվտանգության զգացողության կորուստ, գործազրկության վախ և այլ խնդիրներ, որոնք կարող են բացասական ազդեցություն ունենալ կառավարման գործընթացի վրա: Մյուս կողմից, էլեկտրոնային և ատոլիո գրքերի շրջանառումը, սոցիալական ցանցերով գրադարանի վերաբերյալ տեղեկատվության տարածումը կարող են նաև բարելավել միջթիմային հաղորդակցումը և աշխատանքի դինամիկան: Դեմոգրաֆիկ փոփոխություններ, այն է՝ բնակչության տարիքային կազմը, կրթական մակարդակը, մշակութային արժեքները էապես կարող է ազդել գրադարանի վարկանիշի վրա: Տարբեր մշակույթներ ունեն տարբեր արժեքներ և նորմեր, որոնք ևս այս կամ այն կերպ ազդում են մարդկանց վարքի և հարաբերությունների վրա: Մշակութային քաղաքականությունը կարող է նպաստել գրադարանների զարգացմանը և նրանց դերի ամրապնդմանը հասարակության մեջ, ինչն էլ կմեծացնի գրադարանի ծառայությունների պահանջարկը, աշխատակցի ինքնագնահատականը, հանգամանքներ, որոնք կարող են կառավարման սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների վրա և՛ դրական, և՛ բացասական ազդեցություններ ունենալ:

Վերոբերյալ արտաքին գործոնները միասին կազմում են մի բարդ համակարգ, որը ազդում է մարդկանց վարքի, հարաբերությունների և ընդհանուր տրամադրության վրա: Գրադարանի աշխատակազմի յուրաքանչյուր անդամ պետք է հաշվի առնի այս գործոնները և ձկուն լինի, որպեսզի կարողանա ադապտացնել գրադարանի ծառայությունները փոփոխվող պահանջներին և պայմաններին՝ ապահովելու համար գրադարանի հաջող գործունեությունը:

Գրադարանի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը ձևավորող ներքին գործոնները / միկրոմիջավայրը

Գրադարանի միկրոմիջավայրը աշխատողների ամենօրյա գործունեության ոլորտն է, կոնկրետ նյութական, տեխնիկական և հոգևոր պայմանները, որոնցում նրանք աշխատում են: Հենց այս մակարդակում է, որ մակրոմիջավայրի որոշակի ազդեցությունները յուրաքանչյուր անհատի համար ձեռք են բերում իրենց յուրահատկությունը և կապը կյանքի պրակտիկ իրողությունների հետ [Նույն տեղում]:

Գրադարանը, լինելով տեղեկատվական կենտրոն, միաժամանակ հանդիսանում է նաև սոցիալական փոխազդեցության և գիտելիքների փոխանակման տարածք:

Գրադարանի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը ձևավորող ներքին գործոնները կարելի է բաժանել մի քանի խմբի:

1. Ֆիզիկական միջավայր: Գրադարանի ներքին տարածքի կազմակերպումը, լուսավորությունը, աղմուկի մակարդակը, ջերմաստիճանը, օդափոխությունը, գույների

ընտրությունը և այլ գործոններ զգալիորեն ազդում են աշխատանքների կազմակերպման վրա: Գրադարանի ժամանակակից, գրավիչ և հարմարավետ տարածքը և ձևավորումը կարող է նպաստել դրական մթնոլորտի ձևավորման վրա:

2. **Տեխնիկական հագեցվածություն:** Ժամանակակից տեխնոլոգիաների հասանելիությունը (համակարգիչներ, Wi-Fi) կարող է դարձնել գրադարանը ավելի գրավիչ:
3. **Անձնակազմ:** Գրադարանի աշխատակիցների հաղորդակցման ունակությունները, մասնագիտական որակավորումը, նրանց ինֆորմացիոն հմտությունները նույնպես կարևոր դեր ունեն մթնոլորտի ձևավորման գործում: Բացի աշխատակազմի պաշտոնական կառուցվածքի, որը որոշվում է աշխատանքի տեխնոլոգիական բաժանմամբ և յուրաքանչյուր անդամի պաշտոնական իրավունքներով ու պարտականություններով, գոյություն ունի իրական հարաբերությունների ինքնաբերական ձևավորում: Դրանք սովորաբար հիմնված են միջանձնային հարաբերությունների [Виханский, 2008, 269] և հոգեբանական գործոնների վրա՝ շփման անհրաժեշտություն, հետաքրքրությունների նմանություն, միմյանց հանդեպ համակրանքի և հակակրանքի դրսևորում, ոչ ֆորմալ լիդերության միտում և այլն [Иночкин, 2010]:
4. **Ծառայությունների բազմազանությունը:** Գրադարանի կողմից տրամադրվող ծառայությունների որակը և բազմազանությունը ավելացնում է գրադարանի գրավչությունը, աշխատակիցների զբաղվածությունը և նպաստում է դրական մթնոլորտի ձևավորմանը:

Հետազոտողները (օրինակ՝ Կովալևիչ, Պոչեբուտ), թիմի հոգեբանական մթնոլորտն ուսումնասիրելիս, տալիս են դրսևորման բարենպաստ և անբարենպաստ ձևերի բնութագրերը: Այս բնութագրերի ընդհանրացման հիման վրա կարող ենք ներկայացնել գրադարանում բարենպաստ սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի հիմնական բնութագրիչները.

1. Գրադարանում աշխատակիցների միջև գերակշռում են համերաշխ փոխհարաբերությունները, լավատեսությունը: Հարաբերությունները կառուցված են համագործակցության, փոխօգնության, բարի կամքի դրսևորման սկզբունքների վրա. քննադատությունն արտահայտվում է բարի ցանկություններով (զարգացման քննադատություն):
2. Գրադարանում բոլոր աշխատակիցների նկատմամբ գործում են արդար և հարգալից վերաբերմունքի չափանիշները:
3. Գրադարանում առկա է հավասարակշռություն անհատական աշխատանքի և խմբային գործունեության միջև, բարձր է գնահատվում ազնվությունը, աշխատասիրությունը և նվիրումը:
4. Գրադարանավարները ակտիվ են, եռանդով լեցուն, արագ արձագանքում են ներքին և արտաքին շահակիցների պահանջներին, իրենց աշխատանքում և մասնագիտական գործունեության մեջ հասնում են բարձր կատարողականի:
5. Առանձին աշխատակիցների անհաջողությունները գրադարանի բոլոր անդամների մոտ առաջացնում են կարեկցանք: Գրադարանի ձեռքբերումներն ու անհաջողությունները ընկալվում են որպես իրենց սեփականը:
6. Գրադարանի ներսում ձևավորված աշխատանքային խմբերի հարաբերություններում առկա է փոխըմբռնում և համագործակցություն:
7. Գրադարանում դժվար պահերին առաջանում է հուզական միասնություն («մեկը բոլորի համար և բոլորը մեկի համար»):

Գրադարանում բարենպաստ սոցիալ-հոգեբանական միջավայրի առկայության դրական հետևանքներն են՝

- ✓ Աշխատակիցները ստանում են ավելի մեծ հաճույք իրենց աշխատանքից, զարգացնում են իրենց մասնագիտական, հաղորդակցման և մարդկային հարաբերությունների հմտությունները:

- ✓ Այցելուների համար գրադարանը դառնում է այսպես կոչված «երրորդ վայր»՝ հարմարավետ անկյուն, որտեղ նրանք ձգտում են անցկացնել իրենց ազատ կամ արտաաշխատանքային ժամերը:

Հարափոփոխ ժամանակաշրջանում ոչ միշտ է հնարավոր լինում պահպանել դրական սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտ: Գրադարանի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը անբարենպաստ որակելու համար առանձնացրել ենք հետևյալ բնութագրիչները.

1. Գրադարանում գերակշռում են ճնշված տրամադրությունը, հոռետեսությունը, կոնֆլիկտը, ագրեսիվությունը, մարդկանց հակակրանքը միմյանց նկատմամբ և մրցակցությունը: Քննադատական դիտողությունները կրում են ակնհայտ կամ թաքնված հարձակումների, ուրիշների կարծիքների նկատմամբ անհանդուրժողականության բնույթ:
2. Գրադարանում ամրագրված չեն արդարության և հավասարության նորմերը, աշխատակիցները նկատելիորեն բաժանված է «արտոնյալների» և «անտեսվածների», նորեկներն իրենց ավելորդ են զգում, օտար են, հաճախ թշնամաբար են տրամադրվում նրանց նկատմամբ:
3. Գրադարանի աշխատակիցները իներտ են, պասիվ, ոմանք ձգտում են մեկուսանալ մնացածից, անկարող են աշխատել ընդհանուր գործի վրա:
4. Մեկի հաջողություններն ու անհաջողությունները անտարբեր են թողնում գրադարանի մնացած անդամներին, երբեմն էլ առաջացնում են ընդգծված նախանձ:
5. Գրադարանում առաջանում են հակամարտող խմբեր, որոնք հրաժարվում են մասնակցել համատեղ աշխատանքներին:
6. Դժվար դեպքերում գրադարանի աշխատակիցները չեն կարողանում միավորվել, առաջանում են շփոթություն, վեճեր, փոխադարձ մեղադրանքներ:
7. Աշխատակիցների միջև կարող է լինել անվստահություն, որը խոչընդոտում է բաց և ազատ հաղորդակցությանը:

Անբարենպաստ սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի հետևանքները.

- ✓ Գրադարանի ռեսուրսների ոչ արդյունավետ օգտագործում,
- ✓ Գրադարանի, որպես կրթամշակութային և սոցիալ-հասարակական ինստիտուտի նշանակության կորուստ,
- ✓ Գրադարանի ծառայություններից օգտվողների քանակի նվազում:

Ընդհանրացնելով, կարող ենք ասել, որ առողջ մթնոլորտ ձևավորելու նպատակով գրադարանի կառավարման սոցիալ-հոգեբանական խնդիրները ենթադրում են՝

Ա) բաց և ազատ հաղորդակցության խթանում,

Բ) խմբային աշխատանքների կազմակերպում,

Գ) հավասար պայմաններ ապահովում բոլոր աշխատակիցների համար,

Դ) կոնֆլիկտների կանխման կամ լուծման մեթոդների կիրառում [Աղուզումցյան, 2012, 31]:

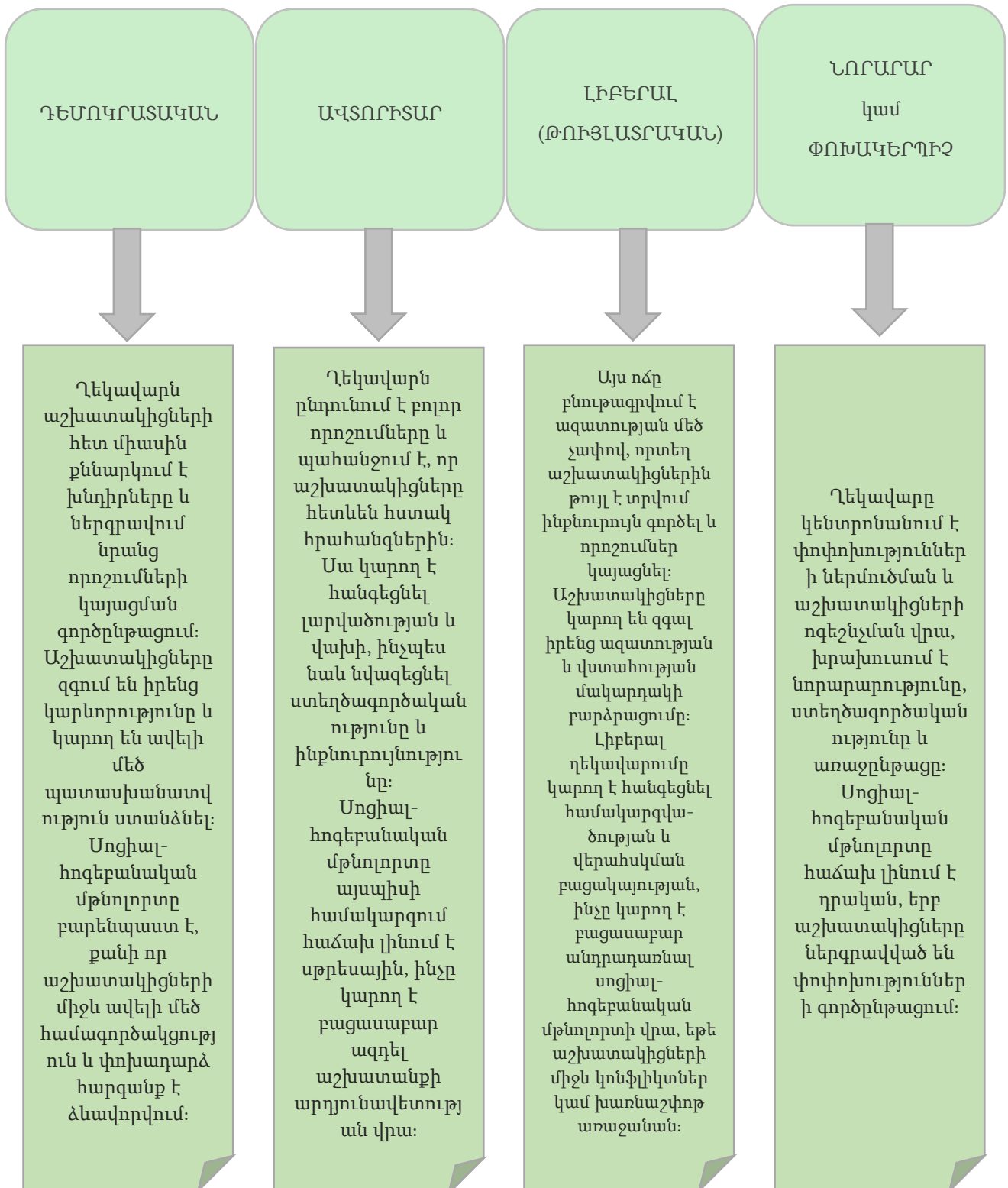
Կառավարման տեսության վերաբերյալ ժամանակակից գրականության մեջ առանձնահատուկ նշանակություն է տրվում անձնակազմի հոգեկան և ֆիզիկական վիճակի վերլուծությանը և գնահատմանը: Այս գործոնի կարևորությունը պայմանավորված է անձնակազմի բավարարվածության մակարդակի և նրանց աշխատանքի արդյունքների միջև ապացուցված հարաբերակցությամբ [Султанов, 2022]:

Գրադարանի ղեկավարի դերի և անձնային որակների ազդեցությունը կառավարման գործընթացի վրա

Գրադարանի ղեկավարի և աշխատակիցների միջև փոխշահավետ համագործակցությունը նպաստում է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը, աշխատակիցների բավարարվածության և ընդհանուր առմամբ ավելի բարենպաստ աշխատանքային միջավայրի ստեղծմանը: Ըստ ամերիկացի տեսաբան Ջ. Պֆեֆերի՝ արդյունավետ կառավարումը «ընդունակությունն է ազդելու նրանց վրա, ումից մենք ինքներս ենք կախված» [Pfeffer, 1992, 38]:

Ղեկավարի աշխատանքը մտավոր աշխատանք է և կրում է ստեղծագործական բնույթ: Ղեկավարի կառավարման ոճը կառավարման կուլտուրայի ընդհանրացված ցուցանիշն է, նրա աշխատանքի «ձեռագիրը» [Եղիգարյան, 2004, 41]:

Ղեկավարման ոճը պետք է լինի ճկուն և հարմարվողական, համապատասխանի գրադարանի ընդհանուր նպատակներին և առաքելությանը, քանի որ գրադարանը դինամիկ միջավայր է: Ղեկավարման ոճերը տարբեր կերպ են ազդում գրադարանային թիմի սոցիալ-հոգեբանակ մթնոլորտի վրա (տե՛ս Աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2: Գրադարանի ղեկավարման ոճերը և դրանց ազդեցությունը սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի վրա

Արդյունավետ կառավարման պարագայում ղեկավարները կարողանում են ճկուն կերպով փոխել իրենց ոճը՝ ըստ իրավիճակի: Օրինակ, ճգնաժամային իրավիճակում ավելի արդյունավետ կարող է լինել ավտորիտար ոճը, իսկ ստեղծագործական նախագծերի իրականացման ժամանակ՝ լիբերալը:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ հմուտ ղեկավարը պետք է կարողանա.

- ✓ Հարմարվել տարբեր իրավիճակներին,
- ✓ Հասկանալ և հաշվի առնել աշխատակիցների անհատականությունը,
- ✓ Ստեղծել բաց և հարգալից հաղորդակցության միջավայր,
- ✓ Խթանել թիմային աշխատանքը,
- ✓ Նպաստել աշխատակիցների մասնագիտական աճին:

Ղեկավարը պետք է հավասարակշռի անմիջական կառավարման անհրաժեշտությունը և աշխատակիցներին ինքնուրույնություն ու պատասխանատվություն ընձեռելու գործընթացները: Նա պետք է հմտորեն հիմնավորի, որ իրենք միննույն համակարգի երկու կողմերն են՝ տարբերակված դերերով փոխլրացնում են միմյանց՝ գրադարանի որդեգրած ռազմավարական խնդիրներն իրագործելու համար [Միրզոյան, 2012, 72]:

Գրադարանի կառավարումն արդյունավետ իրագործելու համար ղեկավարը պետք է.

1. ստեղծի ձևականություններից զուրկ միջավայր, որտեղ աշխատակիցները կկարողանան ազատորեն արտահայտել իրենց կարծիքը, դրսևորել նրբանկատություն և արդարամտություն, հաշվի առնի ենթակաների կարիքներն ու շահերը [Суслова, 2009, 413],
2. գնահատի աշխատակիցների աշխատանքը և խրախուսի ձեռքբերումների համար,
3. ապահովի աշխատակիցների պրոֆեսիոնալ աճի և զարգացման հնարավորությունները,
4. հազցնի աշխատանքային առօրյան բազմազան պարտականություններով և կազմակերպի թիմային աշխատանքում աշխատակիցների ավելի մեծ ներգրավվածությունը,
5. ձևակերպի գրադարանի զարգացման ընդհանուր տեսլականը և այն քննարկի աշխատակիցների հետ՝ համատեղ կոնկրետ, չափելի և ժամկետ ունեցող նպատակներ դնելու համար, որոնց հասնելուն կձգտեն բոլորը,
6. կազմակերպի կանոնավոր՝ ֆորմալ (ժողովներ, քննարկումներ) և ոչ ֆորմալ (գրույցներ, սուրճի ընդմիջումներ) հանդիպումներ աշխատակազմի հետ, որոնք նպաստում են տեղեկատվության փոխանակմանը, խնդիրների քննարկմանը և որոշումների ընդունմանը,
7. ապահովի աշխատակիցների հետ հետադարձ կապը, որը հնարավորություն կտա վերահսկել աշխատանքային գործընթացները և կատարել անհրաժեշտ փոփոխություններ:

Այս գործոնների իրականացումը կնպաստի գրադարանի ղեկավարի և աշխատակիցների միջև արդյունավետ փոխգործակցության հաստատմանը, ինչը, իր հերթին, կբարելավի գրադարանի աշխատանքի որակը և կնպաստի նրա զարգացմանը:

Գրադարանի ղեկավարի անձնային որակները կարևորագույն դեր են խաղում գրադարանի ներսում հոգեբանական մթնոլորտի ձևավորման գործում: Առաջին հայացքից դրական անձնային որակերը կարող են ունենալ թաքնված թերություններ (Տե՛ս **Աղյուսակ 3**):

ԱՆՁՆԱՅԻՆ ՈՐԱԿՆԵՐ	ԱՌԱՎԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
Հաղորդակցության հմտություններ	-Նպաստում է թիմային համագործակցությանը -Մեծացնում է վստահությունը	- Պահանջում է շատ ժամանակ և ջանք արդյունավետ հաղորդակցվելու համար

Ապրումակցում (Էմպաթիա)	- Օգնում է հասկանալ թիմի զգացմունքները - Նպաստում է համերաշխությանը	- Կարող է բարդացնել գործնական սահմանների պահպանումը
Աջակցության դրսևորում	- Մեծացնում է աշխատակիցների մոտիվացիան - Զարգացնում է անձնական աճը	- Կարող է նվազեցնել աշխատակցի ինքնուրույնությունը
Կոնֆլիկտների լուծման հմտություն	- Նվազեցնում է լարվածությունը - Նպաստում է արդյունավետ փոխհարաբերություններին	- Կարող է լինել բարդ և ժամանակատար
Ինքնավստահություն և պատասխանատվություն	- Նպաստում է վստահ որոշումների կայացմանը - Աջակցում է կայունությանը	- Կարող է սխալների հանգեցնել
Մոտիվացնելու ունակություն	- Նպաստում է գրադարանի աշխատակազմի աշխատունակության բարձրացմանը - Խթանում է գրադարանի զարգացումը	- Կարող է ճնշող ազդեցություն ունենալ

Աղյուսակ 3: Գրադարանի ղեկավարի՝ սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի վրա ներգործող անձնային որակները

Առհասարակ կառավարչին բնորոշ հոգեբանական բնութագրերն ու անձնային որակները, ելնելով ժամանակի հրամայականից, կարող են փոփոխվել, սակայն դրանցից հիմնարարներն են շփվողականությունը, պատասխանատվությունը, անկախությունն ու ինքնուրույնությունը, սթրեսակայունությունը և հուզական կայունությունը, նպատակասլացությունը, հվակնոտությունը, ստեղծարարությունը, հուզական ինտելեկտը, ինքնավստահությունը, լիդերությունը, ինքնազարգացումը, ոգեղենությունը, համարձակությունը, հումորի զգացումը, հուսալիությունը [Ժամանակակից կառավարչի ստեղծարարության զարգացման հոգեբանական գործոնները, 2024, 16]:

Գրադարանի կառավարման սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների ախտորոշումը

Գրադարանի կառավարման ընթացքում առաջացած խնդիրների ախտորոշումը հնարավորություն է տալիս հասկանալու, թե ինչպիսին են միջանձնային հարաբերությունները և ինչպես կարելի է բարելավել դրանք: Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի ախտորոշումը գրադարանում տիրող հարաբերությունների, զգացմունքների և վերաբերմունքների համակարգի գնահատումն է:

Ախտորոշումը կատարվում է հետևյալ կերպ.

- Հարցումների անցկացում:** աշխատակիցների և այցելուների շրջանում հարցումների անցկացումը կարող է տալ արժեքավոր տեղեկություններ գրադարանում տիրող մթնոլորտի մասին:

2. **Դիտարկում:** գրադարանի աշխատանքի ուղղակի դիտարկումը կարող է օգնել հայտնաբերել խնդիրները, որոնք հարցումների միջոցով չեն կարող հայտնաբերվել:
3. **Խմբային քննարկումներ:** աշխատակիցների հետ խմբային քննարկումները կարող են օգնել հասկանալ նրանց կարծիքները և առաջարկները:
4. **Անհատական հարցազրույցներ:** անհատական հարցազրույցները կարող են օգնել հասկանալ աշխատակիցների և այցելուների անձնական կարծիքները:

Գրադարանի կառավարման սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների շտկում

Գրադարանի կառավարման ընթացքում առկա խնդիրների բացահայտումը և շտկումը միտված են ստեղծելու ավելի հարմարավետ, արդյունավետ և ոգեշնչող աշխատանքային միջավայր:

Գրադարանի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի կորեկցիա նշանակում է գրադարանում տիրող հարաբերությունների, զգացմունքների և վերաբերմունքների համակարգի բարելավում:

Գրադարանի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի կորեկցիան անհրաժեշտ է, երբ.

- հայտնաբերվում են այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են հաղորդակցման դժվարությունները, կոնֆլիկտները, մոտիվացիայի նվազումը, այցելուների դժգոհությունը,
- մթնոլորտը չի նպաստում արդյունավետ աշխատանքին՝ աշխատակիցները չեն զգում իրենց հարմարավետ, աշխատանքի ընթացքը ստեղծագործական և արդյունավետ չէ,
- գրադարանը չի կարողանում լիարժեքորեն բավարարել այցելուների պահանջները: Նման իրավիճակներում առաջարկվում են կորեկցիայի քայլեր.

- a. Խնդրի ախտորոշում,
- b. Հարցումների անցկացում ,
- c. Դիտարկում,
- d. Խմբային քննարկումներ,
- e. Անհատական հարցազրույցներ:

Խնդիրները վեր հանելուց հետո պետք է մշակել կոնկրետ գործողությունների պլան, որը ուղղված կլինի հայտնաբերված խնդիրների լուծմանը: Կարևոր է ընդգծել, որ գրադարանի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի կորեկցիան պետք է լինի շարունակական գործընթաց: Այն պահանջում է ղեկավարության և աշխատակիցների համատեղ ջանքերը:

Կորեկցիան իրականացնելու համար նպատակային են.

1. կանոնավոր հանդիպումների կազմակերպում,
2. բաց և թափանցիկ հաղորդակցության խթանում,
3. կոնֆլիկտների լուծման համար համապատասխան միջոցառումների իրականացում,
4. աշխատակիցների աշխատանքի գնահատում, նրանց կարիերայի աճի հնարավորությունների ապահովում,
5. աշխատանքային տարածքի հարմարավետության բարելավում, անհրաժեշտ սարքավորումների ապահովում,
6. համատեղ գործունեության իրականացում (թիմբիլդինգ)[Базаров, 2008, 24]¹⁸,
7. աշխատակիցների համար վերապատրաստման և կատարելագործման ծրագրերի կազմակերպում: Ընդ որում, մարդկային կապիտալում կատարված ներդրումներն այսօր համարվում են ամենաշահավետն ու արդարացվածը [Հովհաննիսյան, 2013, 134]:

¹⁸ Համատեղ գործունեության տեսակների վերաբերյալ տե՛ս Базаров Т. Ю., 2008, с. 24.

Գրադարանի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի բարելավման համար կարելի է կիրառել որոշակի մեթոդներ (Աղյուսակ 4):

Կորպորատիվ միջոցառումներ որոնք համախմբող ազդեցություն ունեն, եթե աշխատողներն իրենք են մասնակցում կազմակերպչական աշխատանքներին	Թիմի ղեկավարի թիմի ստեղծման գործողությունների շարք, որն ուղղված է կոտ թիմ ստեղծելուն և միավորելուն քվեստներ, սպորտային խաղեր, բիզնես և դերային խաղեր և այլն	Վերապատրաստումներ օգնում են ցույց տալ աշխատակիցների տարբեր հնարավորությունները, նորեկների ներառումը և ինտեգրումը ը գրադարանային աշխատանքներին ավելի սահուն է տեղի ունենում	Տեղեկատվական համակարգի և հետադարձ կապի համակարգի առկայություն կազմակերպչական փոխգործակցության բոլոր մակարդակներում (ղեկավար-աշխատակիցներ, աշխատակից-աշխատակից)
--	--	--	---

Աղյուսակ 4: Գրադարանի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի բարելավման մեթոդները

Եզրակացություն

Այսպիսով, գրադարանի կառավարման սոցիալ-հոգեբանական խնդիրները պետք է հասկանալ որպես տիրող սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի բաղադրիչների (նորմեր, ակնկալիքներ, արժեքներ, վերաբերմունք, ավանդույթներ, խմբային կարծիք և տրամադրություն) ձևավորման գործընթաց՝ հաշվի առնելով աշխատողների հոգեբանական համատեղելիության գործոնը:

Ժամանակակից գրադարանի ղեկավարումը բարդ, բազմաբաղադրիչ գործընթաց է: Կատարված ուսումնասիրությունը հնարավորություն է ընձեռում փաստել, որ սոցիալ-հոգեբանական կառավարման ուղղությամբ այն ներառում է հետևյալ փուլերը.

Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի ներկա վիճակի վերլուծություն: Այս փուլի շրջանակներում ուսումնասիրվում է առկա վիճակը: Այստեղ կարող են օգտագործվել հետևյալ մեթոդները.

- աշխատակազմի անդամների փոխգործակցության մոնիտորինգ,
- հարցումների և հարցազրույցների անցկացում:

Հետազոտության արդյունքների հիման վրա ձևավորվում է առկա սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի բնութագիրը՝ որակվելով բարենպաստ կամ անբարենպաստ:

Գրադարանում բացասական սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի պատճառների հետազոտություն: Այս փուլում ուսումնասիրվում են հայտնաբերված վիճակի կոնկրետ պատճառները:

«Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի ներկա վիճակը. Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի ապագա վիճակը» մատրիցայի ձևավորում: Այստեղ ձևավորվում է «ինչպես կա» (as-is) և «ինչպես պետք է լինի» (to be) մատրիցային մոդելը: Մատրիցայի շրջանակներում ձևավորվում են ընդհանուր առաջարկներ սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի մի վիճակից մյուսին անցնելու համար:

Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի վիճակը փոխելու կոնկրետ միջոցառումների ձևավորում. իրականացման հատուկ մեխանիզմի ընտրություն, տևողության սահմանում, պատասխանատվությունների նշանակում, իրականացման բյուջեի սահմանում, իրականացման արդյունքի ներկայացում և այլն:

Սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի բարելավմանն ուղղված միջոցառումների իրականացման փուլ. Այս փուլում պլանավորված գործողությունները ստանում են ֆիզիկական ձև:

Ուստի ընդգծենք, որ գրադարանի կառավարումը սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի բարելավման տեսանկյունից պահանջում է՝

- շարունակական աշխատանք,

- հստակ ռազմավարություն,
- աշխատակիցների կարիքների բավարարում,
- գրադարանի նպատակների կենսագործում:

Հավելենք, որ գրադարանի կառավարման վերոնշյալ ալգորիթմների իրականացման արդյունքում սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի բարելավմանը հասնելու պարագայում անհրաժեշտ են պարբերական մշտադիտարկումներ:

Ընդհանրացնելով՝ փաստենք, որ գրադարանի սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի կառավարումը կարելի է համարել գրադարանի հաջող գործունեության հիմնական գրավականներից մեկը: Հետևաբար, գրադարանի կառավարման արդյունավետության աստիճանը կարելի է որոշել՝ հաշվի առնելով ինչպես կատարողականի արդյունքները, այնպես էլ առանձին աշխատակիցների՝ աշխատանքից և միջանձնային հարաբերություններից հոգեբանական բավարարվածության ցուցանիշները, քանզի այն ազդում է ոչ միայն աշխատանքի արդյունավետության բարձրացման, այլև շահակիցների բավարարվածության և գրադարանի ընդհանուր վարկանիշի վրա:

SUMMARY

The object of socio-psychological environment management is a working team. The issues of psychological bases of team management of libraries not well-explored in professional literature in Armenia in the 21st century.

By means of experimental methods, the article presents and generalises the peculiarities of the socio-psychological environment of the library. It comprehensively examines the factors influencing the environment and highlights the importance of its formation and management. The goal is to create a comfortable and effective working environment.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Աղուզումցյան Ռ.Վ. և ուր., Կոնֆլիկտի կառավարումը կազմակերպություններում, Երևան, Պետական ծառայություն, 2012, 76 էջ:
2. Գյուրջյան Ա., Նսախյան Ի., Կորպորատիվ կուլտուրայի կառավարման հիմնախնդիրները հանրապետության կազմակերպություններում: Ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2009, 360 էջ:
3. Եղիգարյան Վ., Կառավարում. սոցիալ-հոգեբանական ասպեկտ, Երևան, Դար, 2004, 208 էջ:
4. Ժամանակակից կառավարչի ստեղծարարության զարգացման հոգեբանական գործոնները / Ս. Պողոսյան, Ռ. Աղուզումցյան, Ա. Խաչատրյան, Խ. Ղազեյան. Երևան, հեղ. հրատ., 2024, 212 էջ:
5. Հովհաննիսյան Ա., Մարդկային ռեսուրսների կառավարման հայաստանյան հիմնախնդիրները ժամանակակից պայմաններում // Հանրային կառավարման հիմնախնդիրներ, Պրակ Ա. / Խմբ. Յու. Սուվարյան, Վ. Միրզոյան, Երևան, ՎՄՎ-Պրինտ, 2013, էջ 133-145:
6. Միրզոյան Վ., Կառավարման արդյունավետություն և արդյունավետ կառավարում // Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի, Երևան, Տնտեսագետ, 2012, № 1, էջ 58-75:
7. Միրզոյան Վ., Կառավարման մշակույթ: Բախումների կառավարում: Գործարար հաղորդակցման կառավարում: Ուսումնական մոդուլներ, Երևան, Տնտեսագետ, 2005, 100 էջ:
8. Базаров Т. Ю., Управление персоналом. Учебное пособие, Москва, Академия, 2008, 226 с.
9. Булычева А. А., Социально-психологические характеристики управления персоналом современной библиотеки (на примере Республики Мордовия) // РУМЯНЦЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ - 2018: Библиотеки и музеи как культурные и научные центры: историческая ретроспектива и взгляд в будущее: к 190-летию со времени основания румянцевского музея. Материалы Международной научно-практической конференции, с.106–111. [Электронный ресурс] <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35122237>, 16.04.2024.

10. Васильева Е. А., Формирование социально-психологического климата в коллективе педагогов // Психология, социология и педагогика. 2018. № 1 [Электронный ресурс] URL: <https://psychology.snauka.ru/2018/01/8488> /11.09.2024.
11. Виханский О. С., Стратегическое управление, Москва, Экономист, 2008, 296 с.
12. Иночкин В. В., Методика оценки социально-психологического климата в коллективе библиотеки // Научные и технические библиотеки, 2010, № 6, с. 62–70. [Электронный ресурс] URL: ellib.gpntb.ru/subscribe/ntb/2010/6/ntb_6_6_2010.html, 07.06.2024.
13. Султанов М. В., Управление социально-психологическим климатом как важный элемент системы управления персоналом в современной организации // Фундаментальная и прикладная наука: состояние и тенденция развития. Сборник статей XXII Международной научно-практической конференции. Петрозаводск, 2022, с. 56–65. [Электронный ресурс] URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49085058>. 16.04.2024.
14. Сулова И. М., Менеджмент библиотечно-информационной деятельности: учебник для вузов культуры и искусств / И. М. Сулова, В. К. Ключев, Санкт-Петербург, Профессия, 2009, 600 с.
15. Трофимова Л. А., Социально-психологический климат коллектива библиотеки как условие ее эффективной деятельности // Библиосфера, 2021, № 1. с. 63–74. <https://doi.org/10.20913/1815-3186-2021-1-63-74>. 26.06.2024.
16. Pfeffer, J., Managing with Power: Politics and Influence in Organizations, Boston, Harvard Business School Press, 1992, 391 p.

**ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՑԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՐԱՎՉՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԵՎ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՄԻՋՈՑ**

Բանալի բառեր՝ թանգարանային գործ, արդյունավետության բարձրացում, թանգարանային շուկայավարություն, լսարանի ուսումնասիրություն, դրամահավաք, ռազմավարական պլան, մարքեթինգային աուդիտ:

Keywords: museum activity, efficiency improvement, museum marketing, audience research, fundraising, strategic plan, marketing audit.

Թանգարանային գործը Հայաստանում պատմական հարուստ ավանդույթներ ունի: Ստեղծվելով խորհրդային տարիներին՝ Հայաստանում գործող ներկայիս թանգարանների գերակշիռ մասն ավանդաբար գործել է պետական հովանու ներքո: Բնականաբար, 100% պետական ֆինանսավորման պայմաններում չէր կարող խոսք լինել ժամանակակից մոտեցումներով շուկայավարման և ֆանդրեյզինգային քաղաքականության մասին, հատկապես, համապատասխան օրենսդրական դաշտի բացակայության դեպքում:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո թանգարանները հայտնվեցին նոր իրավիճակում: Հայաստանում տնտեսական և քաղաքական համակարգերի փոփոխությունն ուղեկցվեց մի շարք արտաքին և ներքին գործոններով՝ երկրաշարժ, դարաբաղյան հակամարտություն, էներգետիկ ճգնաժամ, ներքին ռեսուրսների անբավարարություն: Երկրի ընդհանուր իրավիճակն ուղղակիորեն անդրադարձավ նաև մշակութային հաստատությունների վրա՝ հանգեցնելով թանգարանների ֆինանսավորման կտրուկ նվազմանը:

Անցումային շրջանում թանգարանների կյանքում ամենածանր տարիները 1992-1996 թթ. էին, երբ Էլեկտրաէներգիայի ու ջեռուցման բացակայության պայմաններում թանգարաններից շատերն անգամ այցելուներ ընդունելու հնարավորություն չունեին: Այդ տարիներին թանգարանների գերխնդիրը հավաքածուների և շենքերի պահպանությունն էր:

Թեև հետագա տարիներին զգալիորեն աճել են պետության կողմից տրվող նպատակային հատկացումներն ու լրահատկացումները (սուբսիդիա), ակնհայտ է, որ անհնար է նախկին ֆինանսավորման համակարգի վերադարձ ակնկալել: Այս փաստը գիտակցելով՝ թանգարանները պետք է ջանան սեփական նախաձեռնությամբ նախագծեր մշակել անհրաժեշտ գումարներ ձեռք բերելու, թանգարանային գործունեության ծավալումը խթանելու նպատակով՝ հույս չդնելով միայն պետական հատկացումների վրա: Այս ճանապարհն են անցել աշխարհի տարբեր երկրներում գործող թանգարաններից շատերը, ուստի հույժ օգտակար կլինի օգտվել նրանց փորձից՝ չմոռանալով մեր երկրին և ազգային ինքնությանը բնորոշ առանձնահատկությունները [Պիկիչյան, Հարոյան, Գրիգորյան, 2007, 119-120]:

Թանգարանային գործունեության ոլորտում շուկայավարությունը կարելի է սահմանել որպես շուկայական տնտեսության պայմաններում թանգարանների ընդհանուր նպատակներին ծառայող ռազմավարական մոտեցում:

Թեև թանգարանը ոչ առևտրային ձեռնարկություն է, այնուամենայնիվ շուկայավարման տեխնոլոգիաներն ավելի ու ավելի գործուն են ներխուժում թանգարանային ոլորտ: Ոչ առևտրային բնույթը բոլորովին չի ենթադրում շահույթ ստանալու արգելք, այլ լոկ որոշ սահմանափակումներ է կիրառում դրանց կենսագործունեության մեջ: Առևտրի, արտադրության բնագավառում կիրառվող շուկայավարության մեթոդները հաճախ ուղղակիորեն տեղափոխվում են ոչ առևտրային կազմակերպությունների աշխատանքային ոլորտ, որպիսին թանգարանն է: Ըստ Ֆ. Մաքլինի «...առևտրային կազմակերպության շուկայավարման բուն նպատակը չի կարող ուղղակիորեն գործել ոչ առևտրային ձեռնարկությունում: Թանգարանի պարագայում

շուկայավարության հիմնական նպատակը պետք է ծառայի կազմակերպության առաքելությանը» [McLean, 1998, 58]:

Իհարկե, սոցիալալտեսական դժվարին պայմաններում թանգարանը պետք է ձգտի գործել ի նպաստ անխափան գործունեության, սակայն, ինչպես նշում է Դ. Քոուելը, «շահույթ հետապնդող ձեռնարկություններում կիրառվող շուկայնացման գաղափարները ոչ առևտրային և սպառողի հանդեպ տարբեր վերաբերմունք ցուցաբերող կազմակերպություններին չհամապատասխանեցնելը հղի է էական խնդիրներով» [Cowell, 1984, 51]:

Միևնույն ժամանակ որոշ մասնագետներ բարձրացնում են թանգարաններում բուն ժառանգականությանն առնչվող գործունեություն ծավալելու և այցելությունն ավելացնելու նպատակով կոմերցիոն և «դիսնեյլենդատիպ» գործունեության հակասություններին վերաբերող հարցեր [Thomas, 2010, 193]:

Ըստ այդմ՝ թանգարանն իրավունք ունի աշխատած միջոցներն ուղղել միայն կազմակերպության զարգացման գործընթացին: Թանգարանը առաջնորդվում է շուկայավարության օրենքներով՝ հաշվի առնելով թանգարանի առանձնահատկությունները: Օրինակ՝ իբրև արդյունք (արտադրանք) կարող են դիտվել ցուցադրությունների ստեղծումը, հավաքածուների համալրումը, ինչպես և թանգարանային գործունեության այլ ձևերը, իսկ ապրանքը՝ բնակչությանը առաջարկվող ու մատուցվող ծառայությունները:

Մշակույթի բնագավառի գիտակ, բազմաթիվ ուսուցողական ծրագրերի մենեջեր Սյուզեն Քոզին համարում է, որ «Շուկայավարությունը թանգարանի դերը վերաիմաստավորելու, նրա աշխատանքի արդյունավետությունը բարձրացնելու և կազմակերպության պահանջները բավարարելու միջոց է՝ առանց վերջինիս առաքելությունը, համոզմունքներն ու նպատակները զոհաբերելու» [Кози, 2001, 8-14]:

Ի տարբերություն առևտրային ձեռնարկությունների՝ թանգարանային շուկայավարությունը ռեսուրսներ է ներգրավում երկու եղանակով՝

1. ուղղակի՝ իր ապրանքն ու ծառայությունները սպառողին առաջարկելու՝ «վաճառելու» հաշվին,
2. միջնորդավորված՝ տարասեռ արտաքին ռեսուրսներ (բյուջետային միջոցներ, դրամաշնորհներ, հովանավորների աջակցություն, մասնավոր անձանց նվիրատվություններ և այլն) ներգրավելու հաշվին:

Այս երկու ձևերը սերտորեն կապակցված են միմյանց, քանզի որքան բարձր է թանգարանի հասարակական նշանակությունն ու գրավիչ՝ նրա ծրագրերն ու նախագծերը, այնքան ավելի մեծ է արտաքին աղբյուրներից միջոցներ ստանալու հնարավորության հավանականությունը:

Եթե առևտրային հատվածում սպառողն ու վճարողը միևնույն անձն են, ապա ոչ առևտրային շուկայավարության սպառողներն ու ֆինանսական ռեսուրսները, թեև բաժանված, սակայն փոխկապակցված են: Հասարակության կողմից վայելած հետաքրքրությունն ու ճանաչումը հնարավորություն են ստեղծում նորանոր գումարների ներթափանցման համար: Հայդմ՝ թանգարանային շուկայավարությունը երկու ռազմավարական ուղղություն է ներառում՝

1. թանգարանի և նրա գործունեության շնորհանդեսն ու շուկայում առաջխաղացման հնարավորությունը,
2. կոնկրետ արդյունքի (ապրանք) կամ ծառայության շնորհանդեսն ու առաջխաղացումը [Абанкина, 2001, 38-39]:

Այսպիսով, թանգարանային շուկայավարությունը որոշումների, գործիքների և գործելակերպի համահավաք ամբողջություն է՝ միտված թանգարանի առաջարկած **ծառայությունները հնարավորինս գրավիչ դարձնելուն, այցելուների և լրացուցիչ ռեսուրսների ստվար քանակ ապահովելուն:**

Թանգարանային շուկայավարությունն այն գործուն միջոցն է, որը ոչ միայն թույլ է տալիս որոշել, կանխագուշակել և բավարարել թանգարանային ծառայությունների պահանջը սպառողների կողմից, այլև աջակցելով այդ պահանջների ձևավորմանը՝ ուղղորդել թանգարանի բնույթին և առաքելությանը համապատասխան: Խելամիտ և արհեստավարժ կազմակերպված

շուկայավարությունն ի վիճակի է նաև օգնել թանգարանը ֆինանսավորող և հովանավորող կազմակերպությունների պահանջները բացահայտելու և բավարարելու գործին:

Մարքեթինգի մասնագետներն անհրաժեշտ տվյալներ են ներկայացնում թանգարանի աշխատանքների հեռանկարային ծրագրեր կազմելու և թանգարանային տարրեր միջոցառումներ նախագծելու ընթացքում: Նրանք նաև շուկայավարման կարճաժամկետ ծրագրեր են իրականացնում, մասնակցում արտաբյուջետային ֆինանսների ներգրավմանը և հովանավորների հետ տարվող աշխատանքներին:

Գործունեության յուրաքանչյուր ուղղությունն իրականացնելիս նրանք հետևում են միևնույն սկզբունքին՝

- հետազոտում և ծրագրավորում,
- ծրագրի իրականացում,
- արդյունքների վերլուծություն և ճշգրտում:

Թանգարանի շուկայավարության ռազմավարությունը կարելի է ձևակերպել իբրև թանգարանի և հասարակության փոխազդեցության, այցելուների սպասարկման որակի բարելավման զանազան ուղիների ամբողջություն, որ նպատակամղված է ընդլայնելու այցելուների շրջանակն ու սպառողների ծախսած գումարները: Այն կոչված է սերտ հարաբերություններ ստեղծել թանգարանի և այցելուի միջև, ապահովել թանգարանի գրավչությունը բազմակի այցելությունների, ինչպես և թանգարանին աջակցելու ու հովանավորելու նպատակով: Պարբերական բնույթ կրող այս նպատակամետ աշխատանքը ենթադրում է մարքեթինգային ծառայության ղեկավարի համագործակցությունը բոլոր ենթակառույցների աշխատողների հետ:

Մարքեթինգի ռազմավարությունը կարող է տարբեր ձևերով արտահայտվել, օրինակ՝

- մուտքավճարների զեղչեր թանգարանի հարևանությամբ ապրող ընտանիքների և մշտական այցելուների համար,
- հյուրանոցներին առաջարկվող համատեղ գովազդային ծրագրեր՝ զբոսաշրջիկներին գրավելու նպատակով,
- կոլեկցիոներների համար մասնագիտական սեմինարների կազմակերպում և այլն:

Ուսումնասիրելով խոշոր թանգարանների փորձը՝ կարելի է անընդհատ ընդլայնել այս բնագավառում կազմակերպվող աշխատանքների ծավալն ու տեսականին: Պակաս օգտակար չեն նաև այլ թանգարաններում աշխատող գործընկերների հետ հաջողություններն ու անհաջողությունները քննարկելն ու փորձի փոխանակման նպատակով կազմակերպվող հանդիպումները: Սակայն ուրիշի սխալները չկրկնելու և սխալ հետևություններ չանելու համար այս գործով պետք է զբաղվեն արհեստավարժ ու փորձառու մասնագետները:

Թանգարանային շուկայավարությամբ արդյունավետ զբաղվելու համար անհրաժեշտ է թանգարանը դիտել այցելուի աչքերով: Դրա համար պետք է հստակեցնել այցելուների մասին ունեցած պատկերացումները: Ըստ մշակութային կյանքի բազմաթիվ միջազգային հետազոտությունների՝ թանգարան է այցելում չափափառ բնակչության 27-35%-ը [Մորս Բ., Մորս Դ., 2002, 140]:

Մասնագետները մշակել են այցելուներին խմբավորելու երկու տիպ՝

- մարդիկ, որոնք սովորություն ունեն թանգարան այցելելու (թանգարանի իրական լսարան),
- մարդիկ, որոնց թանգարան այցելելու հավանականությունը չի բացառվում (հնարավոր լսարան):

Իրական և հնարավոր լսարանները բաժանվում են թանգարանային շուկայի յուրօրինակ հատվածների կամ նպատակային խմբերի: Դրանք բնակչության այն միատարր խմբերն են, որոնք ունեն ընդհանուր ժողովրդագրական, աշխարհագրական, վարքային բնութագիր և նմանատիպ ապրելաոճ: Այդպիսիք կարող են լինել դպրոցականները, ընտանիքները, զբոսաշրջիկներն ու տարբեր մասնագիտությունների, դավանանքի, ազգերի կամ մշակույթների ներկայացուցիչները:

Նպատակային խմբերի ճիշտ համակարգմանը նպաստում է PEST վերլուծությունը, որի ընթացքում հնարավոր լսարանն ուսումնասիրվում է՝ հաշվի առնելով քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և տեխնոլոգիական պայմանները:

PEST - վերլուծությունը մարքեթինգային գործիք է, որը նախատեսված է կազմակերպության գործունեության վրա ազդող արտաքին միջավայրի գործոնների դուրսբերման համար: Դա արտաքին վերլուծության մի մասն է, որն օգտագործվում է ռազմավարության ընտրության կամ շուկայի ուսումնասիրության ընթացքում: Այս վերլուծությունը կազմակերպության ղեկավարին թույլ է տալիս տեսնել արտաքին միջավայրի ընդհանրացված պատկերը, առանձնացնել կազմակերպության վրա առավել ազդեցություն ունեցող գործոնները:

- Քաղաքական գործոնը արտացոլում է, թե ինչպես է պետությունը միջամտում տնտեսությանը,
- Տնտեսական գործոնը արտացոլում է, թե ինչպես է տնտեսության վիճակը ազդում բիզնեսի կառավարման և որոշումների կայացման վրա,
- Սոցիալական գործոնը արտացոլում է, թե ինչպես է մարդկանց կենսակերպը ազդում կազմակերպության ապրանքների պահանջարկի վրա,
- Տեխնոլոգիական գործոնը արտացոլում է, թե ինչպես են տեխնոլոգիական զարգացումները ազդում կազմակերպության գործունեության վրա:

Քաղաքական գործոնը, օրինակ՝ կարող է ընդգրկել երկրի մասշտիբությունը արտասահմանյան զբոսաշրջիկների այցելության համար, կամ եկեղեցու ունեցած դերի և նշանակության փոխակերպումն ետխորհրդային ժամանակաշրջանում [Майтз, 2001, 142]:

Տնտեսական գործոնը կարող է պայմանավորված լինել այն գումարային ռեսուրսների առկայությամբ, որը տեղի բնակչությունն ի վիճակի է ծախսել թանգարան այցելելու համար: Այն կախված է նաև արտարժույթի կուրսի փոփոխությունից, որը մեր երկրում գործող թանգարանները կարող է մրցունակ դարձնել արտասահմանյան զբոսաշրջիկների համար:

Սոցիալական գործոնն ընդգրկում է ժողովրդագրական փոփոխությունները: Օրինակ՝ եթե ըստ մարդահամարի տվյալների երկրում կրճատվել է միջին տարիքի բնակչության քանակը և ավելացել են պատանիները, մարքեթինգային ծրագրեր նախագծելիս այդ փաստն անհրաժեշտ է հաշվի առնել:

Տեխնոլոգիական փոփոխություններն ազդում են կյանքի բոլոր ոլորտների վրա: Դրանք նոր չափանիշներ և պահանջներ կարող են ձևավորել թանգարանային ցուցադրության կազմակերպման գործընթացում՝ առաջարկելով ժամանցի ու զվարճանքի առավել արդիական ձևեր:

Այսպիսով՝ պետք է վստահ լինել, որ նոր ծրագրեր իրականացնելու համար ճիշտ լսարան է ընտրված, հարդուսս որի թանգարանը կարող է շահույթ ակնկալել:

Լսարանի ուսումնասիրությունն ամենաարդիական և հուսալի տեղեկություններն է տալիս այցելուի մասին և օգնում է

- բարձրացնել թանգարանի՝ որպես հասարակական ինստիտուտի գործունեության որակը,
- սնեռվել հասարակության պահանջներին, սպասումներին և նրանց հետաքրքրություններին համապատասխանող արդյունքների վրա,
- առկա և հնարավոր հովանավորներին ներկայացնել, թե ինչ կարևորություն ունի թանգարանը հասարակության կյանքում, և ովքեր են օգտվում նրա ծառայություններից [Лорд Б., Лорд Г. Д., 2002, 142]:

Շուկայի ուսումնասիրության ամենաընդունված եղանակներից է Մարքեթինգ MIX կոչվող վերլուծության եղանակը, որը արևմտյան գրականության մեջ հայտնի է «Չորս P-երի վերլուծություն» անվանմամբ: Քննության այս մեթոդը կարևորում է չորս հիմնական գործոն՝ Product՝ ապրանք, արդյունք (թանգարանային ծառայություններ), Price՝ գին, արժեք (մուտքավճար, հատուկ ծառայությունների ու առաջարկների վճարներ, գնային շերտավորված քաղաքականություն), Placement՝ բաշխում, առաքում, Publicity՝ ժողովրդայնություն, հրապարակայնություն, ազդարարում (գովազդ, PR):

Գովազդը շուկայավարության հզոր միջոցներից է: Գովազդել՝ նշանակում է տեղեկացնել, թե ինչ ծառայություններ է մատուցում թանգարանը և ինչ հնարավորություններ ունի: Հաղորդակցման տարբեր ձևերն ու միջոցները՝ ազդագրեր, տեղեկատվական գրքույկներ և նամակներ, տարեկան հաշվետվություններ, հեռանկարային պլաններ, մամուլ

հաղորդագրություններ, ինտերնետայքեր և այլն, միևնույն նպատակին են ծառայում՝ ստեղծել հետաքրքիր, գործնական, զարգացող և աջակցության արժանի թանգարանի կերպար: Գովազդի հետ որոշակի ընդհանրություններ ունենալով հանդերձ՝ PR-ը բնորոշվում է նաև մի շարք սկզբունքային առանձնահատկություններով: PR-ի հայտնի մասնագետ Ֆիլիպ Բուարի պատկերավոր բնորոշմամբ՝ PR-ը «վստահության ռազմավարություն է», իսկ գովազդը՝ «ցանկությունների ռազմավարություն» [Бuari, 2001, 29]:

Խոշոր թանգարաններում գովազդային գործունեությամբ զբաղվում է շուկայավարման կամ գովազդային բաժինը: Փոքր թանգարաններում այդ պատասխանատվությունը կարող է դրվել այցելուների հետ աշխատող բաժնի կամ գիտաշխատողներից մեկի վրա:

Այսօր դրամահավաքի գործընթացն ընկալվում է իբրև ոչ այնքան ֆինանսական միջոցների ձեռքբերում, որքան փոխշահավետ համագործակցություն: Իբրև արդյունք՝ մշակութային հիմնարկների աշխատակիցները նաև նոր բարեկամներ և հետևյալ հմտություններն են ձեռք բերում՝

- մարքեթինգային որոշումներ ընդունելու,
- նոր տեխնոլոգիաների և տեղեկատվական միջոցների օգտագործման,
- շնորհանդեսային միջոցառումների կազմակերպման և այլ բնագավառներում:

Ֆանդրեյզինգը և շուկայավարությունը փոխկապակցված են: Ֆանդրեյզինգը երբեմն դիտվում է որպես ոչ առևտրային մարքեթինգ [Музей. Маркетинг. Менеджмент: Практическое пособие, 2001, 38]: Շուկայավարման ճիշտ քաղաքականությունը նպաստում է արտաբյուջետային գումարների ներգրավմանը: Որքան հայտնի է թանգարանը, այնքան ավելի հեշտ է գրավել ֆինանսավորող կազմակերպությունների ուշադրությունը: Պատահական չէ, որ դրամահավաքի մասնագետները մշտապես շեշտում են, որ նախապես անհրաժեշտ է բարձրացնել տվյալ թանգարանի հանրաճանաչությունը, ապա զբաղվել ֆանդրեյզինգով:

Մեր օրերում Հայաստանում արդյունավետ աշխատող շատ թանգարաններերում հատուկ շուկայավարման բաժիններ են գործում, որոնք միտված են իրականացնելու հետևյալ խնդիրները՝

- այցելուների քանակի ավելացում,
- թանգարանային լսարանի ընդլայնում,
- գործընկերների, հովանավորների և բարեկամների շրջանակի ընդլայնում,
- անձանոթ միջավայրում թանգարանի մասին տեղեկատվության տարածում:

Վերջին տարիներին համեմատաբար աճել են թանգարաններին պետության կողմից տրվող հատկացումներն ու բարելավվել է տեխնիկական հագեցվածությունը, ինչը չի կարելի ասել մարզային և համայնքային ենթակայության թանգարանների մասին:

1997 թ.-ից հանրապետությունում կիրառված մշակութային հաստատությունների քաղաքականության ապակենտրոնացման սկզբունքի արդյունքում՝ մշակույթի նախարարության համակարգի թանգարանների մի մասն անցավ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ենթակայությանը՝ պետական սեփականության իրավունքը պահպանելով միայն հավաքածուների նկատմամբ: Այսօր արդեն ակնհայտ է, որ այս քաղաքականությունը չարդարացրեց իրեն և սպասված արդյունքը չտվեց, այս փաստն արձանագրվել է դեռևս 2003 թ. Եվրոպայի խորհրդի փորձագետների կողմից [Պիկիյան, Հարոյան, Գրիգորյան, 2007, էջ 189]:

Ավելի ուշ Լոռու և Շիրակի մարզային և համայնքային թանգարանների կարիքների գնահատումը ցույց տվեց, որ շատ թանգարաններ հայտվել են ոչ միայն ֆինանսական ծանր կացության մեջ, այլև ունեն մեթոդական և մասնագիտական տեղեկատվության և խորհրդատվության կարիք [Հարոյան, 2009, 76]:

Պետական ֆինանսավորման նվազման պայմաններում, բնականաբար, արտաբյուջետային միջոցների հայթայթման խնդիրն ավելի է սրվում: Շուկայավարման ռազմավարության գործունեության շնորհիվ հնարավոր է վերափոխել թանգարանի գործունեության արդյունավետությունը: Կարևոր է՝ չանտեսելով շուկայավարության ծրագիր կազմելու գործընթացը, իրավիճակի վերլուծության արդյունքում հստակ սահմանել թանգարանի առաքելությունը, խնդիրները (անելիքները), իրականացնել PEST և SWOT վերլուծություն, գնահատել ռեսուրսներն ու մշակել ռազմավարական պլան, որն իրականացնելուց հետո

անպայման անցկացնել մարքեթինգային աուդիտ (ստուգում, վերահսկում), որի ընթացքում արդյունքի վերլուծությունները համեմատել սպասվելիք արդյունքների հետ:

Շուկայավարության ծրագրի կազմման գործընթացի հիմնական փուլերը պարզաբանելուն կօգնեն հետևյալ հարցերը.

1. Իրավիճակի վերլուծություն.

Ի՞նչ ձեռքբերումներ ունենք, և ինչպե՞ս ենք հասել այդ ամենին:

2. Խնդիրների որոշում.

Ի՞նչ նոր նպատակներ ունենք:

3. Ռազմավարության որոշում.

Ի՞նչ ճանապարհներով կարող ենք հասնել առաջիկա նպատակին:

4. Ռեսուրսների գնահատում.

Ի՞նչ միջոցներ են անհրաժեշտ դրանց հասնելու համար:

5. Ծրագրի մոնիթորինգ.

Ի՞նչ եղանակով կարելի է ճշտել՝ հասել ենք արդյոք նպատակին:

Ներկայացված ծրագրի օրինակն, իհարկե, կատարյալ տարբերակ է, սակայն հայտնի է, որ աշխատանքն իրականացնելիս բազմաթիվ դժվարություններ են առաջանում հատկապես մարդկային փոխհարաբերությունների ընթացքում, որոնց հաղթահարմանը մեծապես նպաստում են հաղորդակցվելու հմտություններին ու վարվելաձևերին տիրապետելու դիվանագիտական կարողությունները: Այս ամենը մարքեթինգային ծրագրի բարեհաջող իրականացման գրավականն են:

Հայաստանում վերջին տարիների ընթացքում թանգարանային գործունեության, այդ թվում՝ շուկայավարման տեսանկյունից, աճ է նկատվում: Կարևորելով այցելուների հետ տարվող աշխատանքները՝ մի շարք սոցիոլոգիական ուսումնասիրություններ են կատարվում՝ նպաստելով այցելուների վերաբերմունքի և ակնկալիքների հստակեցմանը և թանգարանային գործի զարգացմանը [Սարոյան, 2011, 63]:

Մի շարք թանգարաններում գործում են շուկայավարության, գովազդի, դրամահավաքի և հասարակության հետ կապերի հարցերով զբաղվող բաժիններ: Օրինակ, Հայաստանի ազգային պատկերասրահում մարքեթինգի և արտաքին կապերի բաժինը ստեղծվել է 2017 թվականին: Այն իրագործում է բազմաբնույթ նախագծեր, որոնք միտված են ապահովելու թանգարանի այցելուների քանակի մաքսիմալ աճն ու հանրության հնարավորինս լայն շրջանակների ներգրավումը թանգարանային գործունեության տարբեր ոլորտներում: Մեր առաքելությունն է առավել գրավիչ կերպով ներկայացնել առանձնապես մեր հավաքածուները, ինչպես նաև ամրապնդել մեր հաղորդակցման շրջանակները: Պարբերաբար իրականացվում են այցելուների խմբերի մոնիթորինգ, արդյունքների վերլուծության հիման վրա նոր խմբերի թիրախավորում, ընդլայնվում են հովանավորների շրջանակները: Թանգարանը համագործակցում է տուրիստական գործակալությունների, հանրակրթական և բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների հետ, մշակվում են համատեղ ծրագրեր:

Մարքեթինգի և արտաքին կապերի բաժինն իրականացնում է այցելուների ներգրավմանը միտված գործողություններ, այն է՝ առաջարկվող ծառայությունների որակի բարելավում, թանգարանային բովանդակության թարմացում, հավաքածուի մեկնաբանման առավել հասանելիություն, հանգստի և ժամանցի տարածքների ձևավորում, գիտակրթական ծրագրերի և միջոցառումների իրականացում, Հայաստանում և արտերկրում թանգարանի մասին տեղեկատվության տարածում: Իրականացվում են նաև դասական և թվային տեխնոլոգիաների վրա հիմնված էքսկուրսիոն ծրագրերի մշակում, ինչպես նաև համապատասխան մասնագետների ներգրավմամբ էքսկուրսիոն ծրագրերի կազմում հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար: Բաժինը նաև աշխատանքներ է իրականացնում կամավորական ծրագրերի ընդլայնման ուղղությամբ:

Հանրության հետ հաղորդակցումն առավել դյուրին դարձնելու նպատակով քաղաքային տարածքների համար մշակվում են համապատասխան նավիգացիայի, ցուցանակների, վահանակների և այլ գովազդային նյութեր:

Կազմվում և մշակվում են այցելության տոմսերի, հուշանվերների և հրատարակությունների վաճառքի, կայքէջի գործունեության և այլ կարևոր վիճակագրական տվյալներ:

Բաժնի առաջնահերթությունների թվում է լուսավորչական, գիտացուցադրական, հանրահեռացված և այլ մշակութային ծրագրերին և միջոցառումներին ուղղված դրամական միջոցների ավելացումը տարբեր օրենքով և կանոնադրությամբ չարգելվող մեթոդներով: Բացի դրամաշնորհի ձևով բյուջեից տրվող հատկացումներից, թանգարանն ունի նաև հիմնական գործունեությունից և այլ աղբյուրներից գոյացող ֆինանսական միջոցների (արտաբյուջետային միջոցներ) որոնման բազմաթիվ հնարներ [ՀԱՊ, Մարքեթինգի և արտաքին կապերի բաժին]:

21-րդ հարյուրամյակն, իրավամբ, տեղեկատվության դարաշրջան է անվանվում: Իբրև հաղորդակցական համակարգի տարր՝ թանգարանները պետք է աշխատեն հասանելի լինել և կարողանալ արագ ու ճշգրիտ արձագանքել այցելուին հուզող կամ հետաքրքրող հարցերին: Թանգարանը պետք է ջանա հստակ ու մատչելի ներկայացնել իր առաջարկներն ու հնարավորությունները և տարածել դրանք հատկապես բարեկամների (հոգաբարձուների խորհուրդ, այցելուներ, հովանավորներ, քաղաքական գործիչներ, զբոսաշրջության գործակալություններ, ԶԼՄ-ներ և այլն) շրջանում:

Այսպիսով, թանգարանային շուկայավարությունը գործելակերպի և որոշումների համահավաք ամբողջություն է՝ միտված թանգարանի առաջարկած ծառայությունները հնարավորինս գրավիչ դարձնելուն, այցելուների և լրացուցիչ ռեսուրսների ստվար քանակ ապահովելուն: Արդյունավետ գործընթացի համար անհրաժեշտ է թանգարանը դիտել այցելուի աչքերով, հետազոտել այցելուների պահանջներն ու մշակել համապատասխան ծառայություններ: Ծառայությունների գրավչությունը բարձրացնելու նպատակով թանգարանները պետք է աշխատեն հասանելի լինել, և կարողանալ արագ ու ճշգրիտ արձագանքել այցելուին հետաքրքրող հարցերին: Մարքեթինգային գործունեությանն ուղղված քաղաքականությունը պետք է իրականացնել հետևողականորեն, իսկ կիրառվող ձևերի արդյունավետությունը գնահատել ժամանակ առ ժամանակ՝ ինչպես քանակական, այնպես էլ՝ որակական առումներով:

SUMMARY

Thus, the concept of museum marketing encompasses a range of practices and decisions aimed at enhancing the appeal of the museum's services, and ensuring a significant number of visitors. To achieve this effectively, museums must adopt the visitor's perspective, analyze their needs, and tailor services accordingly.

To boost service appeal, museums must respond promptly and accurately to visitors' inquiries. Consistency in implementing marketing policies is crucial, and their effectiveness should be assessed through both quantitative and qualitative measures.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Cowell, D. W. The Marketing of Services, Oxford, Butterworth-Heinemann, 1984, 340 p.
2. McLean, Fiona Marketing the Museum, New York, Routledge, 1998, 268 p.
3. Schuler, Thomas Tourists – an inhomogeneous species. How a museum should diversify its strategies and services // Museum. Research-Metodical Annual, Yerevan, Amaras printing house, No. 2, 2010, pp. 193-207.
4. Абанкина Т., Социальный маркетинг в “цивилизации досуга” // Музеи. Маркетинг. Менеджмент, Москва, 2001, Прогресс-Традиция, стр. 28– 45.
5. Буари Филипп А., паблик рилейшнз, или стратегия доверия: пер. с фр., Москва, ИМИДЖ-Контакт, 2001, 178 с.
6. Кози С., Партнерство во имя развития // Музеи. Маркетинг. Менеджмент, Москва, Прогресс-Традиция, 2001, с. 9–14.
7. Лорд Б., Лорд Г. Д., Менеджмент в музейном деле. Учебное пособие, пер. с англ., Москва, Логос, 2002, 256 с.

8. Майлз Р., Наш посетитель: кто он и каковы его потребности // Музеи. Маркетинг. Менеджмент. Москва, Прогресс-Традиция, 2001, с. 138–155.
9. Музеи. Маркетинг. Менеджмент: Практическое пособие / Сост. В. Ю. Дукельский. Москва, Прогресс-Традиция., 2001, 210 с.
10. ՀԱՊ, Մարքեթինգի և արտաքին կապերի բաժին, <http://www.gallery.am/hy/Departments/marketing2019/>, 02.10.2024.
11. Հարոյան Մ., Նոր հնարավորություններ, թե՛ նոր մարտահրավերներ // «Թանգարան» գիտատեսական և մեթոդական ամենամյա հանդես, Երևան, Ամարաս, 2009, N1, էջ 74-79:
12. Պիկիչյան Հ., Հարոյան Մ., Գրիգորյան Ա., Թանգարանային մենեջմենթ և մարքեթինգ /ուսումնական ձեռնարկ/, Երևան, Էդիթ Պրինտ, 2007, 196 էջ:
13. Սարոյան Տ., Սոցիոլոգիական հետազոտությունը՝ որպես թանգարանային գործունեության բարելավման միջոց // «Թանգարան» գիտատեսական և մեթոդական ամենամյա հանդես, Երևան, «Էդիթ Պրինտ», 2011, N2, էջ 61-69:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՆՐԱՀՈՉԱԿՈՒՄ
ARMENIAN HERITAGE PRESERVATION & PROMOTION
СОХРАНЕНИЕ И ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ АРМЯНСКОГО НАСЛЕДИЯ

<https://doi.org/10.52027/18294685-lhmp.2-01>

ՀԱՅՐԻՑԱՆ ԼՈՒՄԻՆԵ

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ՍՈՒՇԻ ԵՎ ՊԱՏՄԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՐԱԿԻՑ ՇՐՋԱՆՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳԵՂԱՄ ՏԵՐ-ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆԻ ԴԻՏԱԿԵՏՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ Գեղամ Տեր-Կարապետյան, Սրվանձտյանց, ժառանգություն, ժողովրդագիտական, բանահյուսական, ազգագրական, Տարոն, Մուշ, արխիվ, ժանր:

Keywords: Gegham Ter-Karapetyan, Srvandztyants, heritage, ethnological, folklore, ethnographic, Taron, Mush, archive, genre.

Հոդվածում ներկայացված է 19-րդ դարավերջի և 20-րդ դարասկզբի արևմտահայ նշանավոր գրագետ, հանրային գործիչ և բանահավաք Մշո Գեղամի կյանքի ուղին ու գործը: Եթե Տարոն աշխարհի գավակի ազգանվեր գործունեությունն ու գրական ժառանգությունը մասամբ բացահայտված են նվիրյալ պատմաբանների և գրականագետների շնորհիվ (Պետրոսյան Հ. «Գեղամ Տեր-Կարապետյան, Մշո Գեղամ», «Գեղամ Տեր-Կարապետյան», Տեր-Մինասյան Ա. «Տատրակ կամ Մշոյ Գեղամ. Վերահաս աղետի մը արթուն դիտորդը», Հայրիյան Լ. «19-րդ դարավերջի և 20-րդ դարասկզբի արևմտահայ հեքիաթագրությունը (Թվատինցի, Մշո Գեղամ, Զարդարյան)», Բադայան Գ. «Արևմտյան Հայաստանի պատմաժողովրդագրական նկարագիրը մեծ եղեռնի նախօրեին»), ապա բանահավաք Գեղամն ու նրա գրառած ժողովրդական նյութը մնացել են ստվերում, պատվել մոռացության փոշով:

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել վերոհիշյալ ժամանակաշրջանի արևմտահայ նշանավոր ազգային գործչի, հեղափոխականի և երեսփոխանի, գավառական գրական հոսանքի նշանավոր անդամի և, որ չափազանց կարևոր է, Գ. Սրվանձտյանց բանահավաքի հավատարիմ և արժանավոր հետևորդի դիմագիծն ու ժառանգությունը:

Գեղամ Տեր-Կարապետյանը ((1866-1918), Մշո դաշտ, գյուղ Խեյայան) գրական շրջանակներին առավել հայտնի է Մշո Գեղամ գրչանունով: Նա ստեղծել է ժողովրդական բանահյուսության ենթաշերտերի ու լեզվամտածողության հենքով գոյավորվող գրականություն, հեղինակել ազգագրական, բանագիտական, տեղագրական, կրոնական և հրապարակախոսական հոդվածներ՝ թողնելով հարուստ ժառանգություն, սակայն առայսօր ազգագրագետների ու բանագետների պատշաճ ուշադրությանը չի արժանացել և գիտական շրջանառության մեջ չի դրվել նրա ազգագրական ու բանահյուսական բազմաժանր գրառումների մեծ մասը (հեքիաթներ, առած-ասացվածքներ, երգեր, ավանդազրույցներ, «Մշո գաւառական լեզուի բառեր», որը բարբառային բառերի, ասույթների և առածների հավաքածու-բառարան է՝ մոտ չորս հարյուր էջանոց աշխատություն և այլն), իսկ գրական ստեղծագործությունները թեև ժողովրդագիտական սկզբնաղբյուրների արժեք ունեն, սակայն դրանց նվիրված փոքրաթիվ ուսումնասիրություններում շրջանցվել են ժողովրդագիտական շերտերը:

Բայց նախ պարզենք, թե ով էր Գեղամ Տեր-Կարապետյանը, ինչ կարևորություն ունի նրա կյանքի և գործի ուսումնասիրությունը: Մի մարդով մշեցու, հայ մարդու կենսական և իրավական իրավունքների պաշտպանությունը դարձրել էր իր կյանքի գործը, իր գերնպատակն ու առաքելությունը: Բավական է հիշատակել միայն նրա «Հողային հարցը հայաբնակ նահանգներում մեջ» աշխատությունը (1911 թ. Կ. Պոլիս), որը հեղինակի կենդանության օրոք առանձին հրատարակված միակ գրքույկն էր, և Ռուբեն Զարդարյանի կողմից գնահատվել էր «որպես հակիրճ, բայց ամբողջական խտացումը հայ կյանքին արդի ամենեն հրատապ հարցին»

[Պետրոսյան, 2012, 109]: Գեղամը բարձրացնում է հողային այն ահռելի խնդիրները, որոնք հրատապ էին իր հողի վրա հազարամյակներ ապրող և իր իրավունքները պաշտպանող ժողովրդի համար: Ժողովրդի ցավերով ապրող նվիրյալի, մտավորական-գրողի, հրապարակագրի, հասարակական գործչի և Օսմանյան խորհրդարանի պատգամավոր Գեղամի խոսակցության ու անհանգստությունների միակ նյութն, ինչպես նշում է Օսյանը, Մուշն էր «գիւղացիներուն վիճակը, էշրաֆներու բռնութիւնները, կառավարութեան ընթացքը, տնտեսական խեղճութիւն, կրթական խեղճութիւն, հողային յափշտակութիւն, զուլում...» [Օսեան, 1913, 119]:

1888 թ. Սրվանձտյանցին ուղղված նամակներից մեկում խոսելով համատարած անտարբերության և մի քանի հայրենանվեր անձնուրացների մասին՝ Գեղամն ակամա բնութագրում է նաև իր սկզբունքներն ու կյանքի ուղին. «Անտարբերությունն մը միայն կտեսնեմ իմ չորս դին, անտարբերություն մը, այո՛, ոչ թե ուրիշ պատճառով, այլ դա մի սովորական հատկություն է մարդոց՝ մեր հայրենակցաց, մտածել ավելի այն նյութերու վրա, որ անմիջական առնչություն ունին իրենց կյանքին ու գործոց հետ, չեմ մոռնար ըսելու թե բացառություններ էլ կան, որք կորոնին ավելի բարձր և հանրային շահեր...» [Պետրոսյան, 1977, 194]:

Գեղամը Սրվանձտյանի սանն (Սրվանձտյանցի սանն է եղել Մշո Սուրբ Կարապետ վանքին կից ժառանգավորաց վարժարանում) ու հետևորդն էր, ուստի իր մեծ ուսուցչին համարում էր հայ ժողովրդի բարոյական հացի մատակարարն ու ժողովրդական համակրանքին և երախտագիտությանն արժանի զավակը [Պետրոսյան, 1977, 182]:

Ժողովրդական պատկերավոր մտածողությանը Գեղամ Տեր-Կարապետյանը ծանոթանում է դեռևս մանկության տարիներին՝ հեքիաթասաց Շիրո ջոջիկից [Պետրոսյան, 1983, 267]:

Ինչպես դիպուկ նկատում է Անահիտ Տեր-Միինասյանն իր «Տատրակ կամ Մշոյ Գեղամ. վերահաս աղետի մը արթուն դիտորդը» հոդվածում. «Գեղամ կարդացած է Սրուանձտեանցի *Գրոց-Բրոց*, որ իրեն համար կը մնայ օրինակելի աշխատութիւն» [Տեր Մինասեան, 2017, 70]: Ուստի, հետևելով իր հոգևոր ուսուցչի օրինակին, նա նվիրվում է բանահավաքչական աշխատանքին՝ գրառելով Տարոն-Տուրուբերանի, Մշո դաշտի, Մասունի, Բուլանքի, Վարդոյի, Գինջի և Տիգրանակերտի ազգագրական, վիպական, քնարական ու ասույթաբանական բանահյուսության բազմաժանր և արժեքավոր նյութերն ու թողնում բանահավաքչական հարուստ ժառանգություն՝ հեքիաթներ, ժողովրդական երգեր, հարսնագովքեր և փեսայագովքեր, պարերգեր, առած-ասացվածքներ, հանելուկներ և առակներ, տեղեկություններ ժողովրդական նախապաշարմունքների վերաբերյալ, մանկախաղեր ու զրույցներ, աշուղական սիրավեպեր և այլն (Մշո Գեղամի ֆոնդ, ԳԱԹ): Ծանոթանալով ժողովրդի ստեղծագործ միտքը ներկայացնող Մշո Գեղամի արխիվային ժառանգությանը՝ վստահորեն կարելի է պնդել ժողովրդագիտական նյութի հարստության, բազմաժանրության, ծանոթագրությունների և դիտարկումների մեծարժեքության մասին: Իհարկե, Գեղամ Տեր-Կարապետյանի ժառանգությունն ամբողջովին անտիպ չէ, հատկանշական է, որ հրապարակումները նույնպես ժողովրդագիտական հարուստ նյութ են պարունակում:

«Մշո մուրատատուր Ս. Կարապետ. իր գրոց ու բրոց բանկիկը» մոտ 1500 էջանոց աշխատության մեջ, որն ամբողջությամբ նվիրված է Մշո Ս. Կարապետ վանքին, այդ թեմի մեջ մտնող վանքերին, պատմական անցքերին ու վանահայրերին, դպրությանն ու ավանդություններին, Գեղամն անդրադառնում է նաև ձմեռային երեկոներին գյուղական օդաներում, աշխարհիկ-ռամկական հեքիաթներից ու զրույցներից բացի, կռատների, վանքերի, եկեղեցիների, սրբերի, նրանց մասունքների, զանազան հրաշագան անցքերի մասին պատմվող ավանդություններին, հեքիաթ-զրույցներին, որոնք իր պատանեկան տարիների քաղցր վերհուշը կարելի է համարել [Տեր-Կարապետյան, 2000, 45-56]:

Հարուստ ժողովրդագիտական նյութ է պարունակում «Տարօնի վանքերը. ուղեւորի յիշատակներ» գիրքը, որտեղ հրապարակվել են Գեղամի մեծաթիվ հոդվածները՝ նվիրված Ս. Կարապետ, Ս. Հովհաննես, Եղորդուտի, Ս. Սարգիս վանքերին, Եղեսիայի, Դիարբեքիի եկեղեցիներին, տարբեր սրբավայրերի շուրջ հյուսված և կենցաղավարած նվիրական ավանդություններին, ժողովրդական հավատալիքներին, հայերի և քրդերի կենցաղին ու սովորություններին [Տեր Կարապետեան, 2003, 143]:

Ուշագրավ է, որ նույնիսկ հորը նմիրված «Տերտերին մահը» վերհուշում Գեղամը ժողովրդագիտական կարևոր տվյալներ է փոխանցում ընթերցողին, ինչպես օրինակ. «Մեծօրեից աւանդութեամբ՝ շինականք պէտք կը տեսնեն, որ նոր գերեզմանատան մէջ՝ ամենէն յառաջ՝ անպատճառ քահանայ մը թաղուի, որպէս զի հողը օրհնուի, սրբանայ ու նուիրական ըլլայ: Հակառակ մերիններու եւ միամիտներու ընդդիմութեան թէ մինակ ու մալուլ թողելու չէ քահանային գերեզմանը, ես հաւանեցայ սակայն գիւղացիներու անկեղծ ու բարեմիտ առաջարկութեան» [Գեղամ, 1902, 484]:

Գեղամին գրավում էին հայրենի ավանդությունները, որոնց նմիրել է «Իննականեաց մեհեանները եւ Նաւասարդի տօնը Տարօնոյ մէջ» աշխատությունը [Վարուժան, Սիրունի, 1914, 148-157]:

Անկրկնելի են ժամանակի մամուլում նրա հրապարակած՝ «Շահմարա՞ն թէ Շամիրամ», «Խորենացին. իր ջաղացքն ու ջրխջրխիկը», «Վարինէն» և այլ ավանդազրույցները, որոնք բանահյուսական բացառիկ նմուշներ են՝ ներկայացված հյութեղ խոսքով, տեղացու փայլուն իմացությամբ: Բանահավաքը գիտակցում և արժևորում էր իր գրառած և հանրայնացրած՝ պատումները, դրանց մեծ մասի սկզբնաղբյուրային նշանակությունը (որոշ պատումներ, ինչպես՝ «Շահմարա՞ն թէ Շամիրամ» (Բիւզանդիոն, 1900), «Վարդ-խաղը» (Ազատամարտ, 1911) չեն հանդիպում այլ բանագետ-բանահավաքների գրառումներում). «Թէ՛ այս, թէ շրջակայ գիւղերու մէջ զանազան աւանդական պատմութիւններ կ'գտնուին հնասէր ժողովրդեան մօտ, որոց մէկն հետեւեալն է ու կ'վերաբերի Շամիրամին ծագման եւ ինչ ինչ գործերուն: Բանասերներու համար նուազ հետաքրքրական չափտի ըլլայ կարծեմ» [Տէր Կարապետեան, 1900, 1]: Հնագույն հավատալիքների յուրօրինակ անդրադարձ է «Ոսկեճանկը» հեքիաթատիպ-ավանդության գեղարվեստական մշակումը, որն ըստ Մշո Գեղամի վկայության, ասվել է չափածո՝ պարսկերէն և քրդերէն: Ավանդության հիմքում ընկած է մարդկային հոգու կերպարափոխման և քնած ժամանակ հոգին մարմնից անջատվելու նախնական հավատալիքները: Ժողովրդական պատկերացումներում մեռնելիս կամ քնի ժամանակ մարմինը թողած հոգին հիմնականում բերանից (Գեղամի մոտ քնած հովվի քթից) է դուրս գալիս և կարող է տարբեր տեսանելի կերպարանքներ ընդունել [Գեղամ, 1899, 12-24]: Բանահյուսական արժեքները ոչնչացումից փրկելու և գեղարվեստական խոսքն առօրեա ժողովրդախոսակցական բառամթերքով խտացնելու միտումով՝ արձակագիրն իր երկերում լայնօրէն օգտվել է ժողովրդական առած-ասացվածքներից, թևաւոր խոսքերից ու դարձվածքներից (Գեղամի արխիվում պահվում է ժողովրդական ասույթաբանության մի հարուստ շտեմարան, որտեղ բանահավաքի գրառումների կողքին տեղ են գտել նաև արժեքավոր նշումներ և մեկնություններ) [Մշո Գեղամի ֆոնդ, ԳԱԹ]:

Գեղամի ստեղծագործությունները մասնակիորեն ամբողջացվելով հրապարակվել են 1931 թ. Փարիզում՝ «Տարօնի աշխարհ. պատկերներ ու պամուածքներ» խորագրով, որի գրախոսականում «Սիոնի» 1932 թ. մայիսյան համարում գրախոսը, (Ն.Վ.Պ.), կարևորելով Գեղամի երկերում ամբարված բանահյուսական և ազգագրական նյութը, գրում է. «Հայ ազգագրութեան ու ռամկագիտության համար պիտանի բաւական հուսման նիւթ կը պարունակէ այս հատորը...» թվելով այդ ստեղծագործություններից մի քանիսը [Ն.Վ.Պ., 1932, 152]:

Հեքիաթ որակող «Մէկ ու ճար Շուշիկն» իր կառուցվածքում ներառում է հեքիաթի բաղադրատարրեր, որտեղ զգալի է բանահյուսությունից արտածված հոսքը, սակայն ստեղծագործությունը ժանրային խաչաձևումների արդյունք է, որտեղ առկա են ժողովրդական հեքիաթներին բնորոշ ավանդական կայուն բանաձևեր, լեզվադարձվածային կայուն կաղապարներ («ժուռ-ժամանակ»), ասույթաբանական ժանրի ինքնատիպ դրսևորումներ («Աղուէսին քառտուն առակներ կան, բոլորն էլ տանձին վրայ են», «Ուր կողովի տակ չի մնար, ոչ էլ սերը՝ սրտանոցին մէջ»), ժողովրդական լեզվամտածողությանը բնորոշ երդումներ («Թող մէկիկ Աստուածն ու սուրբերն Սիփնայ Պլեճնայ վկայ մնան», «ապրիմ քումն եմ, մնամ հողերուն...»), անեծքներ («Իսկ իմ ուրաղ չառնէ քու սիրտը», «քանզ Ադամ մերկ, քանզ օձն անօթի իյնես», «քու անկողին փուչ, քու բարձն տատաշ եղնի», աղօթքներ՝ «Եաման մուրատատուր Ս. Կարապետ, դու որ ամեն նեղածին կրեասնիս, ընծի էլ հասիր, սիրտս կոտրուկ է, թեւերս թափուկ է ...»): Գեղամը քայլ առ քայլ ներկայացնում է հմայական ծես՝ թուրթ գրելու գործընթացը, և հմայական խոսքեր,

որոնք արտաբերում է տիրացու Մկրտն: Այսպիսով, Գեղամն իր հեղինակած հեքիաթում անդրադարձել է Բլեջան լեռան շուրջ հյուսված ավանդազրույցներին, հայրենի Բուլանըխի գավառաբարբառում գոյատևած հնագույն հավատալիքների տարբեր արտահայտություններին՝ ցանկության խոսքերին (հմայական ասույթներ, անեծքներ, օրհնանքներ ու երգումներ), հեղինակային հեքիաթը վերածելով անեծքի հմայական գորությունը հավաստող ստեղծագործության, քանի որ «արդարացի անեծքն», ըստ ժողովրդական ընկալումների, իրականանում է [Պապիկեան, 1907, 117-120]:

Գեղամ Տեր-Կարապետյանի կենդանության օրոք և ավելի ուշ հրապարակված գրական ստեղծագործություններից, բանահյուսական և ազգագրական հում նյութից, ինչպես նաև ժողովրդական նյութի մշակումներից զատ, ԳԱԹ-ում և Բեյրութի (Լիբանան) Համազգայինի Մելանքթոն և Հայկ Արալանյան ճեմարանում պահպանվում է նրա անտիպ ժառանգությունը, որը դրվելով գիտական շրջանառության մեջ՝ կարող է ամբողջացնել Տարոնի ժողովրդագիտական ժողովածուները և հարստացնել պատմագագազրական այդ շրջանի մասին ունեցած մեր գիտելիքները: ԳԱԹ-ում պահվող Մշո Գեղամի ֆոնդը հարուստ և ընդգրկուն է ասույթաբանական, երգային (հարսանեկան երգեր) և վիպական բանահյուսության ստեղծագործություններով, ժողովրդական խաղերով (մանր ճիժերու խաղեր) ու զրույցներով, որոնք հաճախ կա՛մ Տարոնի Մուշ-Բուլանըխի բանահյուսական ժողովածուներում տեղ գտած ժողովրդական ստեղծագործությունների տարբերակներ են, կա՛մ բացառիկ նմուշներ: Բացառիկ է նաև Գեղամի կազմած «Աշըգնամեն», որը բովանդակում է շուրջ երեք տասնյակի հասնող աշուղների անձնանուններ ու նրանց մասին պատմող զրույցներ (Աշըղ Պաղտասար, Աշըղ Դավիթ, Աշըղ Այվազ Տիվրիցի և այլք), ինչպես նաև «Մեյմո ու Զինե» քրդական հեքիաթ-սիրավեպը: Ուշագրավ է ժողովրդական առածների և դրանց մեկնությունների շարքը, ինչպես օրինակ՝ «Ասուծ, Ասուծ է, ինչ կնիկ մարդ՝ ինչ իրիկ մարդ է», որը Գեղամը մեկնում է՝ «Քաջն քաջ է, ինչ կնիկ է, ինչ մարդ է, միննոյն բան է», կամ «Մարագ ըսաւ յարդս մի տանի, բիրիլդ պետք չէ ինձի», «Մարդ ողորմած վանքի դուռ աղքատ կանգնած»: Հարուստ է նաև Գեղամի գրառած հեքիաթաշարը, որը ժողովրդական հնագույն հավատալիքների, առասպելական մտածողության հարուստ շտեմարան է: Ուստի Գեղամ Տեր-Կարապետյանի գրեթե չուսումնասիրված ժառանգությունը հույժ կարևոր է կորուսյալ աշխարհի համապատկերը ամբողջացնելու և Գեղամ Տեր-Կարապետյան հայրենասերի գործը հանրայնացնելու համար:

SUMMARY

The almost unexplored legacy of Gegham Ter-Karapetyan is important for completing the overview of the world of Taron and is absolutely worthy of scientific examination, since the collector was the bearer and connoisseur of that material.

The handwritten legacy of Msho Gegham, the self-made dialect dictionary stored in his fund, indicate a perfect knowledge of the Mush dialect, and the recorded ethnographic and folklore material, comments and notes are extremely important for modern scientists and ethnographers. Meanwhile, the name of Gegham Ter-Karapetyan is not even mentioned alongside other Armenian folklorists, although he was a student of G. Srvandztyants and a worthy follower of his teacher.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Գեղամ Տերտերին մահը // Մասիս, 1902, 51-րդ տարի, թիվ 30, էջ 484:
2. Գեղամ Շահմարան թե Շամիրամ // Բիզանդիոն, Կ. Պոլիս, 1900, Դ տարի, թիվ 999, էջ 1:
3. Գեղամ Ոսկեճանկը // Բիզանդիոն, Կ. Պոլիս, 1899, Գ տարի, թիվ 826, էջ 1:
4. Ն.Վ.Պ. Տարոնի աշխարհ. պատկերներ ու պատմածքներ // Միոն, Երուսաղեմ, տպ. Սրբոյ Յակոբեանց, հ. 2, N 5, 1932, էջ 152:
5. Պապիկեան Ն., Տարեցոյց, Կ. Պոլիս, Յ. Մատթէոսեան հրատ., 1907, Գ. տարի, 122 էջ:
6. Պետրոսյան Հ., Գեղամ Տեր-Կարապետյան // Էջմիածին, Էմիածին, Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի հրատարակչություն, 2012 հ. ԿԸ, N Ը, էջ 107-119:

7. Պետրոսյան Հ., Գեղամ Տեր-Կարապետյան, Մշո Գեղամ, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1983, 292 էջ:
8. Պետրոսյան Հ., Մշո Գեղամի նամակները Գարեգին Սրվանձտյանցին // Բանբեր Երևանի համալսարանի, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1977, 1 (31), էջ 181-196:
9. Վարուժան Դ., Յակոբ Սիրունի Յ., Նաւասարդ տարեգիրք, Կ. Պոլիս, տպ. Օ. Արզուման, 1914, 221 էջ:
10. Տէր Կարապետեան Գ., Տարօնի Աշխարհ, Պատկերներ ու Պատմութիւններ, Փարիզ, Printed in France, 1931, 340 էջ:
11. Տէր Կարապետեան Գ., Տարօնի վանքերը: Ուղեւորի հիշատակներ, Երևան, Մուղնի, 2003, 357 էջ:
12. Տէր Մինասեան Ա., Տատրակ կամ Մշոյ Գեղամ. Վերահաս աղէտի մը արթուն դիտորդը // Բագին, 2017, ԾԶ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 2, էջ 70-85:
13. Տէր-Կարապետեան Գ., Մշո մուրատատուր Ս. Կարապետ. իր գրոց ու բրոց բանկիկը // Էջմիածին, Էմիածին, Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի հրատարակչություն, 2002, հ. Դ, N ԾԸ, էջ 45-56:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐՊՈՒՄՆԵՐԻ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ՏԻՊԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ երդում, երդվող, ասույթաբանություն, հմայական-կիրառական բանահյուսություն, երդմնա-բանադրական բանահյուսություն, պայմաներդում, անեծք, վկայակոչում, կենցաղավարում, գրավոր հուշարձան:

Keywords: oath, oath-taker, paremiology, magical-applied folklore, oath-curse folklore, contract oath, curse, witness, daily life, written monument.

Ժողովրդական բանահյուսության ասույթաբանական ժանրերի տարածված ու կենսունակ բանաձևային կառույցներից են երդումները:

Երդումը, հնուցիվեր հանդես գալով իբրև հմայական-կիրառական բանահյուսության տեսակ, տարածված է եղել աշխարհի բոլոր ժողովուրդների կենցաղում և ցայսօր էլ շարունակում է կենցաղավարել ժողովրդի կյանքի տարբեր բնագավառներում: Այն ընկալվել է իբրև հմայական խոսք, որից զգուշացել և որին հավատացել են ոչ միայն հայերը, այլև աշխարհի բոլոր ժողովուրդները՝ անկախ իրենց քաղաքակրթության աստիճանից:

Աշխատանքի նպատակն է բացահայտել երդումների իմաստային տիպերը՝ հիմնվելով դրանց բովանդակության, ձևի և գործառնությունների (կրոնական, սոցիալական, բարոյական և այլն) վրա, ուսումնասիրել ժողովրդական հավատալիքներն ու նրանց պաշտամունքի մասին ունեցած պատկերացումները, որոնք լայն տեղ են գրավում երդումներում և աղերսվում են բնության ու հասարակական կյանքի վերաբերյալ ժողովրդի ունեցած ընդհանուր հայացքներին:

Հոդվածում պատմահամեմատական և տիպաբանական, վերլուծական մեթոդների միջոցով, առկա տպագիր, արխիվային և մեր կողմից գրաված բանահյուսական նյութերի հիման վրա ներկայացվում են երդումներին առնչվող տարբեր խնդիրներ:

Ինչ է երդումը: Սեփական անմեղսունակությունը, իրավացիությունը, նվիրվածությունն ու հավատարմությունն ապացուցելու արարողություն [ՀՄՀ, 1977, 544]¹⁹:

«Ամեն ժամանակ և ամեն տեղ մարդկության սովորությունն ըրած է վկայ կոչել զաստուած կամ զաստուածայինս՝ ճշմարտութեան հաստատութեանը համար և այս գործը կը կոչուի երդումն» [Հացունի, 1910, 3]:

Երդումբառի բառարանային սահմանումները հիմնականում կարևորում են դրա հանդիսավոր բնույթը:

Երդումը լուրջ, հաճախ հանդիսավոր խոստում է ինչ-որ բան անելու կամ, ընդհակառակը, ինչ-որ բան չանելու [Толковый словарь Дмитриева]:

Երդումը հանդիսավոր պնդում է, հավաստիացում՝ հիմնավորված սրբազան, հեղինակավոր ինչ-որ բանի հիշատակմամբ [Ожегов, Шведова, 2009, 279]:

Արդի հայերենի բացատրական բառարանում երդումը սահմանվում է որպես հանդիսավոր հավաստում որևէ բանի՝ երդվողի համար սրբազան՝ նվիրական բան վկայակոչելով՝ հիշելով [Աղայան, 1976, 339]:

¹⁹ Հոդվածում օգտագործված են հետևյալ համառոտագրությունները. ՀՄՀ - Հայկական սովետական հանրագիտարան, ԺՀԲԲ - Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, ԷԱԺԱ - Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հատ. Ա, ԷԱԺԶ - Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հատ. Զ, ԱՀԶ - Ազգագրական հանդես, գիրք Զ, ՀԱԲ - Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, ՀՀՖ - Հիշատակարան Եվերեկ - Ֆենեւեի, ՀՄԱ - Հայ ժողովրդական ավանդույթներ:

Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարանում երդումը սահմանվում է որպես սովորական կամ հանդիսավոր խոստում՝ որևէ նվիրական բան վկայակոչելով [ԺՀԲԲ, 1969, 572]:

Երդումների, ինչպես նաև հմայական-բանահյուսության մյուս ենթատեսակների՝ անեծքների, օրհնանքների բանավոր հարատևումը պայմանավորված է ժողովրդական բանահյուսության հարուստ նմուշներով, որոնք ստեղծվել և պահպանվել են ժողովրդի լայն զանգվածների շրջանում, ապա սերնդեսերունդ փոխանցվել են՝ տարբեր ժամանակներում գրի առնվելով բանագետ-բանահավաքների կողմից, իսկ գրավոր հարատևումն ու ավանդումը հավաստված ու հաստատված են հնագույն, հին և ուշ միջնադարյան գրավոր հուշարձաններում (սեպագիր և վիմագիր արձանագրություններ, պայմանագրեր, կտակներ, դաշնագրեր, կալվածագրեր, ժառանգական, առևտրական պայմանագրեր, քաղաքական փաստաթղթեր և այլն):

Երդումը հիշյալ դեպքերում ընկալվել է որպես իրավական առանձին դրույթ, որի համար սահմանվել են տվյալ ժամանակաշրջանում ընդունված օրինապահպանության նորմեր և իրավական որոշակի պատիժներ:

Առանձնացվում է երդումների երկու հիմնախումբ. երդում *անեծքով և երդում վկայակոչումով*:

Հարկ է նշել, որ անեծքաերդումային կառուցվածքով բանաձևերը բնորոշվում են պայմանի և հետևության հարաբերությամբ և իմաստային կապ ունեն պայմանով անեծքների հետ, այսինքն՝ բաղկացած են որոշակի պայմանից և իրադրությունից՝ այն տարբերությամբ, որ երդման մեջ էականը պայմանն է, մինչդեռ պայմանով անեծքներում իրադրությունն է գլխավորը [Հարությունյան, 1975, 137-139]: Պայմանով անեծքներում և՛ պայմանը, և՛ անեծքը ուղղված են անիծվողին («**Էնքան ապրե՛ս**, որ ասեղը տնկես՝ հովը նստես», «**Էն օրն ընկնե՛ս**, որ շունը ձեռնիցդ հաց չառնի» և այլն [ԷԱԺԱ, 1901, 135]: Անեծքով երդման դեպքում և՛ պայմանի, և՛ անեծքի կրողը երդվողն է («**Աստուց թե հեռանամ**, պատժուիմ, քրքրուիմ» և այլն [Նույն տեղում, 134]: (Ընդգծված խոսքերը պայմաններն են)): Այսպես՝ երդումն իր հիմքում պայմանական բնույթ է ստանում, որի խախտման դեպքում գործելու է անեծքը, այսինքն՝ անեծք-երդումն ինքնաբանադրանք է, հասարակական ըմբռնմամբ պայմանավորված մի վատ ցանկություն, որին հոժարությամբ ենթարկվում է առաջադրողը: Եվ այս առանձնահատկությամբ էլ տարբերակվում է պայմանով երդումն ու պայմանով անեծքը, որոնք իրենց արտաքին կառուցվածքով նմանվում են միմյանց:

Անեծքով երդումների իմաստային հիմնական խմբերում դրսևորվում են պատժի տարբեր տեսակներ՝ սկսած ամենադաժան եղանակներով մեռնելուց, մարմնական ու հոգեկան ամենատարբեր հիվանդություններով տառապելուց մինչև սոցիալական ու կրոնաբարոյական բնույթի պատժի տեսակները: Օրինակ՝ «*Թե սուտ եմ ասում՝ քո ղանկի ռաստ գամ*» [Լ. Ղռեջանի անձն. հավ.], «*Բւ ազիզ ճամփորթի տեսքին ոչ արժանի ըլիմ, թե...*» [ԱՀ, XI, 1904, 118], «*Ծակծկվեմ, թե տեհել եմ*» [ՀԱԲ, 1999, 215], «*Դատած – բանաձս աղվսի շրլակն հըլնի, թե...*» [Լ. Ղռեջանի անձն. հավ.], «*Դժողքի փայ ըլիմ, թե...*» [Տեր-Աղեքսանդրեանց, 1885, 198] և այլն:

Մահվան ցանկությունն իր ամենատարբեր դրսևորումներով առաջնային տեղ է գտել բազմաթիվ երդումներում:

Այսպես, երդվողը կամենալով դիմացինին ապացուցել իր անմեղությունը, իրավացիությունը, ցանկանում է իրեն մահվան դատապարտված տեսնել, հետևաբար ինքնանիժման պայման է դնում՝ իրեն ամենախիստ ձևով պատժված տեսնելու: Ընդ որում, դրանք կարող են լինել ինքնաբերաբար կատարվող փորձանք-պատահարներ, մեկի կողմից իրագործվող կանխամտածված սպանություն: Օրինակ. «*Բւ փայ ըրեքնակը խվարի թա ես...*» [ԱՀԶ, 1900, 344], «*Խավարեմ, թե խաբար եմ*» [ՀԱԲ, 1999, 216], «*Գետինն անցնիմ, թե սուտ եմ ասում*» [ԷԱԺԱ, 1901, 140], «*Խեր չտեսնեմ իմ ումր ու յարեվիցն, ազեր սուտ ասեմ*» [Երեմյան, 1923, 68], «*Իրվաս թըղ չըլուսնօ*» [ՀԱԲ, 1984, 181], «*Իրվաս արիվ թըղ չը ձիթի*» [Նույն տեղում], «*Ջայել արեվիցս խեր չտեսնամ, թե տեսեր եմ*» [Լ. Ղռեջանի անձն. հավաք.], «*Շներին ու գիլվանքին փայ հըլնեմ*» [Լ. Ղռեջանի անձն. հավաք.], «*Մաղ-սալամաթ գյուղ չհասնեմ, թե խաբար եմ*» [ՀԱԲ, 1999, 216], «*Գյուլլախորով լինեմ, թե...*» [«Մեղու Հայաստանի», 1886, N 53], «*Քո ղանակի ռաստ գամ*» [Լ. Ղռեջանի անձն. հավաք.], «*Կաղդեմ թեվիս մներն ուտեմ, խլսեմ*» [Լ. Ղռեջանի անձն.

հավաք.], «Օխտը տարի մե կողի տքամ, նոր խոքիս տամ, թե խափեմ» [Լ. Ղոնջյանի անձն. հավաք.], «Գոռ չգդնեմ» [Երեմյան, 1923, 68] և այլն: Մահ փափագող նմանատիպ ձևերը տարբեր են և բազմազան: Դրանք, մեծ մասամբ լինելով բնական ու արհեստական աղետների հետևանքներ, ունեն ողբերգականության և դրամատիզմի շեշտադրումներ (ջահել, անմուրազ, որևէ փորձանքով, տառապագին հիվանդությամբ մեռնել, անգերեզման և անհիշատակ, անթաղ մնալ և այլն): Նման հանգամանքներն առավել քան ընդգծում են ցանկալի պատժի անողոք խստությունը, որը երդվողի բուն նպատակն է համարվում:

Երդումներում մահվամբ պատժվելու ցանկությունը երդվողը ոչ միայն իրեն է ուղղում, այլև իր մտերիմ հարազատներին, հատկապես զավակներին, եղբայրներին՝ դարձյալ դրանով փափագելով խստագույնս պատժել իրեն: Օրինակ, «Բալես մեռնի, թե սուտ եմ ասում» [Լ. Ղոնջյանի անձն. հավաք.], «Ախպորես խերը վե՛չ տեսնամ» [Ս. Հարությունյանի անձն. հավաքածու], «Թե ես խաբար իմ՝ գյուլեն էղնի իմ ազիզի սրտի մեջ» [Նույն տեղում], «Տղիս թաղեմ, թե...» [ՀԱԲ, 1999, 216], «Ջուջրխնես խերը թըղ չըղխնում» [ՀԱԲ, 1984, 181], «Մինուճարիս խերը չտեսնամ, թե սուտ աս» [ՀԱԲ, 1999, 216], «Մորիցս զրկվեմ, թե սուտ աս» [Նույն տեղում], «Թե ես քու վրեն գուր ու բուխտան (զրպարտություն) կենիմ, իմ աղբեր մեռնի» [ԷԱԺԶ, 1906, 337] և այլն: Դարձյալ չարամիտ ու ողբերգական տրամադրություններ, որ առաջ են գալիս սեփական զավակի, եղբոր, հարազատի մահվան ականատեսը լինելուց: Հենց այդպիսի ծանր պատժի է փափագում ենթարկվել երդվողը:

Մահապատժի ցանկությունից հետո երդումներում կարևոր տեղ է գրավում երդվողի՝ ծանր հիվանդությամբ պատժվելու փափագը: Օրինակ՝ «Ցավ ու չոռը վրես թափի, թե թողնեմ գնալու» [ԷԱԺԱ 1901, 143], «Քոռ էշիմ արևին, թա սուտ եմ ասում» [ԱՀԶ, 1900, 344], «Էջքիս քեռնա» [ՀԷՖ, 1963, 886], «Օրթումս թե սուտ աս, թո քոռանամ» [ՀԱԲ, 1999, 216], «Փողը բարձիս տակ ուտեմ, թե ճիշտ չեմ ասում» [Նույն տեղում], «Գունդ ու կծիկ ըլնեմ, թե որ տիրոջը չասեմ» [ԷԱԺԱ, 1901, 140] և այլն:

Մահվան և հիվանդության պատժի տեսակներից զատ հմայական վերոնշյալ բանաձևերի այս տեսակում նույնքան առաջնակարգ տեղ են գրավում սոցիալ-քաղաքացիական և կրոնա-բարոյական բնույթի պատժի ցանկալի ձևերը: Ժողովրդական երդումների իմաստային այս խմբում արտահայտվում է երկու տեսակ ցանկություն: Առաջին տեսակի մեջ են մտնում իրական կյանքում հանդիպող բարոյական հոռի երևույթները, որ փափագում է երդվողն իրեն՝ իբրև պատիժ: Օրինակ՝ «Անոթի շուն հըլնեմ, թե...» [Լ. Ղոնջյանի անձն. հավ.], «Աստծուց խացս կղրի» [Նույն տեղում], «Էսը խաց յոթ տուռն ինեմ ձեռքս չինի» [ՀԱԲ, 1978, 156], «Եթիմ մնամ, թե սյուր կասեմ», «Ձեռս կուշտ փորի չղնեմ, թե սուտ աս» [ՀԱԲ, 1999, 216], «Դատած-բանաձս աղվսի շլակն հլնի, թե ես խաբար եմ» [Լ. Ղոնջյանի անձն. հավաք.], «Հելաձս քիլ ու քամուն հլնի, թե...» [Նույն տեղում], «Ստի տունը...» [ՀԱԲ, 1999, 216], «Տունս քանդվի, թե ես խառնեմ էտ բանումը» [Նույն տեղում], «Անժառանգ մեռնեմ թե...» [«Մեղու Հայաստանի», 1886, N 53], «Երեսս ետես դառնա, թե պահեմ, չասեմ (անպատվություն և խռովություն)» [ԷԱԺԱ, 1901, 140], «Ծամերս վեր գա, թե...» [Տեր-Աղեքսանդրեանց, 1885, 199], «Մուրագիս չհասնեմ, թե որ» [ԷԱԺԱ, 1901, 142] և այլն:

Երկրորդ տեսակին են պատկանում գուտ կրոնական-սնահավատական ըմբռնումների ու պատկերացումների վրա հիմնված պատժի ցանկությունները, որոնք ներագրում են հավատացյալ ժողովրդի մտքի ու երևակայության վրա: Օրինակ՝ «Արքայութեան էրեսը չտեսնեմ», «Առաձս հաղորդս չարփնըջ էնե» [ՀԷՖ, 1963, 886], «Պատարագը չափմիջ ընե» [ԱՀ IX, 1902, 192], «Խաչած գերեզման չմտնեմ, թե քեզ խաբեմ» [ԷԱԺԱ, 1901, 141], «Երկնքից քար ընկնի գլխիս, թե...» [Տեր-Աղեքսանդրեանց, 1885, 198] և այլն:

Նման բովանդակությամբ երդումներում առանձնապես մեծ տեղ են գրավում հանդերձյալ կյանքում դժոխքի ու չար ոգիների տնօրինությանը դատապարտվելու պատժի զանազան ձևերը, օրինակ՝ «Դժուխկի փայ ըլիմ, թե...» [Տեր-Աղեքսանդրեանց, 1885, 198], «Թե սուտ կըսիմ իմ հոգին դժոխքի ճինատուն էղնի» [ԷԱԺԶ, 1906, 337], «Թե ես քու վրեն գուր ու բուխտան կենիմ, իմ հոգին դժոխքի կպրե կարասի մեջ ձենձոտա» [Նույն տեղում], «Բաբելական կրակին գամ, թե ուրանամ» [ԷԱԺԱ, 1901, 140], «Խոկյիս՝ սատանին տամ» [ՀԱԲ, 2007, 216] և այլն, ինչպես նաև աստծո, սրբերի, զանազան չար ու բարի ոգիների հասցրած պատիժները. «Աստծու կեծակին ռաստ

գամ...» [Լ. Ղոնջյանի անձն. հավ.], «Թող Աստուծ գլխիս քար գցե, թե...» [Տեր-Աղեքսանդրեանց, 1885, 198] «Աստված պատիժս տա, թե խաբար եմ» [ՀԱԲ, 1999, 216], «Օխտն անունը պատիժս տա, թե յետ մնամ գործիցս» [ԷԱԺԱ, 1901, 143], «Սուրբ Մեռկերիոսը խըշտը ճիկյարիս թուղ ցցվը» [Ալլահվերդյան, 1884, 132], «Քյրիստոս ուր տատաստանով վրես խոռով կենա» [ՀԱԲ, 1978, 156], «Կյապրել խրիշտըկի փողի ձենին առժան չըլեն» [Նույն տեղում], «Սատանեն հոգիս տանի, թե գիտեմ, չեմ ասի» [ԷԱԺԱ, 1901, 143], «Տիրամոր յարեն վրես դուրս գա, թե ասեմ» [Նույն տեղում] և այլն:

Այսպիսով, անեծքով երդումների իմաստային տարբեր խմբերում երդվողը փափագում է իրեն տեսնել անտեր ու թափառական, մի կտոր հացի կարոտ մուրացկան, անընտանիք ու անժառանգ, ունեցվածքից ընդմիջտ զրկված, անպատվության, աստվածային պատժի և խռովության ենթարկված:

Քանակով քիչ են այն երդումները, որոնք իրենց արտահայտած գաղափարներով չեն մտնում նշված իմաստային որևէ խմբի մեջ, այլ մասնակի բնույթ են կրում և համարվում են մարդկանց տարբեր գաղափարների ու պատկերացումների արտահայտություն: Դրանք այն երդումներն են, որոնց պայմանը, բացի սովորական անեծքից, կարող է լինել նաև սոսկական հայեցողություն, որը երբեմն սեռական բնույթ ունի, ինչպես օրինակ՝ «Ես իմ մերը..., թե տեսել եմ» [Ս. Հարությունյանի անձն. հավ.], կամ սպառնալիք՝ «Կուռս կու կտրիմ թե...» [Տեր-Աղեքսանդրեանց, 1885, 199], «Էս քինթս կու կտրիմ, թե...» [Նույն տեղում, 198] կամ էլ անպատվաբեր խոսք է՝ «Շանից ծնված ըլնեմ, թե սուտ է ասածներս», «Շան կաթ կերած ըլնեմ, թե ուղիղը չասեմ» [ԷԱԺԱ, 1901, 142] և այլն:

Վկայակոչումով երդումները, ի տարբերություն նախորդ հիմնախմբի, և՛ քանակով են շատ, և՛ ենթատեսակներով են բազմազան: Իրենց արծարծած գաղափարներով նրանք բաժանվում են երեք հիմնախմբերի՝

1. կրոնական և ծիսապաշտամունքային,
2. երկրային և երկնային մարմիններ, առարկաներ, բնական երևույթներ,
3. տնային – կենցաղային, տնտեսական օգտագործման իրեր ու առարկաներ վկայակոչող:

1. Կրոնական և ծիսապաշտամունքային հիմնախմբի քանաձևերը, լինելով կրոնական հավատալիքների արգասիք, նպատակ ունեն խոսքի հմայական գործության միջոցով ներգործելու կրոնական-հավատալիքային իրողությունների վրա և իրենց արտահայտած իմաստներով բաժանվում են մի քանի թեմատիկ խմբերի.

ա. բանաձևեր, որոնցում վկայակոչվում են քրիստոնեական կրոնի ու պաշտամունքի հետ կապված նյութական իրերը, առարկաներն ու սրբությունները: Օրինակ՝ «Էսա ժամը վկա» [ՀԺԱ, 1883, 12], «Խաչը գիդենա» [Տեր-Աղեքսանդրեանց, 1885, 199], «Էն ավետրան, էն մեռոնի շուշան», «Բաժոկ վոկո» [Ալլահվերդյան, 1884, 130], «Կանանչ մեռոն» [ԷԱԺԶ, 1906, 338], «Արենկոլոլ գեղարդը վկա, որ չեմ տարել», «Ես ըլնեմ իմ ֆոգին» [ՀԺԱ, 1883, 3805], «Դու քու դեղի հոքին» [Տեր-Աղեքսանդրեանց, 1885, 198], «Նախնիներիս գերեզմանը վկա» [Լ. Ղոնջյանի անձն. հավ.] և այլն: Այս ենթախմբում կարևոր են այն երդումները, որոնցում իբրև առհավատյալ հանդես են գալիս գերբնական պահապանները՝ Աստված, սրբերը, Քրիստոսը: Օրինակ՝ «Աստված վկա» [ԱՀ IX, 1904, 192], «Սուրբ Օհաննեսի գլուխը գիդող» [Երեմյան, 1923, 69] «Ես իմ Քրիստոս, որ քարը դու տարար», «Թուխ Մանուկ», «Մայրամ Աստվածածինը վրկա» [Ս. Հարությունյանի անձն. հավ.] այլն:

բ. Կրոնական, պաշտամունքային ծեսեր: Օրինակ՝ «Մըր տերտերի կարգը վկա» [ԷԱԺԶ, 1906, 337], «Էն պաշտում պատարաքը գիդենա» [ԱՀ, XI, 1904, 118], «Էն առեք կերեքը վկա» [Նույն տեղում]:

2. Երկնային և երկրային առարկաներ ու մարմիններ, բնական երևույթներ վկայակոչող բանաձևեր, որտեղ պահպանվել են մարդկանց հնագույն առասպելա-դիցաբանական պատկերացումների ու հավատալիքների հետքեր:

Զգալի թիվ են կազմում երկնային և երկրային մարմինների ու առարկաների վկայակոչումով երդումները, որոնցում նկատելի են՝

ա. բնության չորս տարերքների հետ աղերսվող բանաձևեր (երկինք, գետին-հող, ծով-ջուր, և այլն): Օրինակ՝ «Երկինք, գետինք, ծով, ցամաք, թե խաբար իմ» [Ս. Հարությունյանի անձն. հավ.],

«Ճող ու ջուրը վկա», «Զօրի խեղճ գինա» [Նույն տեղում], «Վկա երկինք ու գետին» [Սով. գրակ. 1965, թ.1, 25], «Երգինք գիղենա» [ԱՀ, XI, 1904, 117],

բ. երկնային լուսատուների մասին առասպելական հավատալիքներ մարմնավորող երդումներ, որոնցում առանձնապես հանդես են գալիս արևն ու աստղերը: Օրինակ՝ «Էն շղակոլոլ ըրեզնակը գիղենա» [Նույն տեղում, 118], «Արևս վկա...», «Քու կարմիր, կանաչ արև գինու», [ՀժԱ, 1883, 3805], «Կանանչ արևդ վկա...» [ԷԱԺԱ, 1901, 141], «Իմ պոծառ աստղ վկա», «Բդա աստղի լուս» [Լ. Ղեջյանի անձն. հավ.] և այլն,

գ. բնության ցիկլերի, երկնային մարմինների և մարդկային գործունեության հետ են կապված օրվա պաշտամունքի վերաբերյալ հավատալիքները: Ժողովրդական հավատալիքներում օրվա տարբեր ժամերը հաճախ կապվել են բնության և մթնոլորտային երևույթների հետ, իսկ ցերեկային լույսը միշտ գիտակցվել է իբրև երկնային բարիք: Օրինակ՝ «Էս բարի լուսը վկա» [Լ. Ղեջյանի անձն. հավ.], «Էս բարի օրը վկա» [ՀժԱ, 1883, 12], «Բդա աղոթքան» [Ս. Հարությունյանի անձն. հավ.], «Բարի օրը գիտենա, որ ինքը գիտե» [Նույն տեղում] և այլն:

3. Կենսական նշանակություն ունեցող իրեր ու առարկաներ, որոնցում վկայակոչվում են՝

ա. կենսական նշանակության, ինչպես նաև տնտեսական օգտագործման իրերն ու առարկաները (հաց, աղ, ճրագ, կրակ, լույս, օջախ, թոնիր, և այլն): Օրինակ՝ «Էս հացը գիղենա» [ԱՀ XI, 1904, 118] «Բդա աղ ու հացը» [Երեմյան, 1923, 68], «Բդա կրակի խեղ» [Ս. Հարությունյանի անձն. հավ.], «Բդա ճրագի սեր սուր լուս գինա» [Նույն տեղում], «Բդա կրակի խեղ» [Նույն տեղում], «Բդա թունդիր» [Նույն տեղում] և այլն,

բ. գյուղական առօրյային առնչվող ընտանի կենդանիները և աշխատանքային առարկաները, ինչպես օրինակ՝ «Բդա եզան հալալ վաստակ» [Ս. Հարությունյանի անձն. հավ.] «Բդա գմշու հալալ աշխատանք» [ԷԱԺԶ, 1906, 337], «Բդա գութնի խեղ» [Ս. Հարությունյանի անձն. հավ.] և այլն:

Այսպիսով, վկայակոչումով երդումների նշված հիմնախմբերում երևան են գալիս մի կողմից քրիստոնեական կրոնի, եկեղեցու հետ առնչվող աստծու ու սրբերի հավատալիքն ու պաշտամունքը, դրանց հետ կապված նյութական իրերն ու առարկաները, մյուս կողմից՝ ժողովրդական հնագույն հավատալիքներն ու առասպելական պատկերացումները, որոնք, բնականաբար, ծնվում են տվյալ երևույթի, առարկայի նկատմամբ ունեցած պաշտամունքից:

Երդումներում իր ուրույն արտացոլումն է գտել ժողովրդի՝ հմայական խոսքի հանդեպ դարերի խորքից եկող հավատքն ու գաղափարական պայքարը:

SUMMARY

The oath, like other genres of oath-related folklore (curse, blessing, wishing), has been used for magical purposes since ancient times.

We distinguish between two main groups of oaths: oath with a curse and oath with a reference to testimony.

The main thematic groups of oaths with curses reflect various types of punishment, ranging from dying in the most brutal ways, suffering from various physical and mental illnesses, to social and religious-moral consequences.

In the main categories of oaths with a reference to testimony beliefs and veneration of the Christian religion, God, and saints, as well as the material objects and items related to the church, are reflected on one hand, and ancient folk beliefs and mythical concepts emerge on the other, which, naturally, arise from the veneration of the particular phenomenon or object in question.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Толковый словарь Дмитриева [Электронный ресурс] URL: <https://rus-dmitriev-tolk-dict.slovaronline.com/> 21.11.2024.
2. Ожегов С., Шведова Н., Толковый словарь русского языка, Москва, ООО «АТЕМП» 2009, 944 с.
3. Ազգագրական հանդես, գիրք IX, Թիֆլիս, տպ. Կ. Մարտիրոսեանցի, 1902, 284 էջ:
4. Ազգագրական հանդես, գիրք XI, Թիֆլիս, տպ. Կ. Մարտիրոսեանցի, 1904, 336 էջ:

5. Ազգագրական հանդես, գիրք Զ, Թիֆլիս, տպ. Կ. Մարտիրոսեանցի, 1900, 392 էջ+40 էջ:
6. Ալլահվերդյան Հ., Ուլնիա կամ Զեյթուն, Կ.Պոլիս, տպ. Գ. Պաղտալեան, 1884, 207 էջ:
7. Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հատ.1, Երևան, Հայաստան, 1976, 1642 էջ:
8. Երեմյան Ա., Չափարմահալի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, Վիեննա, Մխիթարեան տպ., 1923, 81 էջ:
9. Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հատ. Ա, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, Լազարեան ճեմարանի արևելեան լեզուաց, 1901, 338 էջ:
10. Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հատ. Զ, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, Լազարեան ճեմարանի արևելեան լեզուաց, 1906, 416 էջ:
11. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հատ. 1, Երևան, Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիա, 1969, 830 էջ:
12. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատ. 16, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ, 1984, 220 էջ:
13. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատ. 20, Երևան, Գիտություն, 1999, 270 էջ:
14. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատ. 24, Երևան, Գիտություն, 2007, 222 էջ:
15. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատ. 8, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ, 1978, 188 էջ:
16. Հայ ժողովրդական ավանդություններ, ժողովածու, կազմ.՝ Տիգրանայ Նալասարդեանց, գիրք առաջին, Թիֆլիս, Էմին Տեր Գրիգորեանցի տպ., 1883, 226 էջ:
17. Հայկական սովետական հանրագիտարան, հատ. 3, Երևան, Հայկական սովետական հանրագիտարան, 1977, 720 էջ:
18. Հարությունյան Ս., Անեծքի և օրհնանքի ժանրը հայ բանահյուսության մեջ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1975, 270 էջ:
19. Հարությունյան Ս., Դաշտային բանահյուսական նյութերի անձնական հավաքածու:
20. Հացունի Վ., Երդումն հին հայոց մեջ, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1910, 319 էջ:
21. Հիշատակարան Էվերէկ - Ֆենէսէի, Փարիզ, Կեդրոնական Վարչութիւն, 1963, 955 էջ:
22. Ղոնջյան Լ., Դաշտային բանահյուսական նյութերի անձնական հավաքածու:
23. «Մեղու Հայաստանի», շաբաթաթերթ, 1886, N 53:
24. Սովետական գրականություն, 1965, թ.1, էջ 25:
25. Տեր-Աղեքսանդրեանց Գ., Թիֆլիսեցոց մտաւոր կեանքը, մաս Ա, Թիֆլիս, Թիֆլիսի ընկ. հայ. գրքերի հրատ., 1885, 456 էջ:

**THE ARMENIAN FOUR GOSPELS OF 966 - ONE OF THE MOST
VALUABLE FOREIGN LANGUAGE MANUSCRIPTS IN THE COLLECTION
OF THE ST. ST CYRIL AND METHODIUS NATIONAL LIBRARY**

Keywords: SS Cyril and Methodius National Library, Bulgarian Historical Archives, Armenian church in Sofia, Armenian manuscript tradition, Four Gospels, foreign language manuscripts, inscriptions, man of letters, parchment, palimpsest.

In the collection “Greek and other foreign language manuscripts” of the National Library “St. St. Cyril and Methodius” is preserved one of the most valuable manuscripts related to the ecclesiastical and cultural history of Armenia and Bulgaria - an Armenian Four Gospels created in 966.

Fig. 1 Armenian Four Gospels and its decoration

Already in 1879, the Sofia Public Library was established, which was assigned the duty to collect, preserve and protect the manuscript, old printed and archival heritage that had survived until the Liberation of Bulgaria. This was also proclaimed in a special law, which determined the obligation of the Sofia Library, housed at the time in the same place as the Public Archaeological Museum. Already in the first years after the establishment of the library, the Ministry of Public Education sent its experts and voluntary collaborators to search for valuable books, manuscripts, archives, which then entered the library's collections. In this way, the state program for collecting, preserving, protecting and popularizing the valuable manuscripts, printed books, periodicals, archival documents used over the centuries on the Bulgarian lands is implemented.

During the time of the Minister of Public Education, Georgi Zhivkov, and the Director of the Sofia Public Library, Vasil Stoyanov, in 1892. actions were taken to save manuscripts, Greek and Slavic old printed

books from one of the great spiritual centers - the Bachkovo Monastery "Assumption of the Virgin Mary". In November 1892. the Ministry of Public Education sends to the Sofia Public Library 26 copies of old handwritten and printed books, mainly in Greek, forwarded by the Plovdiv District Governor. There under No. 25 is written "an ecclesiastical Armenian book written on parchment". This list also includes a Georgian copy from the 18th century. of the typicon of the Bachkovo monastery, composed by Grigoriy Bakuriani, who was an Armenian by origin, but a Chalcedonian belonging to the Georgian creed.

The Assumption Monastery is located near the village of Bachkovo, near the town of Stanimaka (now Asenovgrad) and is one of the three stauropygial monasteries in Bulgaria. The spiritual center was founded in 1083. by the brothers Grigoriy and Abazii Bakuriani (Pakuriani). Gregory Bakuriani was the great domestic of the western troops of the Byzantine emperor Alexius I Comnenus. The monastery statute (typicon), drawn up by the order of the founder, has been preserved in copies in Greek and Georgian. According to him, the secular and ecclesiastical authorities, including the Metropolitan of Philipopol (Plovdiv), have no rights to interfere in the affairs of the monastery, and access to it is closed to Greek monks, and the founders prescribed that the monastery should be an independent religious institution, providing it with economic and business base for independent functioning. Bachkovo developed initially as a center of Georgian monasticism. In the 11th-12th century, the monastery was an Iberian religious and cultural center, and among the monks, apart from Georgians, there were also Armenians. Towards the end of the 11th century a literary school was formed there, known in the sources as Petritsonska - a name originating from the original name of the neighboring fortress Petrich. Through the translation activity of the scribes working in the monastery, the connections between medieval Georgia and Byzantium were established.

Regardless of the rules of the monastery, since the end of the XVI century the Bachkovo Monastery is under the rule of the Patriarchate of Constantinople and the Greek clergy defined the status of this stauropygial monastery under Greek influence. In 1801 however, hieromonk Makarius was confirmed as abbot not by the Patriarch of Constantinople (in Istanbul), but by the Metropolitan of Plovdiv - "according to the long-established custom".

The presence of Bulgarian monks is evidenced by consecration and donation inscriptions from their relatives and fellow citizens, written on icons, on old printed Greek and Slavic books, as well as on several Slavic manuscripts. However, by 1869 a school was opened in the monastery where children from the surrounding villages learn Greek. Only at the end of 1894. at the request of the monks, the monastery passed under the authority of the Bulgarian Exarchate. It was decided to send monks from the Rila Monastery as the largest spiritual and ecclesiastical center for the creation of the Bulgarian monastic brotherhood in Bachkovo.

There are some assumptions as to the way and cause of the Armenian Four Gospel of 966. to be brought to Bulgaria and to Bachkovo. It may have been brought by a cleric or a secular person, probably an Armenian Chalcedonite in the second half of the 14th century, before the complete conquest of the Bulgarian lands by the Ottomans, and the manuscript was miraculously preserved during the decline of the Bachkovo Monastery in the 15th-16th centuries. Another possibility is not ruled out - that it was brought here in the 17th-18th century, when Armenian immigrant groups settled in Bulgaria, fleeing from Armenia due to the cruel living conditions after the long-term wars between Turkey and Persia (Iran), as well as the disorders, made of some of the Kurdish tribes. The third possibility is that the manuscript was a gift from an Armenian-Chalcedonite, but belonging to the Greek church when the monastery passed into Greek hands during the Ottoman rule. Probably due to the popularity of the center, the Armenian Four Gospels ended up in the Bachkovo Monastery, and it is not excluded that there was also a liturgical use there.

The manuscript contains I+267 sheets of parchment with sheet dimensions of 285 x 235 mm. The script is large correct uncial of the man of letters Presbyter Kyrakos, and the text is in two columns of 17 lines per page. At the bottom of the pages, letter designations are preserved, which are in connection with the text of the gospels. The spelling is the usual one for the Old Armenian language - grabar. In the middle of the 14th century (1346) Deacon Hovanes supplemented the manuscript with the Gospel of John and renewed the book damaged by long use.

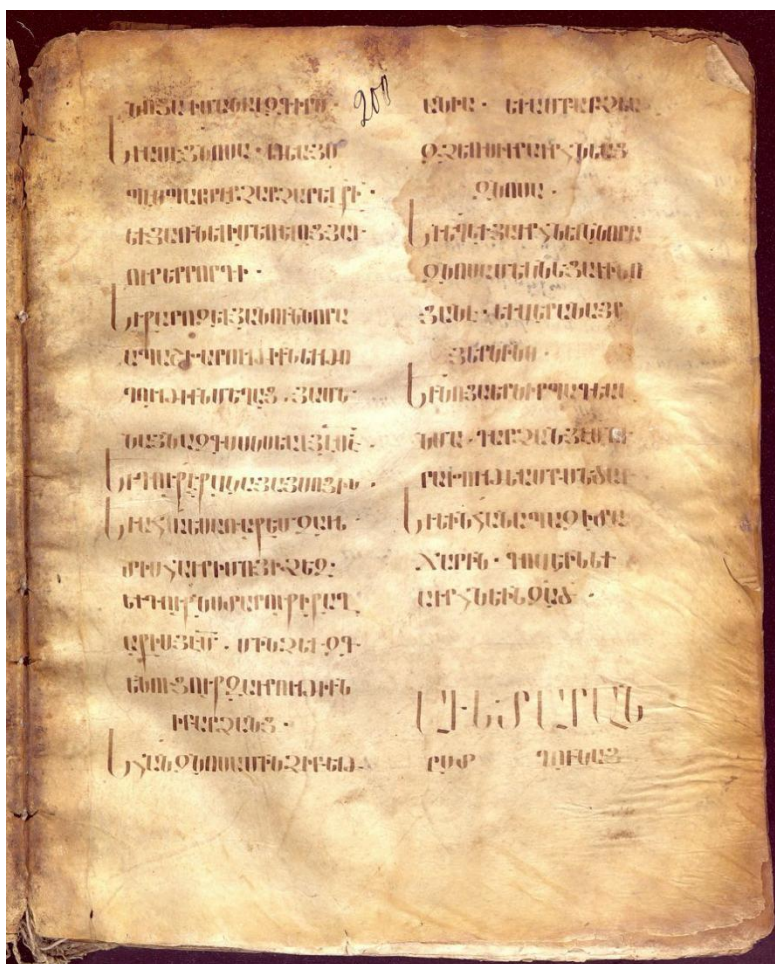

Fig. 2 The beginning of the inscription of Kyrakos, the man of letters from 966.

Leaves 264-266 are palimpsests, the lower text probably from an older Armenian tetraevangelion.

There is no decoration in the original (earlier) part. In the sheets with tables of the Eusebius columns added later at the beginning of the manuscript, there are band-shaped headpieces with vegetal ornamentation, consisting of an Acanthus leaf, a flower, a rhombus and other geometric figures, in pale colors - rose-red, black and dark violet, probably by the hand of Deacon Hovanes. The binding of the manuscript is authentic from the time of its renewal in the mid-14th century - made of wooden covers wrapped in ornamented leather and is probably the work of Deacon Hovanes [Гилигян, 1992, 411-412].

The note of the scribe Kyrakos is on l. 200 r- 200v:

“.... Thanks to the almighty Lord God, the holy gospel was completed in the year 415 of the Armenian calendar [415+551=966]. ...Remember his doer Kyriakos...”.

In 1346 was renewed and supplemented with the text of the Gospel by St. Ap. John. This fact is evidenced by the note of the Armenian copyist Hovanes Vartapet, preserved on l. 264r -265v:

“... at the behest of the honorable man of God Khosrow Shah renewed [the gospel] and may God restore his youth. Amen.

During difficult and bitter times [this renewal] took place, when the great capital Theotopolis (now Erzerum, in the past in Armenian - Karin) became a desert due to the extermination of people and livestock by Agarian and Tatar tribes. The same thing happened in the eastern lands, in the kingdom of the Georgians...

.....

So, the last renewal of the holy gospel took place in the year 795 according to the Armenian calendar [795+551=1346], in the Kakhtik region, in the impregnable fortress of Baberd (Armenian Babert, Turkish Bayburt - a fortress that arose in the 5th century when as a province was within the borders of Great Armenia) by the hand of the sinful Deacon Hovanes, painter and binder, in the temple of the Holy Mother of God and the Holy Archangels, during the guardian of the Armenians Father Mukhitar and during the high priesthood over this region Father Sahak and Father Stepanos, during the reign of the Armenian king Kostand and the rule of Hrat in Byzantium...” [Гилигян, 1992, 412-413].

This manuscript was first described by Prof. Benyo Tsonev [Цонев, 1910, 517], one of Bulgaria's great experts in the field of the history of the Bulgarian language, Slavic manuscripts and Bulgarian old printed books, author of the first and second volumes of the Inventory of Slavic Manuscripts of the Sofia National Library. In the first volume, under No. 580 (163), the scholar describes the monument as "four gospels in Armenian from the 13th century." A passage from the note of Deacon Hovanes (John) was also published, and the text was translated by the priest of the Sofia Armenian Church, Mesrob Der Mesrobyan.

In the Bulgarian Historical Archive, one of the specialized departments of the National Library "St. St. Cyril and Methodius", an important archival fund No. 35²⁰ [Обзор, 1966, 29-47] is kept, which includes documents related to the history of the National Library from its founding to the present day, as well as documentation related to the organization, completion, acquisition and inventory of the library book property - printed books, Slavic, Greek and other foreign language manuscripts, Arabic handwritten and printed books, Ottoman archives, archives of actors of the Bulgarian revival, of writers and public figures who lived and worked for newly liberated Bulgaria and other valuable receipts in the funds of the National library. There I came across two documents related to the promotion of the Armenian Four Gospels as one of the earliest dated and valuable manuscripts from the collections of the National Library in Sofia.

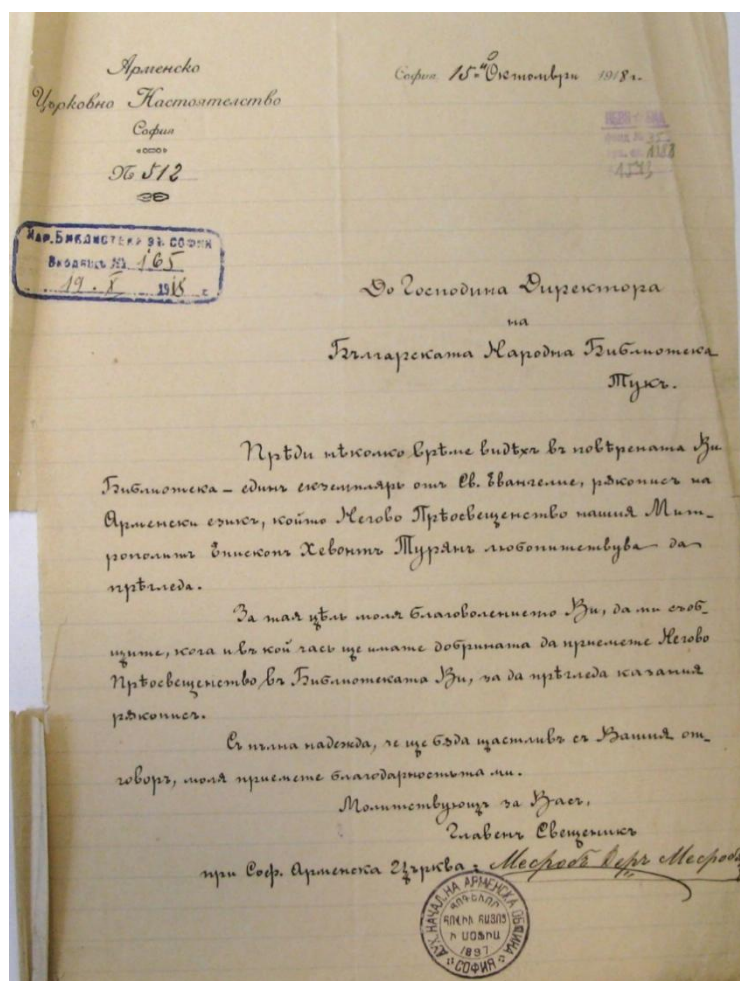

Fig. 3 The letter from the head priest of the Sofia Armenian Church Mesrob Der Mesrobyan (Bulgarian Historical Archives, fund 35, arch. unit 1188, fol.1543).

The first document is dated October 19, 1918. – a letter from the head priest of the Sofia Armenian Church Mesrob Der Mesrobyan to the director of the library with a request to allow the Armenian Metropolitan Bishop Hevont Turyan to familiarize himself with the original of the Four Gospels, which are valuable to

²⁰ Documents from 1879-1944 are included here.

Armenians. On the same day, the affirmative answer of the then deputy director of the Library, Stiliyan Chilingirov, was sent to the Armenian Church Board.

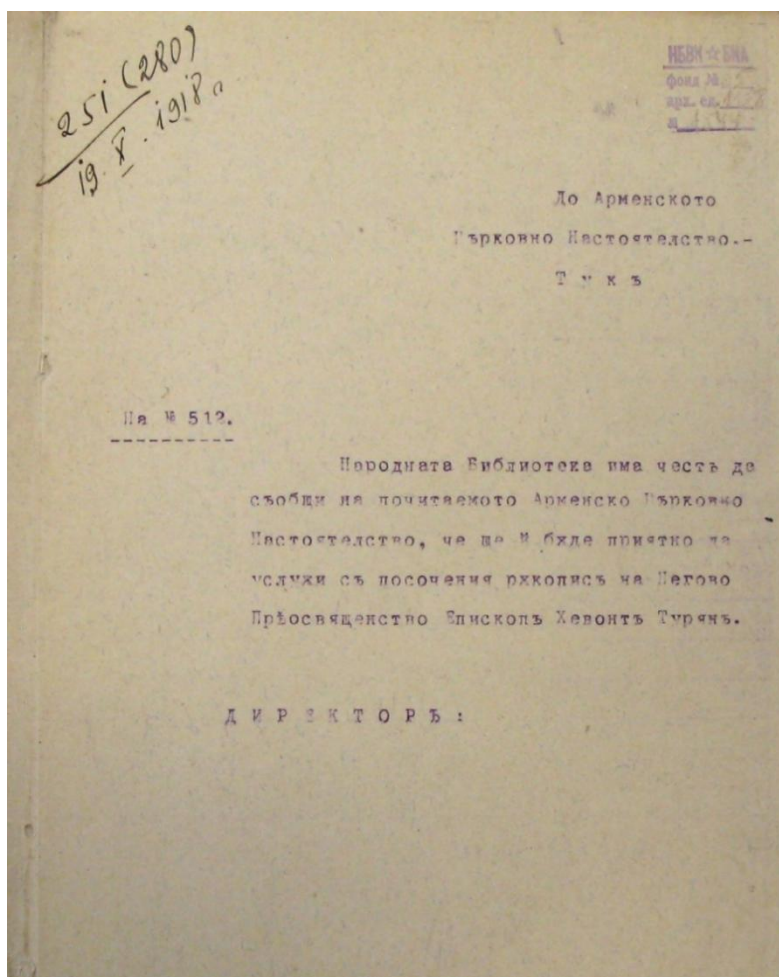

Fig. 4 The answer of the Deputy Director of the Library Stiliyan Chilingirov, to the Armenian Church Board. (Bulgarian Historical Archives, fund 35, arch. unit 1188, fol.1544).

More than half a century later, Dr. Manyo Stoyanov published a catalog of Greek and other foreign language manuscripts, which included the description of the Armenian Four Gospels, also dated here from the 13th century [Стоянов, 1973, 187]. Only in 1992 an article was published by the researcher of Armenian history in Bulgaria, Agop Giligyan [Гилигян, 1992, 411-420] in which information about the manuscript and facts from the Armenian general and cultural history in the Middle Ages and the era of the 17-18 centuries are revealed in detail.

The interest in this valuable manuscript from the collection of the National Library "St. St. Cyril and Methodius" does not stop and therefore it has been digitized in its entirety and is included in the Digital Library (<https://www.nationallibrary.bg/www/дигитална-библиотека/славянски-и-други-ръкописи/>) on the site of the National Library with the shelf mark НБКМ Arm.1, which enables researchers to have remote access to study various aspects of the early literary history of Armenia.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացվում է Սուրբեր Կյուրեղի և Մեթոդիոսի անվան Բուլղարիայի ազգային գրադարանում պահվող ձեռագրերի հավաքածուի ամենավաղ թվագրված գրքի՝ 966 թվականի հայկական քառավետարանների համառոտ նկարագրությունը: Ձեռագիրը հանդիսանում է արժեքավոր ժառանգություն բուլղարական և հայկական մշակութային պատմության համար:

Համառոտ անդրադարձ է կատարվում Ասենովգրադի շրջանի Բաշկովո գյուղի մոտ գտնվող Վերափոխման վանքի պատմությունը, որտեղ հայկական քառավետարանը բերվել է հավանաբար 14-րդ դարի երկրորդ կեսին, կամ, ըստ մեկ այլ վարկածի, 17-18 դդ.: Ներկայացված են նաև Բուլղարիայի հայ համայնքի շահերը վկայող փաստաթղթեր, որոնք հայտնաբերվել են Բուլղարիայի ազգային գրադարանի հավաքածուի ձեռագրերի ցուցակագրումից հետո:

REFERENCES

1. Гилигян, Агоп Арменски ръкопис от X век в Бачовския манастир // Известия на Народната библиотека Св. Св.Кирил и Методий. София, Народна библиотека «Св. Св. Кирил и Методий», XX, (XXVI), 1992, 411-417. [Giligyan, Agop. Armenski rakopis ot X vek v Bachovskiya manastir // Izvestiya na Narodnata biblioteka Sv.sv. Kiril i Metodii. Sofia, Narodnata biblioteka Sv.sv. Kiril i Metodii XX (XXVI), 1992, 411-417.].
2. Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Българския исторически архив. Кн. II. София, Наука и изкуство, 1966, 29-47 [Obzor na arhivnite fondove, kolekcii i edinichni postapleniia, sahraniavani v Balgarskiia istoricheski arhiv. Кн. II. Sofia, Nauka i izkustvo, 1966, 29-47].
3. Стоянов Маньо Опис на гръцките и други чуждоезични ръкописи в Народна библиотека «Кирил и Методий», София, Наука и изкуство, 1973, 187. [Stoyanov, Manyo. Opis na grackite i drugi chuzhdoezichni rakopisi v Narodnata biblioteka “Kiril i Metodi”. Sofia, Nauka i izkustvo, 1973, 187].
4. Цонев, Беньо Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека в София. Т. 1, София, Държавна печатница, 1910, 517. [Tsonev, Benyo. Opis na rakopisite i staropechatnite knigi v Narodnata biblioteka v Sofia. T.1 Sofia, Darzhavna pechatnica, 1910, 517].

**PRESERVING HERITAGE: EXPLORING ARMENIAN LANGUAGE, HISTORY,
AND CULTURE THROUGH RARE BOOKS AT INDIANA UNIVERSITY LIBRARIES**

Keywords: Armenian library collections in USA, Armenian studies in USA, Armenian diaspora, Armenian rare books, Armenian cultural heritage.

Indiana University (IU) is a prestigious, more than 200-year-old public university with the main campus in Bloomington, Indiana. With a student body of around 50,000 undergraduate and graduate students, IU is known for its diverse academic offerings and research initiatives. The IU library is one of the largest American academic libraries and it consists of several branches. Exceptionally globally and internationally oriented, IU is well-known across the United States for teaching numerous languages. Our libraries reflect this commitment through the Area Studies department where information specialists develop, preserve, and promote collections for all parts of the world, including Armenia. The Armenian diaspora in the United States is traditionally concentrated on the East and West Coasts, with a significantly smaller presence in the Midwest, where notable Armenian populations are located in Michigan and Chicago, leaving the state of Indiana on the periphery. Although IU never had an Armenian studies program or specialists and no librarian was engaged in systematic collecting of Armenian materials, my research uncovered numerous rare and valuable publications related to Armenia within our collections. In this article I briefly overview the IU Armenian collection and highlight some of the most exciting Armenian holdings housed in IU's Lilly Library and Herman B Wells Library.

The rare books, manuscripts, and special collections Lilly Library opened in 1960 with a core collection of 20,000 printed books and 17,000 manuscripts donated by Josiah K. Lilly Jr., at that time the owner of Lilly Pharmaceuticals. He envisioned that making his private collection public would have a transformative effect on the intellectual life of the university, and in turn, the state of Indiana. Since then, the Lilly collection has expanded significantly, and its Armenian holdings now include several manuscripts and books. Among the manuscripts, there are two separate leaves from an Armenian Bible. They both were a part of Otto F. Ege's portfolio *Original Leaves from Famous Bibles: Nine centuries, 1121 A.D. - 1935 A.D.* Ege (1888-1951) was a professor of art history and later a Dean at the Cleveland Institute of Art as well as a famous book-breaker. He systematically removed individual pages from dozens of unrelated manuscripts and incunabula in his collection, thus creating sets of leaves that he sold to libraries, museums, and private collectors. The Armenian leaves were mistakenly dated by Ege as 1121 A.D. but several researchers later corrected the date to 1671 A.D., pointing out that Ege misunderstood that the date in the original manuscript was according to the Armenian calendar, where year 1 begins on 11 July 552 of the Julian calendar [Gwara, 2013, 5]. One of the Lilly leaves contains an arabesque in the margin and a large initial formed by a bird and fish painted in red and blue, a beautiful example of medieval Armenian bird script. The letter they form is *Iu* [*huti xe*], which begins the word *houteguu* [*he spoke*]. Another Armenian holding in the Lilly manuscript collection is a book containing four Gospels. According to the description made by Avedis K. Sanjian for the Lilly Library, the codex was probably written at the end of the 15th or the early part of the 16th century. Based on some inscriptions within the book, Sanjian assumes that it was created at the Tatev Monastery by a scribe named Step'anos. The codex is not in very good shape since, also according to some inscriptions, "it had fallen in the water" and been restored "in the year 1003 of the Armenian Era (1554 A.D.)". The text of the Gospels is in *bolorgir* in two columns of 19-24 lines each. The codex contains some illustrations, including a full-page portrait of Luke in various colors. The manuscript was donated to the library by a couple from Northern Indiana in 1979 and thus its description was not included in Sanjian's prominent *A catalogue of medieval Armenian manuscripts in the United States*, published three years earlier.

The most treasured Armenian books at the Lilly Library are also spiritual. These are the first complete Bible in the Armenian language, printed in 1666 in Amsterdam by Archbishop Voskan Yerevantsi (1614-1674), commonly known as the "Voskanyan" Bible. It contains numerous engraved images and is considered one of the finest examples of early Armenian printing. According to WorldCat, there are only two copies of the Voskanyan Bible in the United States (the other is at the Library of Congress). The Lilly Library also holds the only American copy of *Yisus Ordi* [Jesus the Son], published in Venice in 1643, a spiritual poem written by Nerses Shnorhali (1102-1173), Catholicos of All Armenians, that summarizes the entire Bible. Bound in contemporary richly gilt Dutch morocco, the book is decorated with superb head-, side- and tail ornaments of

birds, vines and architectural details, striking large initials formed of birds, and an engraved portrait of the author by Giovanni Georgi (fl. 1617-56).

Several other books from Italian presses represent early attempts to formally describe Armenian language. Among those are *Grammaticæ, et logicæ institutiones linguæ literalis armenicæ armenis traditæ* [Grammatical and logical principles of the traditional Armenian language], published in Rome in 1645. It is written in Latin by Clemente Galano (1611-1666), an Italian missionary and priest who spent many years in Armenia. *Alphabetum Armenum, cum Oratione Dominicali, Salutatione angelica, Initio Evangelii S. Iohannis et Cantico poenitentiae* [The Armenian Alphabet, with the Sunday Prayer, the Angelic Salutation, the Beginning of the Gospel of St. John, and the Song of Penitence] was also printed in Rome, in 1784. It was edited by Giovanni Christoforo Amaduzzi (1740-1792), a distinguished Italian philologist who edited and published books of alphabets for many languages. In Venice was printed *A grammar, Armenian and English*, penned by Paschal Aucher in 1819. This is a part of the first English-Armenian and Armenian-English grammars, written by Aucher and corrected by the celebrated English Romantic poet Lord Byron, a great admirer of Armenian culture. One can also see at the Lilly *Lord Byron's Armenian exercises and poetry*, a small bilingual book printed in 1870 on the famous island of San Lazzaro in Venice, which has been home to the monastery of the Mekhitarists, an Armenian Catholic congregation, since 1717.

In addition to overviews of the Armenian language, quite a few books at the Lilly introduce us to the Armenian land of the past as encountered by travelers from various countries. Several of them were published in London in the 1820-50s, such as *Travels in Georgia, Persia, Armenia, ancient Babylonia, during the years 1817, 1818, 1819, and 1820* written and beautifully illustrated by Sir Robert Ker Porter (1777–1842), a Scottish artist, author, diplomat, and traveler. Armenia is also featured in the *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: with some account of their antiquities and geology* published by William J. Hamilton (1805-1867), a British geologist and a fellow of the Geological Society of London who made a geological tour of the Levant continuing through Armenia and across Asia Minor. The Honorable Robert Curzon (1810-1873) describes his residence at Erzurum from 1843 to 1844 in *Armenia: a year at Erzerum, and on the frontiers of Russia, Turkey, and Persia*. Curzon was appointed to the joint Anglo-Russian, Turkish and Persian commission charged with establishing a fixed Turkish-Persian boundary across highland Armenia. In this book Curzon left for us his interpretation of Armenian history, including details of its ecclesiastical history and religious establishments, manuscripts, and monastic libraries. Some of the travelogues are translations from other languages, like *Transcaucasia: sketches of the nations and races between the Black sea and the Caspian*, translated from the manuscript and published in English previous to its appearance in German. The author, Baron August von Haxthausen (1792-1866) was an agricultural scientist, economist, lawyer, writer, and collector of folk songs, and is well known for his travels in Russia and the Caucasus in 1842-44. His book includes a detailed description of the places he visited and people he met, including “the father of modern Armenian literature” Khachatur Abovian, who accompanied Haxthausen in his journey from Georgia to Armenia.

While this is not an exhaustive list of the Armenian holdings at the Lily Library, let's turn our attention to the main IU library. It is named after Herman B Wells, prominent IU president in 1938-1962 who was committed to development of international studies in Indiana. The current building was constructed in 1969, although the library itself is essentially as old as the university. Unlike the Lilly Library, where one needs to request a book in advance and can access it only in the reading room, the Wells is an open stacks library and almost all materials can be checked out, although the older and less requested books are deposited in the off-campus storage facility. While the current librarians at Wells primarily focus on developing a modern collection that supports the innovative teaching and research of a major academic institution, we are fortunate that generations of our predecessor librarians have left us with collections that offer a glimpse into the history of Armenian studies.

Similar to the Lilly Library, the Wells collection also includes historic books on the Armenian language. Among those are early academic publications in various languages, such as *Izslidovanie o sostavie armianskago iazyka* [Study on the composition of Armenian language] printed in Saint Petersburg in 1864. The author, Kerovbe Patkanian, or Kerope Petrovich Patkanov in the russified version (1833-1889), was a philologist, linguist, orientalist, and historian who served as Professor of Armenian Studies at the Saint Petersburg Imperial University. It can be compared with *Armenische Grammatik* [Armenian Grammar], written by a German philologist Heinrich Hübschmann (1848-1908), who was the first to show that the Armenian language was not a branch of the Iranian languages but an entirely separate Indo-European branch. The first comprehensive study of Armenian dialects conducted by prominent Armenian linguist and polyglot Hrachia Acharian (1876-1953) *Classification des dialectes arméniens* [Classification of Armenian dialects] was issued in 1909 in Paris. Those interested in the history of language teaching and lexicography for speakers

of English, can explore various textbooks and dictionaries, such as *Elementary modern Armenian grammar* by Kevork H. Gulian, London, New York, 1902, and *English-Armenian and Armenian-English concise dictionary* by Adour H. Yacoubian, published in Los Angeles in 1944. The Armenian alphabet and its creator, Mesrop Mashtots, are subjects of such books as *Ueber den Ursprung des armenischen Alphabets, in Verbindung mit der Biographie des heil. Mast'oc* [On the Origin of the Armenian Alphabet, in Connection with the Biography of Saint Mast'oc] published in Vienna in 1917 by a German historian and orientalist Josef Markwart (1864-1930) and a Russian translation of *Հայր Գրիգոր Մաշտոցի* [Zhitie Mashtotsa / Life of Mashtots], the biography of Mashtots created in the fifth century by his disciple vardapet Koriun, printed in Yerevan in 1962.

Another significant category of publications at Wells Library is books on the history of Armenia published in the US. The Armenian Genocide and, more broadly, the Armenian Question is the subject of many of them. Such attention of American intellectuals to this topic is not surprising: “the US response to the Armenian crisis, which began in the 1890s and continued into the 1920s, was the first international human rights movement in American history and helped to define the nation’s emerging global identity” [Balakian, 2003, xiii]. One of the earliest books on this matter is the *Story of Turkey and Armenia, with a full and accurate account of the recent massacres written by eye-witnesses*, printed in Baltimore in 1896. Edited by James Wilson Pierce, the book is based on the sketch of Clara Barton (1821-1912), the American nurse who founded the American Red Cross in 1881 and led a relief expedition after Armenian massacres. For this organization, the humanitarian intervention for the Armenians in the Ottoman Empire was the first international mission. The American Red Cross was not the only organization to participate in this mission: “one of the unique dimensions of Armenian philanthropy in 1896 was the synergy between American missionaries, the Red Cross – which was a federally incorporated organization – and the American people” [Balakian, 2003, 64]. A book published in New York a year earlier than Clara Barton’s story, *The Armenian crisis in Turkey; the massacre of 1894, its antecedents and significance, with a consideration of some of the factors which enter into the solution of this phase of the Eastern question*, provides an account of events by Rev. Frederick Davis Greene (1853-1940), who served as a missionary in Turkey under the American Board of Commissioners for Foreign Missions, one of the first American Christian missionary organizations. By the middle of the 19th century, American protestant missions along with the schools and colleges for Christians minorities in the Ottoman Empire were well established. The protestant missionaries often became the first witnesses and rescuers of the survivors of the Turkish atrocities against Armenians. “Through the missionaries, the events of the Armenian extermination became headline news in the United States” [Balakian, 2004, 241]. Both in the 1890s and later, the “media were more than responsive ... The *New York Times* alone ran 145 articles on the Armenian Genocide in 1915” [Balakian, 2004, 249]. Herbert Adams Gibbons (1880-1934), who was a missionary in the same organization as Greene as well as a journalist for *New York Herald*, along with his wife Helen Davenport Gibbons (1882-1960) witnessed the massacre of Armenians at Adana and Tarsus in 1909. Later, they both captured the events in their books. His book *The blackest page of modern history; events in Armenia in 1915, the facts and the responsibilities* was published in 1916; his wife’s *The red rugs of Tarsus: a woman's record of the Armenian massacre of 1909* appeared a year later. Two other publications from the same period also have titles that speak for themselves: *Armenia, a martyr nation; a historical sketch of the Armenian people from traditional times to the present tragic days*, by M. C. Gabrielian and *The tragedy of Armenia: a brief study and interpretation* by Bertha S. Papazian.

American interest in Armenia didn’t cease over time. With the growth of the Armenian diaspora and development of Armenian studies, an academic field that became permanent in the US by the 1950s [Mamigonian, 2012, 153], new original publications and translations on various Armenian topics appeared. *Armenia and the Armenian question* by Armenian politician Simon Vratzian (1882-1969) was translated into English by James G. Mandalian and published by Hairenik publishing company in Boston in 1943. Sirarpie Der Nersessian, who came to the United States in the 1930s and eventually became a chair of the Department of Art History in Wellesley College, published in 1945 her groundbreaking *Armenia and the Byzantine empire; a brief study of Armenian art and civilization*. One of the active organizations in the 1940-50s was the Armenian National Council of America that published numerous pamphlets and the book *Armenia reborn* whose author was Rev. Charles A. Vertanes (aka Yeznique Aznakian) (1905-1974).

Studies of Armenian immigration in North America started as early as the 1919 with *The Armenians in America* by M. Vartan Malcom, originally published by Pilgrim Press in Boston and reprinted in 1969 in San Francisco. *The Armenians in Massachusetts* was produced by the Armenian historical society in Boston in 1937. Hairenik Press originally published *The Armenians of the United States and Canada; a brief study* in 1947, which was reprinted in San Francisco in 1970.

As my overview has demonstrated, the IU Libraries house numerous valuable Armenian books and manuscripts that represent a unique part of the Armenian cultural and historical heritage. This article aims to

raise awareness of these valuable resources, enhance their visibility and support their preservation. While Armenian studies as an academic field is underrepresented in most of the US Midwest and the Armenian holdings at IU are “hidden”, we hope to encourage further engagement and scholarly use of these materials by academics, students, and the broader community. Sharing the significance of these resources can foster conversation about Armenian history, culture, and current issues such as the preservation of language and the Armenian diaspora. Introduction to these resources also has an interdisciplinary value – it can be crucial for those working in areas such as history, religious studies, art history, and even political science. Many of these works offer insights into broader themes like diaspora, identity, language preservation, and the effects of historical events like the Armenian Genocide. Showcasing the Armenian holdings at IU can also foster greater collaboration between domestic and international libraries, scholars, and communities that are interested in the preservation and study of Armenian heritage. IU libraries has a potential to become one of the important centers for the study and preservation of Armenian materials, especially if it continues to invest in the field and form partnerships with other institutions.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում Ինդիանայի համալսարանի գրադարանների հայկական հավաքածուներին՝ ընդգծելով այդ նյութերի կարևորությունը հայկական մշակութային և պատմական ժառանգության պահպանման տեսանկյունից: Չնայած Ինդիանայի համալսարանում հայագիտության պաշտոնական ծրագրի բացակայությանը՝ համալսարանի գրադարանում, մասնավորապես «Լիլի» գրադարանում և «Հերման Բ. Ուելս» գրադարանում, պահվում են հայկական արժեքավոր հազվագյուտ գրքեր և ձեռագրեր: Դրանց թվում են այնպիսի նշանակալից կրոնական գրքեր, ինչպիսիք են 1666 թվականի Ոսկանյան Աստվածաշունչը, պատմական ուղեցույցները, վաղ լեզվաբանական ուսումնասիրությունները, Հայոց ցեղասպանության և ԱՄՆ-ի հայկական սփյուռքի վերաբերյալ աշխատությունները: Այս նյութերի մասին իրազեկվածությունը բարձրացնելով՝ փորձ է կատարվում նպաստել դրանց պահպանմանն ու գիտական կիրառմանը հայագիտության ոլորտի մասնագետների կողմից և ոչ միայն: Սույն հոդվածը կոչ է անում նպաստել գրադարանների և գիտական հաստատությունների միջև ավելի լայն համագործակցությանը՝ ինչպես ԱՄՆ-ում, այնպես էլ արտասահմանում, հայկական մշակութային ռեսուրսների պահպանությունն ու ակադեմիական կիրառումը բարելավելու նպատակով:

REFERENCES

1. Adjarian, H. Classification des dialectes arméniens, Paris, H. Champion, 1909. 88 p.
2. Amadutius, J. Ch. Alphabetum Armenum, cum Oratione Dominicali, Salutatione angelica, Initio Evangelii S. Iohannis et Cantico poenitentiae, Romae, Typis S. Congreg. de Propaganda Fide, 1784, 32 p.
3. Aucher, P. A grammar, Armenian and English, Venice, Printed at the Press of the Armenian Academy, 1819, 334 p.
4. Balakian, P. From Ezra Pound to Theodore Roosevelt: American intellectual and cultural responses to the Armenian Genocide // Winter, J., edit. America and the Armenian genocide of 1915, Cambridge, UK; New York, Cambridge University Press, 2004, 317 p.
5. Balakian, P. The burning Tigris: The Armenian genocide and America's response, New York, HarperCollins, 2003, 475 p.
6. Bible. Armenian. Voskan. 1666. A[stua]tsashunch'. Hnots' ew Norots' Ktakaranats' ner parunakogh sharakargut'eamb nakhneats'n meroy ew chshmartasirats' t'argmanch'ats'. HAMstêrdam: Ner Tparanum Srboyn Eĵmiatsni ew Surboyn Sargsi Zōravari, 1666. 834 p.
7. Byron, G. G. Lord Byron's Armenian exercises and poetry, Venice, In the island of S. Lazzaro, 1870, 167 p.
8. Curzon, R. Armenia: a year at Erzerum, and on the frontiers of Russia, Turkey, and Persia, London, J. Murray, 1854. 253 p.
9. Der Nersessian, S. Armenia and the Byzantine empire; a brief study of Armenian art and civilization, Cambridge, Harvard university press, 1945, 148 p.

10. Federal Writers' Project of the Works Progress Administration of Massachusetts. The Armenians in Massachusetts, Boston, The Armenian historical society, 1937, 148 p.
11. Gabrielian, M. C. Armenia, a martyr nation; a historical sketch of the Armenian people from traditional times to the present tragic days, New York, Chicago, Fleming H. Revell Company, 1918.
12. Galano, C. Grammaticæ, et logicæ institutiones linguæ literalis armenicæ armenis traditæ. Romæ, Sacræ Congreg. de Propaganda Fide, 1645. [15], 201, [127] leaves.
13. Gibbons, H. A. The blackest page of modern history; events in Armenia in 1915, the facts and the responsibilities, New York; London, G. P. Putnam's sons, 1916. 71 p.
14. Gibbons, H. D. The red rugs of Tarsus: a woman's record of the Armenian massacre of 1909, New York, Century, 1917. 194 p.
15. Greene, F. D. The Armenian crisis in Turkey; the massacre of 1894, its antecedents and significance, with a consideration of some of the factors which enter into the solution of this phase of the Eastern question, New York, G.P. Putnam's Sons, 1895. 180 p.
16. Gulian, K. H. Elementary modern Armenian grammar, London, D. Nutt; New York, Brentano's, 1902. 196 p.
17. Gwara, S. Otto Ege's manuscripts: a study of Ege's manuscript collections, portfolios, and retail trade; with a comprehensive handlist of manuscripts collected or sold, Cayce, SC, De Brailles Publishing, 2013, 360 p.
18. Hamilton, W. J. Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: with some account of their antiquities and geology, London, John Murray, 1842, 2 vol.
19. Haxthausen, A. Transcaucasia: sketches of the nations and races between the Black sea and the Caspian, London, Chapman and Hall, 1854, 448 p.
20. Hübschmann, H. Armenische Grammatik, Leipzig, Von Breitkopf & Härtel, 1897, 575 p.
21. Koriun. Zhitie Mashtotsa. Translated by Sh.V. Smbatian i K.A. Melik-Ogandzhanian, Yerevan, Aipetrat, 1962, 162 p.
22. Malcom, M. V. The Armenians in America, Boston, Pilgrim Press, 1969, c1919, 142 p.
23. Mamigonian, M. A. From Idea to Reality: The Development of Armenian Studies in the US from the 1890s to 1969 // Journal of Armenian Studies 10, no. 1-2 (2012), pp.153-184.
24. Marquart, J. Ueber den Ursprung des armenischen Alphabets, in Verbindung mit der Biographie des heil, Mast'oc' Wien, Mechitharisten-Buchdruckerei, 1917, 60 p.
25. Nerses Shnorhali. Yisus Ordi. Venice, Yovhannes Ankiwrac'i (Giovanni Molino) at the Salicata Press, 1643, 127 p.
26. Papazian, B. S. The tragedy of Armenia: a brief study and interpretation, Boston, Chicago, The Pilgrim press, 1918, 164 p.
27. Patkanov, K. Izsliedovanie o sostavie armianskago iazyka, S.-Peterburg, V tipografii Imperatorskoi Akademii nauk, 1864, 110 p.
28. Pierce, J. W. Story of Turkey and Armenia, Baltimore, R.H. Woodward company, 1896, 500 p.
29. Porter, R. K. Travels in Georgia, Persia, Armenia, ancient Babylonia, &c. &c. during the years 1817, 1818, 1819, and 1820, London, Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1821-1822. 2 vol.
30. Sanjian, A. K. A catalogue of medieval Armenian manuscripts in the United States, Berkeley, University of California Press, 1976, 863 p.
31. Tashjian, J. H. The Armenians of the United States and Canada; a brief study, Boston, Armenian Youth Federation, 1947; San Francisco, R. E. Research Associates, 1970, 62 p.
32. Vertanes, Ch. A. Armenia reborn, New York, Armenian National Council of America, 1947, 216 p.
33. Vratzian, S. Armenia and the Armenian question, Boston, Hairenik, 1943, 106 p.
34. Yacoubian, A. H. English-Armenian and Armenian-English concise dictionary, Los Angeles, Calif., Armenian Archives Press, 1944, 176 p.

<https://doi.org/10.52027/18294685-ahit.2-12>

ՀԱԿՈՐՅԱՆ ԱՍՏԴԻԿ
Հայաստանի ազգային արխիվ

ԻՐԱՆԱՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՄԱՍՈՒԼԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԿՏԱԿԱՐԱՐՆԵՐ

Բանալի բառեր՝ իրանահայ տպագրություն և մամուլ, գրքեր, ազգային ժառանգություն, պահպանում, Իրան, հայ համայնք, գրաքննություն:

Keywords: Iranian-Armenian printing and periodicals, books, national heritage, preservation, Iran, Armenian community, censorship.

Իրանահայ տպագրության և մամուլի ուսումնասիրությունը կարևոր է ոչ միայն հայագիտական հետազոտությունների ամբողջացման, այլև հայության ներուժի ամբողջական բացահայտման տեսանկյունից:

Երկար դարեր ապրելով բուն հայրենիքի սահմաններից դուրս՝ իրանահայերը եղել են հայոց լեզվի, մշակույթի և հարուստ ավանդույթների կրողներն ու հարստացնողները: Իրանի հայ համայնքի կենսունակության գրավականն օտար երկրում ուժացման վտանգի դեմ մշտապես պայքար մղելն էր: Ազգային ինքնագիտակցության ոգին ու հայապահպանության գաղափարը վահան դարձնելով իր ինքնությունը խարխլող երևույթների դեմ՝ իրանահայությունը միաժամանակ հանդես է բերել ճկունություն և, որպես Իրանի քաղաքացի, միահյուսել է հայոց բազմադարյան և իրանական հարուստ մշակութային արժեքները՝ աշխարհին հասու դարձնելով իր կերտած յուրատիպ մշակույթին:

Ուսումնասիրությունը բովանդակում է իրանահայ տպագրության և մամուլի խաղացած ահռելի դերի լուսաբանումն ու քննությունը:

Ազգային ժառանգության պահպանման ռաիվիրան.
Միջին Արևելքի առաջին տպարանը

Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի տպարանը հանդիսանում է Իրանի և, առհասարակ, բովանդակ Միջին Արևելքի առաջին տպարանը:

Տպարանական աշխատանքներն սկսվում են տակավին 1636 թվականից: Վանքի ողջ միաբանությունը լծվում է այդ ծանր ու դժվարին աշխատանքին. տնային պայմաններում պատրաստում են մամուլ, թուղթ, թանաք (մեղան) և տառեր: Աշխատանքները տևում են մեկ տարի և հինգ ամիս: 1638 թ. տպագրվում է առաջին գիրքը՝ «Սաղմոս ի Դավիթը»: Ցայժմ հայտնի է, որ Խաչատուր Կեսարացու ժամանակ Նոր Զուղայի տպարանում տպագրված գրքերը չորսն էին՝ «Սաղմոս ի Դավիթ» (1638 թ.)²¹, «Հարանց վարք» (1641 թ.)²², «Խորհրդատետր» (1641 թ.)²³ և «Ժամագիրք ատենի»²⁴ (1642 թ.)²⁵:

²¹ Գիրքն ունի 572 էջ (տե՛ս Մինասեան Լ. Գ., Նոր Զուղայի տպարանն ու իր տպագրած գրքերը (1636-1972), Նոր-Զուղա, «Ս. Ամենափրկիչ» Վանքի տպ., էջ 17):

²² Գիրքն ունի 705 էջ (տե՛ս նույն տեղում, էջ 22):

²³ Գրքույկը բաղկացած է 48 էջից (տե՛ս նույն տեղում, էջ 26):

²⁴ Գիրքն ունի 695 էջ (տե՛ս նույն տեղում, էջ 28):

²⁵ Նշված թվականները ներկայացնում են սույն գրքերի հրատարակության ավարտը:

«Սաղմոս ի Դավիթ» գիրքը մինչև 1968 թվականը, այսինքն՝ ուղիղ 330 տարի, անհայտ էր մնացել հայ բանասերներին:

«Ալիք» օրաթերթի 1969 թվականի հոկտեմբերի 18-ի համարում «Նոր յայտնություն իրանահայ տպագրական գործում» վերնագրի ներքո Լ. Գ. Մինասյանը գրում է, որ մինչև 1960-ական թվականների վերջերն ընկած ժամանակահատվածը, եղած աղբյուրների համաձայն, Իրանում Խ. Կեսարացու կողմից հրատարակված առաջին գիրք համարվում էր 1641 թ. լույս տեսած «Հարանց վարքը»: Այնուհետև տալիս է պարզաբանում, թե ինչպես «Սաղմոս ի Դավիթ» գիրքը 1968 թվականից հետո արդեն աներկբայորեն հնարավոր եղավ ներկայացնել հանրությանը՝ որպես Նոր Զուղայի տպարանում տպագրված առաջին գիրք [«Ալիք», 18 հոկտեմբերի 1969, թիվ 232 (9343)]:

Լ. Մինասյանի՝ մինչ այդ տվյալ հարցի շուրջ ունեցած թեական մտածումի վերջնական ժխտումը բխում է հետևյալ իրողությունից. Օքսֆորդի համալսարանի՝ 2 միլիոնից ավելի գիրք ունեցող Բողլեյան գրադարանի գրքերի²⁶ արևելագիտական բաժնի պատասխանատու Դեյվիդ Բարետտը գրքերի ստուգման ժամանակ նկատում է, որ ձեռագրերի մեջ սխալմամբ տեղ է գտել հին տպագիր մի գիրք՝ ընդգրկված գրչագրերի ցուցակում: Ուստի անջատելով այդ բաժնից՝ ցանկանում է մտցնել տպագրվածների ցուցակի մեջ՝ երևան բերելով իրականությունը: Պարզվում է այդ գիրքը «Սաղմոս ի Դավիթն» է՝ տպագրված 1638 թ. Նոր Զուղայում: 1968 թ. սեպտեմբերին երաժիշտ և ջութակահար Մանուկ Բարիքյանը, իսկ 1969 թ. հուլիսին Դ. Բարետտն այդ մասին տեղեկացնում են²⁷ Լ. Գ. Մինասյանին: Վերջինս էլ, Մ. Բարիքյանի և Դ. Բարետտի միջոցով ստանալով «Սաղմոսի» առաջին թերթի և հիշատակարանի լուսապատճեններն, աճապարեց այդ մասին ակնարկ հրապարակել մամուլում: Հատկանշական է, որ Լ. Գ. Մինասյանի սույն հոդվածը տպագրվել է նաև Բեյրութում հրատարակվող «Այգ» օրաթերթի 1969 թ. հոկտեմբերի 23-ի համարում [«Այգ», 23 հոկտեմբերի 1969, թիվ 5023]: «Հայրենիքի ձայն» շաբաթաթերթի 1969 թ. դեկտեմբերի 3-ի համարը ևս անդրադարձավ կարևորագույն այս լուրին: Այնտեղ ներբերված է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի տպագիր գրականության բաժնի վարիչ Սարգիս Սարգսյանի «Նոր Զուղայի տպարանի երախայրիքը» վերտառությամբ ակնարկը, որտեղ հեղինակը նշում է, որ հայ գրքի տպագրության պատմության մեծ գիտնականներ Գարեգին Զարբհանայանը, Լեոն, Թեոդիկը, Գարեգին Լևոնյանը և այլք, հենվելով Նոր Զուղայում 1641 թ. հրատարակված «Հարանց վարքի» հիշատակարանի վրա, հանգել են այն եզրակացությանը, որ Նոր Զուղայի տպարանի առաջին հրատարակությունը եղել է «Հարանց վարքը», և դա ճիշտ չէ: Նա ներկայացնում է մինչ այդ հայագիտությանն անհայտ առաջին գրքի՝ Նոր Զուղայում 1638 թ. հրատարակված «Սաղմոսի»՝ Քեմբրիջի համալսարանում²⁸ պահվելու իրողության բացահայտումը և հաղորդում Մատենադարանի՝ վերջինիս լուսապատճենն ստանալու մասին [«Հայրենիքի ձայն», 3 դեկտեմբերի 1969, թիվ 49 (228)]:

«Հարանց վարքն» իր ծավալով գերազանցում էր Խ. Կեսարացու կողմից Նոր Զուղայի տպարանում հրատարակված մյուս գրքերին: Նորահիմն տպարանի համար այն իր տեսակի մեջ կոթողային գործ էր:

Մինչև 1966 թվականը «Խորհրդատետր» գրքի՝ Նոր Զուղայի տպարանում տպագրված լինելու մասին որևէ տեղեկություն չկար: Եվ ահա «Միոն» ամսագրի 1966 թվականի յոթերորդ համարում հրատարակված Լ. Մինասյանի՝ «Նոր-Զուղայում 1641 թուին տպագրուած «Խորհրդատետր»ը» վերնագիրն ունեցող հոդվածում կարդում ենք. «.... գտնուած մի նոր գրքով պարզուում է որ Խաչատուր Վարդապետի 1641 թուին տպագրած «Հարանց Վարք» գրքի հետ կամ

²⁶ 1960-ական թվականներին Բողլեյան գրադարանի գրքերի արևելագիտական բաժնում ընդգրկված էին հայերեն 92 ձեռագիր և շուրջ հազար հատոր տպագիր գրքեր (տե՛ս «Ալիք», 18 հոկտեմբերի 1969, թիվ 232 (9343)):

²⁷ Այդ մասին ժամանակին տեղեկացվում է նաև Երևանի Ալ. Մյասնիկյանի անվան պետական գրադարանի (այժմ՝ Հայաստանի ազգային գրադարան) հնատիպ գրքի մատենագիտական բաժնի աշխատողներին:

²⁸ Ս. Սարգսյանը, թյուրիմացաբար կամ վրիպակի արդյունքում, Օքսֆորդի փոխարեն Քեմբրիջ է նշում:

դրանից յետոյ, տպագրուել է նաեւ մի այլ գիրք՝ «Խորհրդատետր» անունով» [Մինասեան, 1966, 357]:

Լ. Մինասյանը գրում է. «Խաչատուր Կեսարացու տպարանը, որ իր տեսակի մեջ կարելի է գիտեմքերգեան ե[ր]կրորդ գիտը համարել, շատ կարճ կեանք է ունեցել» [Մինասեան, 1972, 34]:

Երկպառակությունների պատճառով այրվում են տպարանն ու մամուլը. մնում են միայն որոշ թվով տառեր և մի քանի տառաշարի կաղապարներ:

Խաչատուր Կեսարացին, Նոր Զուղայի տպարանը զարգացնելու և նոր ու ամուր հիմքերի վրա դնելու համար, առաջին գրքի տպագրությունից հետո իր ուշիմ աշակերտներից Հովհաննես վարդապետ Քթրշենցին ուղարկում է Եվրոպա: Հովհաննես վարդապետն այնտեղ պետք է ծանոթանար տպագրական աշխատանքներին և նոր գիտելիքներով ու մամուլով վերադառնար:

Հովհաննես վարդապետը 7 տարի (1639-1646 թթ.) անցկացնում է Եվրոպայում: Նա, Իտալիայի Լիվոռնո քաղաքում 1644 թ. տպագրելով «Գիրք եւ Սաղմոսք Դաւթի որ եւ Սաղմոսարան կոչի» գրքույկը, ուղարկում է իր ուսուցիչ Խաչատուր Կեսարացուն:

Իր տպագրական աշխատանքների ընթացքում Հովհաննես վարդապետը Եվրոպայի տարբեր հարանվանությունների պատկանող կղերականների կողմից ենթարկվում է խիստ հալածանքների, սակայն, այդուհանդերձ, հաջողում է իր առաքելության մեջ և 1646 թ. վերադառնում է Նոր Զուղա՝ իր հետ բերելով մամուլ և տառեր:

Հովհաննես վարդապետը 1647 թ., չնայած հարուցված դժվարություններին, տպագրում է «Գիրք տումարաց որ եւ Պարգատումար կոչի» գիրքը, ապա ձեռնարկում տպագրել «Աստուածաշունչը», որը մնում է թերի: Տպագրվում են նաև այլ գրքեր: Այնուհետև վարդապետը մեկնում է Էջմիածին, ձեռնադրվում եպիսկոպոս, ապա ուղարկվում Հին Զուղա, որտեղ էլ սպանվում է [Գեորգեան, 1957, 475]:

Հովհաննես վարդապետի՝ Նոր Զուղայից հեռանալուց հետո դադարում են նաև տպագրական աշխատանքները: Սակայն 1687 թ. Նոր Զուղայի կաթոլիկ և առաքելական եկեղեցիների հայրերի միջև ծագած բուռն վեճերի և անհամաձայնության պատճառով Հովհաննես վարդապետի՝ Եվրոպայից բերած մամուլը կրկին գործի է դրվում: Տպագրության են հանձնվում երեք գիրք՝ «Գիրք ատենական որ ասի վիճաբանական» (1687 թ.), «Գիրք ժողովածոյ ընդդեմ երկաբնակաց» (1688 թ.), «Գիրք համառօտ վասն իսկապէս և ճշմարիտ հաւատոյ» (1688 թ.): Հատկանշական է, որ վերջին գրքի յուրաքանչյուր գլխի վերնագիր ունի լատիներեն թարգմանություն՝ լատինատառ, ինչը վկայում է, որ ավելի քան երեք դար առաջ Հովհաննես վարդապետը Եվրոպայից գնած մամուլի և հայերեն տառերի հետ բերել է նաև եվրոպական տառեր: Հովհաննես վարդապետի՝ Եվրոպայից բերած մամուլից կամ տպագրական պարագաներից այժմ մնում են միայն տառերի մայրեր և մի շարք պղնձե կլիշե-կաղապարներ [Սպահանի հայոց թեմի կայքէջ]:

Այնուհետև իրանական կառավարությունը փակում է տպարանը: Պատճառն այնտեղ տպագրված գրքերում Դուրանին հակառակ նյութերի առկայության մասին գրապարտությունն էր: Սակայն վկայություն կա այն մասին, որ տպարանի փակվելուց հետո վիմատիպ մամուլի միջոցով տպագրվել են դասագրքեր և այլ հրատարակություններ [Գեորգեան, 1957, 475-476]:

Վանքի տպարանը 189 տարի փակ մնալուց հետո 1877 թ. վերսկսում է իր աշխատանքը: Այդ շրջանի տպարանի մամուլը, որը երրորդը կարելի է համարել, նվիրել էր Ճավայի բնակիչ ջուղայեցի վաճառական Մանուկ Հորդանանյանը: Վերջինս 1844 թ., Եվրոպայից գնելով մամուլ և տառեր, նվիրում է վանքին, սակայն մամուլի կտորներն իրար ամրացնող վարպետ չլինելու պատճառով տպարանական կազմաձևերը մնում են անգործածելի ամբողջ 33 տարի: 1877 թ. Նոր Զուղայի թեմակալ առաջնորդ Գրիգոր արքեպիսկոպոսը վերաբացում է տպարանը, նորոգում մամուլը: 1892 թ. Կովկասից բերվում են նոր տառեր [Նույն տեղում, 476]:

Վանքի՝ «Արծիվ» կոչվող այս մամուլի օգտագործումը տևում է մինչև 20-րդ դարի սկիզբը: Այնուհետև այն, որպես մաշված և հնացած իր, հայտնվում է պահեստում:

Նոր թանգարանի հիմնումից հետո այն դրվել է ցուցադրության:

1904 թ. Նոր Զուղայի տպարանական գործը նոր թափ է ստանում: Այդ թվականին բաքվաբնակ Թումանյան եղբայրներն, իրենց հանգուցյալ եղբոր՝ Հովսեփ Թումանյանի

հիշատակին, վանքի տպարանին են նվիրում ժամանակի արագատիպ մի մամուլ՝ իր բոլոր հարմարություններով:

1971 թվականի հոկտեմբերին վաստակաշատ ուսուցչուհի Վիկտորյա Շահբաջյանը, ընդառաջ գնալով թեմակալ առաջնորդ Գարեգին արքեպիսկոպոս Մարգիսյանի կոչին, իր միակ որդու՝ Էմիլի հիշատակին, տպարանին է նվիրում գերմանական «Հայդելբերգ» գործարանի արտադրության ինքնաշխատ արդիական մի մամուլ: Այն թեև տպագրական չափով փոքր, սակայն արագընթաց էր. մեկ ժամում տպելով մինչև 5500 օրինակ՝ հնարավորություն էր տալիս աշխատանքներն արագ կատարել: Ի լրումն այս մամուլի՝ Վ. Շահբաջյանի եղբայր Մարգիս Մարտիրոս տպարանին նվիրեց մեկ կայծի ուժով աշխատող չեխոսլովակյան «Մաքսիմա» անունով արդիական կտրիչ մեքենա: Այն փոխարինեց ձեռքով աշխատող նախկին կտրիչին:

Հիմնադրման օրից մինչ 19-րդ դարի վերջերն ընկած ժամանակահատվածը տպարանում հրատարակված գրականության (գրքեր, այդ թվում՝ դասագրքեր, ազդեր) լեզուն գրաբարն էր: 19-րդ դարի վերջերից սկսեցին լույս ընծայվել նաև աշխարհաբարով գրքեր՝ դառնալով գերակշռող: Գրաբարն աստիճանաբար տեղի է տալիս աշխարհաբարին:

Տպարանի՝ աշխարհաբարով (ի մասնավորի՝ Ջուղայի բարբառ) առաջին գիրքը 1878 թ. տպագրված Հ. Բագրատունու «Տարերք քերականութեանն» է: Այն աշխարհաբարի է վերածել Մեսրոպ քահանա Դավթյանը: Հայոց ազգային դպրոցներում այն պետք է օգտագործվեր որպես ձեռնարկ [Սպահանի հայոց թեմի կայքէջ]:

Նոր Ջուղայի տպարանում է հրատարակվել առաջին «Այբբենարանը» (1772 թ.):

Ամենաշատ տպագրված գրքերը եղել են դասագրքերը, օրացույցները, տեղեկագրերը, կրոնական և եկեղեցական գրքերը և որոշ չափով՝ կենսագրական ու պատմական գրքերը: Պատմական գրքերի մեջ ամենից արժեքավորն ու կարևորը, թերևս, պետք է համարել Հարություն Տեր-Շովհանյանցի «Պատմութիւն Նոր Ջուղայու որ յԱսպահան» երկհատորյակը (1880-1881 թթ.):

Հրատարակված գրքերի մեջ կարևոր տեղ են զբաղեցնում թարգմանությունները, որոնք սկիզբ առան 20-րդ դարի սկզբներից՝ շարունակվելով մինչև 1920-ական թվականները: Հիշատակելի են Եզնիկ վարդապետ Երկարակեցյանի «Հնդկական», «Ճապոնական» և այլ հեքիաթներն ու Գարեգին քահանա Կիրակոսյանի «Մարտիրոսացած Հայաստան» գիրքը:

Իրանի հայկական տպարանները՝ կրթության և գիտության ջանակիրներ

Իրանահայ տպագրության պատմության 350 տարիների ընթացքում (1636-1988 թթ.) ավելի քան 30 տպարաններ են ստեղծվել. 3-ը՝ Նոր Ջուղայում, 5-ը՝ Թավրիզում (այնտեղ հիմնված տպարաններից առաջինը թվագրվում է 1888 թվականով), 23-ը՝ Թեհրանում (տեղի առաջին հայկական տպարանը հիմնադրվել է 1890 թ.):

Իրանի հայկական տպարանները հայտնի էին հետևյալ անուններով՝ Ս. Ամենափրկիչ վանքի տպարան, Լազարիստ, Ստեփանյան, Ատրպատականի հայոց թեմական տպարան, Իրան, Փարոս²⁹, Ատրպետ, Մարգարյան, Ջավահայ, Մոդերն (Ջադիդ), Բոբոխ (Վերածնունդ), Իրանչափ, Ալվան, Ալիք, Նուրբախշ (Մասիս), Արաքս, Անի, Նաիրի, Ֆարաբի, Անիվ, Բոսֆոր, Գարուն, Գուտեմբերգ, Գրոհ, Թեհրան, Խայամ, Չափքար, Ռազի, Ռովշանայի և Ֆրանսուա Մալք-Քարամ, որոնցում օգտագործվել են հայերեն, պարսկերեն, անգլերեն և ռուսերեն տպատառեր:

Հիշյալ տպարաններում տպագրվել են բազմազան նյութեր, հայտագրեր, հրավիրատոմսեր, մամուլ, դասագրքեր, օրացույցներ, երգարաններ, ուսումնասիրություններ և այլն [ՀԱԱ, ֆ. 465, ց. 3, գ. 38, թ. 1]:

Իրանում այժմ շարունակում են իրենց գործունեությունը հայկական հետևյալ տպարանները՝ Ս. Ամենափրկիչ վանքի տպարանը (հիմնադրման թվականը՝ 1636 թ., Նոր Ջուղա), «Ալիքը» (հիմնադրման թվականը՝ 1950 թվականի մայիսի 9, Թեհրան), «Արաքսը»

²⁹ Նույնանուն երկու տպարաններ էին հայտնի՝ հիմնադրված Թեհրանում և Թավրիզում:

(հիմնադրման թվականը՝ 1954 թ., Թեհրան), «Ֆարաբին» (հիմնադրման թվականը՝ 1975 թ., Թեհրան), «Նահիրին» (հիմնադրման թվականը՝ 1949 թ., Թեհրան):

Իրանի հայկական տպարաններում հրատարակված յուրաքանչյուր երկ հայոց մշակութային ժառանգության պահպանողն ու հանրահռչակողն է:

Իրանահայ մամուլը՝ որպես ազգային ժառանգության պահպանման կտակարար

Իրանահայ մամուլն աչքի է ընկնում իր հարուստ պատմությամբ: Իրանում հայ մամուլի հրատարակությունը սկզբնավորվեց 19-րդ դարի վերջին տասնամյակում: 1894 թ. Թեհրանում հրատարակվեց իրանահայ առաջին շաբաթաթերթը՝ «Շավիղը» (1894-1897 թթ.) [Մինասեան, 1994, 20-22]: Իրանահայ առաջին պարբերականի հրատարակումից երկու տարի անց Թեհրանում լույս տեսավ մեկ այլ շաբաթաթերթ՝ «Աստղ Արևելյանը» (1896 թ.):

20-րդ դարասկզբին իրենց երթն ազդարարեցին նոր պարբերականներ: 20-րդ դարի առաջին քառորդում իրանահայ համայնքի թերթերի և ամսագրերի մեծ մասը հրատարակվում էր Թավրիզում: Դրանք էին՝ «Գործ» (1903 թ.), «Ազդարար առաջնորդարանի» (1904-1905 թթ.), «Նոր Ջուղայի լրաբեր» (1904-1908 թթ.), «Առավոտ» (1909-1911 թթ.), «Թավրիզի հայտարարություններ» (1910-1912 թթ.), «Զանգ» (1910-1922 թթ.), «Աղաղան» («Ղարաղաղ»)՝³⁰ (1912-1914 թթ.), «Միտք» (1912-1914 թթ.), «Խոսք» (1913 թ.), «Օտար փունջեր» (1913 թ.)³¹, «Այգ» (1914-1922 թթ.), «Արշալույս» (1918-1919 թթ.)³², «Պայքար» (1918-1919 թթ.), «Կոհակ» («Գեղասեր»)՝³³ (1918-1919 թթ.), «Մինարեթ» (1919-1921 թթ.):

1905-1911 թթ. տեղի ունեցած Իրանի սահմանադրական հեղափոխությունից հետո հայերեն պարբերականներ հրատարակվեցին նաև Թեհրանում՝ ունենալով ոչ վաղ անցյալի տպագրական ավանդույթը: Այստեղ տպագրվում են «Արշալույս» (1912 թ.), «Առավոտ» (1919-1920 թթ.), «Իրանի աշխատավոր» (1920-1921 թթ.), «Ռանջբար Իրանի» (1921-1923 թթ.), «Բոբոխ» (1920-1942 թթ.)³⁴ թերթերը: Բացի «Բոբոխից»՝ այդ թերթերը 1-3 տարի հրատարակվելուց հետո փակվեցին: Դրանց փոխարինեցին «Նոր կյանք» (1922-1927 թթ.), «Բանվոր» (1923-1925 թթ.) թերթերը, «Նոր պատգամ» ամսագիրը (1924-1925 թթ.)³⁵ և «Գաղափար»³⁶ (1925-1927 թթ.) թերթը, որոնք ևս երկար կյանք չունեցան:

Իրանահայ մամուլի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ 1920-ական թվականների վերջին Իրանի հայ համայնքում, բացի «Բոբոխ» երգիծական պարբերաթերթից, այլ թերթ չի հրատարակվել: Պատճառն Իրանի կառավարության արգելքն էր [«Պարսկահայ տարեցույց», 1929, 151]:

«Բոբոխի» խմբագրակազմը, զավեշտաթերթի բովանդակությանն ու կոչմանը հարիր, հանդես է եկել հետևյալ երգիծական մականուններով՝ Ռումբունի, Ղամիշ, ընկեր Կուլտուր, Մախաթ, Ջուռնա, Բիգ, Ակլիբաս և Կոտոշ:

Զավեշտաթերթի էջերում իր պատվավոր տեղն ունի Սուսան բաջին: Թերևս, ոմանք մինչև օրս էլ չգիտեն, որ Սուսան բաջու սրամիտ «սոհբաթների» (գրույցների) հեղինակն է «Վերածնունդ» և «Բոբոխ» թերթերի խմբագիր Հայկ Գարագաշը: Չգիտեն, որ նրա գրչին են պատկանում թերթում

³⁰ «Ղարաղաղ» է վերանվանվել 1913 թվականի մայիսից:

³¹ Լույս է տեսել հանդեսի միայն առաջին համարը:

³² Այն 1912 թ. Թեհրանում լույս ընծայված նույնանուն շաբաթաթերթն է՝ 6 տարի անց:

³³ «Կոհակ» անվամբ հրատարակվող ալմանախը 1919 թ. վերանվանվեց «Գեղասեր»:

³⁴ 1930 թվականի փետրվարի 19-ից լույս է տեսել նույն թվականի փետրվարի 5-ից Թեհրանում հրատարակվող «Վերածնունդ» թերթի 3-րդ համարի հետ միասին՝ որպես վերջինիս հավելված՝ այդ կարգավիճակում մնալով մինչև 1942 թվականը: 1933-1936 թթ. ունեցել է «Մանկական բոբոխ» էջը:

³⁵ «Նոր պատգամ» գրական-գեղարվեստական ամսագիրն իր շուրջը համախմբեց ժամանակի իրանահայ հայտնի գրողներին:

³⁶ 1926 թ. թերթն ունեցել է «Նոր գաղափար» անունը կրող գրական, գիտական, քաղաքական և հասարակական հանդես-հավելվածը:

ներբերված ժամանակի իրանահայության իրական կյանքը պատկերող փոքրիկ նկարները: Սուսան բաջու անվան ներքո Հ. Գարազաշը ներկայացնում էր հասարակության տարբեր խավերի ու հոսանքների բացասական, հիվանդագին, մռայլ ու տգեղ կողմերը, թերություններն ու բացերը և անաչառ քննադատության ենթարկում ու ծաղրում դրանք: Բարոյախրատական «սոհբաթներով» նա կոչ է անում հասարակությանը հնարավորինս զերծ մնալ կյանքի՝ օրավուր կլանող արատավոր երևույթներից, հարգել ընտանեկան բարքերն ու ավանդական կենցաղավարությունը: Սուսան բաջու «սոհբաթները»՝ ամփոփված մեկ հատորում, լույս տեսավ 1940 թ. Թեհրանում³⁷:

«Բոբոխի» 1930 թվականի հունվարի 3-ի թիվ 55-56-ում նշվում է ժողովրդի պահանջները փոքրիշատե բավարարելու համար թերթում նոր՝ գրական, հասարակական, կես բժշկական, հետաքրքրական և այլ բաժիններ ավելացնելու իրողության, այդ իսկ պատճառով թերթի անվան փոփոխության կամ երկու առանձին թերթերի բաժանվելու անհրաժեշտության առաջ կանգնելու, գերադասելով վերջինը՝ «Վերածնունդ» քաղաքական, հասարակական, գրական թերթի լույսընծայման արտոնությունը ձեռք բերելու և այդուհետ, որպես «Վերածնունդ» թերթի ձրի հավելված, իր նախկին դրությանը վերադառնալով՝ սոսկ զավեշտաթերթ հրատարակվելու մասին [Բոբոխ, 3 հունվարի 1930, թիվ 55-56]:

Իրանի հայ համայնքի զարթոնքի գործում մեծ դեր խաղացին Թեհրանում հրատարակվող «Նոր խոսք» (1930 թ.), «Վերածնունդ» (1930-1953 թթ.), «Ալիք» (1931 թվականից ցայսօր), «Արուսյակ» (1935-1936 թթ. և 1942 թ.) թերթերը, «Նոր հասկեր» (1935-1936 թթ.) երկշաբաթյա հանդեսը, «Նավասարդ» հանդեսը (1937-1939 թթ.), 1942-1948 թթ. ընդմիջումներով լույս տեսնող «Նոր աղբյուր» մանկապատանեկան (1944 թ. չի հրատարակվել) և «Լույս» ամսագրերը (1943-1944 թթ.), իրանահայ կյանքի արատավոր կողմերը խարազանող «Ցախավել» երգիծական պատկերազարդ երկշաբաթաթերթը³⁸ (1943-1958 թթ.) և այլ պարբերականներ՝ «Աշխատանք» (1946-1947 թթ.), «Արմենուհի» (1949-1955 թթ.), «Արփի» (1949-1956 թթ.), «Լուսաբեր» մանկապատանեկան (1949-1971 թթ.), «Պահակ» (1951-1952 թթ.), «Նոր այգ» (1951-1953 թթ.), «Ալիք» (1961-1963 թթ.)³⁹, «Ջահակիր» (1963-1990 թթ.), «Ալիք պատանեկան» (1969-1978 թթ.)⁴⁰, «Հուր» (1971-1974 թթ.), «Հեղափոխության ճամփով» (1979-1982 թթ.), «Փյունիկ» (1979-1983 թթ.), «Ծիածան» (1982-1988 թթ.), «Արաքս» (1987 թ.)⁴¹: Դրանց միջոցով իրանահայերը հաղորդակից էին դառնում երկրի ներքաղաքական կյանքին, միջազգային դրությանը, Խորհրդային Հայաստանի նվաճումներին:

Կարևոր և արժանահավատ տեղեկատվության լայն հարթակ է նաև 2007-2018 թթ. Թեհրանում հրատարակված «Հույս» երկշաբաթաթերթը: Հանրամատչելի, ոչ գաղափարախոսական, ոչ կուսակցական անկախ երկշաբաթաթերթն իր էջերում արտացոլել է իրանահայ համայնքի կարևոր իրադարձությունները և հասարակությանն ընտելացրել քննադատության և հանդուրժողականության:

Իրանի հայ համայնքում 20-րդ դարի 30-ական թվականներից մինչ օրս բացի «Ալիքից» մնայուն և տևական կյանք ունեցող թերթ չի եղել: «Ալիք» օրաթերթը սկզբնապես հրատարակվել է որպես շաբաթաթերթ, 1935 թվականի հունվարի 17-ից՝ երկօրյա թերթ, իսկ 1941 թվականից՝ օրաթերթ: Հրատարակվել է առանց դադարի: Միակ բացառությունը Իրանի իսլամական հեղափոխության հաղթանակի նախօրյակին էր: Իր մասնակցությունը բերելով համաիրանական մամուլի գործադուլին՝ 1979 թվականի հունվարից շուրջ 40 օր թերթը չհրատարակվեց [«Ալիք» օրաթերթի կայքէջ]:

³⁷ Տե՛ս Սուսան բաջու սոհբաթներից, յառաջաբան՝ բանասեր-քննադատ Արամ Երեմեանի, հրատ.՝ Լեւոն Մելիքի, 1940, Թեհրան, «Բոբոխ» տպ.:

³⁸ 1943-1944թթ. այն հրատարակվել է որպես ժողովածու (1-8-րդ համարներ):

³⁹ Նկատի ունենալ «Ալիք» ամսագիրը:

⁴⁰ Այն, որպես «Ալիք» օրաթերթի հավելված, վերահրատարակվում է 2010 թվականի մարտից:

⁴¹ Թերթը սկսել է հրատարակվել «Արագ» անվամբ, «Արաքս» է վերանվանվել 1987 թվականի 4-րդ համարից (1987 թվականի հունիս):

Թերթն ունի ՀՀԴ կուսակցության գաղափարաքաղաքական ուղղվածություն, և բովանդակության առանցքն է կազմում Հայ դատի հետապնդումը: Հայ ժողովրդի բովանդակ շահերի պաշտպանությունը, իրանահայ համայնքի հայեցի դիմագծի պահպանումը և Իրանի բարգավաճմանն ու վերելքին նպաստելը «Ալիքի» հնարավորությունների սահմաններում են: Համայնքի ներքին կյանքից բացի «Ալիքը» լուսաբանում է նաև Իրանի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքի առավել կարևոր խնդիրները:

Թեհրանի հայոց թեմակալ առաջնորդ Արտակ արքեպիսկոպոս Մանուկյանը 1989 թվականի օգոստոսի 4-ին թերթի խմբագրատանն ասել է. ««Ալիքի» առավելությունն այն է, որ տներից ներս մտնելիս հայկականություն է տանում» [Մանուկյան, 2000, 49]:

«Ալիքը» նախապես ունեցել է շեշտված հակախորհրդային դիրքորոշում՝ ի նպաստ հայ ժողովրդի անկախության վերականգնման:

Հայաստանի անկախացումից հետո պաշտպանել է փոխադարձ շահերի վրա հիմնված և օրավուր զարգացող Իրան-Հայաստան կապերի ամրապնդումը:

«Ալիք» օրաթերթն ունի իր սեփական տպարանը և խմբագրատան շենքը: Հրատարակել է իրանահայ դպրոցների դասագրքեր, հայերեն ու պարսկերեն գրքեր (այդ թվում՝ մասնագիտական գրականություն), օրացույցներ և տպագրական այլազան պատվերներ կատարել: «Ալիքի» խմբագրատունը 1998 թ. փոխադրվեց նոր շենք, իսկ 2006 թ. այնտեղ տեղափոխվեց տպարանը [«Ալիք» օրաթերթի կայքէջ]:

Ներկայում օրաթերթը լույս է տեսնում 4350 տպաքանակով, բաժանորդներ ունի Իրանի հայահոծ քաղաքներում և այլ երկրների հայ համայնքներում: «Ալիքն» ունի սեփական կայքէջ: 2001 թվականի հունվարի 23-ից թերթը տեղադրվում է համացանցում [Նույն տեղում]:

Իրանի հայ համայնքում այժմ էլ իր գործունեությունն է շարունակում «Արաքս» թերթը: Անդրադառնալով իրանական և իրանահայ կյանքին, Հայաստանում, ոչ վաղ անցյալում նաև Արցախում տեղի ունեցող իրադարձություններին՝ թերթը կարևորում է երկու հարևան ժողովուրդների միջև տեղեկատվական կամուրջ հանդիսանալու դերը՝ տրամադրելով հուսալի և ճշտորոշված տեղեկատվություն, պարսիկ ընթերցողին ծանոթացնում պարսկերենով հրապարակվող Հայկական հարցին ու հայոց պատմությանը վերաբերող նյութերին:

Իրանահայ տարեգրքերը՝ տեղեկատու փարոս

Հայկ Գարագաշը մեծ գոհողության գնով 1927, 1929 և 1930 թվականներին հրատարակել է «Պարսկահայ տարեցույցի» երեք մեծադիր հատորները, որոնք Իրանի հայ համայնքի պատմության ուսումնասիրությամբ զբաղվողների համար սկզբնաղբյուրի նշանակություն ունեն:

«Պարսկահայ տարեցույցի» հույժ արժեքավոր այս երեք հատորներն ունեն տեղեկագրական, գրական-գեղարվեստական, կես բժշկական, կենսագրական, հետաքրքրական և զավեշտական անվանումներն ստացած բաժիններ: Բաժիններից յուրաքանչյուրն աչքի է ընկնում տեղեկատվական նյութի առատությամբ: Չսահմանափակվելով միայն Պարսկաստանի և պարսկահայերի վերաբերյալ տեղեկությունների հաղորդմամբ՝ «Պարսկահայ տարեցույցի» հատորները բովանդակում են նաև այլ երկրների ու ժողովուրդների մշակույթի նշանավոր գործիչների բացահայտմանն ուղղված հազեցած նյութ: «Պարսկահայ տարեցույցի» յուրաքանչյուր գրքում առկա է տվյալ տարվա օրացույցը՝ տոների, տաղավարների և տարեդարձերի վերաբերյալ իրազեկող նյութի ընդգրկմամբ [«Պարսկահայ տարեցույց», 1927, 1929, 1930]:

1969, 1970 և 1984 թվականներին Թեհրանում լույս տեսան «Բաֆֆի» տարեգիրքի երեք հատորները: Տարեգրքի հիմնադիր և խմբագիր Տաճատ Պողոսյանը հրատարակեց տարեգրքի առաջին և երկրորդ հատորները, իսկ երրորդ հատորը 1971 թ., թերի լինելու պատճառով, հնարավոր չեղավ լույս ընծայել: Այն ոչ լրացված ձևով հրատարակվեց 1984 թ. արդեն հանգուցյալ Տ. Պողոսյանի դստեր՝ Արմինե Պողոսյանի կողմից:

Տարեգրքի հատորներում ներկայացված են իրանահայության առօրյան, Խորհրդային Հայաստանի տնտեսական դրությունը, քաղաքական իրավիճակը, սփյուռքահայ և խորհրդահայ զգալի թվով գրողների, հրապարակախոսների, պատմաբանների արժեքավոր

ստեղծագործությունները, գաղթօջախներում և հայրենիքում տեղի ունեցած մշակութային կարևոր իրադարձությունների, հոբելյանների վերաբերյալ նյութեր: Հրապարակվել են վավերագրեր, հուշեր, որոնք կարող են օժանդակ աղբյուր հանդիսանալ Սփյուռքի պատմության ուսումնասիրման համար: Տարեգիրքն անդրադարձել է Հայաստան-Իրան միջպետական հարաբերություններին, իսկ առանձին բաժնով զետեղել հայ եկեղեցու ազգային-կրոնական և Իրանի պետական-կրոնական տոների ժամանակացույցները [«Բաֆֆի» տարեգիրք, 1969, 1970, 1984]:

Իրանահայ Մեպուհ Ամիրխանյանը, շարունակելով տարեգրքի հրատարակման ավանդույթը, 2004, 2008 և 2010 թվականներին Թեհրանում լույս ընծայեց «Նաիրի» տարեգրքի երեք ստվարածավալ հատորները:

Իրանահայ օրացույցները՝ պատմության խոսուն վկաներ

Օրացույցի հրատարակումն իրանահայոց մեջ դարավոր անցյալ ունի: Իրանահայ առաջին օրացույցի հրատարակման պատիվը պատկանում է ջուղայեցի քահանա Դիոնիսիոս Տեր-Եղիազարյանին: Օրացույցը տպագրվեց 1863 թ. Նոր Ջուղայում: Այն պարունակում է տոմարական և այլ տեղեկություններ:

Հայկական օրացույցներ են հրատարակվել Նոր Ջուղայում, Թավրիզում և Թեհրանում: Այսօր էլ իրենց գոյությունը պահպանում են Թեհրանում հրատարակվող «Բաֆֆի» (հրատարակվում է 1942 թվականից, հիմնադիր՝ Տաճատ Պողոսյան), «Նաիրի» (հրատարակվում է 1954 թվականից, հիմնադիր՝ Սամուել Սարուխանյան) և այլ օրացույցներ:

Մեր դարի առաջին քսանամյակում ծնունդ առան և իրենց գործունեության կարճատև կյանքն այդ ժամանակահատվածում ամփոփեցին «Մերունդ» (կազմող՝ Ժոզեֆ Գրիգորյան), «Ընտանիքի օրացույց» (կազմողներ՝ Անահիտ Հովսեփյան և Կարինե Զոհրաբյան) և այլ օրացույցներ:

Իրանահայ գրիչը իսլամական հանրապետության վերահսկող աչքի ներքո

Իրանում հայ տպագիր մամուլը վերահսկողության է ենթարկվում Իրանի Իսլամական Հանրապետության (այսուհետև՝ ԻԻՀ) մշակույթի և իսլամական առաջնորդության նախարարության կողմից:

ԻԻՀ սահմանադրության 24-րդ հոդվածը սահմանում է. «Մամուլը և հրատարակչությունը ազատորեն կարող են արտահայտել իրենց տեսակետները, եթե դրանք չեն հակասում իսլամի սկզբունքներին և չեն խախտում հանրության իրավունքները: Այդ խնդրին առնչվող մանրամասները որոշվում են օրենքի կողմից» [Իրանի Իսլամական Հանրապետության Սահմանադրություն (Հիմնական օրենք), 2005, 44]: Ի լրացումն դրա՝ 1979 թվականի օգոստոսի 6-ին ԻԻՀ-ում ընդունվել է մամուլի մասին օրենք: Իսկ 1984 թ. ուժի մեջ մտավ մի նոր օրենք, որով ցայսօր կարգավորվում է մամուլի բնագավառի գործունեությունը: Ըստ այդ օրենքի՝ երկրի բոլոր կրոնական փոքրամասնությունների կողմից հրատարակվող մամուլը, գրքերը, առհասարակ, ցանկացած հրատարակություն հսկողության և գրաքննության է ենթարկվում ԻԻՀ մշակույթի և իսլամական առաջնորդության նախարարության կրոնական փոքրամասնությունների հարցերի գրասենյակի կողմից: Այդ գրասենյակի միջոցով է իրականացվում կրոնական փոքրամասնությունների կողմից կամ նրանց մասին գրքերի հրատարակության և ամբողջ մամուլի վերահսկումը, ինչպես նաև օտարերկրյա քարոզիչների էլումուտը երկիր և այլն: Հայաստանի պատմության, իրանահայերի պատմության, Իրանի քրիստոնյաների պատմության մասին բոլոր աշխատանքները, անկախ հեղինակի ազգային պատկանելությունից, գրաքննության են ենթարկվում վերոհիշյալ կառույցի կողմից և ապա միայն ստանում տպագրության թույլտվություն [Բայբուրդյան, 2013, 123]: Հատկապես մանրագին գրաքննության են ենթարկվում պատմական կամ քաղաքական բովանդակություն ունեցող, դրանց շարքում՝ հայ կուսակցությունների և քաղաքական խմբակցությունների պատմությանն ու գործունեությանը

նվիրված աշխատանքները: Անհրաժեշտության դեպքում դրանք վերանայվում են, համապատասխան ուղղումներ արվում և դրանից հետո միայն տպագրվում: Կարող է նաև արգելվել գրասենյակի կողմից:

Թերթ հրատարակելու համար ևս կրոնական փոքրամասնությունները պետք է դիմեն նշված գրասենյակի մամուլի բաժին և միայն համապատասխան փաստաթղթային ձևակերպումներից հետո ստանան տպագրության թույլտվություն:

Եզրակացություն

Իրանահայ տպագրությունն ու մամուլն ազգային ինքնության պահպանման և մշակութային արժեքների տարածման միջոցներ են: Տպագրական արտադրանքը օգնում է պահպանել և նոր սերունդներին փոխանցել հայոց լեզուն, մշակույթը և պատմությունը:

Իրանահայ տպագրությունն ու մամուլը, ստանձնելով կրթադաստիարակչական դեր, հայ երեխաներին և երիտասարդներին մղում են հայերենի ուսուցման, մատուցում հայկական մշակույթին ու պատմությանը վերաբերող նյութեր:

Իրականացնելով մշակույթի հանրահռչակման առաքելություն՝ իրանահայ մամուլն ընթերցող լայն շրջանակներին ծանոթացնում է հայ գրականության ու արվեստի գոհարներին:

Իրանահայ մամուլն ապահովում է համայնքային միասնություն՝ տեղի հասարակական գործիչներին ու կազմակերպություններին համախմբելով համայնքային կարևոր խնդիրների շուրջ:

Իրանահայ մամուլը երբեք չի սահմանափակվել համայնքային կյանքի լուսաբանմամբ. այն արձագանքել է Իրանի ներքին քաղաքական և միջազգային զարգացումներին, հաճախ շեշտել հայ համայնքի դիրքորոշումները և մտահոգությունները՝ այդպիսով հարստացնելով հանրային քննարկումները:

SUMMARY

The study of the Iranian-Armenian printing and periodicals is important for the completion of Armenian studies and the total unfolding of Armenians' potential. Throughout many centuries living outside their homeland, Iranian Armenians were the bearers and enrichers of the Armenian language, culture and rich traditions. Based on valuable sources, periodical coverage and public research, the study presents the birth and emergence of the Iranian-Armenian press in an unbiased, comprehensive and inclusive manner, and portrays the role and significance of the Iranian-Armenian periodicals in cultural heritage promotion. This article covers the role of the Iranian-Armenian printing and periodicals from 1638 to the present.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. «Ալիք», 18 հոկտեմբերի 1969, թիվ 232 (9343):
2. «Ալիք» օրաթերթի կայքէջ, [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <http://armnational.am/en/c/alik-daily-tehran>, 11.09.2024:
3. «Այգ», 23 հոկտեմբերի 1969, թիվ 5023:
4. Բայբուրդյան Վ., Իրանի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ, Երևան, «Լուսակն», 2013, 211 էջ:
5. «Բոբոխ», 3 հունվարի 1930, թիվ 55-56:
6. Գեորգեան Կ., Ամենուն տարեգիրքը 1958, Ե տարի, Պէրոյթ, «Մշակ», 1957, 720 էջ:
7. Իրանի Իսլամական Հանրապետության Սահմանադրություն (Հիմնական օրենք), թարգմանեց՝ Գառնիկ Բադալյանը (Ոչ պաշտոնական թարգմանություն), Թեհրան, «Նաիրի» հրատ., 2005, 124 էջ:
8. Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ), ֆ. 465 (Փաստաթղթերի հավաքածու իրանահայ գաղթավայրերի վերաբերյալ), ց. 3, գ. 38:
9. «Հայրենիքի ձայն», 3 դեկտեմբերի 1969, թիվ 49 (228):

10. Մանուկյան Մ., Իրանահայ գաղթօջախի առօրյան, Երևան, ա. հ., 2000, 74 էջ:
11. Մինասեան Լ. Գ., Իրանահայ պարբերական մամուլը 1894-1994, Նոր Զուղա, Սբ. Ամենափրկիչ Վանքի տպ., 1994, 104 էջ:
12. Մինասեան Լ. Գ., Նոր Զուղայի տպարանն ու իր տպագրած գրքերը (1636-1972), Նոր-Զուղա, «Ս. Ամենափրկիչ» Վանքի տպ., 1972, 175 էջ:
13. Մինասեան Լ. Գ., Նոր-Զուղայում 1641 թուին տպագրուած «Խորհրդատետր»ը // «Սիոն», Երուսաղէմ, 1966, յուլիս, թիւ 7, էջ 357-358:
14. «Պարսկահայ տարեցոյց», առաջին տարի, Թեհրան, «Փարոս», 1927, 276 էջ:
15. «Պարսկահայ տարեցոյց», երկրորդ տարի, Թեհրան, «Փարոս», 1929, 443 էջ:
16. «Պարսկահայ տարեցոյց», երրորդ տարի, Թեհրան, «Փարոս», 1930, 375 էջ:
17. Սպահանի հայոց թեմի կայքէջ, [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://www.norjugha.ir/u-a-vanp/տպարան>, 06.09.2024:
18. Սուսան քաջու սօհրաթներից, յառաջաբան՝ քանասէր-քննադատ Արամ Երեմեանի, հրատ.՝ Լեւոն Մելիքի, 1940, Թեհրան, «Բոքոխ» տպ., 202 էջ:
19. «Բաֆֆի» տարեգիրք, Ա տարի, Թեհրան, «Մոդերն», 1969, 583 էջ:
20. «Բաֆֆի» տարեգիրք, Բ տարի, Թեհրան, «Մոդերն», 1970, 687 էջ:
21. «Բաֆֆի» տարեգիրք, Գ տարի, Թեհրան, «Մոդերն», 1984, 263 էջ:

«ԳԵՂԱՐԴ» ՍՈՒՐԻԱԶԱՅ ՏԱՐԵԳԻՐՔԻ
ՊԱՏՄԱԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐԺԵԻՈՐՈՒՄԸ

Բանալի բառեր՝ բարեկամություն, ստեղծագործություն, համայնք, պատմություն, Սուրիոյ, Ճեպեճեան գրադարան, մատենագիտական յանձնախումբ:

Keywords: friendship, creativity, community, history, Syria, Jebejian Library, bibliographic committee.

Ներածություն

Առաջին աշխարհամարտի օրերուն Հալէպ քաղաքը վերընծիւղուած հայու համար ապաստարան, գաղթական փրկութեան օճախ հանդիսացած էր, սակայն մտաւորական շարժում ստեղծելու համար չկար այն ենթահողը, որով սկզբնաւորուէր (ձեւաւորուէր) մշակութային աշխոյժ կեանք:

1918 թ.-էն առաջ լրագրական եւ տպագրական կեանք գոյութիւն չէ ունեցած, բայց եղած են անհատներ, որոնք աշխատակցած են Պոլսոյ եւ Իզմիրի մամուլին, կամ անհատական նախաձեռնութեամբ հրատարակութիւններ կատարած են: Վերապրողներու մէջ մեծ թիւ կը կազմէր ընտրանի այն դասակարգը, որ գաղթած էր Պոլիսէն եւ արուարձաններէն, Կիլիկիայէն, Արեւմտահայաստանի ներքին գաւառներէն, որոնց մէկտեղումը պիտի նպաստէր մշակութային կեանքի ծաղկման ու պարարտ հող պիտի ստեղծէր սուրիահայ մամուլի սկզբնաւորումին [Տէր Խաչատուրեան, 1972, 197-199]:

1920-1940 թթ., Հալէպ դարձած էր Սփիւռքի մշակութային կարեւոր կեդրոններէն, ուր սկսած էին գործել շարք մը տպարաններ, ուրկէ պիտի հրապարակուէին տարբերոյթ պարբերականներ: Այս թեմայի վերաբերեալ բժախնդրօրէն հետազօտական աշխատանք կատարած են Հայկ Պարիկեանն ու Յովնան Վարժապետեանը «Պատմութիւն Սուրիոյ հայ տպարաններու» աշխատութեամբ: Հեղինակներու նպատակը անփութութեան պատճառով օրէ օր կորուստի մատնուած եւ վերանալու եզրին հասած տեղեկատուներու փրկութիւնն էր, որոնք կրնային հում նիւթ հայթայթել համայնքի տարբեր բնագաւառներու, նաեւ Սփիւռքի այլ համայնքներու պատմութիւնը հետազօտողին, [Պարիկեան, Վարժապետեան, 1973, 5]:

1920 թ. երկրորդ կէսէն սկսեալ մինչեւ 40-ական թուականներ Հալէպի մէջ ծնունդ կ'առնեն եւ անհատական, եւ միութենական նախաձեռնութեամբ տարեգիրքեր. յիշատակութեան արժանի է Բերիոյ թեմի նախկին առաջնորդ Արտաւազդ վրդ. Սիրմէլեանի (հետագային՝ արքեպիսկոպոս) «Տաթեւ» տարեգիրքերու շարքը (1925-1930 թթ.), որ համայնապատկերն էր Սուրիոյ հայութեան տարբեր բնագաւառներու պատմութեան ուսումնասիրութեան: Սակայն, կարճատեւ կ'ըլլայ անոնց հրապարակումը: [Տէր Խաչատուրեան, 1972, 202, 205-215]:

Յանդուգն քայլ էր Անդրանիկ Ծառուկեանի «Նայիրի» գրական ամսագիրի հրատարակութիւնը 1941 թ. Հալէպի մէջ: 1941 թ. Նոյեմբերին «Նայիրի»ն իբրեւ գրականութեան եւ արուեստի պարբերագիրք լոյս կը տեսնէ մինչեւ 1942 թ.: Ընդմիջումով, 1945-էն ետք ամսագիրը կը տպագրուի համանուն տպարանին մէջ, որու տէրն ու տնօրէնը Անդրանիկ Ծառուկեանն էր: Ա. Ծառուկեանի «Նայիրի»ն ո՛չ միայն նպաստեց գրականութեան ծաղկումին ու զարգացումին, այլեւ իր շուրջ համախմբեց Սփիւռքի գրասէր հասարակութիւնը, տարբեր գաղափարի եւ յաճախ իրարամերժ նոր սերունդի արժեքաւոր գրողները, որոնք սկսած էին իրենց գրական առաջին փորձերը կատարել արտասահմանի այլ թերթերուն մէջ:

Սուրիահայ մամուլի հետաւոգութեամբ զբաղած են՝ Հայկ Պարիկեան եւ Յովնան Վարժապետեան, Արտաշէն Տէր Խաչատուրեանը, Ժիրայր Դանիէլեանը, Միհրան Մինասեանն ու Յակոբ Զոլաքեանը [Պարիկեան, Վարժապետեան, 1973; Տէր Խաչատուրեան, 1972, 195-230;

Դանիելեան, 1984, 183; Դանիելեան, 1977-1978, Մինասեան, 1981, 295-304; Զոլաքեան, 1978]: Վերոնշեալ հեղինակներու աշխատութիւնները առաւել մատենագիտական բնոյթ կը կրէին, իսկ բովանդակային առումով՝ պատմական, բանասիրական, հնագիտական, համայնքային, լեզուական եւ այլ արժեւորում չէր կատարուած, այլ խօսքով՝ սուրիահայ մամուլի ամբողջական պատմութիւնը առ այսօր խորութեամբ չէ ուսումնասիրուած:

Յօդուածին նպատակն է ուսումնասիրել Հալէպի մէջ անցեալ դարու եօթանասունական թուականներէն սկսեալ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան Մատենագիտական Յանձնախումբի (յետայսու՝ ՀԲԸՄ ՄՅ) հրատարակութեամբ՝ «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքի պատմագիտական եւ լեզուական առանձնայատկութիւնները եւ արժեւորել զանոնք:

1960-1970-ական թուականներու Սուրիոյ հայ համայնքի պատմութեան առնչուող յօդուածներ սկսած էին լոյս տեսնել սփիւռքահայ տարբեր մամուլի էջերուն: Հալէպը, որ գրչութեան կեդրոն հանդիսացած էր, վերոնշեալ թուականներու հրապարակի վրայ չունէր համայնքային կեանքը արտացոլող լրատու: Ուստի «Գեղարդ»-ի լոյսընծայումը 1970-ական թուականներուն անկիւնադարձային եղաւ եւ դրական անդրադարձ ունեցաւ համայնքային կեանքին:

Սուրիահայ համայնքի եւ դպրոցներու պատմութեան մասին գրուած են բազմաթիւ մենագրութիւններ, յօդուածներ, սակայն հեղինակներու տեսադաշտէն դուրս մնացած են 1960-ական թուականներէն ետք սուրիահայ գրատպութեան պատմութեան առնչուող հիմնահարցեր, որոնք համակողմանի հետազօտման արժանացած են սոյն յօդուածին մէջ: Առաջին անգամ ամբողջական տեսքով փորձանք ենք ներկայացնել խնդրոյ առարկայ ժամանակաշրջանի «Գեղարդ» տարեգիրքի մէջ ընդգրուած նիւթերու առկայութիւնն ու լուսաբանումը, որոնք սկզբնաղբիւրի դերով հանդէս կու գան տուեալ համայնքի պատմութեան ուսումնասիրութեան համար:

Յօդուածի թեման արդիական է. Սուրիահայ մամուլը իր քաղաքական ու գաղափարակ ուղղուածութեամբ հայ ինքնութեան պահպանման ու մշակոյթի տարածման հարթակ հանդիսացած էր այն օրերուն երբ հայը Սուրիոյ մէջ կանգնած էր սեփական լեզուն կորսնցնելու վտանգին առջեւ: Սուրիահայ մամուլի իւրաքանչիւր անուն մատենագիտական ցանկերուն մէջ իր որոյն տեղը ունեցած է. ուստի անոր ուսումնասիրութիւնը, ինչպիսին «Գեղարդ»ը, պիտի արժեւորէ մամուլի դերն ու նշանակութիւնը ոչ միայն հալէպահայ, այլեւ սփիւռքահայ եւ հայ մամուլի պատմութեան մէջ:

Թեմայի ուսումնասիրութեան գծով մեր առջեւ դրուած խնդիրները ընդգրուած են աշխատութեան մէջ.

ա) Ներկայացնել 1960-ականէն ետք, Սուրիոյ, Հալէպի մէջ պարբերական հրատարակութիւններու սկզբնաւորման եւ սուրիահայ գրատպութեան պատմութեան առնչուող հիմնահարցեր, որոնք համակողմանի հետազօտման արժանացած են յօդուածին մէջ:

բ) ներկայացնել խնդրոյ առարկայ ժամանակաշրջանի «Գեղարդ» տարեգիրքի մէջ ընդգրուած նիւթերու առկայութիւնն ու լուսաբանումը, որոնք առաջին անգամ ամբողջական տեսքով եւ սկզբնաղբիւրի դերով հանդէս կու գան տուեալ համայնքի եւ այլ համայնքներու պատմութեան ուսումնասիրութեան համար: (համառօտ).

գ) «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքի արժեւորում՝

Գիտական նորոյթի առումով կը կարելորենք նաեւ տարատեսակ սկզբնաղբիւրներու յայտնաբերումը, որոնք գիտական շրջանառութեան մէջ կը դրուին մեր կողմէ:

Սոյն հետազօտութիւնը ունի գործնական նշանակութիւն եւ կրնայ օգտակար ըլլալ հայկական գրահրատարակչութեան եւ Բերիոյ թեմի, յարանուանութիւններու, կրթամշակութային կեանքի, հայրենիք-սփիւռք համագործակցութեան, հայ-արաբ դարաւոր պատմութեանց ուսումնասիրութեան աղբիւր:

**Սուրիոյ հայ համայնքի եւ պարբերական
մամուլի պատմութեան համառոտ ակնարկ**

ա) Համայնքային կեանք

Քառասունական թուականի կէսերուն Սուրիոյ անկախութեան համար մղուած պայքարի օրերուն, հակառակ երկիրէն ներս տիրող անախորժ դէպքերու, համայնքը մշակութապէս վերելք կ'ապրի. ծնունդ կ'առնեն ոչ միայն կազմակերպութիւններ, այլեւ անոնց ձայնը հասարակութեան լսելի դարձնող պարբերականներ: Դպրոցական եւ միութենական պարբերականներու հրապարակի վրայ յայտնուիլը կը բացատրուի անով, որ 1949-1954 ժամանակահատուածին, բացի ռազմական յեղաշրջումներէն, քաղաքական անբարենպաստ պայմաններէն, կ'արգիլուին նաեւ հայերէն թերթերու եւ պարբերականներու հրատարակութիւնը: Աւելին, կ'արգիլուին հայերէնով կատարուող դպրոցական միջոցառումները եւ կը սահմանափակուին հայերէն լեզուի դասաժամերը [Ֆիշենկճեան, 2018, 88]:

1952 թ. Մարտ 17-ին Սուրիոյ զինուորական նոր իշխանութիւնը կը հրապարակէ կանոնադրական հրամանագիր՝ յատուկ մասնաւոր եւ համայնքային վարժարաններու ներկայացուցիչներուն, որու կէտերէն մէկը առաւել կը մտահոգէր համայնքի ղեկավարութիւնը: Այդ կանոնադրութեան երկրորդ կէտով կը սահմանափակուէր հայերէն լեզուի ուսուցումը, որովհետեւ արաբերէնէն բացի միւս բոլոր լեզուները «օտար լեզու» կը հռչակուէին [Ֆիշենկճեան, 2018, 202]: Սահմանուած օրէնքը կը միտէր որոշ սահմանափակումներով համայնքային վարժարաններու փակում, երկսեռ կրթութեան արգելում, դասանիւթերու ճշդում եւ արաբերէն լեզուի պարտադիր ուսուցում: Բացի այդ կ'արգիլուի մշակութային կեանքի գործունէութիւնը:

1952 թ. ամրան, թիւ 175 հրամանագիր օրէնքին համաձայն Սուրիոյ վարժարանները նոր արտօնագիր կը ստանան. «այս հրամանագիրի մէկ յօդուածի համաձայն, հայերէնը օտար լեզու չէր նկատուէր, այլ տեղւոյն մէկ համայնքի գործնական լեզուն, որով կ'աղօթեն անոնք» [ԲԹ ԱԱԱ, դարան Դ., գ. 69, 2]:

1955 թ. հրապարակուած հրամանագիրով կը թոյլատրուի կարգ մը թերթերու հրատարակութիւնը [Ֆիշենկճեան, 2018, 258]:

Տուեալ ժամանակահատուածին Սուրիոյ, յատկապէս Հալէպի մէջ կը շարունակէին լոյս տեսնել օրաթերթեր, շաբաթաթերթեր՝ «Սուրիա»ն, «Արեւելք»ը, «Արեւելք մարգաշխարհ»ն. դպրոցական պարբերաթերթեր ու տարեգիրքեր՝ «Բուրաստան»ը, ՀԲԸ Միութեան «Բարձունք» տարեգիրքն ու Հայ Երիտասարդաց Ընկերակցութեան «ՀԵԸ-ի Ձայն»ը, Ազգային Քարէն Եփփէ Ճեմարանի «Բամբի»ը, աւելի ուշ «Ծիլեր» պարբերաթերթը եւ այլն [Ֆիշենկճեան, 2018, 249-260]:

1963-ը շրջադարձային թուական կ'ըլլայ Սուրիոյ ներքաղաքական կեանքին: Մարտի 8-ի յեղաշրջումին հետեւանքով երկիրի մէջ իշխանութիւնը կ'անցնի «Պաաս» (Արաբական ընկերվարական վերածնունդ) կուսակցութեան: Նոր իշխանութեան կողմէ հրապարակուած սահմանափակումներու կողքին, պետական հրամանագիրով Սուրիոյ մէջ կը դադրին բոլոր թերթերը, երկիրէն ներս մէկ պետական թերթ հրատարակելու նպատակով: Այսպիսով համայնքը չ'ունենար իր օրաթերթը. հայ հասարակութիւնը կը գրկուի իր մտաւոր սնունդէն, բայց փոխարինելու կու գան Լիբանանի հայկական օրաթերթերը՝ «Ազդակ», «Զարթօնք», «Արարատ», ուր Սուրիոյ հայոց կրթական, հոգեւոր, մարզական եւ մշակութային կեանքի մասին թղթակցութիւններ տեղ կը գտնէին վերոյիշեալ թերթերու սիւնակներուն մէջ: Անոնք մեծ դժուարութեամբ կը հասնէին հայ համայնքին: Բայց երկար չի տւել: Լիբանանի հայկական մամուլը, որ սկսած էր փոխարինել տեղականին, նոյն թուականի երկրորդ կիսուն կ'արգիլուի մուտքը Սուրիա: Աշխատանք կը տարուի ներքին՝ դպրոցական, մարզական, միութենական եւ այլ տեղեկատու-լրատուի եւ պարբերականներու ծնունդին: Նախակրթարաններն ու երկրորդական վարժարանները պարբերաբար կը սկսին հրատարակել աշակերտական կեանքը ցոլացնող գրութիւններ: Այդ պարբերականները կ'ըլլան այն դաշտը, ուր մեծաթիւ գրողներ գրական առաջին նախափորձերը պիտի կատարէին [Ֆիշենկճեան, 2018, 107]:

Արդ, Սուրիոյ հայութիւնը 1960-1970-ական թուականներու կէսը գրական եւ լրագրողական առումով լճացման շրջան մը կ'ապրէր: Որոշ ժամանակ համայնքային կեանքէն ներս

աշխուժություն կը նկատուի պարբերաթերթերու, լրատուներու եւ տեղեկատուներու լոյս ընծայումով:

բ) ՀԲԸՄ մատենագիտական յանձնախումբն ու «Գեղարդ» տարեգիրքի ծնունդը

Պետական սահմանափակումները, երկրէն ներս տիրող ընկերային, տնտեսական ու մանաւանդ քաղաքական իրադրությունը գլխաւոր պատճառ կը հանդիսանայ 1960-ական թուականներու կէսերուն արտագաղթի նոր ալիքի՝ դէպի Արեւմուտք եւ Ծոցի երկիրներ. միաժամանակ՝ ներգաղթը դէպի Հայաստան: Այս բոլորը չէին կրնար ու չկրցան կասեցնել գիր ու գրականութեան հանդէպ ու մամուլի նկատմամբ մարդոց հետաքրքրութիւնն ու սէրը:

Յարանուանութիւնները փոքրածաւալ տեղեկատու թերթիկներով կը փորձէին համայնքի զաւակները իրազէկ պահել իրենց գործունէութեան եւ կատարուելիք նախաձեռնութիւններու մասին: Շաբաթական կամ ամսական հերթականութեամբ «Տեղեկատու»ն կամ «Լրատու»ն կը հրատարակուէր ու կիրակնօրեայ ժամերգութեան ընթացքին ձրիօրէն կը մատուցուէր հաւատացեալներուն: Ասոնց առջինէնը Հալէպի Հայ աւետարանական Էմմանուէլ եկեղեցւոյ «Լրատու»ն է, որ 1964-էն անխափան սկսած էր լոյս տեսնել: «Պարբերաթերթ Հայ Ծերանոցի» (1952), «Պարբերաթերթ Հայ կաթողիկէ առաջնորդարանի» (1960) կը շարունակէն լոյս տեսնել տպագիր: Կարճատեւ կեանք ունեցող շարք մը միութենական, սկաւտական եւ դպրոցական մեքենագիր խմորատիպ պարբերաթերթեր ալ կը սկսին լոյս տեսնել, որոնցմէ ամենահետեւողականը Հալէպի Քարէն Եփփէ Ազգային Ճեմարանի աշակերտական «Ծիւեր» պարբերաթերթն էր, որ 1972 թ.-էն սկսած էր տարեկան մէկ-երկու թիւով լոյս տեսնել (1990-էն ետք՝ տպագիր): Կարելոր իրագործում էր նաեւ ՀԲԸՄ-ի հրատարակութեամբ եւ Բիւզանդ Մինասեանի խմբագրութեամբ «Նոր Ապրիլ» տպագիր պարբերաթերթի (1980-1981՝ 5 թիւ) հրապարակումը:

Թեմական լուրերը ծանուցելու առաջադրանքէն թելադրուած, 1978-ին Հալէպի մէջ կը սկսի հրապարակուիլ Բերիոյ թեմի «Ազգային առաջնորդարանի պարբերաթերթ»ը, որ հետագային պիտի դառնար «Օշական» ամսաթերթ, իսկ 1980-էն ետք՝ «Գանձասար» շաբաթաթերթ՝ իր լրատուական, տեղեկատուական, գրական-մշակութային եւ մանկական «ԿԿու» էջերով ու տարեկան բացառիկ թիւով պիտի հանդիսանար Սուրիոյ հայ համայնքի կարելոր ու հիմնական թերթը [Զոլաքեան, 2021]:

1967 թ. կիսուն, քաղաքական նոր իրավիճակը կրթական նոր օրէնքներ կը պարտադրէր բոլոր դպրոցներու տնօրէններու, որով Սուրիոյ կրթական տնօրէնութեան յանձնարարագիրերով կը պահանջուէր «կրթական նախարարութեան նախօրօք հրապարակուած օրէնքին կարգ մը տրամադրութիւններուն անյապաղ իրագործումը»: Նոր յանձնարարագիրերով կը միտէին «միօրինակութիւն հաստատել մասնաւոր եւ պետական դպրոցներուն միջեւ ուսումնական ծրագրի, ժամանակացոյցի, պաշտօնէութեան որակի, մակարդակի, վարձատրութեան եւ այլ կրթական երեւոյթներու տեսակէտէն» [ՄՏԿԿ ԲԺԱ, հաւաքածոյ 3, ցուցակ 1, թղթածրար 107, 1968, 13-19]: Առաքուած յանձնարարագիրով Կրթական նախարարութիւնը կը հաստատէր պետական տնօրէններու նշանակումը սեփականատէր տնօրէնութեան կողքին եւ հայերէն լեզուի դասապահներու առաւել նուազումը [«Զարթօնք», թիւ 8970, 1967] (թիւ 127 օրէնք-հրամանագիր՝ «մերսում»-ի հրապարակումը նոր իրաւակարգի կը դնէ հայկական դպրոցներու պետերը):

Ահա այդ օրերուն էր, որ կը վերակազմակերպուէին Սփիւրքահայ մշակութային միութիւնները կամ նորերը ծնունդ կ'առնէին:

1967-էն առաջ հալէպահայ բժշ. Ռոպերտ Ճեպեճեանի գլխաւորութեամբ գոյութիւն ունէր վերոնշեալ գործին նպաստող անձերէ կազմուած մարմին մը՝ Հայկ Պարիկեան, Զաւէն Գրիգորեան, Մարի Սեմերճեան եւ Ազնիւ Արապեան [Արեւ, օրաթերթ, 1977, թիւ 17.708]:

Աշխատանքի հրատապ անհրաժեշտութիւնը կ'ընդլայնէր աշխատողներու շրջանակը: 1967-ին Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան (յետայսու՝ ՀԲԸՄ) Շրջանակային Յանձնաժողովի հովանաւորութեամբ կը հիմնուի ՀԲԸՄ-ի Մատենագիտական յանձնախումբը, որուն գլխաւոր առաքելութիւնն էր մէկտեղել հնատիպ եւ արժէքաւոր գիրքերը, զբաղիլ պատմական յուշարձաններու հետազօտութեամբ, լուսագրական վաւերաթուղթերու

հաւաքումով [Արեւ, օրաթերթ, 1977, թիւ 17.708]: «Այս յանձնախումբը լծուած է մատենագիտական եւ տպագրական արժէք ներկայացնող գիրքերու հաւաքման եւ հայրենիքի մատենադարաններ փոխադրելու գործին» [Պերդուտեան, 1975, 488] եւ վերջապէս աշխատանք տանիլ հայ եւ արաբ մշակոյթի սերտացման եւ այլն:

Հայ-արաբ մշակութային կապերու սերտաճի իւրայատուկ հարթակ էր նաեւ բժշկ. Ռոպերտ Ճեպեճեանի բնակարան-ակնաբուժարանը, ուր պարբերաբար կը մէկտեղուէին հայ եւ արաբ մտաւորականներն ու կը քննարկուէր մշակութային, տնտեսական, գիտական բնոյթի հարցեր [Զոլաքեան, 2021]:

Յանձնախումբի կարեւորագոյն նախաձեռնութիւնը կ'ըլլայ Վիոլէթ Ճեպեճեան գրադարանի հիմնադրութիւնը:

1971-ին Հալէպի մէջ մեծ շուքով կը տօնուի բժշկ. Ռոպերտ Ճեպեճեանի բժշկական ասպարէզի 40 ամեակը. նոյն տարին կը ստեղծուի «Վիոլէթ Ճեպեճեան» ֆոնտը [Նոր Օր, շաբաթաթերթ, 2012, թիւ 15, 8]: 13 Յուլիս 1971-ին բժշկ. Ռոպերտ Ճեպեճեան Հալէպի մէջ կը հիմնէ «Վիոլէթ Ճեպեճեան» գրադարանը ի յիշատակ հանգուցեալ կնոջ Վիոլէթ Մանիսաճեանի: Գրադարանի եւ ՀԲԸՄ մատենագիտական յանձնախումբի շնորհիւ «Գեղարդ» Սուրիահայ Տարեգիրքի լոյս ընծայումը մեծ պարգէւ էր ոչ միայն հայ համայնքին, այլ Սփիւռքի գրասէր հասարակութեան, որովհետեւ քննարկուող ժամանակահատուածին Սփիւռքի մէջ դժուարացած էր գրիչ շարժելը, գիրք հրատարակելը, երբ հայահոծ Հալէպի մէջ դժուար էր գրաշար ճարելը: Այլ խօսքով սուրիահայ համայնքը ամբողջովին զրկուած էր սեփական մամուլ ունենալէ: Թորանեան կը գրէ. «... վերջին երկու տարիներուն ծանօթ պատճառները մեր մշակոյթի ճակատին վրայ անապատ մը ստեղծած էին, «Գեղարդ» այդ անապատին Ուվասիսը եղաւ» [Թորանեան, 1976, 69]:

Ճեպեճեան գրադարանն ու «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքը անհատական նախաձեռնութիւն մը ըլլալով հանդերձ՝ դարձաւ հայ-արաբ մտաւորականներու հանդիպման վայր, ուր կը քննարկուէին համայնքի եւ սուրիական հայրենիքի յուզող հարցերը, նոր սկիզբ կը դրուէր հայ արաբ համատեղ մշակութային կապերու ստեղծման ու ամրապնդման, որոնց արձագանքը կը տեսնենք «Գեղարդ» Զ.-ի մէջ: Գրադարանը հիւրընկալած է հայրենի եւ օտար գիտնականներ, մտաւորականներ, որոնց ներգրաւուածութիւնը նպաստած է Հայրենիք-Սփիւռք ճանաչման եւ փոխհամագործակցութեան:

Բժշկ. Ճեպեճեան նաեւ ՀԲԸՄ-ի Մատենագիտական յանձնախումբի ատենապետը ըլլալով՝ նոյն տեղը կը ղեկավարէր Հայկ Պարիկեանի խմբագրութեամբ լոյս տեսնող «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքի աշխատանքները, իր գրական, բանասիրական, գեղարուեստական, պատմական եւ մահագրական բաժիններով (1975-2000, վեց գիրք): Յանձնախումբը բժշկ. Ճեպեճեանի միջոցաւ համագործակցութեան հրաւեր կ'ուղղէ հայրենի եւ արտասահմանեան հայագիտական կարեւոր շարք մը կեդրոններու մտաւորականներուն, գիտնականներուն [Ճեպեճեան, 1999, 446]: Տարեգիրքի մեծագոյն արգասիքը սուրիահայ համայնքի (գաղութի) պատմութեան հետազոտութիւնն ու նիւթերու հաւաքագրումն էր:

2 Յունուար 1975 թ. Սուրիական Արաբական Հանրապետութեան Տեղեկատուութեան նախարարութեան թիւ 5423 հրամանագիրով, կ'արտօնուի «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքի հրատարակութիւնը: Թէեւ Ա. գիրքի տիտղոսաթերթի վրայ հրատարակութեան տարեթիւ գրուած է 1975 թ., բայց տպագրութիւնը կ'աւարտի 1976 թ. Մարտին: Լոյս կը տեսնէ Հալէպի «Արեւելք» տպարանէն, խորհրդապատկերներու գծագրութեան հեղինակը՝ Վիգէն Պերթիզլեան էր, իսկ խմբագիրը՝ Հայկ Պարիկեանը:

Ա. գիրքի ներածականի մէջ խմբագիրը կը բացատրէ, թէ ինչու տարեգիրքը «Գեղարդ» անուանուած է. «Գեղարդ կոչեցինք մեր տարեգիրքը, որովհետեւ հաւատացած ենք որ առհաւական մեր ճառագայթումներուն տեսիլքը պերճօրէն մարմնացած է ոգեղէն այդ հնաւանդ կառոյցին արտաքին պարզութեան եւ ներքին գեղեցկութեան մէջ» [Գեղարդ սուրիահայ տարեգիրք, 1975, 2]:

«Գեղարդ» տարեգիրքի հրապարակումը Սուրիահայ համայնքի նորագոյն պատմութեան տարեգրութեանց մէջ լուսաւոր էջ մըն էր: Սակայն նիւթականի կարիքը եւ մասնագէտ յօդուածագիրներու բացակայութիւնը միշտ ալ խոչընդոտած է անոր ազատ հրապարակումը:

«Գեղարդ»ի Ա. գիրքը, բաղկացած 548 էջէ, կը բովանդակէ գրական, բանասիրական, գեղարուեստական եւ պատմական հարուստ նիւթեր, կը հանդիպինք հայրենի եւ ազգութեամբ օտար գրողներու ստեղծագործութիւններուն: «Ակնարկ Սուրիոյ հնագիտութեան վրայ» Պատմական-հնագիտական աշխատութիւնը, կը խօսի տարածաշրջանային այն քաղաքակրթութեան մասին, որով դարեր շարունակ սրած էր մեծ տէրութիւններուն ախորժակը: Սուրիան, այսօր եւս, 20-21-րդ դարուն, դարձած է կռուախնձոր Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մեծ տէրութիւններու միջեւ իր ունեցած հնագիտական, ընդերքային հարստութեամբ:

Ա. գիրքի հրապարակումէն ետք կը նախաձեռնուի Բ. գիրքի նիւթերու հաւաքագրումը, խմբագրումն ու հրապարակումը: 1976-1978 թթ. միացեալ թիւը լոյս կը տեսնէ 1979-ին [Պարսկունի, Արեւ օրաթերթ, թիւ 18.704, 1980, 3]: Հրատարակման տարեթիւէն կարելի էր եզրակացնել, որ «Գեղարդ»ը դադրած էր տարեգիրք ըլլալէ ու վերածուած պարբերագիրքի. «...թերեւս այն պարզ պատճառով, որ խմբագիրն ու հրատարակիչը չէին կրցած տոկալ ձեռնարկին պահանջած յոգնութիւններուն ու մեծղի ծախքերուն» [Շառոյեան, Բագին, 1997, թիւ 1, 141]: Եւ այսպէս, 1985ին լոյս կը տեսնէ Գ. գիրքը, 1991ին Դ.-ն, 1996ին՝ Ե. գիրքը, իսկ 2000 թուականին լոյս կը տեսնէ «Գեղարդ»ի Զ.գիրքը:

«Գեղարդ»ի Բ. -ը իր ենթաբաժիններով յար եւ նման է Ա. -ին: Բնչպէս Ա. գիրքը, Բ. գիրքը եւս ունի հարուստ բովանդակութիւն, կ'ընդգրկէ գրական, գեղարուեստական, պատմագրական-բանասիրական-կրթական-մարզական, յոբելենական եւ մահագրական ստորաբաժանումներ [Յուշարար, թիւ 6, Մարտ 15, 1980, 3]: Բ. գիրքի ուշացումը, մեր կարծիքով, հսկայածաւալ նիւթականի բացակայութիւնը չէր սուկ, այլ խմբագրական կազմի բժախնդիր աշխատանքը: Կազմը նպատակադրած էր տարեգիրքին, բացի քանակէն, որակ ապահովել, ուստի «Գեղարդ»ի մէջ հրապարակուած յօդուածները պատահականութեան արդիւնք չէին, այլ խորը ուսումնասիրուած թեմաներ, որոնք առաջին անգամ հեղինակներու կողմէ շրջանառութեան մէջ կը դրուէին: Պատմահետազօտական աշխատասիրութիւնները բացի գաղթականներու տեղակայման հիմնախնդիրներէն, կ'առչուէին Սուրիոյ տարածքին ձեւաւորուած շարք մը հայկական համայնքներու պատմութեան, հայ տարրի ներգրաւուածութեան երկրի տնտեսութեան, ընկերաքաղաքական կեանքի եւ արհեստագործութեան մէջ: Օրինակ Բ. գիրքի «Մեքենագործութիւնը Հալէպի մէջ եւ առաջին հայ վարպետը» վերտարութեամբ Յ. Զառիկեանի յօդուածը կ'անդրադառնայ, ընդհանրապէս չուսումնասիրուած թեմայի, ուր մանրամասն անդրադարձ կայ պետական կառոյցներու մէջ հայ տարրի գոյութեան եւ անհրաժեշտութեան մասին: Գիրքի մէջ կը խօսուի նաեւ մշակութային, բարեսիրական հաստատութիւններու գործունէութեանց, որոնք համայնքի ձեւաւորման առաջին օրէն իսկ իրենց լուսնային ներդրած էին գաղթականներու կայացման: «Գեղարդ»ի իւրաքանչիւր համարի մէջ մենք կ'ընթերցենք հայրենի մտաւորականներու ստեղծագործութիւնները, որոնք նոր լոյս կը ներշնչեն սփիւռքահայուն դէպի հայրենիք տուն դարձի երազանքին:

Հոս կարելորենք այն, որ անհնար է յօդուածի սահմանուած էջերով մանրամասն խօսիլ «Գեղարդ»ի իւրաքանչիւր համարի մէջ արձանագրուած նիւթերու մասին: «Գեղարդ» տարեգիրքի վեց գիրքերու բովանդակութիւնները ուսումնասիրողը կը հաստատէ, «Գեղարդ»-ի ուղին, նպատակը, հետեւողական ծրագիրը:

«Գեղարդ»ի Պատմական-պատմագրական յօդուածները կը վերաբերին Սուրիոյ, յատկապէս Հալէպ հասնող հայ գաղթականներու տեղաւորման աշխատանքներուն, արհեստագործութեան, հնագիտական արժէքներու, մարզական, մշակութային միութիւններու ծննդոցին, հայերու նպաստը Սուրիական Արաբական Հանրապետութեան տնտեսական, հասարակական ոլորտէն ներս, պետական հայ պաշտօնէութեան կենսագրական տուեալներ, որբերու ապաստարան՝ որբանոցի մասին, Մխիթարեան միաբանութեան գործունէութեան ու բերած նպաստին համայնքի կրթական կեանքին, որոնք բոլորն ալ նիւթ կը հայթայթեն հետազօտողին: Անդրանիկ Տաքէսեան կ'ողջունէ «Գեղարդ» Բ. գիրքի լոյս ընծայումը, կը խօսի բովանդակութեան եւ բացթողումներուն մասին, ապա ընթերցողին ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ հատորի լոյսընծայման դժուարութիւններուն, որոնք գլխաւոր պատճառը «նիւթ»ն էր. «Պր. Արամ Շորվոլեան եւ Տոքթ. Ռ.

Ճեպեճեան կը պտտին ու կը գոյացնեն պէտք եղած գումարը» [Տագէսեան, «Զարթօնք», թիւ 4 (13.023), 1980, 2]:

Բայց եւ այնպէս նիւթականը պատճառ չդարձաւ, որ կանգ առնէ «Գեղարդ»ի հրատարակութիւնը եւ ուղիղ մէկ տասնամեակ անց, 1985 թ. Պէյրութի «Ալթափրես» տպարանէն, Հայկ Պարիկեանի խմբագրութեամբ եւ ՀԲԸՄ յանձնախումբի հովանավորութեամբ լոյս կը տեսնէ «Գեղարդ»ի Գ. գիրքը 523 էջէն բաղկացած [Պարսկունի, Արեւ օրաթերթ, թիւ 20660, 1987, 3]:

«Գեղարդ» Գ.ն իր բովանդակութեամբ յաջողած էր լրացնել այն բացթողումը, զոր նկատած էինք «Գեղարդ» Բ.-ի մէջ. այն էր, որ խմբագրական կազմը, ոչ դիտաւորեալ, առաւել ուշադրութիւն կեդրոնացուցած էր արաբական աշխարհի եւ Պոլսոյ գրողներու վրայ. այս հատորը համալրումն էր նախորդ երկուքին:

Երեք հատորներու մէջ զգալի է «Գեղարդ»ի յառաջընթացը. պարզ սովորական պարբերաթերթի տպաւորութիւն ձգած «Գեղարդ»ը, Երրորդ համարին մէջ առաւել կատարելագործուած կը գտնենք: Գիրքը իր բովանդակութեամբ բազմազան է. հարուստ պատմական նիւթ տրամադրուած է Հալէպի արուարձաններու մասին, ուր հայերը բնակութեան հաստատած եւ իրենց սեփական միջոցներով փորձած էին կառուցել եկեղեցի ու կրթօճախը, ուրկէ շրջանաւարտ պիտի դառնային հազարաւոր հայորդիներ: Ընդհանուր ակնարկով կը ներկայացուի Արաբ Բունարի (Քոպանիի - Ա. Ֆ.) համայնքի ազգային կրթական, մշակութային, մարզական միութիւններու գործունէութիւնը: Հայ երգարուեստը իր զանազան դրսեւորումով միշտ ալ նպաստած է ինքնութեան պահպանման որպէս ազգակ եւ հայ երաժշտութեան տարածման. այս մասին անդրադարձ կայ Գեղարդ Գ.-ի էջերուն վրայ: Հայակերտման նպաստող ազդակներ էին Համազգային հայ կրթական մշակութային միութեան գործունէութիւնը Հալէպի մէջ, միջ-սկաուտական շարժումը, Հայ մարմնակրթական միութեան ծնունդն ու գործունէութիւնը եւ այլ նիւթեր, որոնք թէւ գիտական հիմունքներով չէին գրուած, բայց հարուստ նիւթ կը հայթայթէին հետազօտողին:

Ա.-Գ. գիրքերու մէջ խմբագիրն ու աշխատակիցները տեղ տալով գեղարուեստական գրականութեան, ընթերցողին իրազեկ կը դարձնէին հայրենի եւ սփիւռքահայ գրողներու ստեղծագործութիւններուն, գրական լեզուի երկու ճիւղերու առանձնայատկութիւններուն, պատմական այնպիսի յօդուածներու, որոնք իրենց բնոյթով յուշագրութիւններ եւ դարաշրջանը ապրող ականատես հայ մարդու խօսքն էր փոխանցուած գիտական ոլորտին:

Գահիրէի «Արեւ» օրաթերթը արձագանգելով Գ. գիրքի լոյս ընծայման, կը հաստատէ, որ հատորի զգալի մասը նուիրուած է «համամարդկային, համահայկական եւ գաղութային» թեմաներուն, որ «մեծապէս դաստիարակիչ է ամէն մէկ հայու համար, անկախ իր միջավայրի պատկանելութեանը...», եւ կը ստեղծէ գրական համայնապատկեր [Պարսկունի, Արեւ օրաթերթ, թիւ 20660, 1987, 3]:

«Գեղարդ» Դ. գիրքի լոյս ընծայումը այնքան ալ հեշտ ընթացք չէ ունեցած: Խմբագրական կազմը Ճեպեճեանի հետ համատեղ ծրագրած է սոյն հատորը նուիրել Սուրիոյ (Հալէպի) մարմնակրթական շարժումի սկզբնաւորման պատմութեան: Խմբագրական կազմի կոչերը նիւթ փաստաթուղթեր եւ յօդուածներ տրամադրելու առումով, գրեթէ անպատասխան մնացած են: Ուստի Ճեպեճեան գրադարանի հարուստ պարբերականները, տարեգիրքերը, յուշագրութիւններն ու յօդուածները մատենաները ծառայած են այս հատորի համալրացման ու հրատարակութեան [«Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Դ. գիրք, 1991, 10]: Ողջ հատորը համապարփակ նուիրելով համայնքի մարմնամարզական շարժումին 1910-1960 թթ., հիմնական նպատակը ոչ միայն դաշտային աշխատանքն ու հաւաքագրելն եղած էր, այլ՝ կորուստէ փրկել զայն. «... ամփոս պիտի ըլլայ բաց թողուլ այդպիսի փառաւոր էջ մը մեր անցեալէն» [«Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Դ. գիրք, 1991, 9]:

Դ. գիրքի վերջաւորութեան կան արաբերէն յօդուածներ նուիրուած քանի մը ականաւոր դէմքերու, որոնք իրենց բեղուն գործունէութեան կողքին մեծ ներդրում ունեցած են Սուրիոյ եւ շրջաններու մէջ Սկաուտական շարժման սկզբնաւորման ու յարատեւումին [«Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Դ. գիրք, 1991, 253-256]:

1995 թ. Ճեպեճեան գրադարանը Սուրիոյ Տեղեկատւութեան նախարարութեան կողմէ պաշտօնապէս կը ճանչցուի «հրատարակչատան տուն», [Ճեպեճեան, 1999, 338]:

1996 թ. լոյս կը տեսնէ «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքի Ե. գիրքը: Գիրքը նուիրուած է «Սուրիահայ մայր գաղութի» պատմութեան: Ե. գիրքի խմբագիրը՝ բժշկ. Ռոպերտ Ճեպեճեան հատորը կը նուիրէ Սուրիահայ համայնքի, մամուլի, գրատպութեան պատմութեան: Խմբագիրը ներածականին մէջ առաւել կ'անդրադառնայ Հայաստանի յետանկախացման տարիներուն հայրենի բնօրրանի դիմագրաւուելիք դժուարութիւններուն:

«Գեղարդ»ի այս հատորը առանձին բաժիններով կը ցուցնէ Սուրիոյ համայնքի պատմական հարուստ անցեալը, Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան «Եփրատ» թերթի համարներէն կը պեղէ Սուրիոյ գաւառային շրջաններուն մէջ տարագիր հայութեան տեղաւորման բաժինները. Յուշագրութիւններ, Կազմակերպութիւններու մասին մանրամասնութիւններ, «Հարեւան գաղութներու» Իրաք, Յորդանան, Վերաբերող գրութիւններ, Վիճակագրութիւն, մամուլ, անձնաւորութիւններ, գիտական, սուրիահայ կապալառուներու, երեսփոխաններու համայնքի ներդրումը առողջապահութեան ոլորտէն ներս եւ այլ յօդուածներ, որոնք կրնան ուղեցոյց հանդիսանալ ապագայ հետազոտողին:

Բժշկ. Ճեպեճեան Մեծ Հայրենադարձութեան օրերուն Ներգաղթի կոմիտէի անդամ ըլլալով սակաւ տեղեկութիւններ կը փոխանցէ ներհամայնքային եւ ներքաղաքական պայքարի մասին: Արխիւային փաստարկներ չենք գտներ, նոյնիսկ ներգաղթի կազմակերպչական աշխատանքներուն վերաբերեալ, յստակ թուապատկեր չենք գտներ Սուրիայէն գաղթողներուն վերաբերեալ եւ այլն: Այդ թեմայի շրջանակներուն տեղ յատկացուցած է Հալէպի մէջ եւ այլուր ձեւաւորուած «Հայրենիքի բարեկամ» յորջորջումով մէկէ աւելի կազմակերպութիւններու եւ միութիւններու, որոնց հիմնական նպատակը նախապատրաստական քարոզչութիւններ էր հայու դարաւոր երազանքին՝ մեծ հայրենադարձութեան, իրականացման:

Դրուատանքի արժանի բաժին մըն է Հալէպի հայկական երկրորդական ձեւաբաններու նուիրուած բաժինը, Սուրիայէն Երեւանի համալսարան ընդունուած հայ սաներու վերաբերեալ ու այլ թեմաներու շուրջ կատարուած հետազոտական աշխատանքը:

2000 թ. լոյս կը տեսնէ «Գեղարդ»ի Զ. հատորը, Հալէպի մէջ, նուիրուած ասպնջական արաբ ժողովուրդի հետ հայ համայնքի սերտաձին, Յարութիւն Սիմոնեանի մեկենասութեամբ: Զ. հատորը իր բովանդակութեամբ կը բնութագրէր «Հայ փոքրամասնութեան յաջող սերտաճը Սուրիոյ մէջ», Հատորը «հակապատկերն է էթնիկական սաստիկ հակասութիւններու, որոնք կը բնորոշեն 20-րդ դարու ընկերային համակարգը» [«Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Զ. գիրք, 2000, 3]: Այս հատորի հիմնական նպատակն է արաբ հասարակութեան փոխանցել եղբայրական երախտիքի խօսքը: Կան Հալէպի եւ Սուրիոյ հայերու մասին արաբ մտաւորականութեան կողմէ ուսումնասիրութիւններ, որոնք կը վկայեն հայ տարրի առկայութիւնը Սուրիոյ հողին վրայ: Անդրադարձ կայ հայ արաբ համագործակցութեան եւ որպէս արդիւնք յուշարձանի մտայղացումն ու տեղադրումը Երեւանի Երեւանեան լիճի ափին:

Անառարկելի փաստ է, որ «Գեղարդ» տարեգիրքին բոլոր հատորները դարձան մնայուն գործեր, մասնաւորաբար սուրիահայ գաղթավայրի, համայնքի պատմութեան ուսումնասիրութեան համար: Հոն խմբուեցան համայնքի անցեալ եւ ներկայի կեանքին առնչուող բազմաթիւ նիւթեր, որոնք կարելոր ատաղձ դարձան աշխարհագրական այս գօտիին պատմութիւնը ուսումնասիրող ապագայ հետազոտողին:

Ա.-էն Զ.-ը հատորները եղան Սուրիահայ Տարեգիրք իր բնոյթով, ծնունդով, խմբագիրով, մատենագիտական նիւթերու հայթայթումով, աշխատակիցներով, որոնց մեծ մասը սուրիահայեր էին:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

«Գեղարդ» Սուրիահայ տարեգիրքը իր տիտղոսաթերթին վրայ կրեց տարեգիրք բառը, բայց նիւթերու ընտրութիւնն ու յօդուածագիրներուն նիւթի հայթայթումը դժուար ընթանալով՝ վերածուեցաւ պարբերագիրքի:

Սուրիոյ հայ համայնքի պատմութեան վերաբերեալ ընտրուած թեմաները չունեցան շարունակականութիւն, այլ ընդհակառակը միայն սկիզբ մըն էին հետազօտողին:

«Գեղարդ»-ը եւ Ճեպեճեան գրադարանը Թումանեանական վերնատան պատկերը կը ներկայացնէին, ուր հայ, արաբ եւ օտար գրողներու, մտքեր փոխանակելու գլխաւոր կեդրոն դարձած էր եւ այդպէս ալ շարունակուեցաւ մինչեւ փակուիլը:

«Գեղարդ»-ը առանձին բաժիններով ջանաց ցոյացնել համայնքի պատմական հարուստ անցեալը եւ ճշդորոշել դերը հայ համայնքին՝ սուրիական հայրենիքի ծաղկման, բարգաւաճման եւ տնտեսական վերելքին մէջ: «Գեղարդ»ը չդաւաճանեց իր որդեգրած սկզբունքներուն: Մնաց միշտ հայկական, բայց խօսեցաւ համարաբական եւ համահայկական հիմնահարցերու, որոնք բոլոր ժամանակներու համար այժմեական կը մնան ու կը ստիպեն, որ զանոնք առնչենք այլ աղբիւրներու հետ հաստատելու անոնց վաւերականութիւնը:

Մեր ուսումնասիրութեան ժամանակհատուածին բազմիցս խնդրեցինք «Գեղարդ»ի արխիւներուն ծանօթանալ, որպէսզի առաւել հիմնաւորուած եւ գիտական ըլլար մեր յօդուածը: Այդպէս ալ չտրամադրուեցաւ. ուստի մեր գնահատականը կը հիմնաւորենք հատորներու ուսումնասիրութեան եւ շարք մը հեղինակներու խօսոյթներու հիման վրայ:

«Գեղարդ»-ի նման ծաւալուն հատորները, իրենց ընդգրկած բովանդակութեամբ, պարզ է, որ պիտի ունենային թերութիւններ.

- Ամէն ինչ կորուստէ փրկելու միտքը միշտ հետապնդած է կազմը եւ այդ պատճառ հանդիսացած է, որ պատմական դրուագներու մէջ տեղի տուած են պակասաւոր տեղեկութիւններ, անճիշդ արձանագրութիւններ, վրիպակներ եւ այլն:
- Ճեպեճեան տիրապետելով արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի, յաճախ նկատած ենք լեզուամտածողութեան այլ կառուցուածքի դրսեւորում, ուղղագրական սայթաքումներ եւ այլն:
- Արխիւներու բացակայութիւնը պատճառ հանդիսացած է, որ արձանագրենք «Գեղարդ»ի միօրինակ ուղղութիւններ չգոյութեան մասին:
- Պարբերագիրքը առաւել խօսնակը դարձած է Հալէպի հայ համայնքի պատմութեան, զանց առնելով Սուրիոյ հայաբնակ միւս շրջաններու՝ հիւսիս-արեւելեան բնակավայրերու՝ Ճեզիրէի հայ համայնքի, պատմութեան ուսումնասիրութիւնը, որոնք մինչ օրս պատշաճ կերպով չեն ուսումնասիրուած:

Այս բոլորը չեն խանգարեր, որ Գեղարդ Սուրիահայ տարեգիրքը համարուի սկզբնաղբիւր Սուրիոյ եւ Մերձաւոր Արեւելքի հայկական համայնքներու պատմութեան ուսումնասիրութեան համար:

SUMMARY

In the 1920s, during the early days of community organization, the national and religious structures of the Armenian community in Syria were established with a strong emphasis on writing in Armenian as a vital means of self-organisation and preservation. Alongside the construction of schools and churches, the Armenian community published informational, historical, scientific, literary, and religious daily newspapers, as well as yearbooks, annual reviews, and children's magazines. These publications nourished the Armenian mind, instilling knowledge and contributing significantly to the historical and cultural life of the community.

After Syria gained independence, particularly following the coup of March 8, 1963, a new state decree mandated that only one state newspaper could be published, effectively halting the production of all other newspapers. As a result, many Armenian intellectuals were forced to leave the country.

With the reform movement of 1970, some freedoms were gradually restored, including the reprinting of the press. This allowed for the revival of Armenian print media.

The article refers specifically to the Syrian-Armenian “Geghard” yearbook (1975-2000), which was published by the initiative of the Bibliographic Commission of the Armenian General Benevolent Union in Aleppo during the last quarter of the 20th century. It highlights the significant historical and linguistic heritage found within its pages.

The publication of “Geghard” acted as a spark that awakened the Armenian mind from a deep stupor and directed it toward the world of knowledge.

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

1. «Զարթոնք», թիվ 8970, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության հրատ., 22 Հոկտեմբեր 1967, Պեյրուք, 4 էջ:
2. Չոլաքեան Յ., Կոչնակներուն խորացող արձագանգը, 2021, [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://kessabheritage.blogspot.com/2021/>.
3. Արեւ օրաթերթ, 63-րդ տարի, թիվ 17.708, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության հրատ., Գահիրե, 10 Յունիս 1977, 4 էջ:
4. Բերիոյ Թեմի Ազգային Առաջնորդարանի Արխիւ, (ԲԹ ԱԱԱ), դարան Դ., գ. 69, թ. 2), 1955-1956:
5. Դանիէլեան Ժ., Հայ նոր պարբերական մամուլը-1967-1981, /Imprimerie Altapress/, Պեյրուք. 1984, 183 էջ:
6. Դանիէլեան Ժ., Հայ պարբերական մամուլի հարցեր, Հայկազեան հայագիտական հանդէս, Զ. տարի, Հայկազեան գոլէճի հայագիտական ամբիոնի հրատ., Պեյրուք, 1977-1978, 368 էջ:
7. Թորանեան Թ., Գիրքեր, Պարբերաթերթ հայ կաթողիկէ առաջնորդարանի, թիւ /1-12/, Հալէպի հայ կաթողիկէ թեմի հրատ., Հալէպ, 1976, էջ 66-71, 86 էջ:
8. «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Դ. գիրք, Հ.Բ.Ը.Միության մատենագիտական յանձնախումբի հրատ., Հալէպ, 1991, 256 էջ:
9. Ճեպեճեան Ռ., Ինքնակենսագրութիւն Յուշեր եւ գործունէութիւն, Վիոլետ Ճեպեճեան գրադարանի հրատ., 1999, Հալէպ, 518 էջ:
10. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն Բերիոյ Թեմի Արխիւ (ՄՏԿԿ ԲԹԱ), հաւաքածոյ 3, ցուցակ 1, թղթածրար 107, թերթ 13-19, Պեյրուք, անտիպ, 27 թերթ. 5/2/1968:
11. Մինասեան Մ., Հայ պարբերական մամուլի նորայայտ անուններ // Հայկազեան հայագիտական հանդէս, հատոր Թ., Հայկազեան գոլէճի հայագիտական ամբիոնի հրատ., Պեյրուք, 1981, 367 էջ:
12. Յուշարար, 67-րդ տարի, թիւ 6, Մարտ 15, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության հրատ., Նիւ Եորք, 1980, 32 էջ:
13. Ահարոնեան Ա., Տոքթ. Ռոպերթ Ճեպեճեան, Նոր Օր, շաբաթաթերթ, 12 Ապրիլ 2012, 90-րդ տարի, թիւ 15, Ֆրեզնո, Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան Արեւմտեան Ամերիկայի հրատ., 16 էջ, էջ 8:
14. Շառոյեան Լ., «Գեղարդ» Սուրիահայ տարեգիրք - Ե. հատոր, Բագին, 1997, թիւ 1, ՀՅԴ քիւրդի եւ Համազգային մշակութային միութեան կեդրոնական վարչութեան հրատ., Պեյրուք, 162 էջ:
15. Չոլաքեան Յ., Հալէպի պարբերական մամուլի համառօտ նկարագրութիւն, Քարէն Եփփէ ազգային ճեմարանի հրատ., Հալէպ, 1978, 64 թերթ:
16. Պարիկեան Հ., Վարժապետեան Յ., Պատմութիւն Սուրիոյ հայ տպարաններու, Հալէպ, ՀԲԸՄ-ի մատենագիտական յանձնախումբի հրատ., 1973, 264 էջ:
17. Պարսկունի Յովհ., Արեւ օրաթերթ, թիւ 18704, 1980, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության հրատ., Գահիրե, 4 էջ:
18. Պարսկունի Յովհ., Արեւ օրաթերթ, թիւ 20660, 1987, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության հրատ., Գահիրե, 4 էջ:

19. Պերդուտեան Լ., Ուրուագիծ Սուրիոյ Հ.Բ.Ը.Միութեան պատմութեան, «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Ա. գիրք, Հ.Բ.Ը.Միութեան մատենագիտական յանձնախումբի հրատ., 1975, 500 էջ:
20. Տաքէսեան Ա., «Գեղարդ» Սուրիահայ տարեգիրք 1976-1978, Բ. գիրք, «Զարթօնք», Խդ. տարի, թիւ 4 (13.023), 30 Սեպտեմբեր 1980, Ռամկավար Ազատական Կութասկցութեան հրատ., 4 էջ:
21. Տէր Խաչատուրեան Ա., Սուրիահայ մամուլի պատմութիւն //Հայկազեան հայագիտական հանդէս, հատոր Գ., Հայկազեան գոլէճի հայագիտական ամբիոնի հրատ., Պէրոյ, 1972, 326 էջ:
22. Ֆիշենկճեան Ա., Սուրիոյ հայ համայնքի պատմութիւնը, հեղինակային հրատ., տպ. «Ասողիկ», Երեւան, 2018, 344 էջ:

<https://doi.org/10.52027/18294685-samz.2-11>

ԱՐԲԱՆԱԳԻՏԱՆԱԿԱՆ ՄԻՐՈՒՆ

Գեղարքունիք գյուղի միջնակարգ դպրոցի գրադարան

ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԱՇԽԱՏԱՎԱՅՐԻՑ ՆԵՐՄ

Բանալի բառեր՝ գրադարան, մասնագիտական զարգացում, գրադարանավար, ընթերցանություն, նորարարություն, համագործակցություն, սպորտ-գրադարան, թվայնացում:

Keywords: library, professional development, librarian, reading, innovation, cooperation, sport library, digitization.

Ցանկացած մասնագիտության պարագայում կարևոր է հիմք ընդունել ձևավորված հարաբերությունները, արդեն իսկ առկա աշխատանքային փորձն ու հմտությունները, սակայն, այդ ամենով հանդերձ, չպետք է գոհանալ եղածով, ընդհակառակը՝ պետք է ուղիներ փնտրել առաջ գնալու, կատարելագործվելու՝ նոր և առաջավոր փորձը տեղայնացնելու ուղղությամբ աշխատանք տանելով: Այս ամենն էլ ավելի է կարևորվում, երբ խոսքը վերաբերում է գրադարանային ոլորտին, քանի որ մարտահրավերները այս բնագավառում բազմաթիվ են՝ հաշվի առնելով նոր տեխնոլոգիաների զարգացումը, արհեստական բանականության առկայությունը, որոնց պարագայում տպագիր գիրք կարդալը մոլորում է երկրորդ պլան: Գրադարանները, թվայնացնելով իրենց հավաքածուները, ստեղծում են էլեկտրոնային տեղեկատվական ռեսուրսներ, իսկ տվյալների բազաները, որտեղ պահվում են գրքերը, հանդես են գալիս որպես անսահմանափակ աղբյուրներ, որոնք էլ կիրառվում են հասարակության կողմից: Այս ամենով հանդերձ՝ մենք՝ գրադարանավարներս, քաջատեղյակ ենք, որ ոչ մի տեխնոլոգիա չի փոխարինի գրքի և մարդու շփմանը, չէ՞ որ հենց գիրք կարդալով է զարգանում մարդու միտքը, ձևավորվում առաքինի պահվածքը: Ընթերցանությունը նպաստում է ճիշտ կարծիք ձևավորելուն, ճիշտ խոսքի կառուցմանը, նպաստում է ծանոթացմանը ուրիշ ազգերի մշակույթներին, սովորեցնում է առօրյա հարաբերություններում նաև հաշվի առնել ուրիշների կենսափորձը: Լավ և վատ գրքերը խորհելու առիթ են տալիս և ուղղորդում զարգացմանն ու առաջընթացին, ճիշտ վարվելաձևի մշակմանը: Ի վերջո՝ սովորելը միշտ էլ արդիական է և անհրաժեշտ՝ անկախ տարիքից ու սեռից. միմիայն այդ դեպքում է մարդու մոտ զարգանում ստեղծագործական միտքը, իսկ գիտելիքների հսկայական պաշարների ամբարումը կարող է կատարվել նաև ընթերցանության շնորհիվ:

Կարևոր է առանձնացնել այն անձնային հատկանիշները, որոնք պետք է ունենա մեզանից յուրաքանչյուրը, առանց որոնց դժվար է պատկերացնել արդյունավետ աշխատանքը: Նշեմ դրանցից մի քանիսը.

- Իր գործին տիրապետելը, քաջատեղյակությունը:
- Համառ աշխատանքը, սրտացավ վերաբերմունքը, պատասխանատվությունը:
- Մերը ընտրած մասնագիտության հանդեպ:
- Նորարար և ստեղծագործական մոտեցումները:

Իսկ աշխատանքում՝ գրադարանային առօրյայում, մասնագիտական զարգացումը ես բաժանել եմ մի քանի ուղղությունների, որոնց կանդրադառնամ առանձին-առանձին՝ կցելով իմ մասնագիտական գործունեությունը, որպեսզի խոսքս վերացական չլինի:

1. Գիրք-ընթերցող հարաբերությունը (այն ամենակարևորն է):
2. Նորարար նախաձեռնությունները, սեփական տեսլականի ձևավորումը:

3. Համագործակցությունը տարբեր գրադարանների ու գրադարանավարների միջև:
4. Մասնակցությունը միջոցառումներին, ինչպես նաև միջոցառումների կազմակերպումը, աշխատանքի հանրայնացումը՝ ներկայացումը լրատվամիջոցներով, հենց թեկուզ ֆեյսբուքյան էջերով:
5. Անդրադարձը գլոբալ մարտահրավերներին՝ կլիմայական փոփոխություններին, համացանցային գոեհկաբանությանը, ապատեղեկատվության դեմ պայքարին և այլն:
6. Գրադարանավարների վերապատրաստումների կազմակերպումը, թվային տեխնոլոգիաների կիրառման անհրաժեշտության կարևորության գիտակցումը:
7. Փոխադարձ այցելությունների կազմակերպումը, մրցակցային միջավայրի ստեղծումը, փորձի փոխանակման կարևորության գիտակցումը:

Անդրադարձ գիրք-ընթերցող հարաբերությանը

Մեր աշխատանքային փորձը ցույց է տալիս, որ ում սիրում են, սովորում են նրանից. այս փաստը շատ կարևոր է: Ըստ այդմ էլ՝ ցանկացած գրադարանավար պետք է նախևառաջ այնպես անի, որ արժանանա ընթերցողների սիրուն ու վստահությանը, կարողանա ծանոթանալ ընթերցողի ներաշխարհին, պատկերացում ունենա նրա հետաքրքրությունների, նախասիրությունների, ցանկությունների, խառնվածքի ու սովորությունների մասին:

Ընթերցողի նկատմամբ ազնիվ վերաբերմունքը, արդարացի մոտեցումները, նրա վրա ներգործելու անհրաժեշտ կարողունակությունը և շատ կարևոր է ու, ես կասեի, պարտադիր պայման:

Կիրթ ու գրագետ խոսքը ևս իր ազդեցությունն ունի ընթերցող-գրադարանավար հարաբերություններում, այլ կերպ ասած, եթե գրադարանավարը կարդացած չէ, չի տիրապետում անձնային վերոնշյալ հատկանիշներին, միանշանակ կտապալի ընթերցանության խթանման գործընթացը:

Հմուտ գրադարանավարի առանձնահատուկ դերը ընթերցողին ուսումնասիրելու, նրա անհատական ձգտումները պարզելու, հետաքրքրությունների մտահորիզոնը ընդլայնելու ուղղությամբ շատ կարևոր է: Գիրքը ընթերցողին՝ մասնավորապես երեխային, ստիպում է զգալ և ընկալել շրջապատի գեղեցկությունը, մայրենի լեզվի ճոխությունը, այդ իսկ պատճառով էլ հատկապես կարևորվում է դպրոցական գրադարանավարների գործունեությունը, որովհետև եթե երեխան մանկուց է վարժվում գիրք կարդալուն, այն ամբողջ կյանքում դառնում է նրա անբաժան ուղեկիցը: Ընթերցանության միջոցով է դեռևս փոքր տարիքից ձևավորվում գեղագիտական ընկալման հիմքը, որը դրվում է յուրահատուկ տպավորություններ արտահայտող գրքերի ընթերցման միջոցով: Իսկ մասնագիտական կրթություն ունենալու փնտրտուքի ճանապարհին արվեստի տարբեր ուղղություններին վերաբերող գրքերը իրենց ազդեցությունն են թողնում:

Գրադարանավարի աշխատանքը ստեղծագործական մոտեցում է պահանջում աշխատակցի ամենօրյա գործելառճում: Տվյալ դեպքում ընթերցանության ղեկավարումը դառնում է գերակա նպատակ՝ այն զուգորդելով երեխաների նկատմամբ սիրով, գրքի նկատմամբ սերը երեխային փոխանցելով և օգնելով, որպեսզի երեխան կողմնորոշվի գրքերի աշխարհում:

Ընթերցողների հետ աշխատելու մեթոդները պետք է հնարավորինս թարմացվեն ու նորացվեն՝ համապատասխանեցնելու ժամանակակից պահանջներին: Հաշվի առնելով սեփական աշխատանքային փորձը՝ ստորև ներկայացնում եմ այն հատկանիշները, որոնք պետք է նկատի առնվեն մասնագիտական զարգացման ճանապարհին՝ ընթերցանության խթանումը, գրքերի ընտրության խորհրդատվության կազմակերպումը, ընթերցողների ներգրավումը ընթերցանության մեջ:

1. Տարիքային առանձնահատկությունները հաշվի առնելը շատ կարևոր է ընթերցողների սպասարկման ժամանակ. այն հանդիսանում է գրադարանային աշխատանքի հիմքը:
2. Ընթերցողների հետ անմիջական շփման միջոցով հետաքրքրությունների շրջանակի պարզումը. նրանց ցանկությունների ու հակումների բացահայտումը հենակետային նշանակություն ունեն ընթերցանության խթանման համատեքստում:

3. Ջերմ ու բարյացակամ վերաբերմունքը դեպի ընթերցողը նպաստում է գրադարաններ այցելությունների հաճախակիացմանը:
 4. Գրադարանավարի անձնական որակները՝ մարդասիրությունը, ազնվությունը, իր մասնագիտության նկատմամբ հարգանքը, դիմացինին օգնելու, ճիշտ խորհուրդներ տալու կարողունակությունը, սերը դեպի երեխաները և նրանց հետ աշխատելու հմտությունների տիրապետումը, մեծապես նպաստում է ընթերցողների հետաքրքրությունների ճշտմանը և ընդլայնմանը:
 5. Գրադարաններում պետք է ստեղծվեն համապատասխան պայմաններ՝ գրույցներ, գրքի քննարկումներ, բարձրաձայն ընթերցանություններ կազմակերպելու, տարաբնույթ միջոցառումներ նախաձեռնելու ուղղությամբ, որպեսզի ավելի շատ ընթերցողների ներգրավեն տարբեր աշխատանքներում: Այդ բոլորը պետք է միտված լինեն ժամանակակից մարտահրավերները բացահայտելուն, արհեստական բանականության գործիքները կիրառելուն, գրադարանի գործառնությունները ընդլայնելուն՝ հաշվի առնելով տեխնոլոգիական զարգացման արագ տեմպերը:
 6. Հատուկ հարցաթերթիկների կազմումը, ցանկությունների պարզումը ևս պետք է իրենց դերն ունենան ընթերցանության ճիշտ ղեկավարման գործընթացում:
 7. Այս ամենով հանդերձ՝ չպետք է անտեսվի գրադարանավարի շարունակական ինքնակրթության ու ինքնակատարելագործման, մանկավարժահոգեբանական գիտելիքների տիրապետման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև գիտակցումը՝ ընթերցողի անհատականությունը ինքնուրույնությունից զրկելու անթույլատրելիության մասին:
- Երբ երեխան զգում է, որ իրեն սպասում են գրադարանում, կապվում է գրադարանի հետ: Նպատակ դնելով երեխային ընդգրկել ընթերցանության մեջ, շարունակաբար ուսումնասիրելով ընթերցողներին, կարողանալով ղեկավարել ընթերցանությունը՝ հնարավորություն է ստեղծվում ավելի գործուն միջոցներ գտնել գրադարանային աշխատանքի արդյունավետության բարձրացման համար՝ միաժամանակ աշխատանք տանելով ընթերցողի ուսումնասիրումն ու ընթերցանության ղեկավարումը միմյանց միաձուլելու ուղղությամբ:

Անդրադարձը նորարար նախաձեռնություններին, սեփական տեսլականի ձևավորմանը

Նորարար նախաձեռնություններից են գրադարանի «Աջակիցների խորհրդի» ստեղծումը, որի կազմի մեջ մտնում են ակտիվ աշակերտներ՝ տարբեր դասարաններից, ինչպես նաև մի քանի ուսուցիչներ: «Աջակիցների խորհրդի» անդամների հետ միասին դաշտ ենք բարձրացել, դեղաբույսեր հավաքել, փաթեթավորել, ծնողների միջոցով վաճառել՝ ստացված գումարով նոր տպագրված գրքեր գնել գրադարանի համար: Այս հետաքրքիր նախաձեռնության շնորհիվ մենք՝ կոնկրետ այս տարի, ունեցել ենք 14 անուն հրաշալի գրականություն, որի մեջ մտնում են օրինակ՝ Պարույր Սևակի «Պոեմները», «Միրերգությունը», «Ընտիր Էջերը», Համո Սահյանի «Ընտրանին», Հովհաննես Թումանյանի «Ընտրանին», «Պոեմները», «Պատմվածքները», Հովհաննես Բլազյանի «Իլիականը», Հովհ. Շիրազի «Հուշարձան մայրիկիս»-ը և այլն:

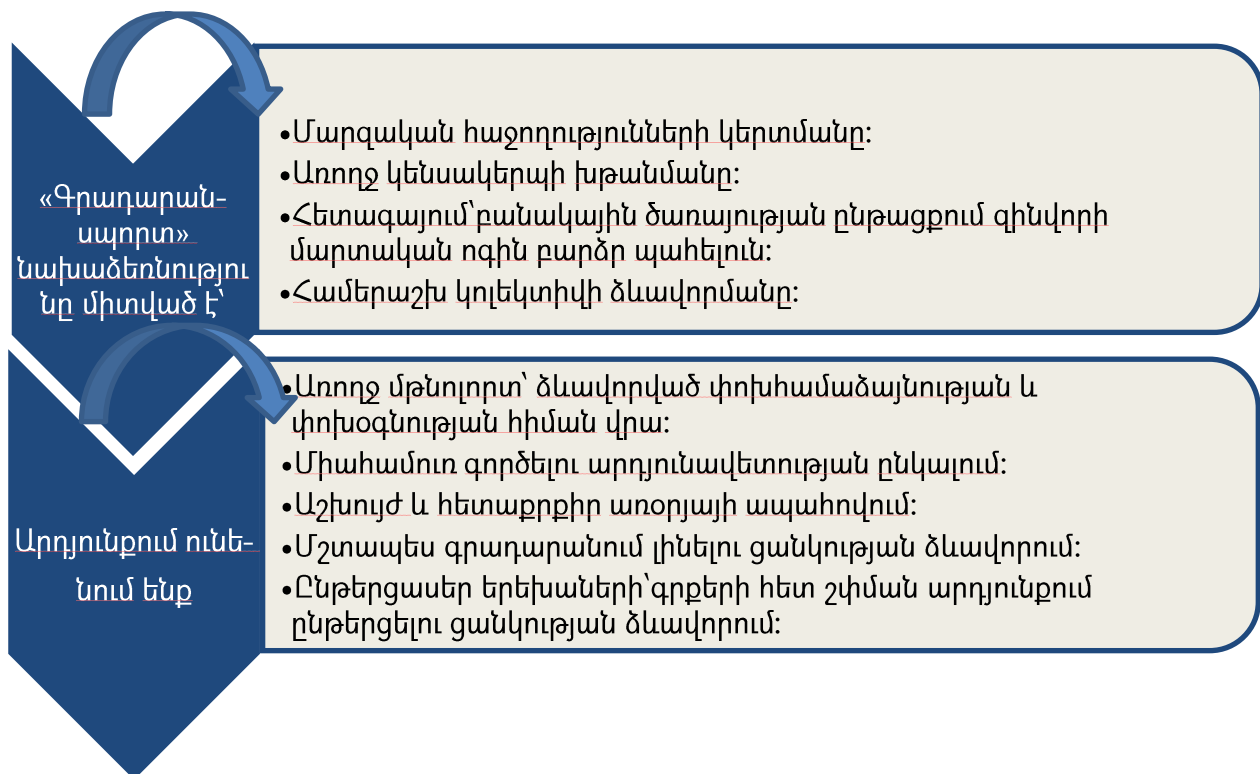
Այս նախաձեռնության արդյունքում մենք ունենում ենք

- Գրքային ֆոնդի համալրում, ինչը նպաստում է ընթերցանության խթանմանը:
- Առողջ կենսակերպի ապահովում՝ դաշտում լինելով և դեղաբույսերի օգտագործումը խրաբուսելով:
- Նպատակ դնելու և դրան հասնելու կարողունակության ձևավորում:
- Համագործակցության և փոխադարձ օգնության կարևորության գիտակցում աշխատանքի ընթացքում:
- Համերաշխ կոլեկտիվի ձևավորում:

Մեր նորարար նախաձեռնություններից հաջորդը «Գրադարան-սպորտ» համագործակցությունն է, որի շրջանակներում իրականացված աշխատանքների շնորհիվ գրադարանի լավագույն ընթերցողներից են դարձել նաև տղաները:

«Գրադարան-սպորտ» համագործակցությունը մեծ ակտիվություն է բերել գրադարան ու այն դարձրել երեխաների համար ամենահաճելի վայրը: Այս համագործակցության շրջանակներում մեր կատարած աշխատանքներից են.

- Գրադարանում սպորտային անկյան ստեղծումը՝ երեխաների սիրած մարզիկների լուսանկարներով, տարբեր մրցույթներում դպրոցականների հաղթանակների շնորհիվ ձեռք բերված գավաթներով, մեդալներով ու պատվոգրերով ձևավորված:
- Ընթերցասրահում հաճախ կազմակերպվող նախամրցումային և հետմրցումային քննարկումների, պարզևատրման արարողությունների, մարզիկների կյանքին ու հաջողություններին նվիրված միջոցառումների, զրույցների, դպրոցում ֆուտբոլային հուշամրցաշարերի անցկացումը:
- Ընթերցասրահում՝ ֆիլմ դիտելու հատվածում, լավագույն ֆուտբոլային գոլերի ու դրվագների ցուցադրությունների իրականացումը, իհարկե, մարզիչի բացատրություններով ուղեկցվող:

«Գրադարան-սպորտ» համագործակցության շրջանակներում կատարված աշխատանքներից, որոնք իրականացվել են մեր դպրոցում, կարելի է տեսնել Գեղարքունիք գյուղի միջնակարգ դպրոցի գրադարանի ֆեյսբուքյան էջում:

«Մասնագիտական զարգացումը աշխատավայրից ներս» թեման չի կարող լիարժեք լինել, առանց մասնագիտական կրթության և շարունակական վերապատրաստումների ու կատարելագործման:

ՀՀ-ում գրադարանային մասնագետներ պատրաստվում են ԵՊՄՀ-ի «Գրադարանավարություն և մատենագիտություն» բաժնում, սակայն հարկ է նշել, որ այժմ՝ ոչ գրավիչ և ցածր վարձատրվող մասնագիտություն լինելու պատճառով, համապատասխան բաժնում դիմորդներ չկան. փաստը ցավալի է և խորհելու առիթ է տալիս, իսկ համապատասխան ղեկավար գերատեսչություններին՝ հստակ ուղերձ:

Այս ամենի ֆոնին էլ ավելի է կարևորվում գրադարանային կադրերի վերապատրաստումների դերը, որոնք իրականացվում են տարբեր գրադարաններում՝ լավագույն մասնագետների կողմից, իսկ Հայաստանի ազգային գրադարանում իրականացվող գրադարանավարների վերապատրաստման դասընթացները հիմնվում են գործնական հմտությունների ու կարողունակությունների զարգացման վրա՝ մեծ դեր հատկացնելով նաև ժամանակակից ծրագրային նյութերի ուսուցմանն ու յուրացմանը:

Աշխատավայրից ներս շարունակական մասնագիտական զարգացմանը նպաստում են մասնակցությունը գիտաժողովների, մրցույթների, վերապատրաստման դասընթացների, տարբեր քննարկումների, միջոցառումների:

Մեր դեպքում մասնակցությունն էր 2022 թ. և 2024 թ. Հայաստանի ազգային գրադարանում կազմակերպված «Ժառանգության պահպանություն՝ հանուն կայուն ապագայի» միջազգային գիտաժողովներին: Մասնագիտական զարգացումը հնարավոր է արտերկրյա գրադարանների գրադարանավարների հետ ակտիվ համագործակցության շնորհիվ: Այս համատեքստում մենք համագործակցում ենք մեր գյուղի գրադարանում Նիդերլանդներից՝ Լեյդենի համալսարանից հյուր եկած Մատտար Աննա Մարիայի, Լոս-Անջելեսի Կալիֆորնիայի համալսարանի գրադարանի գրադարանավար, արխիվագետ, Մերձավոր Արևելքի գրադարանավարների ասոցիացիայի ակտիվ անդամ, հայ գրադարանավարների և արխիվագետների միջազգային ասոցիացիայի (IALA) հիմնադիր և գործադիր խորհրդի անդամ Նորա Ավետյանի, ԱՄՆ, Գլենդելի դպրոցական գրադարանի գրադարանավարուհի Սեդա Այկանյան Մաթեվոսյանի հետ:

Շատ ենք կարևորում համագործակցությունը Հայաստանում. դրա շրջանակում համագործակցում ենք հետևյալ ուղղություններով.

Մասնագիտական զարգացմանը նպաստում են նաև փոխադարձ այցելությունները և գրադարանային աշխատանքի ներկայացումը.

- Մասնակցել ենք «Գավառը երիտասարդական մայրաքաղաք», «Քաղաքացու օրը», «Հովվի փառատոն», «Փախլավայի փառատոն», «Ֆեստիվալը Գավառում» միջոցառումներին:
- Եղել ենք «Ապաչի» գործարանում, «Դիլիջան» ազգային պարկում:
- Հրավիրվել ենք Հայաստանի հանրային հեռուստաընկերություն:

Մասնագիտական զարգացումն աշխատավայրում շատ թերի կլինի՝ առանց գրադարանային առօրյայի ներկայացման: Մեր գրադարանում իրականացվում են հեքիաթների

բեմականացումներ, միջոցառումներ՝ նվիրված տարբեր նշանավոր անձանց հոբելյաններին: Օրինակ՝ «Մեր անմահ մեծերը» խորագրով գրադարանում անցկացրինք «Հովհաննես Թումանյան -155» միջոցառումը:

- Գրադարանում աջակցում ենք դասընթացների և խմբակների, նախագծային աշխատանքների կազմակերպմանը: Մենք համոզված ենք, որ գրադարանները ոչ միայն պետք է տրամադրեն դպրոցական նյութեր գրքեր, հոդվածներ, ուսումնական ձեռնարկներ, այլև նպաստեն խորացված թեմաների ուսումնասիրմանը, նախագծային աշխատանքների կազմմանը, քննությունների պատրաստման հմտությունների զարգացմանը:
- Տեսադասերն ու քննարկումները բազմաթիվ են մեզ մոտ, իսկ ցուցահանդեսներից և մրցանակաբաշխություններից ես կառանձնացնեի «Լավագույն ընթերցող» մրցանակաբաշխությունը, լուսանկարչական ցուցահանդեսը՝ «Ես և իմ հայրենի բնաշխարհը» թեմայով:
- Մեր ամենամեծ ցանկությունն է ստեղծել միջգրադարանային համագործակցություն այլ երկրների գրադարանների և մեր գրադարանի միջև, որպեսզի կատարվեն փոխադարձ այցելություններ. դրա արդյունքը անփոխարինելի կլինեի, իսկ տպավորությունները՝ անջնջելի: Ժողովրդական մի խոսք կա՝ ավելի լավ է մեկ անգամ տեսնել, քան հարյուր անգամ լսել:

Ամփոփելով՝ ուզում եմ նշել, որ մասնագիտական զարգացումը շարունակական գործընթաց է, որտեղ նորարարություններն ու տեխնոլոգիաները միշտ էլ ունեն իրենց դերը, իսկ գրադարանների գործունեության արդյունավետությունն ու հասանելիությունը պետք է բավարարեն անընդհատ կատարելագործվող կրթական պահանջներին:

Ինչքան էլ կարևոր են թվանագումը, նոր տեխնոլոգիաների կիրառումը, խելացի ռոբոտների օգտագործումը՝ մենք չենք կարող ժխտել գրադարանների դերը առողջ հասարակության ձևավորման մեջ՝ որպես կրթական, մշակութային, սոցիալական հմտությունների ձևավորման օջախի:

Անշուշտ, հենց գրադարաններում պետք է համատեղվեն ուսուցումն ու համագործակցությունը, ինչպես նաև հետազոտություններին, ժամանցային ծրագրերին, սոցիալական զարգացմանը, անհատական մոտեցումներին նպաստող աշխատանքների անցկացումը: Իսկ գրադարանների արդյունավետ աշխատանքը ապահովելու համար գրադարանավարները պետք է մասնակցեն վերապատրաստման դասընթացներին, սովորեն տարբեր ծրագրեր՝ տեխնոլոգիաների օգտագործման, կառավարման մեթոդների ու հմտությունների ձեռքբերման, գրադարանային ծառայությունների կատարելագործման մասին:

SUMMARY

To summarize, it is important to note that professional development is a continuous process where innovations and technologies play a crucial role. The effectiveness and accessibility of library operations must align with ever-evolving educational needs.

While digitalization, new technologies, and smart robots are vital, we cannot overlook the role of libraries in shaping a healthy society by serving as centers for the development of educational, cultural, and social skills.

Libraries must integrate teaching, collaboration, social development programmes, and activities that encourage individualized approaches.

To ensure the efficient functioning of libraries, librarians should engage in training courses, familiarize themselves with various technological programmes, develop management methods, acquire new skills, and work to improve library services.

ԱՐՑԱԽԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ Պատմական Հայաստան, Արցախ, թանգարան, տեղեկատվական մշակույթ, մշակութային ժառանգություն, հոգևոր արժեք, ազատագրական պայքար:

Keywords: Historical Armenia, Artsakh, museum, informational culture, cultural heritage, spiritual value, liberation struggle.

Պատմական Հայաստանի նահանգների կամ աշխարհների շարքում Արցախը մեկն է նրանցից, որ շատ են արժանացել հին ու նոր, օտար ու հայրենի հեղինակների ուշադրությանը: Հիշենք թեկուզ հենց այն անունները, որոնցով այդ նահանգը կոչվել է տարբեր պատմաշրջաններում, իր քաղաքական կյանքի տարբեր հանգամանքներում: «Աղախ», «Արձախ», «Ծաղեից աշխարհ», «Ծաղեք»՝ սեպագրերի մեջ ու միջնադարյան հեղինակների երկերում, «Խաչեն», «Արեւելք», «Աղուանից կողմանք», նույնիսկ «Աղուանք»՝ հաջորդ շրջանի պատմագրության մեջ եւ, վերջապես, «Ղարաբաղ»՝ սկսած XIV դ. վերջից [Ուլուբաբյան, 1994, 7]:

Տեղեկատվական մշակույթի և սոցիալական հաղորդակցությունների զարգացման համակարգերում առանձնահատուկ նշանակություն ունեն գրադարաններն ու թանգարանները: Թեև թանգարանների և թանգարանային գործի մասին ուսումնասիրությունները սկսվել են անցյալ դարերում, սակայն թանգարանագիտությունը, որպես ուսումնագիտական առարկա, Հայաստանում լուրջ հիմքերի վրա դրվեց XXI դարի սկզբից՝ Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ Կուլտուրայի ֆակուլտետի «Գրականագիտության և մատենագիտության» ամբիոնում՝ «Թանգարանային գործ և հուշարձանների պահպանություն» բաժնի ստեղծումով (2001 թ.):

Թանգարանագիտական գրականության մեջ կամ ուսումնական հաստատություններում թանգարանի մասին տրվել են բավական շատ սահմանումներ, որոնք կարելի է համարել դրական երևույթ՝ կապված տվյալ գիտության և պրակտիկայի զարգացումների հետ: Այսպես՝ թանգարանների խորհրդի միջազգային կանոնադրության մեջ թանգարանը ներկայացված է ոչ առևտրային հիմնարկություն, որը ծառայում է ժողովրդին՝ հոգևոր և նյութական արժեքները հավաքելու, պահպանելու, ուսումնասիրելու և հասարակությանը ներկայացնելու համար: Մեկ այլ բնորոշում. ըստ Ն.Ֆ. Ֆեդոտովի «Թանգարանը ոչ միայն իրերի հավաքածու է, այլև անձերի (դեմքերի) եկեղեցի (տաճար)»: Կարելի է ավելի լայն առումով թանգարանը բնութագրել որպես սոցիալական հիշողության պահոց՝ ներառելով մարդկության պատմության ընթացքում ստեղծված մշակութային հարուստ ժառանգությունը [Սուքիասյան, 2021, 3, 8, 9, 14]:

Արցախի Հանրապետությունում կան տարբեր ուղղվածության բազմաթիվ թանգարաններ, այդպիսիներից են Տիգրանակերտի հնագիտական, Արցախի պետական (Ստեփանակերտում), Ասկերանի, Շուշիի, Մարտունիի, Մարտակերտի, Քաշաթաղի, Հաղարծնի՝ Արթուր Մկրտչյանի անվան, Քարվաճառի պատմաերկրագիտական, Զոհված ազատամարտիկների և Անհետ կորած ազատամարտիկների (երկուսն էլ՝ Ստեփանակերտում), Մարտունիի շրջանի Բերդաշեն գյուղի Մարտական փառքի թանգարանները, Հաղարծնի շրջանի Մեծ Թաղեր գյուղում՝ ԽՍՀՄ ավիացիայի մարշալ Արմենակ Խանփեդյանցի (Խուլյակով), Մարտունիի շրջանի Կոլխոզաշեն գյուղում՝ գեներալ, Խորհրդային Միության հերոս Միքայել Պարսեղովի, Ասկերանի շրջանի Ծաղկաշատ գյուղում՝ հայ ազգային ազատագրական շարժման գործիչ Նիկոլ Դումանի, Մարտունիի շրջանի Ննգի գյուղում՝ քաղաքական գործիչ Բոգդան Կունյանցի, Մարտակերտի շրջանի Կուսապատ գյուղում՝ ուսումնական և պետական գործիչ Ալեքսանդր Բեկզադյանի տուն-թանգարանները և այլն [Վիթիպեդիա: Արցախի հանրապետության թանգարանները]:

Արցախի պետական պատմաերկրագիտական թանգարանը երկրամասի գիտական, մշակութային, ազգագրական կարևոր օջախներից է: Այն հիմնադրվել է 1938 թվականին: Թանգարանի ցուցասրահներում և ֆոնդերում պահվում են հայ ժողովրդի և նրա արցախյան հատվածի նյութական և հոգևոր մշակույթի թվով 35 հազար պատմական արժեքներ՝ սկսած

վաղնջական ժամանակներից մինչև մեր օրերը: Արցախի պետական պատմաերկրագիտական թանգարանի ազգագրության բաժնում ցուցադրված են 19-րդ դարի և 20-րդ դարի սկզբին պատկանող գորգեր, մաֆրաշներ (անկողնապարկ), աղաման, ձիու չուլ, արցախցի կանանց ձեռքերով պատրաստած, գունային երանգների և զարդապատկերների բազմազանությամբ աչքի ընկնող ասեղնագործ իրեր: 1997 թ. թանգարանի որոշ ցուցանմուշներ, հատկապես բարձրարժեք ձեռագործ գորգերը, ցուցադրվել են Փարիզում, Մարսելում, Լիոնում: Այսպիսով, փաստերն ու մեկնաբանությունները վկայում են, որ 19-րդ դարում և 20-րդ դարի սկզբներին արցախահայ մշակույթը առաջընթաց քայլ է կատարում՝ իր մեջ ներառելով ժամանակաշրջանի առաջնային գաղափարները, հիմքում ունենալով ազգայինը: Թանգարանն իր մասնաճյուղերն ունեցել է Շուշիում, Մարտունիում, Բերդաշենում, Հաղորթում, Ասկերանում, Մարտակերտում և Բերձորում, որտեղ գործում էր նաև լավ կահավորված պատկերասրահ: Իրենցից մեծ հետաքրքրություն էին ներկայացնում Մեծ Թաղլարի օդային ուժերի մարշալ Արմենակ Խանփերյանցի (Մերգեյ Խուդյակով), Կոլխոզաշենի հրետանու գեներալ-գնդապետ Միքայել Պարսեղովի և Ծաղկաշատի Նիկոլ Դումանի տուն-թանգարանները [Բալայան, 2011, 219, 283]:

Մեկ այլ աշխատության մեջ Արցախի պետական պատմաերկրագիտական թանգարանի մասին այսպիսի տվյալներ կան, որ այն միակ օջախն է, որտեղ ներկայացվում է Արցախի պատմությունը հնագույն ժամանակներից մինչև մեր մեր օրերը: Իր հիմնադրման պահից՝ 1939 թ. թանգարանը կարողացել է ոչ միայն գոյատևել, այլ նաև հավաքագրել ու պահպանել ազգի դիմագիծը ներկայացնող նյութական և հոգևոր արժեքներ: Հավաքածուն կազմում է 50.000 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը սկսվում է Արցախի բնաշխարհը պատկերող տեսարաններով, որին հաջորդում է հնագիտության բաժինը: Այստեղ ցուցադրված են քարեդարյան գործիքներ, բրոնզի դարաշրջանի իրեր, ուրարտական ժամանակների կավանդակներ, արծաթե ու պղնձե հին դրամներ և այլն: Գրիգոր Լուսավորիչն Արցախում հիմնարկել է Ամարասը, որի լուսանկարի ու քարտեզի ցուցադրությամբ սկսվում է թանգարանի միջնադարյան բաժինը: Ազգագրության բաժնում ցուցադրված է արցախցու նահապետական ընտանիքը, գորգագործական հին դագափ, 18-20-րդ դդ. արցախյան ձեռագործ աշխատանքներ: Նոր և նորագույն բաժինները պատմում են արցախահայության մղած ազգային ազատագրական պայքարը Ադրբեջանի դեմ՝ 1918-21 թթ., 1920 թ. Շուշիի ողբերգական դեպքերը և Լեռնային Ղարաբաղի բռնակցումը Խորհրդային Ադրբեջանին: Մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում արցախյան համազգային շարժման, Ղարաբաղյան ազգային ազատագրական պատերազմի մասին պատմող բաժինները:

Գրիգոր Գաբրիելյանցի անվան երկրաբանության պետական թանգարանը հիմնադրվել է 2014 թ., որի ստեղծման նախապատմությունը պրոֆեսոր Գրիգորի Գաբրիելյանցինն է: Նա թանգարան ստեղծելու նպատակով Արցախին է նվիրել հանքաքարերի, լեռնային ապարների և օրգանական բրածո մնացորդների իր անձնական հավաքածուն: Թանգարանը տեղակայված էր 18-րդ դարում կառուցված շինությունում, որը խորհրդային տարիներին ծառայել է իբրև դեղատուն (Կանաչ դեղատուն): Ենթադրվում է, որ շենքի հիմնադիրը Փանահ խանն է և այն ծառայել է իբրև գրադարան, մեկ այլ վարկածի համաձայն՝ որպես մահմեդական դպրոց: Թանգարանում պահվում էր աշխարհի 40 երկրներից (Կանադա, Չեխիա, ԱՄՆ, Բրազիլիա, Պերու, Մարոկկո, Չինաստան, Հնդկաստան և այլն) ու ՌԴ-ի 20 մարզերից հավաքագրված 381 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը ներառում է լյումինեսցենցային սրահը, որտեղ տեղադրված են երկարալիք ու կարճալիք ուլտրամանուշակագույն ճառագայթներ արձակող 2 սաքսավորումներ, որոնց օգնությամբ այցելուները կարող էին դիտել հանքաքարերի լուսարձակումը: Կերպարվեստի պետական թանգարանը բացվել է 2013 թ.՝ պրոֆեսոր Գրիգոր Գաբրիելյանցի նախաձեռնությամբ և օգնությամբ: Թանգարանի հավաքածուն կազմված էր բացառապես նվիրատվություններից: Թանգարանի շենքը կառուցվել է Շուշիի նախկին Իջևանատան հիմքի վրա՝ պահպանելով վերջինիս ճարտարապետական առանձնահատկությունները: Հավաքածուն ընդգրկում է ավելի քան 580 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրության առանձնահատկությունները է ներկայացվող աշխատանքների լայն աշխարհագրությունը. Արցախ, Հայաստան, Վրաստան, ՌԴ, ԱՄՆ,

Ֆրանսիա, Եթովպիա, Ինդոնեզիա, Մադագասկար և այլն: Մեծ արժեք էին ներկայացնում հատկապես թանգարանին նվիրաբերած նշանավոր արվեստագետների աշխատանքները (Մ. Սարյան, Գառու, Է. Շահին, Ժանսեմ, Հ. Հակոբյան, Դ. Բուրյուկ, Ա. Սաֆոխին, Դ. Պլավինսկի և այլք):

Հաղորդի Արթուր Մկրտչյանի անվան հայրենագիտական թանգարանը հիմնադրվել է 1984 թ.: 1986-1991 թթ. թանգարանի տնօրենն էր, հետագայում՝ արդեն ԼՂ Գերագույն խորհրդի նախագահ Արթուր Մկրտչյանը: Թանգարանը նախ կոչվել է «Դիզակ», ապա Ա. Մկրտչյանի եղերական մահից տարիներ անց, վերանվանվել է Արթուր Մկրտչյանի անվան հայրենագիտական թանգարան: Հավաքածուն ընդգրկում է ավելի քան 7.670 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը ներկայացված է նախամուտքում և վեց սրահներում: Մուտքում տեղադրված է Հաղորդի շրջանի վարչատարածքային քարտեզ-մանրակերտը: Ցուցադրվում են Դիզակ աշխարհի պատմությունը: Առանձին վահանակներով ցուցադրված են Մարտական խաչի ասպետների և անհայտ կորած ազատամարտիկների լուսանկարները, ինչպես նաև՝ Արթուր Մկրտչյանի անցած ուղին:

Շուշի քաղաքի պատմության թանգարանը գործում է 1992 թ.՝ 19-րդ դարի կեսերին կառուցված առանձնատանը, որը խորհրդային տարիներին եղել է ծննդատուն, այնուհետև արևելյան գորգերի թանգարան: Հավաքածուն կազմում է ավելի քան 4.500 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը ներկայացնում է Շուշիի տարածաշրջանից գտնված հեյլենիստական ժամանակաշրջանի հարուստ հնագիտական առարկաներ, 19-րդ դ. կենցաղի առարկաներ և այլ փաստավավերագրեր, որոնք լուսաբանում են Շուշիի պատմությունը: Վերականգնված էր 19-րդ դ. Շուշեցի մեծահարուստ Թադեոս Թամիրյանի բնակարանի ներքին տեսքը: Առանձնահատուկ ներկայացված էր 1992 թ. մայիսի 8-ին Շուշիի ազատագրման ռազմական գործողությունը: Այստեղ տեղադրված էր մարտերի պատմությունը լուսային էֆեկտներով ուղեկցող՝ «Հարսանիք լեռներում» ռազմագործողության մանրակերտը:

Մարտունու պատմաեթնոգիտական թանգարանը հիմնադրվել է 1981 թ.: Թանգարանն իր հիմնադրման օրվանից տարիանվել է 5 անգամ (վերջինը՝ անդարձ): Հավաքածուն ընդգրկում է 2.116 թանգարանային առարկա՝ բնության, հնագիտական, միջնադարյան, նոր և նորագույն շրջանների, ազգագրական և այլ բնույթի նմուշներ: Հիմնական ցուցադրությունը բաղկացած է 2 սրահից, որտեղ տարածաշրջանի պատմությունը ներկայացված էր հնագիտական, ազգագրական, միջին դարերի և նորագույն շրջանի նմուշների միջոցով [Հայաստանի և Արցախի թանգարանները, 2016, 236-256]:

Մարտունու շրջանի ճարտարի «Սևակ Ղուկասյանի անվան մարզամշակութային պալատ» ՊՈԱԿ-ում գործում էր պատմաեթնոգիտական համայնքային գրադարան: Այն հիմնադրվել է 2001 թ. հունիսին՝ Արցախյան առաջին գոյապայքարից տարիներ անց: Թանգարանն իր հիմնադրման օրվանից տեղակայված էր մարզամշակութային պալատի շենքում, որը կառուցվել և շահագործման է հանձնվել 1962 թ. փետրվարին: Այն բոլոր ժամանակներում էլ ծառայել է որպես մշակութային տուն և հանդիսացել Երևանի Ա. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոնի շենքի մանրակերտը: Համայնքի բնակիչների նվիրատվության շնորհիվ թանգարանն ուներ 400 ցուցանմուշ: Մեկ ընդարձակ սրահում ցուցադրված էր ճարտարի պատմությունը (նախնադարյան, բրոնզե դար, միջնադար, նախահեղափոխական տարիներ, խորհրդային կարգեր, Հայոց Մեծ եղեռն, Հայրենական Մեծ պատերազմ, Արցախյան պատերազմներ): Կենտրոնական հատվածում լեգենդար գորահրամանատար Ավոյի լուսանկարն էր, որի ներքո թշնամու գնդակից խոցված իր բաճկոնն էր՝ անվա (հողաթաթաղ, սուրբ արյան հետքերով), որին հաջորդում էր Արցախյան պատերազմների ժամանակ ճարտարի գոհված ու անհայտ կորած քաջորդիների լուսանկարները՝ անցած մարտական ուղիներով: Հանդիպակաց պատին՝ համայնքի սոցիալիստական աշխատանքի հինգ հերոսների լուսանկարներն էր (Ադամյան Մուրեն, Առստամյան Մադաթ, Ավանեսյան Ղուկաս, Բաղդասարյան Դանիել, Մարգարյան Թևոս): Թանգարանում ցուցադրված էր նաև ճարտարի ամենաերկարակյաց բնակչի՝ Ազիզյով տատիկի (104 տարեկան) լուսանկարը և հանդերձանքը՝ խլեղը (ըստ իմ հիշողությունների):

Թանգարանը ստեղծվել է 2004 թ. Նիկոլ Դումանի մահվան 90-ամյակի առթիվ: «Ազգային ժառանգություն» հիմնադրամը՝ ամերիկահայ բարերար Ժամեն Բոնիաթյանի աջակցությամբ, հայտնաբերել է Նիկոլ Դումանի տունը և վերածել թանգարանի: Հավաքածուն ընդգրկում է ավելի քան 300 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը բաղկացած է չորս բաժիններից: Սրահներից մեկը նվիրված է Նիկոլ Դումանի կյանքին ու գործունեությանը: Այստեղ ցուցադրվում են քարտեզներ, հայերի ազատագրական շարժումը լուսաբանող գծագրեր, լուսանկարներ, զենքեր, անձնական իրեր: Առանձին ցուցափեղկում ներկայացված է 1905-1906 թթ. Բաքվում հայ-թաթարական ընդհարումների վերաբերյալ փաստաթղթեր ու առարկաներ: Կենցաղային սրահում ցուցադրվող առարկաները՝ խնոցի, իլիկ, խեցեղեն, աշխատանքային գործիքներ և այլն, ներկայացնում են 19-րդ դ. Ղարաբաղյան կենցաղը: Պահպանված է տան ներքին կահավորանքը: Ուշագրավ է, հատկապես, ավանդական թոնրատունը, որտեղ կազմակերպվում են հաց թխելու արարողություններ:

Տիգրանակերտի հնագիտական թանգարանը գործում էր Տիգրան Մեծի հիմնադրած Տիգրանակերտ քաղաքի տարածքում (մ.թ.ա. I դ.) և տեղակայված էր 18-րդ դ. թվագրվող ամրոցում: Ամրոցը 19-րդ դ. ծառայել է որպես ռուսական զինանոց: ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արցախի արշավախումբը 2005 թ. հայտնաբերել է Հայոց արքա Տրգրան Բ Մեծի (Ք.ա. 95-55 թթ.) Արցախում հիմնած Տիգրանակերտ քաղաքը: Այն Տիգրանի անունը կրող միակ բնակավայրն էր, որի տեղը ճշգրտորեն պարզված էր, և որը ենթարկվում էր հնագիտական հետազոտության: Թանգարանի հավաքածուն ընդգրկում է շուրջ 600 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը ներկայացնում է Տիգրանակերտի պեղումները:

Շուշիի արվեստի կենտրոն. Գորգի թանգարանի շենքը եղել է 1827 թ. շվեյցարացի ավետարանական քարոզիչների Շուշիում հիմնադրած՝ Հայաստանում երկրորդ տպարանը, որի գործունեությունն ընդհատվել է 1920 թ., երբ Շուշին փոխանցվել է Ադրբեջանին: Շենքը հրդեհվել է, գույքը՝ թալանվել: 2007 թ. Արցախի կառավարության որոշմամբ՝ շենքը տրվել է արմատներով արցախցի, մոսկվաբնակ Սարգսյանների ընտանիքին՝ վերականգնելու նպատակով: 2013 թ. տեղի է ունեցել պաշտոնական բացումը՝ որպես Շուշիի արվեստի կենտրոն: 2013 թ. Արվեստի կենտրոնի բացումից հետո, Շուշիի գորգի թանգարանի մի մասը տեղափոխվել է այստեղ: Այն գործում էր որպես առանձին թանգարան՝ ներառելով 17-20-րդ դդ. 50-ից ավելի գորգ և 300-ից ավելի հնագիտական առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը ներկայացնում է ավելի քան 80 գորգ, ինչպես նաև ժամանակագրական սկզբունքով հերկայացնում էր հնագիտական առարկաներ՝ խեցեղեն, դրամներ, զարդեր, բրոնզե դարի այլ իրեր [Հայաստանի և Արցախի թանգարանները, 2016, 236-256]:

SUMMARY

The informational role of museums in the development of education and social communications is of great significance. Based on the results of scientific research, as well as my own studies, I have been able to provide an overview of the museums of Artsakh. However, this information, while systematic, remains incomplete. A comprehensive account is unattainable, as cultural genocide and acts of vandalism were committed in Artsakh on three occasions between the 1990s and 2023, the evidence of which continues to be examined.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Բալայան Վ., Արցախի պատմությունը հնադարից մինչև մեր օրերը / Խմբ. Գ.Մ. Գեղամյան, Երկրորդ լրամշակված հրատ, Երևան, «Զանգակ-97», 2011, 336 էջ + 32 էջ ներդիր:
2. Հայաստանի և Արցախի թանգարանները: Տեղեկագիրք, Երևան, Առեղիտ, 2016, 258 էջ:
3. Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը, Երևան, Մ. Վարանդեան, 1994, 378 էջ:
4. Սուքիասյան Գ., Թանգարանագիտության հիմնահարցեր, Երևան, Հեղինակային հրատ., 2021, 64 էջ:
5. Վիքիպեդիա: Արցախի հանրապետության թանգարանները, [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <http://surli.li/ffpscvcv>, 16.12.2024:

ԻՐԱՆԻ ՀԱՅ ՄԱՍՈՒԼԸ

Բանալի բառեր՝ Հայ-իրանական առնչություններ, Իրանի հայ համայնք, Իրանի հայ մամուլ, սփյուռքահայ տպագիր-մշակութային ժառանգություն, իրանահայ տպագրություն, հայագիտական-իրանագիտական հանդես:

Keywords: Armenian-Iranian relations, the Armenian community of Iran, the Armenian press of Iran, printed-cultural heritage of Armenian Diaspora, Iranian-Armenian printing, the Armenian-Iranian journal.

Իրանի հայ համայնքը

Հայ-իրանական առնչություններն սկզբնավորվել են դեռևս մ.թ.ա. առաջին հազարամյակում և ներառել ռազմաքաղաքական, տնտեսական և մշակութային ոլորտներ: Իրանում հայերի ներկայության մասին առաջին հավաստի վկայությունները վերաբերում են այստեղ զինվորական ծառայություն անցած հայկական զորամասերին և թվագրվում մ.թ.ա. VII-VI դդ.: Վկայություններ կան նաև հայ արհեստավորների և առևտրականների փոքր գաղութների առկայության մասին: Ժամանակակից Իրանի հյուսիս-արևմտյան հատվածը կազմում են պատմական Հայաստանի Պարսկահայք աշխարհը: Ներկայում Իրանում բնակվում է շուրջ 80 հզ. հայ: Համայնքը խիստ շերտավորված է: Կան մեծ թվով արհեստավորներ, արդյունաբերության տարբեր ճյուղերում աշխատող բանվորներ, զգալի թվով գյուղացիներ, մտավորականներ: Իրանահայ համայնքի ներքին խնդիրների կարգավորումը հիմնված է կրոնակեղեցական ինքնավարության վրա: Մինչև XX դ. կեսը Իրանում եղել է երկու թեմ՝ Ատրպատականի և Իրանա-Հնդկաստանի (նախկինում՝ Նոր Ջուղայի) [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 236]:

Իրանի հայկական տպագրությունը սկզբնավորվել է 1638 թ.՝ Խաչատուր Կեսարացու և մի խումբ հայ գործիչների ջանքերով Նոր Ջուղայում հայկական տպարանի հիմնադրումով, որն առաջինն էր ոչ միայն Իրանում, այլև Միջին Արևելքում: Իրանահայ տպագրության 2-րդ կենտրոնը Թավրիզն է [Հայ գրատպություն և գրքարվեստ: Հանրագիտարան, 2015, 445]:

Իրանում առաջին հայերեն պարբերականը՝ «Շավիղը», 1894 թ. Թեհրանում հիմնադրել և առաջին խմբագիրն է եղել Հովհաննես խան Մասեհյանը: Մինչև օրս հրատարակվել է ավելի քան 80 անուն հայերեն պարբերական: Ներկայումս լույս են տեսնում «Ալիք», «Լույս», «Արաքս», «Ապագա», «Պայման» պարբերականները [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 263]:

«Ալիք», ՀՀԴ կուսակցության հասարակական-քաղաքական, գրական-գեղարվեստական պաշտոնաթերթ: Լույս է տեսնում 1931 թ.-ից, Թեհրանում՝ նախ՝ որպես շաբաթաթերթ, ապա՝ կիսաշաբաթաթերթ, 1935 թ. հունվարից՝ երկօրյա, այնուհետև՝ երեկոյան օրաթերթ: Թերթի արտոնատերերն են եղել Ա. Միքայելյանը, Ա. Բաբայանը, Ռ. Ստեփանյանը, 1989 թ.-ից՝ Ս. Աճեմյանը, խմբագիրներ՝ Հ. Հովհաննիսյանը, Տ. Պողոսյանը, Բ. Մինասյանը, Ն. Պահլավունին, Հ. Խալաթյանը, Է. Երիցյանը, Ն. Էլսայանը (1985 թ.-ից): Անդրադառնում է համաիրանական լուրերին, իրանահայ կյանքին, սփյուռքի և Հայաստանի իրադարձություններին, ՀՀԴ գաղափարախոսության հարցերին:

«Ալիք պատանեկան», պատկերազարդ երկշաբաթաթերթ, Թեհրանի հայ պատանեկան միության պաշտոնաթերթ: Հրատարակվել է 1969-1978 թթ., Թեհրանում՝ «Ալիք» օրաթերթի «Պատանեկան» էջի փոխարեն: Արտոնատեր՝ Ռ. Ստեփանյան, խմբագիր՝ Ժ. Ղարիբյան, հետագայում՝ խմբագրական կոլեգիա: Լույս է տեսել 187 համար⁴²:

⁴² Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/cmUMIV>, 20.12.2024.

«Այգ», հանրամատչելի շաբաթաթերթ, ապա՝ հասարակական-քաղաքական եռօրյա, այնուհետև՝ երկօրյա թերթ: Հրատարակվել է 1914-22 թթ., Թավրիզում: Խմբագիրներ՝ Մ. Սահակյան, Գ. Հակոբյան⁴³:

«Ապագա», հայագիտական-իրանագիտական եռամսյա հանդես, առաջին և երկրորդ միացյալ համարները լույս են տեսել 2000-ի ամռանը, Թեհրանում՝ հայերեն, պարսկերեն և անգլերեն: Արտոնատեր և գլխավոր խմբագիր՝ Էդիկ Բաղդասարյան ⁴⁴:

«Արարատ», ամսագիր: Հայ մշակութային «Արարատ» միության հրատարակություն: Լույս է տեսել 1959-60 թթ., Թեհրանում: Խմբագիր՝ Մ. Սազիկյան: Հետագայում՝ 1979-1980 թթ., Թեհրանում շարունակել է հրատարակվել որպես Հայ մարզական «Արարատ» կազմակերպության նույնանուն տեղեկատու ամսագիր⁴⁵:

«Արաքս», գրական, մշակութային, հասարակական ամսագիր: Առաջին երկլեզվյա (հայերեն-պարսկերեն) ամսագիրը: Լույս է տեսնում 1987 թ.-ից, Թեհրանում: Արտոնատերեր՝ Հ. Գրիգորյան և Ա. Եսայան: Խմբագիր՝ Մովսես Քեշիշյան: Թերթի առանցքային խնդիրը Հայկական հարցն է: Անդրադառնում է իրանական, իրանահայ կյանքին, Հայաստանում և Արցախում տեղի ունեցող իրադարձություններին: Յուրաքանչյուր համարում ավելի քան 10 էջ հատկացվում է պարսկերեն նյութերի հրատարակմանը: Թերթն ունեցել է մանկապատանեկան, մարզական, առողջապահական հավելվածներ: Պարսիկ ընթերցողին ծանոթացնում է Հայկական հարցին ու հայ ժողովրդի պատմությանը: Թերթի գլխավոր հոդվածները քաղաքական, հասարակական վերլուծական բովանդակություն ունեն⁴⁶:

«Արևելք», հասարակական-քաղաքական, գրական շաբաթաթերթ: Լույս է տեսել 1943-46 թթ., 1945 թ.-ից՝ եռօրյա, Թավրիզում: Հրատարակվել է «Հակաֆաշիստական թերթիկ» (1943-44), «Հակաֆաշիստական թերթ» (1944), «Հակաֆաշիստ» (1944-45) անուններով: Խմբագիր՝ Դ. Գևորգյան: Լուսաբանել է Հայրենական պատերազմի (1941-45) ընթացքը, տպագրել հաղորդագրություններ և ակնարկներ հայ ռազմիկների քաջագործությունների մասին, ինչպես նաև բանաստեղծություններ, պատմվածքներ, Հայաստանի տնտեսական, գիտական ու մշակութային կյանքը պատկերող նյութեր⁴⁷:

«Արմենուխի», գրական-մշակութային և պատմագիտական ամսօրյա հանդես: Հրատարակվել է 1949-1955 թթ., Թեհրանում: Արտոնատեր՝ Ա. Տեր-Օհանյան: Խմբագրական մարմին՝ Ա. Անտոնյան (Արմանտ), Ա. Մամյան, Ս. Խաչիկյան: Տպագրել է գրական, պատմական, գիտաառողջապահական, արվեստաբանական հոդվածներ, նաև հայ և համաշխարհային գրականության դասականների, ինչպես նաև իրանցի և իրանահայ սկսնակ գրողների գործեր: Պարբերաբար տեղեկություններ է հաղորդել իրանահայ կրթական և մշակութային կյանքի մասին⁴⁸:

«Արուսյակ», հասարակական-քաղաքական, գրական, տնտեսական և իրավագիտական անկախ թերթ, երկօրյա, ապա՝ օրաթերթ: Հրատարակվել է 1935-36 թթ. և 1942 թ., Թեհրանում: Արտոնատեր-խմբագիր՝ Ա. Նազարյան⁴⁹:

«Արփի», գրական, գիտական, հասարակական ամսագիր: Հրատարակվել է 1949-56 թթ., Թեհրանում: Հրատարակիչ-խմբագիր՝ Հ. Թադևոսյան: 1950-53 թթ. ունեցել է մանկական «Արփի» հավելվածը: Տպագրել է գրական-գեղարվեստական, արվեստաբանական նյութեր, թարգմանություններ եվրոպական և հատկապես ռուս գրականությունից, մեծ տեղ է հատկացրել Հայաստանի գրողների ստեղծագործություններին: Անդրադարձել է նաև հայության կյանքի

⁴³ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/lieMPE>, 20.12.2024.

⁴⁴ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/d5cvOr>, 20.12.2024.

⁴⁵ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/aOTCZpm>, 20.12.2024.

⁴⁶ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/6YmtiD>, 20.12.2024.

⁴⁷ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/w1qrcH>, 20.12.2024.

⁴⁸ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/kIVX4O>, 20.12.2024.

⁴⁹ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://surl.li/egmwbx>, 20.12.2024.

իրադարձություններին և միջազգային քաղաքական նորություններին: Մանկական «Արփի» հավելվածում տպագրվել են բանաստեղծություններ, հեքիաթներ, մանկական խաղեր⁵⁰:

«**Բոբոխ**», հասարակական երգիծազավեշտական երկշաբաթաթերթ, ապա՝ շաբաթաթերթ: Հրատարակվել է 1920-33 թթ., Թեհրանում: Արտոնատեր՝ Ա. Աղասյան, խմբագիր՝ Հ. Գարազա: 1933 թ. ունեցել է «Մանկական բոբոխ» էջը: 1930 թ.-ից լույս է տեսել որպես «Վերածնունդ» հասարակական-քաղաքական և գրական լրագրի հավելված: Խարազանել է հայ հասարակական կյանքի սովերոտ կողմերը, պատկերել ժամանակի իրանահայ կյանքը, արտացոլել հասարակական հոսանքների ձգտումներն ու տրամադրությունները⁵¹:

«**Գաղափար**», հասարակական-քաղաքական, գրական եռօրյա թերթ: Լույս է տեսել 1925-27 թթ., Թեհրանում: Արտոնատեր՝ Ա. Բեգյան, խմբագիր՝ Ա. Ղազարյան: Ձգտել է սփյուռքը կապել մայր հայրենիքին, ջատագովել է հայիավաքման գաղափարը՝ աջակցելով Խորհրդային Հայաստանի կառավարության միջացառումներին: Մեծ տեղ է հատկացրել Հայաստանի տնտեսական ու մշակութային կյանքին: Տպագրել է գիտագրական և գեղարվեստական նյութեր, թարգմանություններ: Պարբերականին կից 1926-27 թթ. լույս է տեսել «Նոր գաղափար» եռամսյա հավելվածը⁵²:

«**Դեպի երկիր**», ամսագիր: ՀՀԴ «Ռուբեն» երիտասարդական կազմակերպության պաշտոնաթերթ: Հրատարակվել է 1980-85 թթ., Նոր Զուլայում⁵³:

«**Զանգ**», հասարակական-քաղաքական, տնտեսական և գրական շաբաթաթերթ: Հնչակյան կուսակցության հրատարակություն: Լույս է տեսել 1910-22 թթ., Թավրիզում: Արտոնատեր՝ Ա. Պատմագրյան, հիմնադիր-խմբագիր՝ Ա. Տեր-Վարդանյան, ապա՝ Վ. Մարայան⁵⁴:

«**Լույս**», մշակութային և հասարակական երկշաբաթաթերթ (հայերեն և պարսկերեն բաժիններով): Լույս է տեսնում 2000 թվականի մարտից, Թեհրանում: Անդրադառնում է իրանահայ գաղութի կյանքի հրատապ հարցերին, Հայաստանի, Արցախի և սփյուռքի իրադարձություններին: Արտոնատերն ու գլխավոր խմբագիրն է Էդիկ Բաղդասարյանը⁵⁵:

«**Լուսաբեր**», մանկապատանեկան, գրական-գեղարվեստական, մանկավարժական պատկերազարդ ամսագիր: Լույս է տեսել 1949-71 թթ., Թեհրանում: Արտոնատեր-խմբագիր՝ Ա. Մուրադխանյան, հետագայում խմբագրել է Ա. Գառնեն (Ա. Տեր-Բաղդասարյան): Տպագրել է հայ և օտար դասականների ստեղծագործություններ, արձակ և չափածո գործեր, պիեսներ, երգեր: Ներկայացրել է գրականության և արվեստի նշանավոր գործիչների՝ Կոմիտաս, Պ. Աղամյան, Ա. Բսահակյան, Ա. Զորյան և ուրիշների կյանքն ու գործունեությունը, ծանոթացրել Հայաստանի պատմական հուշարձաններին, երեխաներին ուսուցանել վարվելակերպի կանոններ⁵⁶:

«**Օիածան**», գրական, մշակութային և հասարակական ամսագիր: Իրանահայ ազգային և մշակութային միության պաշտոնաթերթ: Հրատարակվել է 1982-88 թթ., Թեհրանում: Արտոնատեր՝ Կ. Օհանջանյան: Անդրադարձել է երկրի քաղաքական կարևորագույն իրադարձություններին, ներկայացրել իրանահայ ազգային և մշակութային կյանքը, արտատպություններ կատարել հայկական մամուլից⁵⁷:

«**Հանդես**», գրական-գեղարվեստական եռամսյա պարբերական: Լույս է տեսնում 2001 թ. դեկտեմբերից, Թեհրանում: Արտոնատեր և խմբագիր՝ Վարուժ Սուրենյան:

«**Հեղափոխության ճամփով**», ամսագիր, ՀՀԴ «Ռոստոմ» երիտասարդական միության պաշտոնաթերթ: Հրատարակվել է 1979-82 թթ.: Ունեցել է պարսկերեն էջեր: Փորձել է ՀՀԴ

⁵⁰ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/rU00bK>, 20.12.2024.

⁵¹ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/ZwAH0j>, 20.12.2024.

⁵² Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/r45HwF>, 20.12.2024.

⁵³ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/wDU6jJ>, 20.12.2024.

⁵⁴ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://surl.li/ygvizx>, 20.12.2024.

⁵⁵ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://surl.li/lwskom>, 20.12.2024.

⁵⁶ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/J80CIY>, 20.12.2024.

⁵⁷ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: (<https://is.gd/cGwFo6>), 20.12.2024.

գաղափարախոսությունը մատուցել երիտասարդությանը նորացված եղանակով: Արժարձել է այսպես կոչված «ընկերային անարդարության» հարցեր⁵⁸:

«**Հուր**», գրական, գիտական և հասարակական ամսագիր: Լույս է տեսել 1971-76 թթ., Թեհրանում՝ հայերեն և պարսկերեն: Խմբագիր՝ Գ. Հովակիմյան: Տպագրել է հայ և պարսիկ ժողովուրդների պատմական կապերն ու փոխհարաբերությունները լուսաբանող հոդվածներ, ուսումնասիրություններ, բանասիրական գործեր: Ներկայացրել է իրանահայ մշակութային կյանքը, պարսիկ ընթերցողին ծանոթացրել դասական և ժամանակակից հայ գրողների ստեղծագործություններին: Ամսագրում տեղ են գտել նաև գիտական, մատենագիտական, մանկավարժական ուսումնասիրություններ⁵⁹:

«**Միտք**», հասարակական-քաղաքական, գրական շաբաթաթերթ: Հրատարակվել է 1912-17 թթ., Թավրիզում: Տնօրեն՝ Մ. Բաղդասարյան, խմբագիր-հրատարակիչ՝ Ա. Տեր-Վարդանյան: Անդրադարձել է իրանահայ գաղութի կյանքին, Հայաստանի և հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրին, տպագրել իրանահայ գրողների ստեղծագործությունները, գրախոսականներ, մշակութային լուրեր⁶⁰:

«**Նոր աղբյուր**», մանկապատանեկան ամսագիր: Հրատարակվել է ընդհատումներով՝ 1942-48 թթ., Թեհրանում: Խմբագիր՝ Ա. Տեր-Օհանյան: Մեծ ուշադրություն է դարձրել իրանահայ երիտասարդության կրթության, բարոյական և գեղագիտական դաստիարակության հարցերին: Տպագրել է իրանահայ գրողների և համաշխարհային գրականության դասականների գործեր, բնագիտությանը, արվեստին ու պատմությանը նվիրված հոդվածներ⁶¹:

«**Նոր էջ**», գրական ժողովածու: Լույս է տեսել 1935-43 թթ., 1958-72 թթ., Թեհրանում՝ իրանահայ երիտասարդ ստեղծագործողների նախաձեռնությամբ: Խմբագիրներ՝ Զ. Միրզայան, Գ. Խանենց: Տպագրել է իրանահայ արձակագիրների ու բանաստեղծների ստեղծագործություններ: Երկարատև ընդմիջումից հետո 1999 թ. Երևանում լույս է տեսել ժողովածուի 24-րդ համարը⁶²:

«**Նոր կյանք**», հասարակական-քաղաքական և գրական շաբաթաթերթ, հետագայում՝ եռօրյա: Հրատարակվել է 1922-27 թթ., Թեհրանում: Արտոնատեր՝ Մ. Խանբաբյան, ապա՝ Վ. Հովհաննիսյան, խմբագիր՝ Օ. Մխիթարյան⁶³:

«**Նոր Զուղայի լրաբեր**», ամսաթերթ: Նոր Զուղայի ազգային հոգաբարձության հրատարակություն: Լույս է տեսել 1904-08 թթ., Նոր Զուղայում: Խմբագիր՝ Ի. Վարդազարյան: Տպագրել է հոգաբարձության և առաջնորդարանի տեղեկագրերն ու հաշվետվությունները, տեղեկություններ ազգային, կրթական և բարեգործական հաստատությունների գործունեության վերաբերյալ: Ծանոթացրել է Պարսկաստանի հայ գաղթավայրերի և Հայաստանի կյանքին, տպագրել պարսկահայ գրողների ստեղծագործություններ, ռուս և եվրոպական գրականության նմուշներ⁶⁴:

«**Շավիղ**», գրական և քաղաքական շաբաթաթերթ: Իրանահայ առաջին պարբերականը: Հրատարակվել է 1894-97 թթ., Թեհրանում: Արտոնատեր ու հրատարակիչ (նաև անվանական խմբագիր)՝ Ա. Բեկնազարյան: Խմբագիրներ՝ Հովհաննես Մասեհյան, Վ. Փափագյան: Մեծ տեղ է հատկացրել իրանահայ աշխատավորության, հատկապես գյուղացիության սոցիալ-տնտեսական, իրավական և կենցաղային վիճակին, բարձրացրել լուսավորության հարցեր: Ունեցել է գրական հարուստ բաժին, ներկայացրել եվրոպական, ռուս և պարսիկ գրողների⁶⁵:

⁵⁸ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/SkkHwX>, 20.12.2024.

⁵⁹ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/22II4y>, 20.12.2024.

⁶⁰ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://surl.li/nbasxl>, 20.12.2024.

⁶¹ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://surl.li/gutjer>, 20.12.2024.

⁶² Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/eSZ6T9>, 20.12.2024.

⁶³ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://surl.li/usrpro>, 20.12.2024.

⁶⁴ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/2FiXDD>, 20.12.2024.

⁶⁵ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/rqYFSp>, 20.12.2024.

«Ջահակիր», հոգևոր, բարոյագիտական, առողջապահական և տեղեկատու պարբերական (ամսաթերթ): Լույս է տեսել 1963-90 թթ., Թեհրանում: Խմբագիր՝ Հ. Սալաքյան⁶⁶:

«Վերածնունդ», հասարակական-քաղաքական, գրական լրագիր: Լույս է տեսել 1930-53 թթ., Թեհրանում՝ տարբեր պարբերականությամբ (օրաթերթ, երկօրյա, եռօրյա): Խմբագիր-արտոնատեր՝ Հ. Գարազաշ: Լուսաբանել է իրանահայ համայնքի առօրյան, հանդես եկել հանուն նրա միասնության: Հայնորեն ներկայացրել է Հայաստանի տնտեսության, գիտության ու մշակույթի առաջընթացը, սփյուռքահայության գոյատևման նախապայման համարել սերտ կապը հայրենիքի հետ: Հայրենական պատերազմի տարիներին անդրադարձել է ռազմաճակատի իրադարձություններին, հայ ռազմիկների սխրանքներին: Հետպատերազմյան շրջանում սատարել է հայրենադարձությանը: Ունեցել է գրական բաժին, որտեղ հայ գրողների գործերից բացի ներկայացրել է պարսկական գրականությունը: Տպագրել է նաև գիտության ու մշակույթի տարբեր բնագավառներին նվիրված հոդվածներ: 1930-ական թթ. հրատարակել է նաև «Բորոխ» հավելվածը⁶⁷:

«Ցախավել», երգիծական պատկերազարդ երկշաբաթաթերթ: Լույս է տեսել 1943-58 թթ., Թեհրանում: Խմբագիր՝ Ե. Բազեն (Միրզոյան): 1943-44 թթ. հրատարակվել է որպես ժողովածու (1-8 համար): Խարազանել է իրանահայ կյանքի արատավոր կողմերը⁶⁸:

«Փյունիկ», գրական, հասարակական-քաղաքական շաբաթաթերթ: Լույս է տեսել 1979-83 թթ., Թեհրանում: Արտոնատեր՝ Ժ. Համբարչյան, խմբագիր՝ Հ. Հախվերդյան: Հանդես է եկել իրանական հեղափոխությանը սպառնացող ուժերի, միջազգային իմպերիալիզմի դավերի դեմ, ծանոթացրել ԽՍՀՄ կյանքին և միութենական հանրապետությունների իրավունքներին: «Կռունկ խաբրիկ մը չունիս» խորագրով պատմել է Հայաստանի առօրյայի մասին [Լույս տեղում, 2003, 263-267]⁶⁹:

SUMMARY

The article examines the Armenian press published by the Armenian diaspora in Iran. Due to various historical factors, Armenians have settled in different countries worldwide, forming diaspora communities. The Armenian community in Iran constitutes a significant part of this diaspora and is recognized as an important center for Armenian printing outside the homeland. According to relevant encyclopedic sources, over eighty Armenian periodicals are currently published in Iran. The Armenian press in Iran is regarded as an integral component of the printed heritage of the Armenian diaspora.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Հայ սփյուռք հանրագիտարան / Խմբ. հանձնաժողով՝ Հ. Այվազյան և ուրիշ., Երևան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., 2003, 731 էջ:
2. Հայ գրատպություն և գրքարվեստ: Հանրագիտարան: ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիա, Երևան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., 2015, 1120 էջ:

⁶⁶ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://surl.li/lzapny>, 20.12.2024.

⁶⁷ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/fxeSQg>, 20.12.2024.

⁶⁸ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/rnVxW0>, 20.12.2024.

⁶⁹ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: (<https://is.gd/k7BgLj>, 20.12.2024.

MARC 21 ՁԵՎԱԶՍԺ. ՈՉ ԳՐՔԱՅԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Բանալի բառեր՝ Marc 21 ձևաչափ, գրացուցակ, ոչ գրքային հրատարակություններ, էլեկտրոնային շտեմարաններ, ինֆորմացիոն կրիչներ, մատենագիտական գրառումներ:

Key words: Marc 21 format, catalogue, non-book publications, electronic databases, computer storage media, bibliographic records.

Յուրաքանչյուր գրադարան իրականացնում է իրեն հատուկ գործառնություններ, իսկ գրադարանավարների առաջնահերթ խնդիրն է կազմակերպել իրենց գրադարանում առկա գրականության վերաբերյալ տեղեկատվության մատչելիություն և հասանելիություն՝ ընթերցողներին լավագույնս սպասարկելու նպատակով: Ուստի՝ անհրաժեշտ է սպասարկելի դարձնել գրադարանի գրքային և ոչ գրքային հավաքածուները:

Գաղտնիք չէ, որ ներկայում խոշոր գրադարաններում կիրառվող էլեկտրոնային գրացուցակների հիմքը հանդիսանում է MARC 21 ստանդարտը (MARC / Machine Readable Cataloguing = ՄԵԸՔ / Մեքենարնթեռնելի քարտագրում), որը հայտնի է ISO 2709 “Format for Bibliographic Information Interchange on Magnetic Tape” անվանումով [International Standard ISO 2709, 1981, 3]:

Այն օգտագործվում է մատենագիտական, հեղինակային, թեմատիկ և այլ տարաբնույթ տվյալների գրառման և դասակարգման համար: Կիրառվում է բազմաքանակ ֆոնդեր ունեցող գրադարաններում՝ համահավաք գրացուցակներ ու շտեմարաններ ստեղծելու նպատակով:

Տարաբնույթ էլեկտրոնային շտեմարաններում մուտքագրվում են գրադարաններ մուտք գործած գրքերը, պարբերական հրատարակությունները, ատենախոսությունները, սեղմագրերը, ոչ գրքային հրատարակությունները, այդ թվում CD, DVD և այլ ինֆորմացիոն կրիչները՝ անկախ լեզվական պատկանելությունից:

MARC ձևաչափով մուտքագրված գրառումը կազմված է 3 մասից՝ առաջատար, գրառման բառարան և տվյալների դաշտեր [American Archivist, 1986, vol. 49, no. I, 25]: Այն հնարավորություն է ընձեռում համակարգչում մատենագիտական տվյալներ մուտքագրելու՝ դարձնելով գրառումը մատչելի և փնտրելի օգտվողների տարբեր խմբերի համար:

Ձևաչափը կազմված է 0XX - 9XX դաշտերից և a-z ենթադաշտերից [MARC 21 Bibliographic, 2006]:

Յուրաքանչյուր դաշտ ունի իր նշանակությունը: Բոլոր այն երկրների գրադարանները, որոնք իրենց գրառումները կատարում են MARC ստանդարտներին համապատասխան՝ դաշտերի և ենթադաշտերի նշանակությունը նույնն են: Արդյունքում, ստեղծվում է միասնական շտեմարան, որը բաղկացած է համապատասխան նշանակության դաշտերից:

Ոչ գրքային հրատարակությունների մուտքագրումը խնդրահարույց է մի շարք գրադարաններում, քանի որ MARC 21 ձևաչափը պահանջում է մանրամասն տեղեկություն՝ նկարագրվող նյութի մասին: Գրքային հրատարակությունների դեպքում այդ խնդիրը գրեթե լուծված է, իսկ ոչ գրքային նյութերի մուտքագրման ժամանակ առաջանում են բազմաթիվ խնդիրներ:

Այսօր գրադարանային ֆոնդերը զարգացման մեկ այլ փուլում են, որն ուղեկցվում է էլեկտրոնային միջավայրի ակտիվ ազդեցությամբ:

Հայաստանի ազգային գրադարանը հայաստանյան գրադարանների հետ միասին 2006 թվականից ձևավորում է Հայաստանում ամենամեծ էլեկտրոնային համահավաք գրացուցակը, որտեղ արտացոլվում են հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն և աշխարհի այլ լեզուներով Հայաստանի գրադարաններում պահվող նյութերը:

Գրադարանային ֆոնդերում պահպանվում են հետևյալ ոչ գրքային հրատարակությունները՝ քարտեզներ, ատլասներ, պլակատներ, հրավիրատոմսեր, փոստային բացիկներ, օրացույցներ, ազդագրեր, բուկլետներ, լուսանկարներ, նկարներ, էջանիշներ, նոտաներ, կրծքանշաններ, պատվոգրեր, աֆիշներ, նամականիշներ, մետաղադրամներ, արձանիկներ, արդյունաբերական գրաֆիկա (պիտակներ, ներդիրներ), էլեկտրոնային կրիչներ (CD, DVD, ֆլեշ, միկրոֆիլմ, միկրոֆիշ, ձայներիզ, ձայնապնակ, տեսաերիզ՝ կասետային, ժապավենային նյութեր, ձկուն սկավառակներ (Floppy Disk)) և այլն:

Վերջիններիս մասին տեղեկատվությունը ընթերցող հասարակությանը հասանելի դարձնելու նպատակով դրանք ոչ միայն պետք է թվայնացվեն, այլ նաև մուտքագրվեն էլեկտրոնային շտեմարաններում: Մի շարք գրադարաններում, սակայն, ոչ գրքային հրատարակությունները մուտքագրելիս ոչ միշտ է, որ կատարվում են ըստ նյութի տեսակի համապատասխան դաշտերի և ենթադաշտերի ճիշտ ընտրություն, ինչի պատճառով նկարագրությունը դառնում է թերի կամ ոչ լիարժեք: ՀԱԳ-ում ներդրված փորձից ելնելով ցանկանում ենք նշել այն ամենակարևոր դաշտերն ու ենթադաշտերը, որոնց ճիշտ լրացնելը կլուծի մի շարք խնդիրներ:

MARC 21 ձևաչափում ամենակարևոր տեղեկատվությունը բոլոր ոչ գրքային հրատարակությունների համար տրվում են՝

- 000 դաշտում - Leader,
- 007 դաշտում - Physical Description Fixed Field - General Information,
- 008 դաշտում - Fixed Length Data Elements - General Information,
- Settings-ում՝ կարգավորումների ճիշտ ընտրություն,
- 942 դաշտի c ենթադաշտում նյութի տեսակի ճիշտ ընտրություն:

Այս դաշտերը լրացնելը բոլոր ոչ գրքային հրատարակությունների համար պարտադիր է: Յուրաքանչյուր ոչ գրքային հրատարակություն ունի իր առանձնահատկությունները և վերը նշված դաշտերից բացի լրացվում են նաև տվյալ նյութին բնորոշ այլ դաշտեր և ենթադաշտեր⁷⁰:

Ցանկացած անուն նոր մուտքագրելիս անհրաժեշտ է ճիշտ և գրագետ լրացնել յուրաքանչյուր դաշտը: Մասնավորապես առաջատար (000 - Leader) դաշտում ոչ ճիշտ ընտրված նյութի տեսակը կհանգեցնի այլ դաշտերում թերի կամ ոչ լիարժեք տվյալների մուտքագրման:

Առաջատար 000 (LDR): Հաստատուն երկարությամբ, չկրկնվող դաշտ է: Չունի ցուցիչներ (indicators): Համաձայն ISO 2709 ստանդարտի պահանջների՝ այս դաշտի երկարությունը պետք է հավասար լինի 24 նիշի: Պարունակում է տեղեկություն՝ մատենագիտական գրառման երկարության, տեսակի, մատենագիտական նկարագրության վերաբերյալ [NC Cardinal Support and Staff Education, MARC LDR and 008 Fixed Fields, 2023]:

(LDR 0-4) - Գրառման երկարությունն է, հաշվարկվում է համակարգչի կոդմիջ և լրացվում է ավտոմատ:

(LDR 5) - Այս դաշտի միջոցով տեղեկանում ենք տվյալ գրառման հետևյալ մանրամասներին.

- a – գրառման մեջ ավելացումներ են կատարվել,
- c – խմբագրված գրառում է,
- d – ջնջվել են տվյալներ,
- n – նոր գրառում է:

(LDR 6) – Բացահայտում է գրառման տեսակը: Սա անչափ կարևոր ենթադաշտ է: Գրառման տեսակն այստեղ ընտրելուց հետո, հարկավոր է ճիշտ ընտրել նաև Settings-ը /կարգավորումները/, 942 դաշտը և Item-ում նյութի տեսակը (վերջին երեքը պետք է միատեսակ լինեն):

Ստորև նշված աղյուսակում մանրամասն ներկայացված են, թե տվյալ ենթակետը ընտրելիս ինչ կարգավորումներ պետք է ընտրել՝ ըստ նյութի տեսակի:

⁷⁰ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարան, Հայաստանի գրադարանների համահավաք գրացուցակ: MARC 21, Երևան, 2024, 53-67

Աղյուսակի բացատրություն.

1. Աղյուսակի առաջին տողում նշված են առաջատար (LDR) 000 դաշտի 6-րդ ենթադաշտի ընտրման տարբերակները՝ ըստ MARC 21 ձևաչափով էլեկտրոնային գրացուցակների (Type of Record):
 2. Երկրորդ տողում նշված է, թե գրառվող նյութի ինչ տեսակի դեպքում կարելի է ընտրել այդ ենթադաշտը:
 3. Աղյուսակի երրորդ տողում նշվում է, թե նկարագրվող նյութը տպագիր է, թե ձեռագիր, երաժշտական նյութ է, թե ոչ երաժշտական, հավաքածու է, թե ոչ:
 4. Հաջորդ տողում պարզ նկարագրված է, թե տվյալ ենթադաշտը ընտրելիս ինչ տեսակի կարգավորումներ (Settings) կարելի է ընտրել:
 5. Հինգերորդ տողում բացատրություն է ներկայացված [Հայաստանի ազգային գրադարան, Հայաստանի գրադարանների համահավաք գրացուցակ: MARC 21, Երևան, 2024, 5-7]:
- Օրինակ՝
1. Եթե մուտքագրվում է ֆիլմ, տեսանյութ՝ DVD տարբերակի կամ ֆլեշի վրա, ապա 000 դաշտի 6-րդ ենթադաշտում պետք է ընտրել g (Projected Medium), Settings-ում, 942 դաշտի c ենթադաշտում և Item-ի դաշտում պետք է ընտրել Computer Files:
 2. Եթե մուտքագրվում է ֆիլմ, տեսանյութ՝ տեսաերիզի վրա (կասետային, ժապավենային նյութեր), ապա 000 դաշտի 6-րդ ենթադաշտում պետք է ընտրել g (Projected Medium), Settings-ում, 942 դաշտի c ենթադաշտում և Item-ի դաշտում պետք է ընտրել Video Records, քանի որ կասետային, ժապավենային կրիչները համակարգչային ֆայլեր չեն:

Աղ. 1

000 դաշտի 6-րդ ենթադաշտ				
Ենթակետեր	Գրառման տեսակը	Նյութի տեսակը	Settings /կարգավորումներ/	Ֆիզիկական նկարագիր
a /Language Material/	տեքստային նյութեր	տպագիր	1.Books, 2.Continuing Resources, 3.Journals, 4. Newspapers, 5.Rare Books, 6.Dissertation, Theses	
c /Notated Music/	նոտա	տպագիր	1.Music Scores	
d /Manuscript Notated Music/	նոտա	ձեռագիր	1.Music Scores	
e /Cartographic Material/	քարտեզային նյութեր	տպագիր	1.Maps	
f /Manuscript Cartographic Material/	քարտեզային նյութեր	ձեռագիր	1.Maps	
g /Projected Medium/	Ֆիլմեր, տեսանյութեր		1.Computer Files, 2. Video Records	1. DVD, ֆլեշ, 2. տեսաերիզ /կասետային,

				Ժապավենային նյութեր/
I /Nonmusical Sound Recording/	ձայնագրություններ	ոչ երաժշտական	1.Sound Records, 2.Computer Files	1.Ձայներիզ, ձայնապնակ /կասետային նյութեր/, 2.CD, ֆլեշ
j /Musical Sound Recording/	ձայնագրություններ	երաժշտական	1.Sound Records, 2.Computer Files	1.Ձայներիզ, ձայնապնակ, կասետային նյութեր 2. CD, DVD, ֆլեշ
k /Two dimensional non Projectable Graphic/	նկարներ, գրաֆիկական պատկերներ		1.Visual Materials /ոչ գրքային հրատ. /, 2.Computer Files 3.Posters, Afisha	1. Օրացույցներ՝ նկարի տեսքով, լուսանկարներ, նկարներ, գծապատկերներ, կոլաժներ, ֆոտոնեգատիվներ, բացիկներ, ուսումնական փորագրություններ, տեխնիկական գծագրեր 2. Համակարգչային ֆայլեր՝ նկարներ, համակարգչային գրաֆիկա, թվային պատկերներ, ֆլեշ քարտեր, համակարգչային ֆոտոմեխանիկական վերարտադրումներ 3. Պլակատներ, պաստառներ, աֆիշաներ՝ նկարի կամ գրաֆիկական պատկերի տեսքով:
m /Computer File/	համակարգչային ֆայլ		1.Computer Files	Էլեկտրոնային կրիչ՝ ձկուն սկավառակ /floppy disk/

o /kit/	տարբեր տեսակի միավորների թեմատիկ հավաքածու	հավաքածու	1.Mixed Materials, 2.Computer Files, 3.Maps, 4.Visual Materials /ոչ գրքային հրատ.	1. Իրեր՝ պայուսակով, փաթեթով, առարկաների հավաքածու, 2.Ֆիլմ, փաստաթղթեր, ձայնային նյութեր և այլն՝ բոլորը միասին նույն թեմայով, կամ թվայնացված ֆայլեր, 3. թեմատիկ քարտեզների հավաքածու, 4. Ոչ գրքային նյութերի հավաքածու / ուսումնական ծրագրի փաթեթ (գրքեր, աշխատանքային տետրեր, ձեռնարկներ, վարժություններ և այլն) կամ ուսումնական թեստային փաթեթներ (թեստեր, պատասխանների թերթիկներ, նշագրման ուղեցույցներ, նշանների թերթիկներ, բացատրական ձեռնարկներ) և այլն/
p /Mixed Materials/	խառը նյութեր՝ տարբեր տեսակի միավորներ	ոչ հավաքածու	1.Mixed Materials, 2.Visual Materials /ոչ գրքային հրատ./	1.Խառը նյութերի հավաքածու, 2.ոչ գրքային հրատ. հավաքածու
r /Three-Dimensional Artifact or Naturally	առարկաներ, 3D չնախագծված գրաֆիկա		1. Mixed Materials	Ներառում է տեխնաձին առարկաներ, ինչպիսիք են մոդելները,

Accurring Object/				դիորամաները, խաղերը, արձանիկները, մեդալները, շքանշանները, քանդակները և արվեստի այլ եռաչափ գործեր, ինչպես նաև էքսպոնատներ, մեքենաներ, հագուստ, խաղալիքներ և ասեղնագործություն: Նաև ներառում է բնական ծագման առարկաներ, ինչպիսիք են մանրադիտակային նմուշները (կամ դրանց պատկերները) և դիտման համար տեղադրված այլ նմուշներ:
t /Manuscript Language Material/	տեքստային նյութեր	ձեռագիր	1.Manuscripts	

(LDR 7) - Բացահայտում է մատենագիտական գրառումն ամբողջական է, թե առանձնատիպ է (քաղվածք),

- a - մենագրության մաս է,
- b - պարբերական հրատարակության մաս է,
- c - հավաքածու է,
- d - ենթամաս է,
- i - էլեկտրոնային պաշար է,
- m - մենագրություն է,
- s - պարբերական հրատարակություն է:

LDR դաշտի մյուս ենթադաշտերը ընտրվում են՝ ինչպես գրքային նկարագրության ժամանակ:

007 - Պարունակում է տեղեկություններ ընտրված գրառման տեսակի վերաբերյալ: Առավել հաճախ է օգտագործվում ոչ գրքային հրատարակությունների ժամանակ: Ընտրել նույն գրառման տեսակը, որն ընտրել էք 006-ի 6-րդ ենթադաշտում:

008 - Մուտքագրվող նյութի նկարագրության մասին ամփոփ տեղեկությո է պարունակում: 008 դաշտում նյութի տեսակն ավտոմատ է ընտրվում, եթե 000 դաշտում տեսակը ճիշտ է նշվել:

008 դաշտում նյութի տեսակները

BKS - Գրքեր (Books), CF - համակարգչային ֆայլեր (Computer Files), CR - շարունակվող հրատարակություններ (Continuing Resources), MP - քարտեզներ (Maps), MU - երաժշտական նյութեր (Music), MX - խառը նյութեր (Mixed Materials), VM - տեսողական նյութեր (Visual Materials):

008 դաշտի 00-17 և 35-39 նշումները նույնն են նյութի բոլոր տեսակների համար, սակայն 18-34 ենթադաշտերում՝ տարբեր են:

008 դաշտի 18-34 նշումների բացատրություն.

Համակարգչային ֆայլ

- 18-21 - Սահմանված չէ
- 22 - Նշել, որ թիրախային հատվածի համար է նախատեսված
- 23 - Նշել էլեկտրոնային հրատարակություն է, թե ոչ
- 24-25 - Սահմանված չէ
- 26 - Ընտրել նկարագրվող նյութի տեսակը՝ համակարգչային խաղ է, թե ձայնային նյութ, փաստաթուղթ է, թե ինտերակտիվ մուլտիմեդիա և այլն:
- 27 - Սահմանված չէ
- 28 - Կառավարական հրապարակման տեսակն ընտրել
- 29-34 - Սահմանված չէ

Քարտեզ

- 18-21 - /ավտոմատ է ընտրվում/
- 22-23 - Պրոյեկցիա
- 24 - Սահմանված չէ
- 25 - Նշել քարտեզագրական նյութի տեսակը
- 26-27 - Սահմանված չէ
- 28 - Կառավարական հրապարակման տեսակն ընտրել
- 29 - Նյութի տեսակը, որն ընտրվում է նաև Item-ում
- 30 - Սահմանված չէ
- 31 - Նշել բովանդակությունը, եթե առկա է
- 32 - Սահմանված չէ
- 33-34 - Նշել հատուկ ձևաչափի առանձնահատկությունները

Երաժշտական

- 18-19 - /ավտոմատ է ընտրվում/
- 20 - Երաժշտության ձևաչափ /ընտրել օր.՝ դաշնամուր է, թե ձայնային ստեղծագործություն է.../
- 21 - Երաժշտական ստեղծագործության մասերն ընտրել
- 22 - Որ թիրախային հատվածի համար է նախատեսված
- 23 - Նշել նյութի տեսակը, որն ընտրվում է նաև Item-ում
- 24-29 - Ուղեկցող գործը նշել, եթե առկա է
- 30-31 - Նշել գրական տեքստ է ձայնագրությունների համար, թե ոչ

Խառը նյութեր

- 18-22 - Սահմանված չէ
- 23 - Նյութի տեսակը, որն ընտրվում է նաև Item-ում
- 24-34 - Սահմանված չէ

Տեսողական նյութեր

- 18-20 - /ավտոմատ է ընտրվում/
- 21 - Սահմանված չէ
- 22 - Որ թիրախային հատվածի համար է նախատեսված
- 23-27 - Սահմանված չէ
- 28 - Կառավարական հրապարակման տեսակն ընտրել
- 29 - Ընտրել նյութի տեսակը, որն ընտրվում է նաև Item-ում
- 30-32 - Սահմանված չէ
- 33 - Նշել տեսողական նյութի տեսակը
- 34 - Տեխնիկան:

Settings-ում, 942 դաշտի c ենթադաշտում և Item Type-ում՝ կարգավորումների ընտրության տարբերակներն են.

գրքեր (Books), համակարգչային ֆայլեր (Computer Files), շարունակվող հրատարակություններ (Continuing Resources), ատենախոսություններ, թեզեր (Dissertation, Theses),

ամսագրեր (Journals), թերթեր (Newspapers), ձեռագրեր (Manuscripts), քարտեզներ (Maps), խառը նյութեր (Mixed Materials), երաժշտական նյութեր (Music scores), պաստառներ, ազդագրեր (Posters, Afisha), հնատիպ գրքեր (Rare books), ձայնային նյութեր (Sound Records), տեսանյութեր (Video Records), տեսողական նյութեր / ոչ գրքային հրատարակություններ (Visual Materials) [Library of Congress, Marc 21 format for bibliographic data, 1999]: Այս տարբերակների ընտրության հնարավորություն են տալիս MARC 21 ձևաչափով գրառվող էլեկտրոնային գրացուցակները:

Կարգավորումների ճիշտ ընտրությունը ներկայացված է աղյուսակ 1-ում: Հոդվածում ներկայացված են այն դաշտերը, որոնք ոչ գրքային հրատարակությունների համար միատեսակ են, մնացած դաշտերը նկարագրվում են ըստ տիտղոսաթերթի և նյութի տեսակի:

Համառոտ նկարագիր.

1XX խումբ: Հիմնական դաշտեր

Հեղինակային նկարագրման դաշտ է: Պարունակում է տվյալներ նյութը պատրաստող հեղինակների, պատասխանատու կազմակերպությունների և նրանց աջակցողների մասին:

2XX խումբ: Վերնագիր, վերնագրի տեսակներ, պատասխանատուներ, հրատարակչական տվյալներ

200-ական դաշտերն արտացոլում են տիտղոսաթերթը: Բոլոր դաշտերը նշել՝ ըստ տիտղոսաթերթի:

3XX խումբ: Ֆիզիկական նկարագրիչներ

4XX խումբ: Մատենաշար

5XX խումբ: Ծանոթագրություններ և նշումներ

6XX խումբ: Առարկայական խորագրերի խումբ

7XX խումբ: Պատասխանատուներ և լրացուցիչ փնտրելու հնարավորություն

Պատասխանատուներ, փոփոխված վերնագրերի մասին տեղեկություններ:

8XX խումբ: Մատենաշար, էլեկտրոնային հասանելիություն

9XX խումբ: Տեղային օգտագործման համար է նախատեսված:

Ոչ գրքային հրատարակությունների օրինակների և համառոտ նկարագրված ոչ ընդհանրական խմբերի և դաշտերի մասին առավել մանրամասն կարելի է ծանոթանալ Հայաստանի գրադարանների համահավաք գրացուցակ. MARC 21 ուղեցույցի միջոցով [Հայաստանի գրադարանների համահավաք գրացուցակ: MARC 21, 2024]:

SUMMARY

Thus, the article presents a comprehensive overview of information on the non-book publications of the National Library of Armenia (NLA), including their processing, availability, and the types of non-book materials preserved, as well as electronic resources, both computer and non-computer files. The most important and mandatory fields for non-book publications in the MARC format are also presented.

In conclusion, it can be observed that the entry of non-book publications in electronic format presents challenges for a number of libraries. However, article demonstrates the capabilities of the MARC format for non-book publications, detailing the relevant fields and record types.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. International Standard ISO 2709, Bern, International Organization for Standardization, 1981, 8 pp.
2. Library of Congress, Marc 21 format for bibliographic data, 1999 [Electronic Publication] URL: <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/> 26.09.2024.
3. MARC 21 Bibliographic, 2006 [Electronic Publication] URL: <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/bdintro.html>, 26.09.2024.
4. NC Cardinal Support and Staff Education, MARC LDR and 008 Fixed Fields, 2023 [Electronic Publication] URL: <https://nccardinalsupport.org/index.php?pg=kb.page&id=70>, 26.09.2024.
5. The American Archivist, Chicago, Ill., The Society of American Archivists, 1986, vol. 49, no. I, 95 pp.
6. Հայաստանի ազգային գրադարան, Հայաստանի գրադարանների համահավաք գրացուցակ: MARC 21, Երևան, 2024, 118 էջ [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://dspace.nla.am/items/514a961d-f7c1-4d59-8b03-9ff5ab02d9f3> 26.09.2024:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԲԱԼԱՍԱՆ

Հայաստանի ազգային գրադարանի Գրատպության թանգարան

ՀԱՅ ԳՐԱՏՊՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՀՈՉԱԿՈՒՄԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԹԱԿՆԵՐՈՒՄ (AEPM, IZI TRAVEL)

Բանալի բառեր՝ Գրատպության թանգարան, թանգարանների ռազմավարական նախաձեռնություններ, Եվրոպական գրատպության թանգարանների ասոցիացիա (AEPM), Google Arts and Culture, izi travel, տպագրական ժառանգության ցանց, պատմամշակութային ժառանգություն, հեռախոսային աուդիոգիդ:

Keywords: the Printing museum, strategic initiatives of museums, Association of European Printing Museums (AEPM), Google Arts and Culture, izi travel, print heritage network, historical and cultural heritage, handheld audio guide.

Գրքագիտության և հայ գրքի հանրահռչակման տեսանկյունից առանձնակի դերակատարում ունի Հայաստանի ազգային գրադարանի Գրատպության թանգարանը, որը ներկայացնում է հայ գրքի ավելի քան 510-ամյա պատմությունը:

Թանգարանների ռազմավարական նախաձեռնությունների մեջ է մտնում հայկական մշակութային ժառանգությունը միջազգային հարթակներում հանրահռչակելու հարցը: Գրատպության թանգարանի առաքելություններից մեկն էլ հայ գիրքն ու գրատպությունը միջազգային հարթակներում, մասնավորապես Google Arts and Culture [Google Arts and Culture: the Museum of Printing], Եվրոպական գրատպության թանգարանների ասոցիացիայի (AEPM) և izi travel-ի հարթակներում հանրահռչակելն է: Այս հարթակները հնարավորություն են ընձեռում հայ տպագիր ժառանգությունն ըստ արժանվույն ներկայացնել հանրությանը: Այս հոդվածում ներկայացնելու ենք Եվրոպական գրատպության թանգարանների ասոցիացիան (AEPM) և izi travel հարթակը:

AEPM-Ի ԾԱԳՈՒՄԸ

2018 թվականից Գրատպության թանգարանը դարձել է Եվրոպական գրատպության թանգարանների ասոցիացիայի անդամ:

Եվրոպական գրատպության թանգարանների ասոցիացիան (AEPM) հիմնադրվել է Գրենմահերում (Լյուքսեմբուրգ) 2003 թվականի փետրվարին՝ Եվրոպական գրատպության թանգարանների միջև համագործակցությունը խրախուսելու և տպագիր ժառանգությունը հանրահռչակելու նպատակով՝ որպես Եվրոպական մշակութային ժառանգության կարևոր մաս: Այն ի սկզբանե ստեղծել էր «Պատմական տպագրական հմտությունների պահպանում» ծրագրի շուրջ ձևավորված ոչ ֆորմալ խումբ, որի նպատակն էր հավաքել թանգարանային ոլորտի մասնագետներին՝ պահպանելու գրատպության ավանդական հմտությունները և տեխնիկան, չնայած Եվրոպական շատ տպագրական թանգարաններ և արհեստանոցներ արդեն իսկ ունեին անհրաժեշտ գիտելիք և հմտություններ դա կատարելու համար, զգացվում էր, որ կա թանգարաններում աշխատելու համար հատուկ պատրաստված անձնակազմի պակաս:

Ակնհայտ դարձավ, որ տպագրությունն ու հարակից թանգարանները չեն գործում ամբողջության մեջ: Դրանք, բնականաբար, համագործակցում են՝ բազմաթիվ հավաքածուների և ժառանգության արհեստանոցների հետ, որոնք կարևոր դեր են խաղում ինչպես մեքենաների, այնպես էլ տպագրության հմտությունների պահպանման գործում: 2012 թվականի սեպտեմբերին AEPM-ը որոշեց իր անդամակցությունը բացել տպագիր ժառանգության բնագավառում գործող կազմակերպությունների համար: 2014 թվականի փետրվարին AEPM-ը պաշտոնապես բացվեց որպես շահույթ չհետապնդող միություն, որը գրանցված է Բրյուսելում: 2015 թվականի

հոկտեմբերին այն պաշտոնապես բացեց իր անդամակցությունը շահագրգիռ կազմակերպությունների և անհատների համար: Որպես թանգարանների համագործակցության լայն ցանց՝ AEPM-ի գործունեությունը կենտրոնացած է տեղեկատվության, փորձի և գիտելիքների փոխանակման, մասնագետների պատրաստման, նոր տեխնիկայի մշակման գործընթացների վրա:

AEPM-ի նպատակն է խթանել գրաֆիկական արվեստի բոլոր բնագավառներում գիտելիքների, փորձի, նախաձեռնությունների և ռեսուրսների փոխանակումը, քանի որ դրանք գործել են Յոհան Գուտենբերգի ժամանակներից մինչ օրս: Սկզբնապես հիմնադրվել է որպես եվրոպական գրատպության թանգարանների ասոցիացիա. այն աստիճանաբար ընդլայնվել է՝ ընդգրկելով տպագիր ժառանգությամբ հետաքրքրված կազմակերպությունների և անհատների լայն շրջանակ ինչպես Եվրոպայում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս:

Անդամակցությունը բաց է գրատպության ոլորտի բոլոր թանգարանների և կազմակերպությունների համար, որոնք ակտիվորեն ներգրավված են տպագիր ժառանգության պահպանման գործում:

Այսօր կան մեծ թվով գրատպության թանգարաններ, տպարանային արհեստանոցներ, մասնավոր հավաքածուներ և գրաֆիկական արվեստի բաժիններ, որոնք պահպանում են հին մեքենաներ, փայտե և պղնձե փորագրություններ, թանաքը թղթի վրա դնելու, հարդարելու և տեղադրելու տարբեր գործիքներ:

Չնայած թանգարանները, արհեստանոցներն ու հավաքածուները ստեղծողներից յուրաքանչյուրն ունի իր մոտեցումը, բոլորն էլ ունեն ընդհանուր նպատակ՝ գրատպության և գրաֆիկական արվեստի բազմաթիվ եղանակների պահպանումը, փոխանցումը և մեկնաբանումը, որոնք նպաստել են տեղեկատվության և գիտելիքների տարածմանը և հասարակության առաջընթացին:

Ովքե՞ր կարող են անդամակցել

Եվրոպական գրատպության թանգարանների ասոցիացիան տպագրական ժառանգության ցանց է, անդամակցությունը բաց է:

Ասոցիացիան ներառում է՝

Բելգիայի, Կոլումբիայի, Էստոնիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Հունաստանի, Իտալիայի, Նիդերլանդների, Նորվեգիայի, Հյուսիսային և Հարավային Կորեաների, Իսպանիայի, Մեծ Բրիտանիայի, Շվեյցարիայի գրատպության թանգարանները, արհեստանոցները, տպարանները, գրադարանները և արխիվները, որոնք ակտիվորեն ներգրավված են տպագիր ժառանգության պահպանման և փոխանցման գործում:

AEPM-ի անդամ կազմակերպությունները նշվում են մանուշակագույնով: Սեղմելով կայքի հասցեին՝ տեսնում ենք AEPM-ի անդամների ամբողջական ցանկը, տեսակավորված՝ ըստ երկրների [Եվրոպական գրատպության թանգարանների ասոցիացիա (AEPM)]:

IZI TRAVEL

2011 թվականին Նիդերլանդներում բնակվող նորարարների մի թիվ, որի անդամները հիմնականում բաղկացած են նախկին Խորհրդային Միության քաղաքացիներից, իրենց առջև նպատակ դրեցին բոլոր ճանապարհորդներին մարդկության պատմամշակութային ժառանգությանը ավելի մոտ դարձնելու նպատակով ստեղծել գլոբալ, բաց և անվճար համակարգ աշխարհի բոլոր պատմությունները մեկ տեղ հավաքելու համար: Չնայած այն հանգամանքին, որ գաղափարը նոր չէր, դեռ ոչ ոք չէր փորձել այն իրականացնել նման գլոբալ և հավակնոտ մասշտաբով:

Գաղափարի հեղինակը Ալեքս Տուրսկին է, որը երկար տարիներ առաջնորդել է izi.travel-ը: Եվ շատերը հենց իրենից են առաջին անգամ լսել, որ կա մի անվճար հարթակ, որտեղ ցանկացած թանգարան հնարավորություն ունի ստեղծելու իր պատմությունը և տրամադրել այն այցելուին հեռախոսային աուդիոգիդի միջոցով:

Հարթակի անվանումն էլ պատահական չէր ընտրված՝ izi.travel, թեև գրելու ձևը տարբերվում է անգլերեն **հեշտ** նշանակությամբ բառից, բայց իր հնչողությամբ և իմաստով նշանակում է հենց դա՝ **հեշտ ճամփորդել**:

Հայաստանում izi.travel-ն սկսել է գործել 2013 թվականից: Նախագիծն իրականացվել է izi.travel-ի հայաստանյան ներկայացուցչի աջակցությամբ և, լինելով առաջինը Հայաստանում, առաջացրել բավականին մեծ հետաքրքրություն: Դրանից հետո բազմաթիվ թանգարաններ միացել են izi.travel հարթակին:

Քանի որ նախագիծը միջազգային է, այն շատ լայն տարածում է ստացել ամբողջ աշխարհով մեկ, հատկապես ավանդական տուրիստական երկրներում, օրինակ՝ Իտալիա, Հունաստան և այլն: Ներկայացված է ակտիվ գործող 3500 թանգարան, 12 500 աուդիոտուր, որոնք հասանելի են ամբողջ աշխարհում: Այս ուղեցույցները ներառում են վայրերի լայն շրջանակ, ներառյալ քաղաքները, թանգարանները, պատմական տեսարժան վայրերը և այլն: Հարթակը շարունակաբար ընդլայնվում է, նոր ուղեցույցները պարբերաբար ավելացվում են ինչպես մասնագետների, այնպես էլ տեղական ներդրողների կողմից: Օրական ավելանում է 50 նոր քաղաքային աուդիոտուր, շաբաթական 5-10 թանգարան: Հարթակի օգտատերերն ամսական լսում են 1.5-2 միլիոն աուդիոպատմություն: Կարելի է տեղադրել նաև վճարովի նյութեր, ստեղծել պատմություններ ավելի քան 50 լեզուներով:

Ռուսաստանը ներկայացված է ծրագրի հնարավորության ամբողջ բազմազանությամբ, կան հատուկ մանկական տուրեր/թանգարանային պատմություններ, քվեստեր, գնացքում լսելու համար նախատեսված տուրեր և այլն: Ի դեպ, Ռուսաստանի պետական (քաղաքային) մարմինները շատ հաճախ ֆինանսավորում կամ հենց պատվիրում են քաղաքային տուրեր՝ գիտակցելով, որ դա խթանում է զբոսաշրջությանը:

Այսօրվա դրությամբ ներկայացված են մի շարք թանգարաններ և զբոսատուրեր ինչպես Երևանում, այնպես էլ մարզերում:

izi.travel հարթակում Գրատպության թանգարանը հրապարակել է 21 անգլերեն և 29 ռուսերեն աուդիոպատմություն [izi.travel: the Museum of Printing]: Առաջիկայում նախատեսվում է աուդիոպատմությունները ներկայացնել նաև գերմաներենով, ֆրանսերենով և արևմտահայերենով:

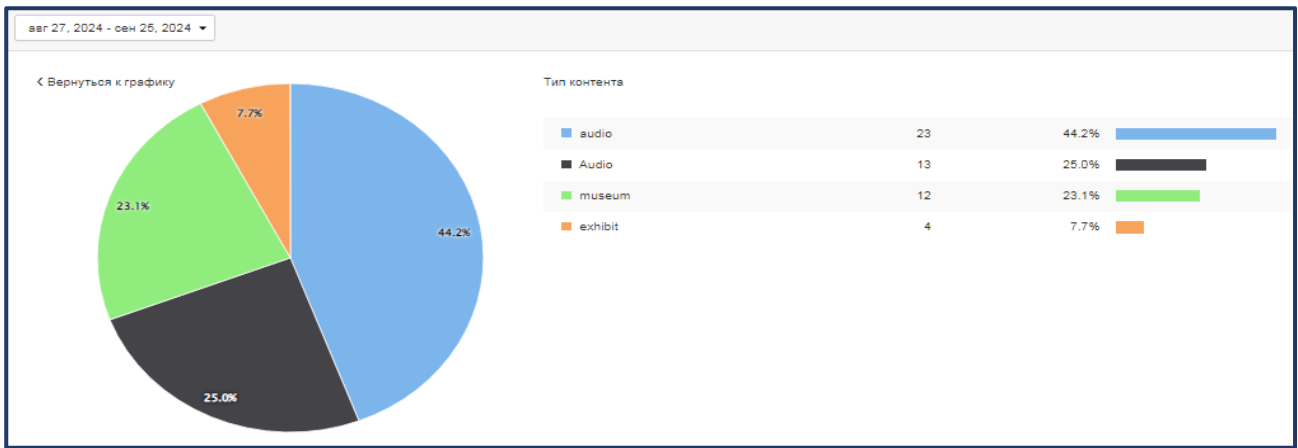
Գրատպության թանգարանի վիճակագրական որոշ տվյալներ izi.travel հարթակում

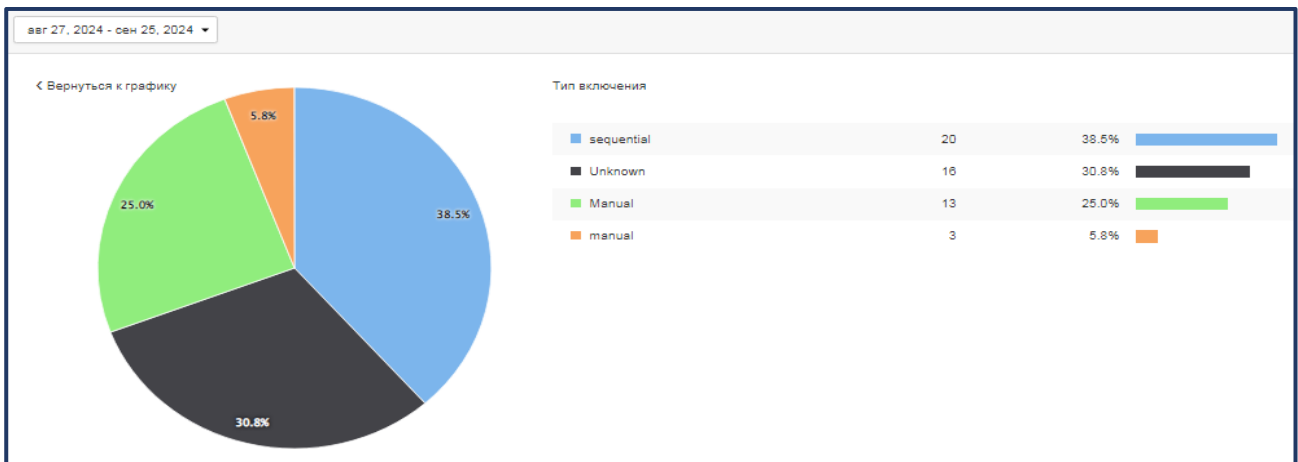
Գրաֆիկական պատկեր 1

Այցելությունների վիճակագրություն

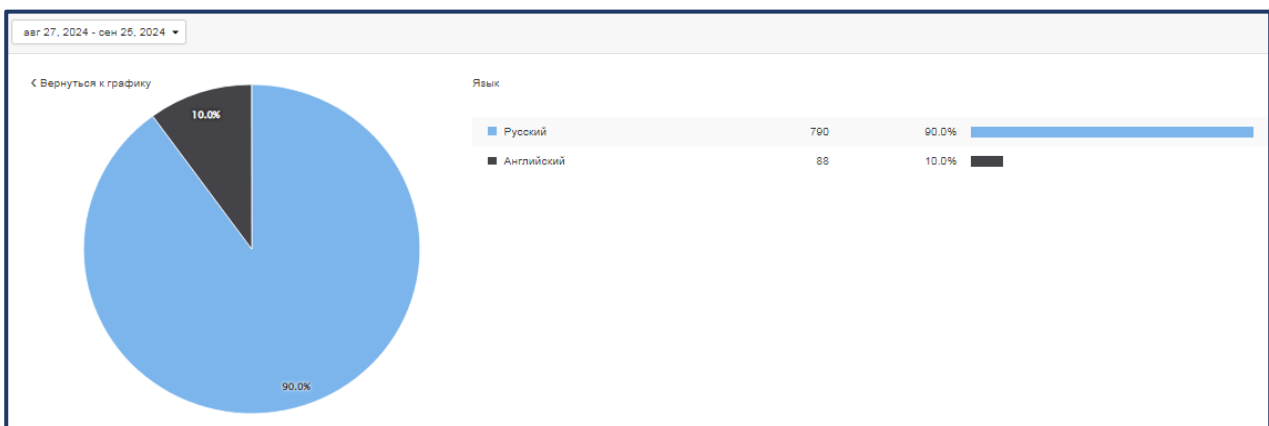
(Օգոստոսի 27-սեպտեմբերի 25)

Գրաֆիկական պատկեր 2
 Աուդիոպատմությունների լսումներն ըստ բովանդակության՝
 Աուդիո՝ 69,2 %
 Թանգարան՝ 23,1%
 Ցուցանմուշ՝ 7,7 %

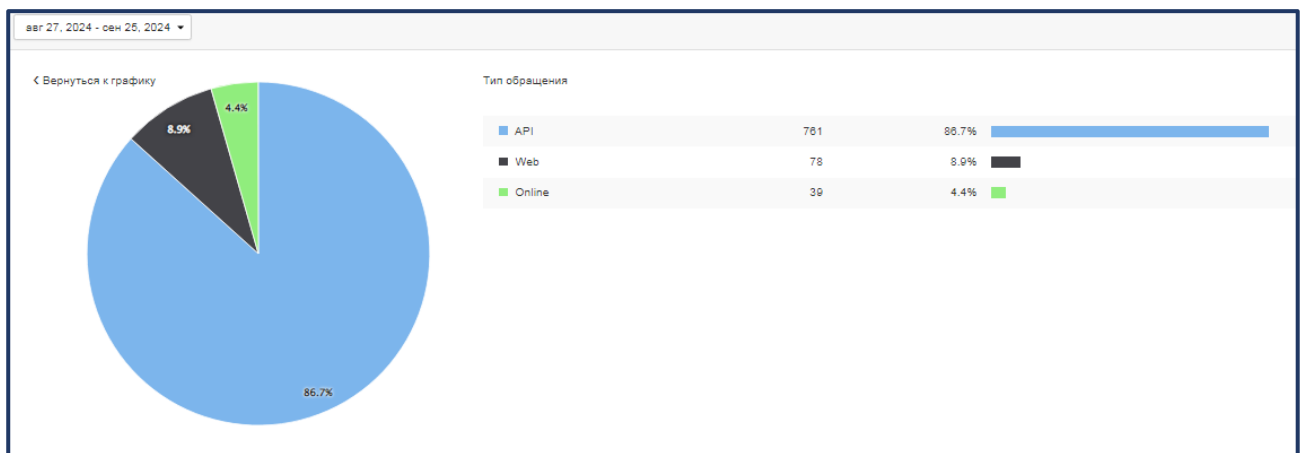
Գրաֆիկական պատկեր 3
 Աուդիոպատմությունների լսումներն ըստ միացման եղանակի՝
 Հաջորդաբար՝ 38,5 %
 Անհայտ՝ 30,8 %
 Ընտրովի՝ 30,7 %

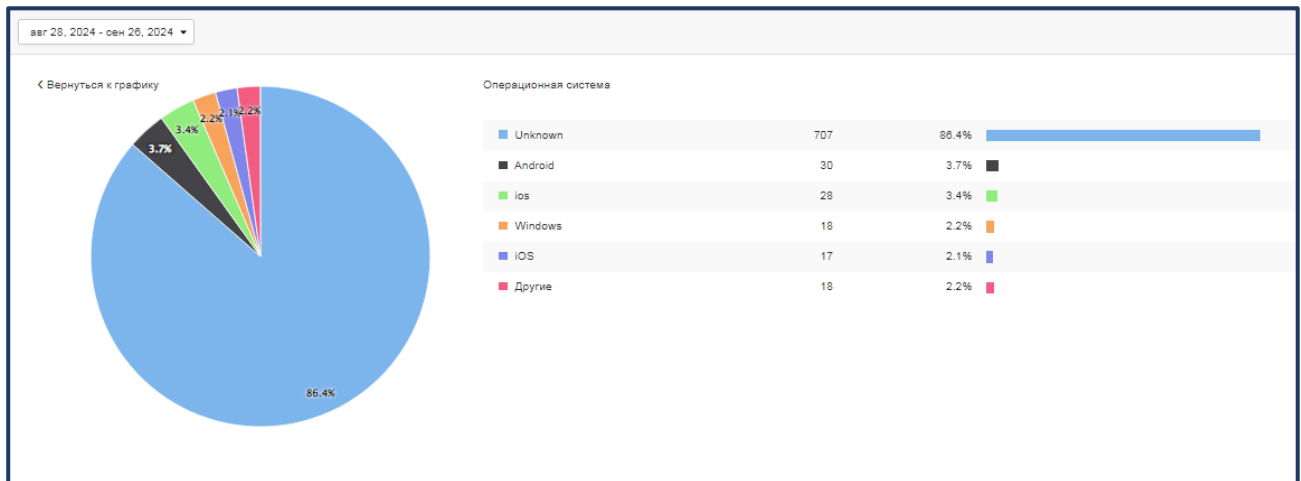
Գրաֆիկական պատկեր 4
 Աուդիոպատմությունների լսումներն ըստ լեզուների՝
 Ռուսերեն՝ 90,0 %
 Անգլերեն՝ 10,0 %

Գրաֆիկական պատկեր 5
 Աուդիոպատմությունների լսումներն ըստ երկրների՝
 ՌԴ՝ 87,4 %
 ՀՀ՝ 10,9 %
 Այլ՝ 1,7 %

Գրաֆիկական պատկեր 6
 Աուդիոպատմությունների լսումներն ըստ օգտվելու եղանակի՝
 API՝ 86,7 %
 WEB՝ 8,9 %
 ONLINE՝ 4,4 %

Գրաֆիկական պատկեր 7

Առողիոպատմությունների լսումներն ըստ օպերացիոն համակարգերի՝

Անհայտ՝ 86,4 %

Android՝ 3,7 %

IOS՝ 5,5 %

Windows՝ 2,2 %

Այլ՝ 2,2 %

Հարկ է նշել, որ յուրաքանչյուր ցուցանմուշ ունի իր QR-կոդը:

QR կոդ (անգլ.՝ Quick Response Code՝ արագ արձագանքի կոդ, կրճատ՝ *QR Code*): QR կոդը մեքենայական ընթերցվող օպտիկական պիտակ է, որը պարունակում է տեղեկություններ նրա մասին, ինչին կցված է: Գործնականում QR կոդերը հաճախ մատնանշում են կայք կամ հավելված: QR կոդերը կարող են օգտագործվել տարբեր բջջային սարքերի օպերացիոն համակարգերում: IOS 11-ով և ավելի բարձր օպերացիոն համակարգով աշխատող iPhone-ները և որոշ Android սարքեր կարող են ինքնուրույն սկանավորել QR կոդերը՝ առանց արտաքին հավելված ներբեռնելու: Տեսախցիկի հավելվածը կարող է սկանավորել և ցուցադրել QR կոդի տեսակը հղումի հետ միասին (և՛ Android-ում, և՛ iPhone-ում):

Հույս ունենք, որ այս հարթակի միջոցով հետաքրքիր և տպավորիչ կլինեն այցելությունները թանգարան. այն որպես ծառայություն ունի աճի մեծ ներուժ:

SUMMARY

The Printing Museum of the National Library of Armenia plays a special role from the point of view of bibliography and promotion of more than 510-year history of the Armenian book.

The issue of promotion of Armenian cultural heritage in international platforms is among the strategic initiatives of the museums. One of the tasks of the Printing Museum is to raise awareness of Armenian books and printing through the international platforms worldwide, in particular Google Arts and Culture, the Association of European Museums of Printing (AEPM) and Izi Travel.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Google Arts and Culture: the Museum of Printing [Electronic Resource] URL: https://artsandculture.google.com/partner/the-museum-of-printing_ 16.11.2024.
2. izi.travel: the Museum of Printing [Electronic Resource] URL: <https://izi.travel/ru/6358-muzey-knigopachataniya-nacionalnoy-biblioteki-armenii/ru> 16.11.2024.
3. Եվրոպական գրատպության թանգարանների ասոցիացիա (AEPM), [Էլեկտրոնային աղբյուր] URL: <https://www.aepm.eu/member/printing-museum-armenia/> 16.11.2024:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԹՎԱՅԻՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՄԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ԱՐԴԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԻՆ ԸՆԴԱՌԱՋ**

Բանալի բառեր՝ գրադարան, թվայնացում, թվային հեղափոխություն, շտեմարան, նիշերի օպտիկական ճանաչում, տեքստային փաստաթուղթ, որոնելիություն, արհեստական բանականություն:

Keywords: library, digitization, digital revolution, database, optical character recognition (OCR), text document, searchability, artificial intelligence (AI).

Թվային հեղափոխությունը ուղեկցվում է տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, վիրտուալ իրականության, արհեստական բանականության և բազմաթիվ այլ ոլորտներում գրանցվող նվաճումներով: Արդի դարաշրջանում, երբ յուրաքանչյուր օր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման արդյունքում փոխվում է մեզ շրջապատող վիրտուալ իրականությունը, մենք բախվում ենք նոր մարտահրավերների, որոնց լուծումները դառնում են առաջնահերթություններ՝ աշխատանքը ճիշտ կազմակերպելու համար: Որպես տեղեկատվական տեխնոլոգիաների անընդմեջ զարգացման հետևանք՝ թվայնացումը ներխուժում է գիտության, տնտեսության և մշակույթի ամենատարբեր ոլորտներ՝ ստիպելով վերանայել նախկին գործառույթներն ու պահանջները: Թվային հեղափոխությունը էական ազդեցություն է ունենում նաև գրադարանների գործունեության վրա: 20-րդ դարի վերջին քառորդից սկսած տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաները և ավտոմատացման համակարգերը անընդհատ ընդարձակում են գրքի պահպանության, խնամքի, հաջորդ սերունդներին փոխանցելու հնարավորությունները: Մա բնական է, քանի որ մշակույթը զարգացնելու և մշակութային արժեքների հանրահռչակման լավագույն միջոցներն են:

Հայաստանի ազգային գրադարանի տպագիր ժառանգությունը յուրահատուկ մտավոր արժեք է: Այն հայերեն տպագիր ժառանգության խոշորագույն պահոցն է աշխարհում: Սույն հետազոտության նպատակն է ներկայացնել տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, վիրտուալ իրականության, արհեստական բանականության և բազմաթիվ այլ ոլորտների զարգացման ազդեցությունը գրադարանների՝ Հայաստանի ազգային գրադարանի մասնավոր օրինակի վրա: Առաջնային համարելով տպագիր ժառանգության պահպանության, պահպանման և վերականգնման խնդիրը՝ գրադարանը որդեգրել է թվայնացնելու և նշաճանաչման համակարգերի կիրառմամբ այն ընթերցողին հասանելի դարձնելու առաքելությունը: Անդրադառնալու ենք նաև գրադարանի թվային փոխակերպման, ազգային տպագիր ժառանգության թվայնացման առաջնահերթության, շտեմարանների միջոցով թվային տարբերակների հասանելիության ապահովման և նշաճանաչման գործընթացին:

Հայաստանի ազգային գրադարանի առաջնային նպատակը և ռազմավարությունը

Հայաստանի ազգային գրադարանի առաջնային նպատակն է պահպանել տպագիր ժառանգությունը և ապահովել դրա հասանելիությունը թվայնացման միջոցով: «Ապահովել» տերմինը ենթադրում է.

- Ազգային ժառանգության հասանելիություն հանրության լայն շրջանակներին,
- Հայերեն լեզվի ինտեգրում կիբերտիրություն,
- Գրադարանի ծառայությունների և շտեմարանների հասանելիություն հատուկ կարիքներով անձանց համար [Զուլյան, 2023]:

Այս ամենն իրականացնելու համար ցանկացած ծառայություն, ծրագիր պետք է լինի հասանելի, մատչելի ու կիրառելի:

Թվային փոխակերպումը գրադարանի ռազմավարական կարևոր ուղղություններից է: Դա ենթադրում է տպագիր ժառանգության թվայնացում, մշակում, շտեմարաններում տեղադրում և նշանակում: Այս ամենը ընձեռում է ազգային ժառանգության հետ հաղորդակցվելու հնարավորություն, նաև արդյունավետ հնարավորություններ գիտական հանրայնության աշխատանքներում և գիտական արդյունքի հանրայնացման գործում: Թվանշային գրադարանը տեղեկատվական համակարգ է, որը թույլ է տալիս հուսալիորեն պահպանել և արդյունավետ կերպով օգտագործել էլեկտրոնային պաշարները՝ խթանելով հասարակության թվային մտածելակերպը, գիտելիքները, հմտություններն ու կարողությունները: Թվայնացման առաջնահերթություններից է թվայնացվող հավաքածուի ճիշտ ընտրությունը, որը աշխատանքի հաջողության գրավականն է: Դա հնարավորություն է տալիս մարդկային և տեխնիկական սահմանափակ ռեսուրսների ողջամիտ ու թիրախային օգտագործում՝ առավել կարևորություն ներկայացնող հավաքածուի թվայնացման համար: Հավաքածուն ընտրելիս հաշվի են առնվում հետևյալ ցուցանիշները. թվայնացվող հավաքածուի բացառիկությունը, հետազոտական համայնքի կողմից ուսումնասիրման թիրախում գտնվելը, պահանջվածությունը, պատմական կամ աշխարհագրական ընդգրկումը, ֆիզիկական վիճակը, ամբողջականությունը (հատկապես պարբերականների պարագայում), այլ հաստատությունների կողմից արդեն թվայնացված լինելու փաստերը, հեղինակային իրավունքի խնդիրները: Անհրաժեշտ է հստակ պատկերացնել՝ ի՞նչը պահպանել, ինչպե՞ս պահպանել, ո՞ր ժամանակահատվածին ուշադրություն դարձնել:

Հայ տպագրության մեջ տպագրական արվեստով, բարդությամբ, հիշատակարաններով առավել կարևորվում են հնատիպ և վաղ շրջանի հրատարակությունները, որոնք ունեն արժեքավոր հիշատակություններ, ինքնագրեր, ընծայագրեր, յուրահատուկ են տպագրարվեստի տեսանկյունից: Թվային պատկերների չափորոշիչների սահմանումը և դրանց խստորեն պահպանումը հավաքածուի թվայնացման կարևոր պայման է: ՀԱԳ-ում Թվային փոխակերպման (թվայնացում, մշակում, շտեմարաններում դրանց տեղադրում) առաջնահերթություններն են՝

1. Ամբողջական ներկայացնել հայ գրքի և մամուլի պատմությունը՝ տեսանելի դարձնելով պատմության հարցականները և օրինաչափ զարգացման պատկերը:
2. Հավաքել աշխարհով մեկ սփռված հայերեն կամ հայերեն հատվածներ պարունակող օտարալեզու գրականությունը՝ ապագայում կորուստներից խուսափելու նպատակով:
3. Ճշտել աշխարհով մեկ սփռված գրքերի և պարբերականների աշխարհագրական տարածքները՝ նշելով յուրաքանչյուր միավորի գտնվելու վայրը, ինչպես նաև ֆիզիկական վիճակը:
4. Պահպանելով հեղինակային իրավունքի նորմերը՝ թվայնացնել գրքերը և մամուլը՝ ընթերցողական լայն լսարանին տրամադրելու նպատակով:
5. Հավաքածուների երկարաժամկետ պահպանություն:
6. Հավաքածուների թվային պատճեններով սպասարկում:

ՀԱԳ շտեմարաններն ու նիշերի օպտիկական ճանաչման համակարգը

Իրենց ընդգրկվածությամբ, ամբողջականությամբ Հայաստանի ազգային գրադարանում ստեղծված տարաբնույթ էլեկտրոնային շտեմարանների շարքում առանձնանում են «Հայ գիրք» և «Հայ մամուլ» շտեմարանները: Երկու շտեմարաններում էլ սկզբունքը մեկն է՝ հայատառությունը:

- «Հայ գիրք» շտեմարանը⁷¹, որը ներառում է 1512 թվականից մինչև մեր օրերը աշխարհի տարբեր ծագերում տպագրված հայերեն, հայատառ, ինչպես նաև հայերեն ելից տվյալներ պարունակող հայկական բովանդակությամբ, և հայերեն ելից տվյալներ պարունակող ու հայ հեղինակների կողմից ստեղծված այլալեզու գրքերը: Ներառված են աստվասներ, քարտեզներ, ժողովածուներ, հմայիլներ, կատալոգներ, պատկերագրքեր, բառարաններ, պատմական, գեղարվեստական, կրոնական, քաղաքական, մասնագիտական տարաբնույթ գրքեր՝ **շուրջ 130.796 գրառում**: Թվայնացված գրքերը դիտելու համար հարկավոր է փնտրման տողում

⁷¹ Տե՛ս «Հայ գիրք» շտեմարան, URL:(<http://haygirk.nla.am/>).

ընտրել «Գրադարանի քարտարան» (Library Catalogue) և մուտք անել «**կարդալ առցանց**» արտահայտությունը, փնտրման արդյունքում կստանաք շուրջ **35.238 անուն**:

- «Հայ մամուլ շտեմարանը» (<http://tert.nla.am>), որը ներառում է 1794 թվականից մինչև մեր օրերը աշխարհի տարբեր ծագերում հրատարակված հայատառ պարբերականները: Այստեղ ներառված են նաև էլեկտրոնային, այլալեզու, ինչպես նաև երկլեզվյան ու բազմալեզվյան մամուլի այն անվանումները, որոնց բնագրի լեզուներից մեկը հայերենն է, ինչպես նաև էլեկտրոնային պարբերականներ՝ **շուրջ 6635 գրառում**: Թվայնացված պարբերականները դիտելու համար հարկավոր է փնտրման տողում ընտրել «Գրադարանի քարտարան» (Library Catalogue) և մուտք անել «**կարդալ առցանց**» արտահայտությունը, փնտրման արդյունքում կստանաք շուրջ **3390 անուն**:
- «ՀԱԳ թվային պահոց»⁷², որը բաղկացած հետևյալ բաժիններից՝ ատենախոսություններ և սեղմագրեր, ՀԱԳ հրատարակություններ, Հայագիտական հավաքածու, Ոչ գրքային հրատարակություններ, Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղ) վտանգված ժառանգություն և Միջազգային ԶԼՄ-ները Արցախի մասին: Այս պահի դրությամբ ՀԱԳ թվային պահոցում տեղադրված է 10515 հանրահասանելի նյութ:

Այս շտեմարաններն ունեն որոնողական ճկուն համակարգ: Մատենագիտական ճիշտ նկարագրությունների դեպքում, ընտրելով համապատասխան դաշտը, նյութը հնարավոր է որոնել ըստ հեղինակի, վերնագրի, տպագրության վայրի, տարեթվի կամ ժամանակաշրջանի, լեզվի և այլն: Մեր օրերում հայերենը բախվում է տեխնոլոգիական մարտահրավերների. թվային տիրույթում տպագիր ժառանգության հասանելիությունը սահմանափակվում է հայերենի նշաճանաչման խնդրի առկայությամբ: Նիշերի օպտիկական ճանաչման համակարգերը կամ OCR համակարգերը (Optical Character Recognition) նախատեսված են փաստաթղթերն ավտոմատ կերպով համակարգիչ մուտքագրելու համար: Դա կարող է լինել գրքի էջ, ամսագիր, բառարան, ինչ-որ փաստաթուղթ՝ այն ամենը, ինչ արդեն տպագրվել է և պետք է նորից վերածվի էլեկտրոնային ձևի: Նիշերի օպտիկական ճանաչման հիմնական գաղափարը տեքստի պատրաստումն է: Արդյունքում՝ մենք ունենում ենք որոնելի, խմբագրելի մի փաստաթուղթ, որը հետագայում կարող ենք ձևափոխել այլ նյութերի: Եղած ծրագրային համակարգերը (Abby FineReader, simple software, expert-pdf և այլն) նշաճանաչման բարձր որակ են ապահովում բացառապես թվածին նյութերի պարագայում: Հայ գրատպության փաստաթղթերն իրենց բնույթով, տառատեսակներով, տեքստերի խտությամբ ու այլ հատկանիշներով բազմազան են, ինչը բարդացնում է թվայնացված նյութի նշաճանաչման գործընթացը: Հայաստանի ազգային գրադարանի հավաքածուների թվայնացման աշխատանքները մեկնարկել են 2012 թվականից: Ներկայումս հաշվվում է գրքերի և պարբերականների ավելի քան 13 միլիոն թվայնացված էջ: Ինչպես նշվեց, թվայնացված նյութերն ավելի ամբողջական ներկայացված են «Հայ գիրք», «Հայ մամուլ» և «ՀԱԳ թվային պահոց» շտեմարաններում:

2021 թ. «Փորթմայնդ» հայաստանյան ընկերությունը ստեղծել է հայերենի համար նշաճանաչման ծրագրային ապահովում: Այս ծրագիրը շուրջ ութ ամիս փորձարկվել է ՀԱԳ-ի Թվայնացման և հրատարակման բաժնի աշխատակիցների կողմից: «Փորթմայնդ Էյ Էմ»-ի գործընկերների հետ անցկացվել են բազմաթիվ քննարկումներ, դասընթաց և մասնագիտական քննարկումներ: Հայերեն տառերի ճանաչելիության խնդիրը մեծ է, օրինակ թղթի գույնը, տառերի ուրվագծերի խեղաթյուրված լինելը, տառերի ձևաչափերի բազմազանությունը: Մեր գործընկերների հետ համատեղ աշխատանքի արդյունքում մենք ստացել ենք հնարավորինս լավ տարբերակ, որը նախագծվել է կոնկրետ հայերեն տառերի համար, երբ փաստաթղթերի տառաձևերը և թղթի գույները բարդ են կամ, ասենք, նյութը սյունակազմի է:

2022 թ. ՀԱԳ-ը և «Փորթմայնդ» ընկերությունը կնքեցին համագործակցության հուշագիր, որի շրջանակում Գրադարանին հայերեն տպագիր նյութերի թվայնացված տարբերակները նշաճանաչելու հնարավորություն ընձեռվեց՝ նյութերի տեքստային տարբերակները հանրությանը

⁷² Տե՛ս «ՀԱԳ թվային պահոց», URL: <http://dspace.nla.am/>

հասանելի դարձնելու նպատակով : Նկարված տեքստը վերածել փնտրովի տեքստի, բարձրացնել Ազգային գրադարանի շտեմարաններում որոնելիության մակարդակը, ներդնել նոր, արդյունավետ հնարավորություններ գիտական հանրության որոնողական աշխատանքներում և գիտական արդյունքի հանրայնացման գործում, կանխել գիտական առաջընթացը խոչընդոտող գրագողությունը, հետևել հետազոտությունների կառավարման և հանրահասանելի գիտության բնագավառում համաշխարհային փորձին՝ գործընթացի կազմակերպման, առաջնահերթությունների որոշման և այլ հարցերում:

Նշաճանաչման գործընթացը սկսվել է «Հայ մամուլ» շտեմարանից: 1794 թվականից ի վեր Հայաստանում և աշխարհի տարբեր երկրներում լույս է տեսել ավելի քան 6.500 պարբերական: Ներկայում պարբերականների թղթային հրատարակությունները, ճիշտ է, իրենց տեղը աստիճանաբար զիջում են էլեկտրոնային համարժեքներին, գործարկվում են լրատվական կայքեր, որոնք շուրջօրյա տեղեկատվություն են փոխանցում իրենց բաժանորդներին, սակայն տպագիր մամուլը (հատկապես մինչև 20-րդ դարի 90-ականների մամուլը) հետազոտողների համար չի կորցրել արդիականությունը: Սրան ավելանում է նաև մամուլի ողջամնացության ապահովման խնդիրը: Նշաճանաչմամբ հետազոտողներին հասանելի ենք դարձնում մամուլի լրակազմերի թվային պատճենները՝ նկարված տեքստը վերածելով փնտրովի տեքստի՝ արդեն դրանով իսկ մեծապես օժանդակելով հայ մամուլի եզակի նմուշների առցանց և բաց ձևաչափով հասանելիությանը: Բնականաբար, նույնը կարող ենք ասել «Հայ գիրք» և «ՀԱԳ Թվային պահոց» շտեմարանների համար, որտեղ ևս սկսվել է OCR գործընթացը:

Նիշերի օպտիկական ճանաչման համակարգի կիրառման արդյունքները ՀԱԳ-ում

«Հայ մամուլ» շտեմարանում «Կարդալ առցանց» հղման ներքո դրված pdf-ները փոխարինվել են ocr.pdf-ով, քանակը՝ 637 անուն: Կատարվել են հետևյալ աշխատանքները՝ լրացվել են բացակայող էջերը, համարները, շտկվել են անհամապատասխանությունները, նշված անունները բերվել են պատշաճ տեսքի: Այս պահի դրությամբ [#armocr](#) [#նշաճանաչում](#) է ստացել շուրջ 255 744 pdf կամ 2 796 325 էջ՝ թերթ, ամսագիր, սեղմագիր, ՀԱԳ հրատարակություն, որից 227 818 pdf կամ 2 083 436 էջ՝ թերթ և ամսագիր: OCR-ն օգնում է պատկերը վերածել տեքստային փաստաթղթի, որի բովանդակությունը պահվում է որպես տեքստային տվյալներ: Ինչպես նշվեց, հայերեն տառերի ճանաչելիության խնդիրը մեծ է, օրինակ թղթի գույնը, տառերի ուրվագծերի խեղաթյուրված լինելը, շրիֆտների բազմազանությունը, տեքստերի խտությունը և այլն: Ներկայացնում մի քանի օրինակ OCR-ի կիրառումից⁷³.

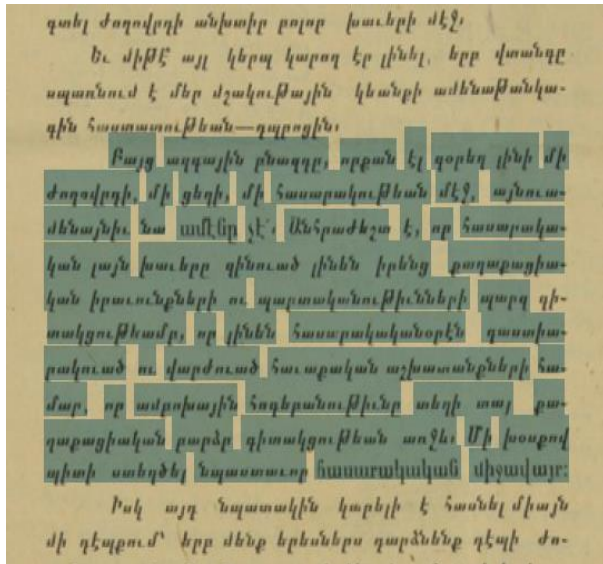
Մշակ: Գրականական և քաղաքական շաբաթաթերթ: Թիֆլիս 1872-1921թթ., 1872

Հասարակութեան բարձր դասին պատկա
նող անձից (մարդ թէ կին) այսքան էլ չէր
պահանջվում նորանից պահանջ-
վում էր միայն մեր հին պատմութենից
քանի մի նշանաւոր անուններ գիտենալ,
որ նա ժամանակ առ ժամանակ ուրիշների
առաջ անգիր էր ասում, պահանջվում էր
որ նա գուցէ լեզուն էլ չիմանալով, տարվա
յայն ինչ տօներին եկեղեցի գնար,
Նա պարծենում էր իր ազգի պատմութեամբ.
բայց աշխատում էր իր երեխաների հետ

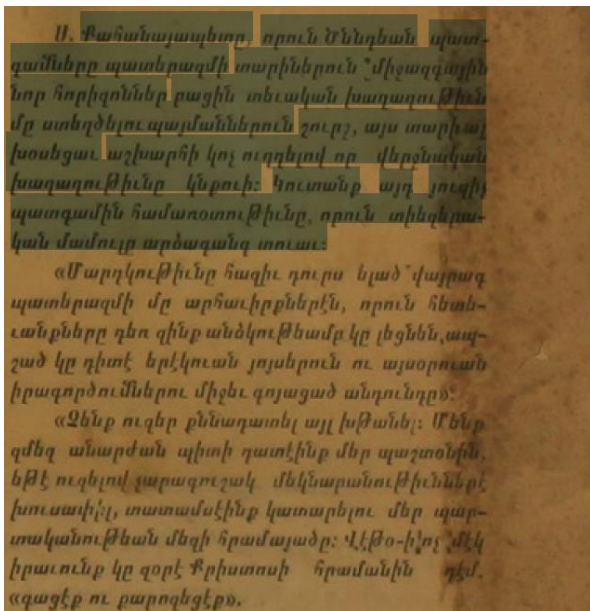
⁷³ Կարմիրով նշվել է սխալը, փակագծերում՝ ինչպես պետք է լիներ, դեղինով՝ բաց թողնված տառերը

Ալիք: Ազգային, հասարակական, քաղաքական օրաթերթ, Թեհրան, 1932#12՝
https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/Alig%20Tehran/1932/12_ocr.pdf

Բայց ազգային բնագոյը, որքան էլ զօրեղ լինի մի ժողովրդի, մի ցեղի, մի հասարակութեան մէջ, այնուամենայնիւ նա ամէնը չէ՛, (:) Անհրաժեշտ է, որ հասարակական լայն խաւերը գ(գ)ինուած լինեն իրենց քաղաքացիական իրաւունքների ու պարտականութիւնների պարզ գիտակցութեամբ, որ լինեն հասարակականօրէն դաստիա+(-) րակուած ու վարժուած հաւաքական աշխատանքների համար, որ ամբողջական հոգեբանութիւնը տեղի տայ քաղաքացիական բարձր գիտակցութեան առջև, Մի խօսքով պիտի ստեղծել նպաստաւոր հասարակական միջավայր:

Մասիս: Պէրոյք: տպ. Արամազդ, 1947#1՝
https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/Masis2005/1947/1_ocr.pdf

Մ. Քահանայապետը, որուն Ծննդեան պատ, (-) գած(մ)ները պատերազմի տարիներուն միջազգային նոր հորիզոններ բացին տեւական խաղաղութիւն մը ստեղծելու պայմաններուն շուրջ(ջ), այս տարիալ խօսեցաւ աշխարհի կոչ ուղղելով որ վերջնական խաղաղութիւնը կնքուի: Կուտանք այդ յուզիչ պատգամին համառօտութիւնը, որուն տիեզերական մամուլը արձագանգ տուաւ:

Մենք իջել էինք ամբողջովին կեչիներով ծածկված մի հովիտ, որի միջով երկաթյա ծոմոված լինգի նման անցնում էր ճանապարհը: Մեքենայի լուսարձակներով լուսավորված, կանգնել էին կեչիները Ումբելա գետի վարարած ջրերի մեջ. անհավատալիորեն ճերմակ ու բարեձև, բների վրա տեղտեղ սև շրջանակներով, սքողված անմեղության թափանցիկ շղարշով: Մենք երկար կանգնեցինք այդպես, հետևելով, թե ինչպես է նրանց ոտքերի մոտ կայծկլտում ջուրը ոսկեգույն բռնկումներով: Տեսարանն այնքան անակնկալ էր, անկրկնելի, որ երկար ժամանակ երեքս էլ լուռ էինք: Այնքան շահեղություն կար այդ հովտում, այնպիսի մաքրություն, որ նայելով այդ ամենին, մարդ լցվում էր հույսով, որ իր կյանքը դեռ առջևում է, որ կիրականանա այն ամենը, ինչ երազել են: Շարունակելով նայել մարդկանց աչքից հեռու, անհայտության մեջ, աստղերի դեմ ապրող կեչիների այդ աշխարհին, մարդ դուրս է գալիս ժամանակի սահմաններից, թափառում հալիտենության մեջ, մոտենում անվախճանականին. ինչպես կեչիների այս պուրակը, ինչպես տայգան...

Մենք իջել էինք ամբողջովին կեչիներով ծածկված մի հովիտ, որի միջով երկաթյա ծոմոված լինգի նման անցնում էր ճանապարհը: Մեքենայի լուսարձակներով լուսավորված, կանգնել էին կեչիները Ումբելա գետի վարարած ջրերի մեջ. անհավատալիորեն ճերմակ ու բարեձև, բների վրա տեղտեղ սև շրջանակներով, սքողված անմեղության թափանցիկ շղարշով: Մենք երկար կանգնեցինք այդպես, հետևելով, թե ինչպես է նրանց ոտքերի մոտ կայծկլտում ջուրը ոսկեգույն բռնկումներով: Տեսարանն այնքան անակնկալ էր, անկրկնելի, որ երկար ժամանակ երեքս էլ լուռ էինք:

Առձեռն ճարտասանություն: Ի Վենետիկ: Ի Սուրբն Ղազար, 1839

Վասն որոյ մի՛ ոք մեղադրեացէ զմեզ իբր
 օտարին վատաւոց յափշտակող, աւսանելով ի
 սմա բազում ինչ յերկուց առաջնոցն մերոց
 Հռետորաց ժողովեալ, քանզի մեզէն իսկ
 խոստովանիմք, զի գրեթէ զնոյն նոցին բանս
 հոգացաք համառօտել, և զքերթողականին
 իսկ կանոնս ի գաղղիական քերականէն ի կիր
 առեալ, որ նախ առաջին զայնցանէ գրեաց:
 Զի ոչ ինչ ամօթ համարիմք զհոգեկցորդե
 ղուսումնակց եղբարցն մերոց և զվարժաստե
 րաց ճոխութիւնս ի կիր առնուլ, զմատենա
 գրի անուան ոչ թեկն անելով:

Վասն որոյ մի՛ ոք մեղադրե՛սցէ զմեզ իբր
 օտարին վատաւոց յափշտակող, տե
 սանելով ի
 սմա բազում ինչ յերկուց առաջնոցն մերոց
 հռետորաց ժողովեալ, քանզի մեզէն իսկ
 խոստովանիմք, զի գրեթէ զնոյն նոցին բանս
 հոգացաք համառօտել. և զքերթողականին
 իսկ կանոնս չի գաղղիական քերականէն չի
 կիր
 առեալ, որ նախ առաջին զայնցանէ գրեաց

Նյութեր մասսայական գրադարանների աշխատողների սեմինար պարապմունքների: Երևան, 1968

Սեմինարի ղեկավարը պետք է այս խորհուրդները նկատի
 ունենալով, կոնկրետ հանձնարարություններ տա գրադարա
 նավարներին, որպեսզի նրանք տեղերը վերադառնալուն պես
 կոնկրետ գործի ձեռնամուխ լինեն:
 Սեմինարում հատուկ ուշադրություն պետք է նվիրել ցու
 ղահանդեսների կազմակերպմանը: Անհնար է նման մի ան
 ընդդրկելի թեմայի վերաբերյալ մի ցուցահանդեսով գործը
 ավարտված համարել: Դրա համար պետք է պատրաստել ոչ
 մեծ, բայց կոնկրետ թեմաներով ցուցահանդեսներ: Դա կլինի
 ոչ թե մեկ ցուցահանդես, այլ ցուցահանդեսների մի ամբողջ
 ցիկլ և, ինչ խոսք արդյունքն էլ հիմնադրի կլինի:

Սեմինարի ղեկավարը պետք է այս խորհուրդները նկատի
 ունենալով, կոնկրետ հանձնարարություններ տա գրադարա
 նավարներին, որպեսզի նրանք տեղերը վերադառնալուն պես
 կոնկրետ գործի ձեռնամուխ լինեն:
 Սեմինարում հատուկ ուշադրություն պետք է նվիրել ցու
 ցահանդեսների կազմակերպմանը: Անհնար է նման մի ան
 ընդգրկելի թեմայի վերաբերյալ մի ցուցահանդեսով գործը
 ավարտված համարել: Դրա համար պետք է պատրաստել ոչ
 մեծ, բայց կոնկրետ թեմաներով ցուցահանդեսներ: Դա կլինի
 ոչ թե մեկ ցուցահանդես, այլ ցուցահանդեսների մի ամբողջ
 ցիկլ և, ինչ խոսք արդյունքն էլ հիմնադրի կլինի:

Մեկ այլ գործընկերոջ հետ սկսվել են Հայագիտական օտարալեզու գրքերի նշաճանաչման աշխատանքները, արդեն իսկ **#armocr** **#նշաճանաչում** է ստացել շուրջ 245 անուն գիրք: Աշխարհում OCR-նիշերի օպտիկական ճանաչման հնարավորությունները ընդլայնվում են: Ստեղծվում են համակարգեր, որոնք նշաճանաչում են՝ ձեռագրերը, միկրոֆիլմերը, ստեղծվում են տպագիր և ձեռագիր մատյանների քարտարանի թվային տարբերակներ:

Արհեստական բանականություն-Հայաստանի ազգային գրադարան

Մյուս կարևոր խնդիրը Հայաստանի ազգային գրադարանի համար արհեստական բանականության գործիքակազմի ճիշտ օգտագործումն է: Արհեստական բանականությունը կարող է աշխատել միայն այն դեպքում, եթե հստակեցված են նպատակն ու խնդիրը [Վիդալ-Գորեն]: Ամեն դեպքում, գրադարանավարը միշտ գործընթացի կենտրոնում է, քանի որ նա է որոշում գործողությունների հերթականությունն ու բովանդակությունը: Արհեստական բանականության ներդրումը նախևառաջ համագործակցություն է գրադարանավարի և տեխնիկական անձնակազմի մեջ ու քանի որ մարդը համակարգչից ավելի գիտակ է, հասկանում է, թե տեքստը ինչպես պետք է ճանաչի, հետևաբար մենք պետք է համակարգին ասենք տեքստի ճանաչման ձևը: Անհրաժեշտ է ձևակերպել տվյալներն ու առաջադրանքները, որոնք կկատարեն մեր պահանջները: **Արհեստական բանականությունը** տեխնիկական կամ ծրագրային համակարգ է, որը կարող է լուծել իր առջև դրված տարբեր ոլորտներին առնչվող ստեղծագործական խնդիրները: AI համակարգեր տարբերվում են իրենց գործարկման առանձնահատկություններով և հարմարվողականության մակարդակով [Зельдина]: Ավելի պարզ ասած՝ **արհեստական բանականություն** կամ **արհեստական ինտելեկտ** տերմինները կիրառվում են, երբ մեքենան իրականացնում է «ճանաչողական» գործառնություններ, ինչպես օրինակ «սովորելը» և «խնդիր լուծելը», որոնց մարդիկ սովորաբար ասոցացնում են «խելքի» հետ: Արհեստական բանականությունը դարձել է տարբեր ոլորտների հիմնական հասկացություններից մեկը՝ համակարգչային համակարգեր, կենսատեխնոլոգիա, արդյունաբերություն, գիտություն և կրթություն [Понятный гайд по ИИ]: Դրա տարածումն արդեն հանգեցրել է զգալի տեխնոլոգիական առաջընթացի և աշխատանքի արդյունավետության բարձրացման: Նման համակարգերն ունակ են սովորել տվյալներից և դրանց հիման վրա որոշումներ կամ կանխատեսումներ կատարել: Գրադարանը կրթական գործընթացի անբաժանելի մասն է, հետևաբար նաև անհրաժեշտություն է առաջացել ներկայիս պայմաններում փոփոխություններ կատարել իր աշխատանքում: Ժամանակակից գրադարանն այլևս պարզապես գրքերի շտեմարան չէ, այլ կոլեկտիվ և անհատական աշխատանքի տարածք և ինտելեկտուալ ու ստեղծագործական հանգույց: Հայաստանի ազգային գրադարանի համար սա նոր ուղղություն է, որը գտնվում է ուսումնասիրման փուլում:

Գրադարանի ծառայությունների և շտեմարանների հասանելիություն հատուկ կարիքներով անձանց համար

Հատուկ կարիքներով անձանց հետ աշխատանքի նրբությունները հաշվի են առնվել նաև Գրադարանի նոր կայքը նախագծելիս: Կայքում առանձնացվել է կառուցվածք, նոր սխեմա թույլ տեսողությամբ մարդկանց համար աջակից գործիքակազմով: 2023 թ. [Զուլյան, 2023] Գրադարանը դարձել է Մատչելի գրքերի կոնսորցիումի (Accessible Books Consortium) անդամ, ինչը հնարավորություն է ընձեռել իրականացնել Համաշխարհային մտավոր սեփականության կազմակերպության (WIPO) ծրագրերից մեկը՝ տպագիր գրքերը փոխակերպել մատչելի ձևաչափերի և հասանելի դարձնել հատուկ կարիքներով անձանց համար: Մատչելի ձևաչափերի փոխակերպման ծրագրին տիրապետելու համար Գրադարանի մասնագետները նախագծի շրջանակում վերապատրաստվել են: Նախագծի շրջանակում ստեղծվում են EPUB3, DAISY տեքստեր, DAISY աուդիո (սինթե-

տիկ խոսք), DAISY աուդիո (մարդկային շարադրանք), Բրայլի պատրաստի ֆայլեր (BRF), լայնա-
ֆորմատ ֆայլեր /EPUB3, DAISY text, DAISY audio (synthetic speech) և այլն: Առաջիկայում
կներկայացնենք մատչելի ձևաչափով գրքերի ստեղծման արդյունքները:

SUMMARY

The aim of the publication is to highlight the impact of information technology, virtual reality, artificial intelligence and the achievements in many other fields on libraries in general and, in particular, on the activities of the National Library of Armenia in the face of contemporary challenges. Prioritising the preservation of printed heritage, the library embarked on the mission of digitising its collections and making them accessible to users through Optical Character Recognition (OCR) systems. To achieve the aim, the following objectives have been set: presenting the process of digital transformation of the library, discussing priorities for the digitisation of the national printed heritage, providing access to digital versions in the repositories, outlining the recognition process.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Зельдина, М. М. «Искусственный интеллект в издательском деле», организованный командой Elpub. [Электронный ресурс] URL: <https://is.gd/vnhe7W>, 14.11.2024.
2. Понятный гайд по ИИ: сравниваем традиционный и генеративный искусственный интеллект: [Электронный ресурс] URL: <https://habr.com/ru/companies/itglobalcom/articles/752150/>, 14.11.2024.
3. Չուլյան Ա., Հայաստանի ազգային գրադարանի կայուն զարգացման հեռանկարը // Բանբեր Հայաստանի գրադարանների / Bulletin of Armenian Libraries, Երևան, «Գիրք» հրատարակչություն, 2023. № 2. Էջ 23-28, [Էլեկտրոնային հրատարակչություն] URL: [https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/banbergrad/2023\(2\).pdf](https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/banbergrad/2023(2).pdf); 14.11.2024:
4. Վիդալ-Գորեն Շ., Գրադարաններ և արհեստական բանականություն (AI): Օգտագործել AI-ն հայկական հաւաքածուները զարգացնելու համար, [Էլեկտրոնային հրատարակչություն] URL: <https://is.gd/scZnNe>, 14.11.2024:

ՀՈՒՆԱՍՏԱՆՈՒՄ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԱԾ ՀԱՅ ՄԱՍՈՒԼԻ ԴԵՐՆ Ու ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բանալի բառեր՝ Հայ-հունական կապեր, Հունաստանի հայ համայնք, հայ մամուլ, Հունաստանի հայ մամուլ, սփյուռքահայ տպագիր-մշակութային ժառանգություն:

Keywords: Armenian-Greek relations, the Armenian community of Greece, the Armenian press, the Armenian press of Greece, printed cultural heritage of the Armenian Diaspora.

Սույն հոդվածի նպատակն է լուսաբանել ու արժևորել Հունաստանի հայ մամուլը, դրա դերն ու առաքելությունը, հունահայ համայնքի կյանքում արծարծված թեմաները և հարակից այլ հարցեր: Պատմական անդրադարձ է կատարվել նաև նշյալ երկրի հայ համայնքին: Հոդվածում առաջադրված խնդիրներն են հունահայ մամուլի ազգապահպան դերի և նշանակության կարևորումը հայոց ինքնության, լեզվի, մշակույթի և պատմության, ինչպես նաև այդ համայնքի ու Մայր հայրենիքի միջև առնչությունների ու փոխգործակցության տեսանկյունից:

Հայ-հունական հարաբերություններ

Հայերի համար մեծ հետաքրքրություն ու արժեք է ներկայացնում հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ ու նրա դատի ջերմ պաշտպան, Սալոնիկի համալսարանի պրոֆեսոր անվանի պատմաբան Յաննիս Խասիոտիսի զեկուցումը, որը վերնագրված էր «Երկուստեք պատրանքներ. հույն-հայկական համագործակցությունը Փոքր Ասիայում և Կովկասում (1917-1922)»՝ գրված գլխավորապես արխիվային փաստաթղթերի հիման վրա, ընդարձակ գրականության (այդ թվում և հայալեզու) օգտագործմամբ [Հունական արխիվային փաստաթղթեր հայ-հունական հարաբերությունների մասին առաջին հանրապետության շրջանում: (1918-1920), 1998, 5]:

Հունաստանի արտաքին գործերի նախարարության արխիվում 1917-1922 թթ. հայ-հունական հարաբերություններին վերաբերող հսկայական քանակությամբ արժեքավոր փաստաթղթեր կան: Այդպիսիք կան և Բենակիսի թանգարանի արխիվում (Աթենք) [Նույն տեղում, 12]:

Հայաստանը սերտ բարիդրացիական հարաբերություններ է հաստատել Հունաստանի հետ: 1991-2000 թթ. Հունաստանի և Հայաստանի միջև ստորագրվել են մեկ տասնյակից ավելի պայմանագրեր՝ տնտեսական համագործակցության, մշակութային կապերի ամրապնդման վերաբերյալ, ռազմական բնույթի և այլն: Հայաստանը Հունաստանի հետ իր հարաբերությունները կարգավորում էր նաև Հայաստան-Հունաստան-Իրան եռակողմ համագործակցության շրջանակներում [Մինասյան, 2013, 369-370]:

1996 թ. Հունաստանի խորհրդարանը ճանաչել է Թուրքիայում հայերի ցեղասպանության փաստը [Հունաստանի խորհրդարանը դատապարտում է Հայոց ցեղասպանությունը, 1997, 39]:

2000 թ. Աթենքում բացվել է Հայոց ցեղասպանության նահատակների հիշատակը հավերժացնող հուշակոթող, իսկ հրապարակներից մեկը անվանվել Արմենիա [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 371]:

Հայ սփյուռք. Հունաստանի հայ համայնքը

Հայաստանը գտնվելով Եվրոպայի և Ասիայի սահմանագծում՝ վաղուց ի վեր եղել է բազում զավթիչների ավերիչ ասպատակությունների ահեղ ռազմադաշտ [Մելիքսեթյան, 1985, 3]:

Դարերի ընթացքում հայերի, ինչպես և այլ ժողովուրդների արտագաղթը հայրենիքից պայմանավորված է եղել երեք հիմնական գործոններով՝ տնտեսական, կրոնական և

քաղաքական, որոնք ինքնուրույն պետականության բացակայության պայմաններում մշտապես ուղեկցվել են օտարազգի իշխանությունների կողմից իրականացվող բռնաճնշումներով և հալածանքներով [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 7]:

Հայ գաղթօջախները դարավոր պատմություն ունեն, որոնց առաջացումը սետորեն կապված է հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրի հետ: Հանրահայտ ճշմարտություն է, որ հայ ժողովուրդը համաշխարհային նշանակություն ունեցող մշակութային արժեքներ է ստեղծել ոչ միայն իր Մայր հայրենիքում, այլև նրա սահմաններից դուրս, աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում [Գասպարյան, 1962, 3]: Հայ հունական առնչությունները սկիզբ են առել վաղնջական ժամանակներից: Հույն պատմագիրներից շատերի (Հերոդոտոս, Քսենոփոն և ուրիշներ) երկերում արժեքավոր տեղեկություններ կան Հայաստանի և հայերի մասին [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 369]:

Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ մինչև մեր օրերն էլ պահպանվել են հունական բազմաթիվ քաղաքների, գյուղերի, գետերի ու լեռների արմեն-արմենական արմատից ծագող անունները, որոնք և տեղ են գտել հունական հանրագիտարանում [Կոկինոս, 1965, 5]:

Հունական հանրագիտարանը հիշատակում է Հին Հունաստանի մի շարք հայկական բնակավայրի անուններ՝ Արմենոս, Արմենիոն, Արմենո, Արմենոխորիոն, Արմենսկու, Արմենտա և այլն [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 369]:

Հայերը Հունաստանում սկսել են բնակություն հաստատել V-VI դդ.: Հայկական պետականության անկման և պարսկա-բյուզանդական պատերազմների պատճառով շատ հայեր ապաստանել են Հունաստանում [Նույն տեղում]:

Հայաշատ կենտրոններ են եղել ոչ միայն Հունաստանում, այլև Բյուզանդիայում (Կոնստանդնուպոլիս, Ադրիանապոլիս): Բյուզանդիայի (որի մասն է կազմել Հունաստանը) կայսրերը պետության սահմաններն ապահովելու նպատակով VI-VII դդ. շուրջ 30 հազար հայերի գաղթեցրել և բնակեցրել են Թրակիայում և Մակեդոնիայում [Կոկինոս, 1965, 5-7]:

Հայկական նոր գաղթօջախներ Թրակիայում և Մակեդոնիայում ստեղծվել են թուրքական տիրապետության շրջանում: Թրակիան և Մակեդոնիան մտնում էին թուրքական տիրապետության եվրոպական հատվածի մեջ, որը կոչվում էր Ռումելի [Աբրահամյան, 1967, 100]:

Հունաստանի հին գաղթօջախի մասին արժեքավոր տվյալներ է տալիս նաև Էջմիածնի Աբրահամ կաթողիկոսը՝ 1737 թ. «Թեքիրտաղու առաջնորդությանն ուղարկած հայրապետական կոնդակում, ուր հիշատակվում են Թրակիայի և Մակեդոնիայի հայկական մի շարք գաղթօջախների անուններ» [Կոկինոս, 1965, 9]:

Հունահայ գաղթօջախը կրկին բազմամարդ է դարձել XVI-XVIII դդ.՝ թուրքական բռնատիրությունից փախած հայերի հաշվին [Կոկինոս, 1965, 369-370]:

Զանգվածային ամենից խոշոր գաղթականությունը Թուրքիայից Հունաստան է եկել 1895-1896 թվականներին՝ Համիդյան ջարդերից հետո: Ոչ լրիվ տվյալներով, այդ տարիներին Հունաստան է եկել ավելի քան հազար հայ գաղթական: Հույն ժողովուրդը հայ գաղթականությանն ընդունել է եղբայրական սիրով [Աբրահամյան, 1967, 103]: Հայ գաղթականության հոսանքները Թուրքիայից Հունաստան էին գալիս XX դարի առաջին քառորդում ևս: Հայ գաղթականություն է եկել Հունաստան Ադանայի 1909 թվականի կոտորածներից հետո [Աբրահամյան, 1967, 140]:

1915 թ. Թուրքիայում ապրող հայերի կոտորածների հետևանքով հայեր են արտագաղթել Հունաստան [Կոկինոս, 1965, 15]:

Տնտեսական և քաղաքական անբարենպաստ պայմանների պատճառով հայերի մեծ մասը 1920-ական թվականներին թողնում է Հունաստանը և բնակություն հաստատում Ֆրանսիայում, Հյուսիսային և Հարավային Ամերիկայում, մասամբ նաև Սիրիայում և Լիբանանում: 1946 թվականի հայրենադարձության նախօրյակին Հունաստանում ապրում էր 30 հազար հայ, որոնցից 20 հազարը 1946-1947 թթ. ներգաղթել է Սովետական Հայաստան [Գասպարյան, 1962, 198]:

Ըստ համապատասխան հանրագիտարանի տվյալների, Հունաստանում բնակվում է շուրջ 45 հազար հայ (նրանցից 30-ը՝ նորեկ հայաստանցիներ): Հայերը հիմնականում կենտրոնացված են Աթենք, Սալոնիկ, Կրետե, Ալեքսանդրուպոլիս, Քսանթի, Կավալա, Օրեստիադա, Դիդիմոտիկո

քաղաքներում և կղզիներում: Հունահայ համայնքում գործում են նաև հայկական եկեղեցիներ՝ Աթենքի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին, Կոկինիայի Ս. Հակոբ եկեղեցին, Սալոնիկի Ս. Աստվածածին եկեղեցին, Կավալայի Ս. Խաչ եկեղեցին, Կոմոտինիի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 370-372]:

1915-1917 թթ. ժամանակաշրջանում հունահայ գաղութում սկսվում է հավաքական կյանքի որոշ աշխուժացում. արդեն ստեղծվում են տեղական մի քանի համայնքներ՝ իրենց թաղական խորհուրդներով, դպրոցներով, եկեղեցիներով և այլն: Այսպես ձևավորվում է Սալոնիկի համայնքը, որը կապ է հաստատում հունական իշխանությունների կողմից արդեն պաշտոնապես ճանաչված Աթենքի հայ թեմի հետ [Կոկինոս, 1965, 15]:

Համայնքում գործում են 4 ամենօրյա վարժարաններ, մի քանի կիրակնօրյա դպրոցներ և մեկ մանկապարտեզ: Նշենք Զավարյան վարժարանը, Գալփալյան վարժարանը, Սոֆի և Լևոն Հակոբյան վարժարանը, Ա. և Ժ. Ճենազյան միջնակարգ վարժարանը, Մալաքյան-Գասպարյան ծաղկոց նախակրթարանը, Տարոնյան վարժարանը [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 373]:

Հունահայ համայնքում զարգացած են գիտությունը, մշակույթը, գրականությունը, թատրոնը և երաժշտությունը: Հայտնի են «Մետմյան» «Տավոռիկ», «Արտավազդ», «Քնար» «Ադամյան», «Սողոմոն Թեփլերյան» թատերախմբերը: Երաժշտության բնագավառի աչքի ընկնող դեմքերից է հունահայ երգչուհի Արտա Սնդիկյանը: Կատարողական բարձր արվեստով աշխարհի մի շարք երկրներում հանդես է եկել կիթառահար Հրաչ Ղուկասյանը: Հայաստանում ելույթներ են ունեցել կիթառահար Հակոբ Քոլանյանը և դաշնակահար Անդրանիկ Ներսիսյանը: Շնորհալի դաշնակահարներից է նաև Քրիստին Թոքասյանը [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 376-377]:

Հունահայության ազգային կյանքը կազմակերպող համայնքային գլխավոր կառույցներ են Ազգային առաջնորդարանը և Ազգային վարչությունը: Նշենք մի քանիսը. Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության (ՀԲԸՄ) Հունաստանի կենտրոնական մասնաժողով, Հայ մարմնակրթական ընդհանուր միության (ՀՄԸՄ) Հունաստանի շրջանային վարչություն, Համազգային մշակութային միություն, «Արարատ» մշակութային-մարզական միություն, «Արաքս» մշակութային միություն, Հայ մշակութային միություն, Հայաստանի երկրաշարժի աղետյալների օգնության հանձնաժողով, Հայ-հունական լիգա [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 373-376]:

Հունահայ համայնքում գործում են նաև հայ ազգային կուսակցություններ [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 374]: Հունաստանի հայ գաղթօջախի 1920-ական թվականների պատմությանն է նվիրված Պ. Կոկինոսի «Հունահայ գաղութի պատմությունից (1918-1927)» աշխատությունը [Մելիքսեթյան, 1985, 17]:

Հայրենիքի և սփյուռքի միջև կապերը զարգացնելու, ինչպես նաև հայրենադարձությունն իրականացնելու գործում որոշակի դրական դեր է կատարել Հայաստանի օգնության կոմիտեն (ՀՕԿ): Հունաստանի հայ աշխատավորները առաջիններից մեկը հիմնեցին ՀՕԿ-ի տեղական մասնաճյուղեր [Մելիքսեթյան, 1985, 152-155]:

Հունաստանի հայ մամուլը

Հայոց պարբերական մամուլն արտացոլում է հայ ժողովրդի բազմադարյա պատմական ուղին [Հայ պարբերական մամուլի մատենագիտություն (1794-1967): Համահավաք ցանկ, 1970, 5]:

Աթենքում 1890-ական թթ. վերջերից գործել են «Հայկական ազատ» տպարանը, որտեղ տպագրվել են Ա. Նազարբեկի (Լեոնեց) «Փախստականը» (1891), «Աւագակը» (1892), «Մարտում» (1893) պոեմները, Ակնյանցի «Հայերն Ամերիկայում» (1893), Լ. Ֆերդինանդի «Մահմանադրութեան էութեան մասին» (1893), «Բռնութեան դէմ, Գաղատիայի դատավարութիւնը» (1894) և այլ երկեր: «Միություն» տպարանում լուս է ընծայվել «Նուագներ» (1898) չափածո ժողովածուն [Հայ գրատպություն և գրքարվեստ: Հանրագիտարան, 2015, 648]:

«Յունաստանի տարածքին հայերէն թերթերու հրատարակութիւնը կը կազմէ կարեւոր գլուխ մը հայ ժողովուրդի՝ տպագրութեան եւ լրագրութեան բերած նպաստի պատմութեան մէջ-երկարատեւ ու բաւական տպաւորիչ» [Հայ մամուլը Յունաստանի մէջ: Հետազոտութիւն Արմենիքա, 2009, 10]:

«Յունահայ մամուլի բուռն զարգացումը պիտի նշուեր 1922-1923-ին ետք, երբ բազմատասնեակ հազարաւոր գաղթական հայեր հաստատուեցան Յունաստան՝ հետեւելով իրենց հելլէն բախտակիցներուն: Յունաստան հրատարակուած գրեթէ բոլոր հայերէն թերթերը կը բովանդակէն տարբեր՝ մեր երկրի հայութեան տուեալ պահու կրօնական թէ ընկերատնտեսական ու մշակութային կացութեան մասին» [Հայ մամուլը Յունաստանի մէջ: Հետազոտութիւն Արմենիքա, 2009, 11]:

«Յունաստանի մէջ հայ մամուլի պատմութիւնը անմիջական կապ ունի յունահայ համայնքի բնակչագրական հոլովոյթին հետ. հայ տարրը, իր աւելի քան մէկ դարու պատմութեան մէջ, հոն երբեմն աճեցաւ, բայց աւելի յաճախ նուազեցաւ: Յունահայ մամուլի պատմութիւնը կրնանք բաժանել երկու գլխաւոր ժամանակահատուածներու. առաջինը կը սկսի 1890 ականներու սկիզբին, եւ յատկապէս՝ 1894-1896 թթ. հայկական մեծ ջարդերու պահուն եւ անմիջապէս ետք, երբ համիտեան Թուրքիայէն Յունաստան՝ Աթէնք, Փիլեա եւ Կրետէ ապաստանեցան քանի մը հարիւր հայ գաղթականներ: Երկրորդ ժամանակաշրջանը կը համապատասխանէ փոքրասիական յոյն ճակատի 1921-1922 ի փլուզումին, երբ շուրջ 80 000 հայ գաղթականներէ Արեւելեան Թրակիայէն, յոնիական շրջաններէն եւ Կիլիկիայէն՝ իրենց կարգին ապաստանեցան Յունաստան» [Նույն տեղում, 2009, 13]:

Հունաստանում առաջին հայ պարբերականը՝ **«Ասպարէզը»**, լոյս է տեսել 1890 թ., Աթէնքում: Յայտօր Հունաստանում հրատարակվել են շուրջ 67 անուն հայերէն օրաթերթեր և ամսագրեր, որոնց զգալի մասը կարճատև կյանք է ունեցել [Հայ գրատպւոյթուն և գրքարվեստ: Հանրագիտարան, 2015, 648]:

«1895-96ին, լոյս տեսած են նաեւ երկու թրքալեզու թերթեր, **«Վաթան»** (Հայրենիք) եւ **«Հաքիքաթ»** (Ճշմարտութիւն), երկունքն ալ՝ հայատառ թրքերէն: **«Երկունք»** թերթը, որ 1922ին հրատարակուած է կովկասահայ Յարութիւն Գասպարեանի կողմէ. տեսած է հազիւ ութ ամիս: Աւելի ուշ, հրատարակուած է **«Նոր Օր»**ը (1923), եւ **«Արարատ»**ը (1924), որ լոյս պիտի տեսնէր մօտ վեց ամիս: 1923ին, Սելանիկի մէջ, կարճ ժամանակի համար, հրատարակուած է երգիծական շաբաթաթերթ **«Մեղու»**-ն: Հրատարակուած են նաեւ **«Յաղթանակ»**ը (1926-1927) եւ **«Արձագանգ»**ը (1928-30): Այս թերթերուն կեանքը կարճատև է եղած, հրատարակուել են նաեւ ուրիշ օրաթերթեր կամ շաբաթաթերթեր, ինչպէս **«Ժողովուրդի Ձայն»**, **«Շիրակ»**, **«Նոր Շարժում»**, **«Մեւան»**, **«Վերելք»** թերթեր՝ որոնց կեանքը նոյնպէս երկար պիտի չտեսէր: 1926 թ. հրատարակուած է թրքախօս հայերու ուղղուող հայատառ թրքերէն **«Թելեֆոն»** օրաթերթը: Նոյն ժամանակաշրջանին հրատարակուած են նաեւ հետեւեալ պարբերաթերթերը. **«Լուսադրիւր»**-ը (1925 թ.), **«Խիկար»** երգիծաթերթը (1925 թ., ապա 1928-1929 թթ.), **«Քնար»** գրական պարբերաթերթը (1926 թ. լոյս տեսած՝ միակ թիւ մը), **«Հրագդան»** երկամսեան (1929 թ. վերահրատարակուած), **«Նշդրակ»** երգիծաթերթը (1930 թ.), **«Այգեստան»** գրական պարբերաթերթը (1932 թ.), **«Վերելք-Ծալվար»** երգիծաթերթը (1932 թ.), **«Փունջ»** գրական պարբերաթերթը (1933 թ.), եւ **«Արամագդ»** անկախ օրաթերթը (1934-1935 թթ.), ինչպէս եւ **«Նայիրի»** գրական պարբերաթերթը (1936-1937 թթ.): Միքայէլ Բարթիկեանի նախաձեռնութեամբ 1936 թ. հրատարակուեցաւ **«Ամբոց»** քաղաքական եւ գրական շաբաթաթերթը քանի մը ամիս տեւողութեամբ միայն: 1937 թ. Գէորգ Կառավարենց եւ Միհրան Փափազեան կարճ պահ մը հրատարակեցին **«Փասաթեմպօ»** երգիծաթերթը, 1937էն մինչեւ 1940, հրատարակուեցաւ դէռ **«Վերածնունդ»** քաղաքական եւ գրական օրաթերթը, 1938էն 1940՝ ժողովրդական **«Երեւան»** թերթը» [Հայ մամուլը Յունաստանի մէջ: Հետազոտութիւն Արմենիքա, 2009, 15-29]:

Կարևոր պարբերականներից են՝

«Ազատ օր»՝ ազգային, քաղաքական, գրական, հասարակագիտական օրաթերթ, լոյս է տեսնում 1945 թ.-ից, Աթէնքում: Տպագրում է հիմնականում քաղաքական բնույթի հոդվածներ, միջազգային և հայաստանյան լուրեր, արտատպում հոդվածներ Հայաստանի և սփյուռքի մամուլից, լուսաբանում հունահայ համայնքի ազգային կյանքը⁷⁴:

⁷⁴ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/hPte48>, 20.12.2024.

«Արմենիկա խրոնիկա»՝ «Ազատ օր»-ի երկամսյա հունարեն, գունավոր հավելվածն է, ՀՀԴ Հայ դատի հանձնախմբի պարբերաբերը: «Ազատ օր» թերթի կարևոր նյութերի հունարեն ամփոփումն է՝ նախատեսված հունախոս հայերի և հույն ընթերցողների համար:

«Արևազայ»՝ գրականության և արվեստի պարբերաբերը: Լույս է տեսել 1937-1939 թթ., Աթենքում: Տպագրել է հայ և օտար հեղինակների ստեղծագործություններ, գրականագիտական, բանասիրական հանդեսներ: Լուսաբանել է հունահայ համայնքի ազգային և մշակութային կյանքը⁷⁵:

«Արևելք»՝ հասարակական-քաղաքական օրաբերը: Լույս է տեսել 1930-1936 թթ., Սալոնիկում: 1934 թ.-ից՝ ՌԱԿ պաշտոնաբերը: Տպագրել է միջազգային լուրեր, լուսաբանել սփյուռքահայության, մասնավորապես՝ հունահայ գաղութի հասարակական կյանքը:

«Դրոշակ»՝ կիսամսյա, ապա՝ ամսաբերը, ՀՀԴ պաշտոնաբերը: Լույս է տեսնում 1891 թ.-ից՝ ընդհատումներով (Ժնևում՝ 1891-1914 թթ., Փարիզում՝ 1925-1934 թթ., Բեյրութում՝ 1969-1985 թթ., Աթենքում՝ 1986-1998 թթ.), 1999 թ.-ից հրատարակվում է Երևանում: Հրապարակել է ՀՀԴ բյուրոյի կոչերն ու հայտարարությունները, ՀՀԴ ընդհանուր ժողովների նյութերը, մեկնաբանել կուսակցության քաղաքականությունը Հայ դատի կապակցությամբ:

«Երիտասարդական կանչ»՝ Կոմոտինիի Հայ ուսանողական միության պարբերաբերը: Լույս է տեսնում 1995 թ.-ից՝ հայերեն և հունարեն:

«Երկիր»՝ քաղաքական և գրական շաբաթաբերը: ՌԱԿ պաշտոնաբերը: Հրատարակվել է 1957-1968 թթ., Աթենքում: Լուսաբանել է Հունաստանի հայ համայնքի, ինչպես նաև սփյուռքի հասարակական-մշակութային կյանքը, հայրենադարձության հարցեր⁷⁶:

«Էլլինո Արմենիկա»՝ եռամսյա հանդես (հունարեն): Լույս է տեսնում 1991 թ.-ից, Աթենքում: Տպագրում է Հայ դատի, հայ ժողովրդի պատմության, արվեստի, գրականության, քաղաքականության հարցերին նվիրված նյութեր: Հայտնի է հունական միջավայրում, հատկապես մտավորականների և քաղաքագետների շրջանակներում:

«Հայաստան»՝ հասարակական-քաղաքական, մշակութային ամսաբերը: Լույս է տեսնում 2001 թ.-ից, Աթենքում: Լուսաբանում է հունահայության ազգային կյանքը, անդրադառնում Հայաստանից եկած հայրենակիցների հասարակական, կրթական և մշակութային խնդիրներին⁷⁷:

«Նոր ալիք»՝ հասարակական-քաղաքական օրաբերը: Լույս է տեսել 1924-1928 թթ., Սալոնիկում: Տպագրել է նյութեր հայ մշակույթի, գրականության ու պատմության վերաբերյալ, անդրադարձել ՀՕԿ-ի և այլ հասարակական կազմակերպությունների գործունեությանը, աջակցել ներգաղթին: Ներկայացրել է միջազգային քաղաքական կացությունը, հրատարակել նմուշներ հայ և օտար գեղարվեստական գրականությունից⁷⁸:

«Նոր աշխարհ»՝ ազգային, մշակութային, հասարակական շաբաթաբերը, ՌԱԿ Հունաստանի շրջանային վարչության պաշտոնաբերը: Լույս է տեսնում 1968 թ.-ից, Աթենքում: 1980 թ.-ից հրատարակվում է նաև հունարեն հավելվածով: Հիմնականում նյութերը ՌԱԿ-ի մամուլից արտատպություններ են, անդրադառնում է նաև մշակութային կյանքին, հայաստանյան իրադարձություններին⁷⁹:

«Նոր շարժում»՝ քաղաքական, աշխատավորական շաբաթաբերը: Լույս է տեսել 1931-1934 թթ., Աթենքում: Լուսաբանել է ՀՕԿ-ի հունահայ կազմակերպությունների աշխատանքները, հրատարակել Խորհրդային Միության և Հայաստանի պետական, կուսակցական գործիչների հայտարարություններ, ելույթներ, տպագրել հայ հեղինակների արձակ և չափածո գործեր⁸⁰:

«Նոր սերունդ»՝ մարզական պատկերազարդ ամսագիր: Լույս է տեսել 1926-1929 թթ., Աթենքում: Շարունակել է հունահայ մարզական պարբերականների ավանդույթները,

⁷⁵ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/SfSTCU>, 20.12.2024.

⁷⁶ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/pcDzwX>, 20.12.2024.

⁷⁷ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/dEOVaU>, 20.12.2024.

⁷⁸ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/PA48Ze>, 20.12.2024.

⁷⁹ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/y4e3BU>, 20.12.2024.

⁸⁰ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/dTcnng>, 20.12.2024.

լուսաբանել Հունաստանի և այլ երկրների մարզական կյանքը, ներկայացրել հայ անվանի մարզիկներին: Տպագրել է անվանի բժիշկների ու մանկավարժների հոդվածներ:

«**Շողակաթ**» Արևելյան Մակեդոնիայի և Թրակիայի հայ հոգևոր հովվության պարբերաթերթ: Լույս է տեսնում 1990 թ.-ից, Կոմոտինիում, ունի կրոնադաստիարակչական բնույթ:

«**Օլիմպոս**» բժշկաառողջապահական և գրական ամսաթերթ: Լույս է տեսել 1926-1928 թթ., Մալոնիկում, ապա՝ Աթենքում: Տպագրել է առողջապահական և բնագիտական նյութեր, ինչպես նաև գրական-գեղարվեստական գործեր, մանկավարժական հոդվածներ, գեղարվեստական ստեղծագործություններ⁸¹ [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 377-378]:

Այժմ ներկայացնենք վերոնշյալ երկրում տպագրված հայ մամուլից որոշ արժեքավոր նյութեր և հոդվածներ:

«**Ազատ օր**» թերթում (Աթենք, 2001, համար 17077) տպագրված է «Առնօ Պապաճանեանի 80-ամեակին նուիրում փառատօն» վերնագրով հոդվածը⁸²:

«**Ազատ օր**» թերթում (Աթենք, 2003, համար 17583) տպագրված է «Նիկոլ Աղբալեան հայ գիրի մասին «Հայ այբուբենը գլուխ գործոց է» վերնագրով հոդվածը: Նույն համարում տպագրված է նաև «Ն. Աղբալեան Սայաթ Նովայի մասին» վերնագրով հոդվածը⁸³:

«**Նոր աշխարհ**» թերթում (Աթենք, 2016, համար 1-2) տպագրված է «Իրանի Հայկական Սուրբ Ստեփանոսը Աշխարհի Ամենագեղեցիկ Եկեղեցիներէն է» վերնագրով հոդվածը⁸⁴:

«**Նոր աշխարհ**» թերթում (Աթենք, 2016, համար 1-2) տպագրված է Արամ Մեփեթճեանի հեղինակած «Արեւմտայերէնի Պարտադիր Գոյամարտը Սփիւռքի Տարածքին» վերնագրով հոդվածը (Արեւմտահայերէնի՝ աշխարհում գործածվող վտանգված լեզուների ցանկում գտնվելու մասին)⁸⁵:

«**Նոր աշխարհ**» թերթում (Աթենք, 2016, համար 41-42) տպագրված է «Պատմական Անին Կ'ընդգրկուր Համաշխարհային Մշակութային Ժառանգութեան Յանկի Մէջ» վերնագրով հոդվածը⁸⁶:

«**Նոր աշխարհ**» թերթում (Աթենք, 2017, համար 9) տպագրված է «Այվազովսկիի «Կոստանդնուպոլսոյ և Բոսֆորի Նեղուցի Տեսարանը» Ամենաթանկ Կտաներու Շարքին» վերնագրով հոդվածը⁸⁷:

«**Նոր աշխարհ**» թերթում (Աթենք, 2019, համար 43) տպագրված է Զաւէն Գ. Գրիգորեանի հեղինակած «Կոմիտաս մարդը: Հանճար Անմահ Կոմիտաս Վարդապետ Ծննդեան 150-ամեակին Առթիւ» վերնագրով հոդվածը (Հուշագրություններ Կոմիտաս Վարդապետի մասին): Նույն համարում տպագրված է նաև Դոկտ. Զաւէն Ա. քննյ. Արզումանեանի հեղինակած «150-ամեակ Ծննդեան Կարապետ Արքեպիսկոպոս Մազլըմեան (1870-1951) Յունահայ Գաղութը 30 դարոցներ, 35 Պարբերականներ, 5 Համայնքներ» վերնագրով հոդվածը (Հունահայ թեմի առաջնորդ Կարապետ արքեպիսկոպոս Մազլըմյանի ջանքերով հունահայ համայնքում 30 հայկական դպրոց հիմնվելու, 35 պարբերական հրատարակվելու, հայկական եկեղեցիներ կառուցվելու, մշակութային մարզական կյանքը ծաղկելու մասին)⁸⁸:

«**Նոր աշխարհ**» թերթում (Աթենք, 2020, համար 30) տպագրված է «Սուրբ Սոփիայի տաճարին մէջ հայկական հետքեր» վերնագրով հոդվածը (Սուրբ Սոփիայի տաճարի մուտքերից մեկը «Դուռն

⁸¹ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/XHAIKx>, 20.12.2024.

⁸² Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/hPte48>, 20.12.2024.

⁸³ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/fqRPjK>, 20.12.2024.

⁸⁴ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/rqln7v>, 20.12.2024.

⁸⁵ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/rqln7v>, 20.12.2024.

⁸⁶ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/qfY1rs>, 20.12.2024.

⁸⁷ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/ArAMeQ>, 20.12.2024.

⁸⁸ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/2I69e7>, 20.12.2024.

Հայոց» անվանվելու, տաճարում Անիի մայր տաճարի ճարտարապետ Տրդատի անունը հանդիպելու մասին)»⁸⁹:

SUMMARY

We touched upon the Armenian-Greek relations, the Armenian community, and the Armenian press in Greece. Due to historical and political circumstances, Armenians also settled in Greece. They created their own community structures, published the Armenian press and so on. The Armenian press of Greece touches on various issues: community life, Homeland-Diaspora relations, highlights the problems of the Armenian community of Greece, etc. The Armenian press in Greece plays a major role in preserving the Armenian identity within the Greek-Armenian community, especially among the younger generation, and contributes to the preservation of the Armenian language, traditions and customs.

Among the databases on the website of the National Library of Armenia, the Armenian Press database is also important, where the main bibliographic data of periodicals with serial numbers are entered. Digital copies of periodicals are posted under the “read online” link.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Աբրահամյան Ա., Գիրք Բ / Խմբ.՝ Ե. Սարգսյան, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1967, 424 էջ:
2. Գասպարյան Ս., Սփյուռքահայ գաղթօջախներն այսօր: Մշակութային կյանքի ուրվագիծ, Երևան, Հայպետհրատ, 1962, 248 էջ:
3. Կոկինոս Պ., Հունահայ գաղութի պատմությունից (1918-1927) \ Խմբ.՝ Մ.Կ. Մարտիկյան, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1965, 266 էջ:
4. Հայ գրատպություն և գրքարվեստ: Հանրագիտարան, ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիա, Երևան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., 2015, 1120 էջ:
5. Հայ մամուլը Յունաստանի մեջ = Ο αρμενικός Τύπος στην Ελλάδα: Հետազոտություն Արմենիքա: Գրություններ՝ Յովհաննես-Սարգիս Աղապատեան / Հայ. թարգմ.՝ Յ. Քիրքճեան, առաջաբանը՝ Ի. Խասիդիսի, հրատ. պատրաստություն՝ Մայք Չիլինկիրեան, Աթենք, հրատարակություն «Արմենիքա» պարբերաբերթի, 2009, 65 էջ:
6. Հայ պարբերական մամուլի մատենագիտություն (1794-1967): Համահավաք ցանկ / Կազմ.՝ Ա. Կիրակոսյան, խմբ. և առաջաբ.՝ Հ. Կոստիկյան, Հ. Սիլվանյան, ՀՍՍՀ Կուլտուրայի մինիստրություն, Երևան, ՀՍՍՀ Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական գրադարանի կոմպլեկտավորման բաժին, 1970, 621 էջ:
7. Հայ սփյուռք հանրագիտարան / Խմբ. հանձնաժողով՝ Հ. Այվազյան և ուրիշ., Երևան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., 2003, 731 էջ:
8. Հայաստանի ազգային գրադարանի կայքի «Հայ մամուլ շտեմարան» [Էլեկտրոնային աղբյուր] URL: <https://is.gd/CJN5i1>, 22.07.2024:
9. Հունական արխիվային փաստաթղթեր հայ-հունական հարաբերությունների մասին առաջին հանրապետության շրջանում: (1918-1920) / Թարգմ. հունարենից՝ Հ.Մ. Բարթիկյան, Երևան, 1998, 137 էջ:
10. Հունաստանի Խորհրդարանը դատապարտում է Հայոց ցեղասպանությունը: ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա, Երևան, Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 1997, 40 էջ:
11. Մելիքսեթյան Հ., Հայրենիք-սփյուռք առնչությունները և հայրենադարձությունը: (1920-1980 թթ.), Երևան, Երևանի համալս. հրատ., 1985, 475 էջ:
12. Մինասյան Է., Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2013, 624 էջ:

⁸⁹ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայ մամուլ» շտեմարան, URL: <https://is.gd/q9aE4j>, 20.12.2024.

ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ.
ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏ

Բանալի բառեր՝ թարգմանական գրականություն, մատենագիտություն, լեզուներ, գեղարվեստական գրականություն, ժողովածուներ, արտասահմանյան գրականություն, մատենագիտական նկարագրություններ:

Keywords: translation literature, bibliography, languages, fiction, collections, foreign literature, bibliographic descriptions.

Հայաստանում դեռ նախագրային շրջանում բանավոր թարգմանությունները կատարվում էին ասորերենից և հունարենից: «Երբ երանելի Մեսրոպն ուսուցանում էր,- գրել է Խորենացին,- ոչ փոքր նեղություն էր կրում, որովհետև ինքն էր թե կարդացողը, և թե թարգմանողը, և եթե մի ուրիշն էր կարդում, երբ ինքն այնտեղ չէր լինում, ժողովրդին անհասկանալի էր մնում՝ թարգմանիչ չլինելու պատճառով: Ուստի նա միտքը դրեց մի հնար գտնել, հայոց լեզվի համար տառեր ստեղծել...» [Մարտիրոսյան, 1964, 452]:

5-րդ դարում, տառերի ստեղծումից անմիջապես հետո, «ս. Սահակ և ս. Մեսրոպ, անբաժանելի զույգը, հայ մտքի լուսավորիչները, հայ գիրերու հնարիչները ու Աստվածաշունչի աննման թարգմանիչները, մեր եկեղեցվո հայացման առաջին ռահվիրանները» ձեռնամուխ եղան «Աստվածաշունչի» թարգմանությանը [Սիոն արքեպ. Մանուկյան, 1973, 34]: Ասորերենից կատարված թարգմանությունը անգնահատելի նշանակություն ունեցավ ձևավորվող գրական հայերենի համար, որը փայլում էր թե իր բարձր գեղարվեստականությամբ և թե լեզվի անարատությամբ:

Միջնադարյան Հայաստանում թարգմանական գրքերը համարվել են ազգային մշակույթի սեփականություն և համարժեք դիտվել ոչ թարգմանական գրքերի կողքին: Ազգային մշակույթի զարգացման համար թարգմանիչների գործունեության բացառիկ նշանակությունը լիովին գիտակցվեց արդեն 5-րդ դարում, երբ թարգմանիչները սրբադասվեցին և սահմանվեց թարգմանչաց տոնը: Հայ գրականության պատմությունը ցույց է տալիս, որ հին և միջին դարերում կատարված բազմաթիվ թարգմանություններ մեծապես օգնել են հայ ժողովրդին դիմագրավելու վտանգը, պաշտպանելու և զարգացնելու ազգային մշակույթը: Տիրապետելով մի շարք լեզուների, միջնադարյան հայ մշակույթի գործիչները հնարավորություն ունեին անմիջապես բնագրով հաղորդակցվելու այլ ազգային գրականությունների նվաճումներին: Նրանք կարդում էին ասորերեն, հունարեն, լատիներեն, պարսկերեն, իսկ ավելի ուշ՝ արաբերեն և ֆրանսերեն ձեռագրեր:

Թարգմանիչների մասին հետաքրքրական տեղեկություններ ենք գտնում հայ վարքագրություններում: XI-XII դարերի թարգմանությունների հիշատակարաններից և ժամանակակիցների վկայություններից մեզ է հասել Գրիգոր Վկայասերի անունը. «Նա նորից լուսավորեց ու պայծառացրեց հայոց եկեղեցին սուրբ Լուսավորչի և Սահակ ու Մեսրոպ թարգմանիչների նման, քանզի թարգմանության շնորհք ունենալով, միշտ քննում էր բոլոր ազգերի գրքերը, և պիտանիները, որոնք պակասում էին մեր լեզվում, ջանասիրաբար թարգմանում էր անձամբ, կամ այլ հմուտ մարդկանց օգնությամբ» [Տեր-Պետրոսյան, 1984, 29]: Այստեղ նշված է նաև, որ «թարգմանչական սկզբունքը եղել է բնագրի հարազատ, բայց ոչ ստրկական վերարտադրությունը, որ հնարավորություն էր տալիս առանց մեղանչելու հայոց լեզվի օրինաչափությունների դեմ, ճշգրիտ կերպով արտահայտել բնագրի բովանդակությունը և իմաստային երանգները» [Նույն տեղում, 10]: Եվ զարմանալի չէ, որ շատ թարգմանություններ հնչում էին որպես ինքնուրույն երկեր՝ մաքուր և զորեղ: Ավելին, հենց թարգմանիչներն են եղել հայ

առաջին գրողները: Աստվածաշնչի (հատկապես Սողոմոնի առակների և սաղմոսների), ինչպես և հունական ու ասորական հոգևոր բանաստեղծության ազդեցությամբ նրանք ստեղծեցին իրենց սեփական երկերը:

Թարգմանական ստեղծագործությունները միայն այն ժամանակ են ներգործության ուժ ստանում, երբ դրանց անհրաժեշտությունը զգացվում է: Թարգմանվող գրքերի համար ազգային գրականության մեջ միշտ էլ ազատ տեղ է լինում: Աշխարհի բոլոր գրականություններում նման ազատ տեղ անպայման կա Հոմերոսի, Դանթեի, Շեքսպիրի, Նարեկացու, Ռուսթավելու, Քուչակի, Նիզամու, Պուշկինի, Տոլստոյի, Դոստոևսկու և բոլոր մեծ գրողների համար:

Խորհրդային միության տարիներին թարգմանությունները կատարվում էին աշխարհի տարբեր լեզուներից և՛ հակառակը, հիմնականում գերակշիռ մասը թարգմանվում էր ռուսերենով: Սակայն հայերեն թարգմանություններ կատարվել են շուրջ յոթանասուն լեզվից: Աշխարհի դասական և ժամանակակից գրականության գոհար հանդիսացող հազարավոր թարգմանված գրքեր ունեցել են բազմաթիվ հրատարակություններ: Վերջիններիս մատենագիտական տվյալները հավաքագրված են մի շարք ժողովածուներում, որոնք հայ թարգմանիչների սխրանքի վառ վկայությունն են:

Կազմված նմանատիպ մատենագիտությունների շարքում, Հայաստանի ազգային գրապալատը, իսկ հետագայում Հայաստանի ազգային գրադարանը նույնպես հրատարակել են հայ թարգմանական գրականության մատենագիտություններ, որոնք իրենց մեջ ներառում են ինչպես գեղարվեստական, այնպես էլ տարբեր բնագավառներին վերաբերող գրքեր: Ըստ հրատարակման ժամանակագրության վերջիններս լույս են տեսել հետևյալ հաջորդականությամբ՝

1. Սովետահայ թարգմանական գեղարվեստական գրականություն (1920-1980). Մատենագիտություն, Երևան, ՀՍՍՀ պետական գրապալատ, 1983, 778 էջ:
2. Հայ թարգմանական գեղարվեստական գրականություն (1981-2010). Մատենագիտություն, Երևան, Հայաստանի ազգային գրապալատ, 2011, 216 էջ:
3. Հայ թարգմանական գրականություն. Մատենագիտություն 1920-2010: Գիրք Ա. 1920-1970. Երևան, Հայաստանի ազգային գրապալատ, 2013, 600 էջ:
4. Հայ թարգմանական գրականություն. Մատենագիտություն 1920-2010. Գիրք Բ. 1971-2010, Երևան, Հայաստանի ազգային գրապալատ, 2014, 468 էջ:
5. Հայ թարգմանական գրականություն. Մատենագիտություն 2011-2020. Գիրք Գ, Երևան, Հայաստանի ազգային գրադարան, 2021, 252 էջ:

«Սովետահայ թարգմանական գեղարվեստական գրականություն (1920-1980). Մատենագիտություն»-ը կազմվել և հրատարակվել է Հայաստանի ազգային գրապալատում 1983 թ., կազմողներ՝ Գ.Գ. Հակոբյան, Գ.Ս. Միրիջանյան, Լ.Ս. Ջաբլյան, խմբագիրներ՝ Գ.Գ. Հակոբյան, Գ.Ս. Գրիգորյան: Այն ընդգրկում է 1920-1980 թթ. Խորհրդային Հայաստանում, ինչպես նաև ԽՍՀՄ տարբեր քաղաքներում հայերեն լեզվով լույս տեսած գեղարվեստական թարգմանական գրքերի մատենագիտական նկարագրությունները ըստ երկրների: Գիրքը սկսվում է պրոֆ. Լևոն Մկրտչյանի ներածականով, ով սկսել է իր շարադրանքը «...Իմանալ զբանս հանճարոյ» հայերեն թարգմանված առաջին նախադասությամբ: Մատենագիտությունը կազմված է հետևյալ հաջորդականությամբ.

- Աշխարհի ժողովուրդների գրականություն,
- ՄՍՀՄ ժողովուրդների գրականություն,
- ՄՍՀՄ առանձին ժողովուրդների գրականություն (ռուս գրականություն, այնուհետև մնացած ազգերինը՝ այբբենական կարգով),
- Արտասահմանյան երկրների ժողովուրդների գրականության ժողովածուներ,
- Արտասահմանյան առանձին երկրների գրականություն (այբբենական կարգով):

Ժողովածուում ընդգրկված է նաև «Նախասովետական շրջանի թարգմանական գեղարվեստական գրականություն» հավելվածը, ուր ներկայացված են 19-20-րդ դարերում աշխարհի տարբեր երկրներում հրատարակված թարգմանված գրքերը՝ Ալեքսանդրապոլ, Ախալցխա, Բաթում, Բաքու, Երուսաղեմ, Թիֆլիս, Կոստանդնուպոլիս, Ժնև, Մոսկվա, Նոր

Նախիջևան, Շուշի, Պետերբուրգ, Ռոստով-Դոն, Սամարդանդ, Վաղարշապատ, Վենետիկ, Փարիզ: Երևանում տպագրված գրքերը շատ քիչ մաս են կազմել: Ամենաշատ թարգմանված հեղինակներից են Օսկար Ուայլդը, Լև Տոլստոյը, Ալֆոնս Դոդեն, Զարլզ Դիկենսը, Գյոթեն, Էդմոնդո դե Ամիչիսը, Հանս Քրիստիան Անդերսենը և այլն:

Մատենագիտական ժողովածուն ունի բոլոր անհրաժեշտ ցանկերը, որոնք դյուրացնում են ընթերցողի աշխատանքը, փնտրելու հեղինակին, գիրքը, թարգմանչին ու երկիրը: Իսկ նյութերը մեկ անգամ ևս վկայում են համաշխարհային գրականության հետ հայ գրականության խոր և տևական կապերի մասին: Սույն ժողովածուն հիմնականում կազմվել է ՀՍՍՀ պետական գրապալատի գրքային ֆոնդի հիման վրա, դրանք համեմատելով Մոսկվայի պետական գրադարանի և Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական գրադարանի քարտարանների հետ: Օգտագործվել են նաև մատենագիտական բազմաթիվ աղբյուրներ: Գրքերի նկարագրությունները կատարվել են մատենագիտության մեջ կիրառվող պետական ստանդարտի պահանջներին համապատասխան: Նկարագրությունների վերջում բացվել են բոլոր գրքերի բովանդակությունները՝ պատմվածքներ, բանաստեղծություններ, վիպակներ, ինչպես նաև տարբեր հեղինակների կամ երկրների ժողովածուները նկարագրելիս գրվել է համապատասխան երկրի անունն ու հեղինակի տվյալները: Գիրքն ունի հետևյալ ցանկերը՝ հեղինակների, թարգմանիչների, կազմողների, խմբագիրների, առաջաբանների և վերջաբանների հեղինակների, վերնագրերի և հրատարակման վայրերի: 1920-1980 թթ. ամենաշատ թարգմանված հեղինակներից են Բոնչ-Բրունիչը, Բրյուսովը, Լերմոնտովը, Շերեթելին, Հյուգոն, Պուշկինը, Օմար Խայամին:

[Advanced search](#) | [Authority search](#) | [Tag cloud](#)

☒ Normal view
 ☐ MARC view
 ☐ ISBD view

Սովետահայ թարգմանական գեղարվեստական գրականություն (1920-1980) : Մատենագիտություն = Армянская советская переводная художественная литература (1920-1980) : Библиография /

by [Հակոբյան, Գ.Գ \[com\]](#); [Միրիջանյան, Գ.Ս \[com\]](#); [Զաբյան, Լ.Ս \[com\]](#); [Հակոբյան, Գ.Գ \[edt\]](#); [Գրիգորյան, Գ.Ս \[edt\]](#); [Հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի գրքի առևտրի գործերի պետական կոմիտե ՀՍՍՀ;](#) [Հայաստանի ազգային գրապալատ.](#)

Type: ☒ Book

Publisher: Երևան : [ՀՍՍՀ պետական գրապալատ](#), 1983

Description: 783 էջ : 22 սմ.

Subject(s): [Սովետական գրականություն -- Հայերեն թարգմանություններ -- Մատենագիտություն](#) | [Հայ մատենագիտություն](#) | [ՀԱԳ](#)

Online resources: [Կարդալ առցանց](#)

Tags from this library:

No tags from this library for this title.

★★★★★ average rating: 0.0 (0 votes)

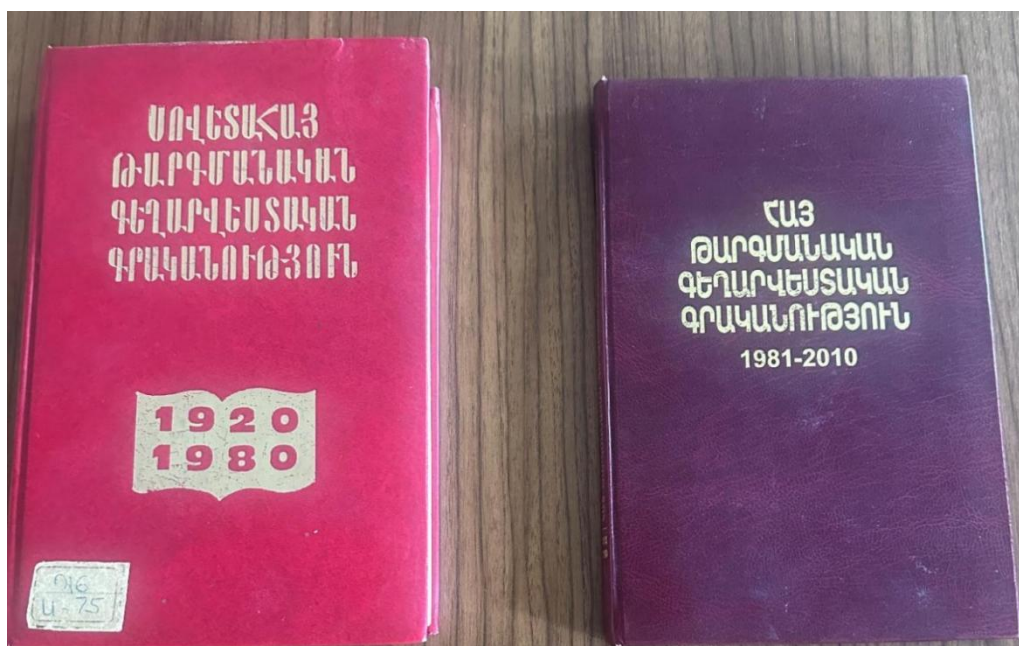
No physical items for this record

Հայ թարգմանական գեղարվեստական գրականություն (1981-2010). Մատենագիտությունը նախորդ ժողովածուի շարունակությունն է, որի մեջ ընդգրկված է 1981-2010 թվականներին Հայաստանի Հանրապետությունում լույս տեսած գեղարվեստական թարգմանական գրականությունը: Հրատարակվել է 2011 թվականին Հայաստանի ազգային գրապալատում:

Գիրքը կազմել են հետադարձ մատենագիտության բաժնի մատենագետները (Հակոբջանյան Մ., Սինանյան Թ., Ներսեսյան Ա., Սարաֆյան Ռ., Ասատրյան Կ.) [Հայ թարգմանական գեղարվեստական գրականություն (1981-2010), 2011]: Սույն ժողովածուն ունի հետևյալ հաջորդականությունը՝ նախ ընդգրկված են արտասահմանյան երկրների ժողովուրդների գրականության ժողովածուները, հետո՝ արտասահմանյան առանձին երկրների գրականությունը՝ դասավորված այբբենական կարգով: Վերջում առանձնացված են քրդական, անտիկ և հին արևելքի թարգմանված գրականությունը: Ժողովածուն հիմնականում կազմվել է Հայաստանի ազգային գրապալատի, Հայաստանի ազգային գրադարանի, Խնկո Ապոբ անվան ազգային մանկանան և այլ գրադարանների գրքային ֆոնդերի հիման վրա, ինչպես նաև օգտագործվել են այլ մատենագիտական աղբյուրներ: Ելնելով այդ տարիների պատմական առանձնահատկություններից, հիմնականում ԱՊՀ երկրների գեղարվեստական գրքերի թարգմանությունները արվել են ռուսերենից, իսկ մյուս երկրների թարգմանությունները՝ բնագրերից (անգլերեն, ֆրանսերեն, իսպաներեն, պորտուգալերեն, բուլղարերեն, գերմաներեն, դանիերեն, թուրքերեն, պարսկերեն, արաբերեն, լեհերեն, հունարեն, նորվեգերեն, շվեդերեն, չեխերեն, ռումիներեն, սերբերեն, վրացերեն, ուկրաիներեն և այլն): Բոլոր գրառումները համարակալվել են և ամփոփվել ցանկերում ըստ աճման հաջորդականության:

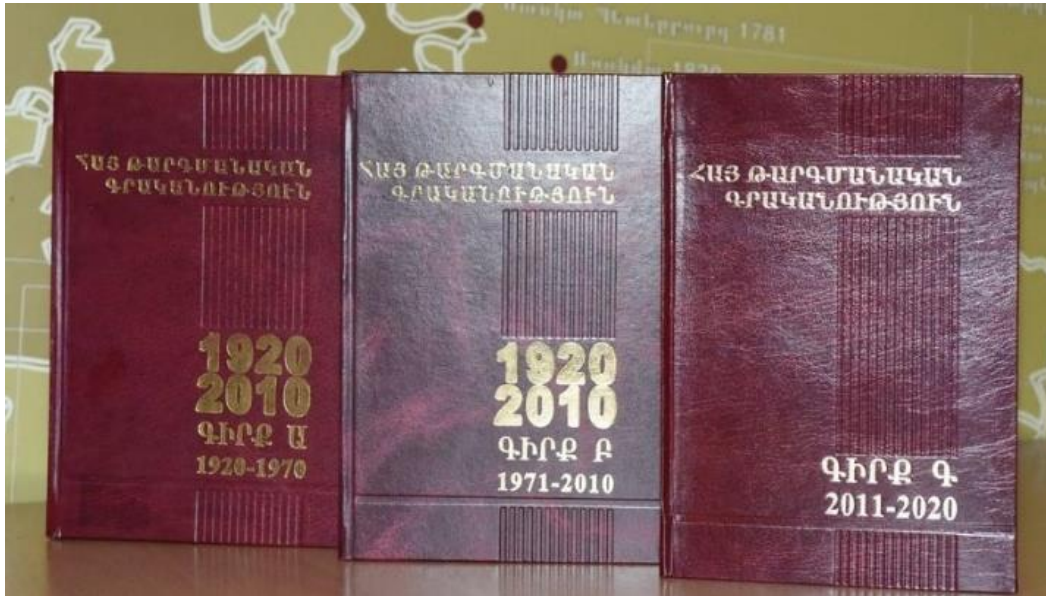
Եթե տվյալ հեղինակից թարգմանված է մի քանի գիրք, ապա դրանք դասավորվել են սզբում՝ երկերի ժողովածուները, այնուհետև՝ առանձին երկերը այբբենական կարգով: Իսկ եթե նույն հեղինակի նույն գիրքը հրատարակվել է մի քանի անգամ, ապա տվյալ հրատարակությունները դասավորվել են ժամանակագրական կարգով: Եթե հեղինակը կրկնվել է երկու կամ ավելի անգամ, նրա անուն-ազգանուն-հայրանունը ամբողջությամբ գրվել է միայն առաջին գրանցման ժամանակ, մնացած բոլոր դեպքերում ազգանվան հետ գրվել է միայն անվան և հայրանվան սկզբնատառերը: Յուրաքանչյուր գրքի նկարագրություն ունի իր ռուսերեն թարգմանությունը:

Ինչպես նախորդ ժողովածուն, սա նույնպես ընդգրկում է բոլոր անհրաժեշտ և օժանդակ ցանկերը: Մատենագիտական գրառումները կատարվել են Հայաստանի ազգային գրապալատի կողմից հաստատված պայմանական կրճատումներով: Այս ժողովածուում նույնպես բացված են գրքերի բովանդակությունները: Որպես պետական մատենագիտության պարտադիր պայման, մատենագիտական նկարագրություններում առկա է նաև համապատասխան գրքի չափերը, գինը և տպաքանակը, իսկ որոշակի տարեթվից հետո գրվել է նաև ISBN կոդը, որը տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման զուգընթաց ավելի է դյուրացնում ցանկացած գրքի որոնումը էլեկտրոնային տարբերակով:

Հաջորդ երեք գրքերը ծավալով և բովանդակությամբ ամբողջովին տարբերվում են նախորդ ժողովածուներից: Այստեղ ընդգրկված են ոչ միայն գեղարվեստական թարգմանական գրականությունը, այլ բոլոր բնագավառներին վերաբերող թարգմանված գրքերը:

1. Հայ թարգմանական գրականություն. Մատենագիտություն 1920-2010: Գիրք Ա. 1920-1970, Երևան, Հայաստանի ազգային գրապալատ, 2013, 600 էջ:
2. Հայ թարգմանական գրականություն. Մատենագիտություն 1920-2010. Գիրք Բ. 1971-2010, Երևան, Հայաստանի ազգային գրապալատ, 2014, 468 էջ:
3. Հայ թարգմանական գրականություն. Մատենագիտություն 2011-2020. Գիրք Գ. Երևան, Հայաստանի ազգային գրադարան, 2021, 252 էջ:

Գիրք Ա-ն և գիրք Բ-ն ընդգրկում են 1920-2010 թթ. թարգմանված գրականությունը: Հաշվի առնելով գրառումների մեծ քանակը, որոնք հավաքվել են իննսուն տարավա ընթացքում, այն թողարկվել է երկու գրքով՝ Գիրք Ա-ն ընդգրկում է 1920-1970 թթ., իսկ Գիրք Բ-ն 1971-2010 թթ.: Առաջին գրքում՝ 1920-1970 թթ. պատմական անցյալից ելնելով՝ գերակշռում են Վ. Լենինի, Ն. Բուխարինի, Ֆ. Էնգելսի, Կ. Մարքսի, Ի. Ստալինի աշխատությունների և երկերի թարգմանությունները: Թարգմանիչների ցանկում ամենաշատը հանդիպում են Ս. Զորյանի, Խնկո Ապր, Հ. Թումանյանի, Ա. Խոնդկարյանի, Հ. Հայրապետյանի, Հ. Հարությունյանի, Հ. Մազմանյանի, Վ. Միքայելյանի, Հ. Ջաղերյանի անունները: Հիմնականում գրքերը հրատարակվել են Երևանում «Հայպետհրատ» հրատարակչությունում: Կան նաև թարգմանություններ հրատարակված Մոսկվայում, Ռոստով-Դոնում, Թիֆլիսում, Էջմիածնում, Ղարաբաղի խայտում, Մարտունավանում:

Սույն ժողովածուն խիստ տարբերվում է նախորդներից: Այստեղ ընդգրկված են բոլոր բնագավառներին և գիտություններին վերաբերող թարգմանված գրքեր, ուստի դրանց տեղաբաշխումը կատարված է ըստ համընդհանուր տասնորդական դասակարգման (УДК) կրկին այբբենական կարգով: Գիրք Ա-ն հրատարակվել է 2013 թ., իսկ Գիրք Բ-ն 2014 թ., Հայաստանի ազգային գրապալատում: Առաջին գիրքը ընդգրկում է հիսուն տարվա ընթացքում թարգմանված գրքերի մատենագիտական նկարագրությունները և կազմված է 600 էջից, իսկ երկրորդը՝ քառասուն տարվա ընթացքում և կազմված է 468 էջից:

Search Library catalog Go Cart Lists

Advanced search | Authority search | Tag cloud

Normal view MARC view ISBD view

**Հայ թարգմանական գրականություն :
Մատենագիտություն 1920-2010: Գիրք Ա.1920-1970 /**
**by Սինանյան, Թ. Վ. [com]; Ներսեսյան, Ա. Ա. [com];
Ասատրյան, Կ. Մ. [com]; Հակոբջանյան, Մ. Ս. [edt];
Հայաստանի ազգային գրապալատ.**

Type: Book
Publisher: Երևան : Հայաստանի ազգային գրապալատի հրատարակչություն, 2013
Description: 600 էջ.
ISBN: 978-99930-50-35-3 .
Subject(s): Համաշխարհային գրականություն -- Հայերեն թարգմանություններ -- Մատենագիտություն | Հայերեն թարգմանություններ -- Մատենագիտություն 1920-1970 | ՀԱԳ
Online resources: Կարդալ առցանց
Tags from this library:
No tags from this library for this title.

Browse results
Previous Back to result
Print
Add to your cart
Unhighlight
Search for this title in:
Other Libraries (WorldCat)
Other Databases (Google Sc)
Online Stores (Bookfinder.cc)
Open Library (openlibrary.org)

Գիրք Բ-ի հիմնական մասը կազմում է գեղարվեստական թարգմանական գրականությունը: Այս ժամանակահատվածում (1971-2010 թթ.) սկսել են թարգմանել արտասահմանյան գրողների և օտարալեզու հայ գրողների գործերը՝ Շ. Ազնավուր, Ջ. Բայրոն, Շ. Բոդլեր, Գրիմ Եղբայներ, Գ. Մարկես, Շ. Պերո, Վ. Սարոյան, Լ.-Ջ. Սյուրմեյան, Օմար Խայամ, Ֆիրդուսի և այլն:

Մատենաշարային հրատարակչություններից գերակշռում են «Համաշխարհային պոեզիա», «Կարդում ենք երեխաների համար», «Ռուս դասականների գրադարան», «Ուսանողի գրադարան», «Օգնություն դասախոսին» մատենաշարերը: Այս ժողովածուում ընդգրկված բոլոր գրքերը ունեն իրենց հերթական համարները, որոնք հեշտացնում են տվյալ գրքի հեղինակի, թարգմանչի, կազմողների, նկարիչների, վերնագրի կամ հրատարակման վայրի մասին տեղեկությունները փնտրել ցանկերում:

Հայ թարգմանական գրականություն. Մատենագիտություն 2011-2020. Գիրք Գ.-ն Հայաստանի ազգային գրապալատի վերամիավորումից հետո հրատարակվել է Հայաստանի ազգային գրադարանում 2021 թվականին: Քանի որ այն 2013 թ. թողարկված նույնանուն գրքի շարունակությունն է, խմբագրական խորհուրդը որոշել է այն վերնագրել Գիրք Գ. (2011-2020): Բաղկացած է 252 էջից, ինչպես նաև պահպանվել են այն բոլոր ձևաչափերն ու չափորոշիչները, որով թողարկվել են նախորդ Ա. և Բ. գրքերը:

Գրքի ծանրակշիռ մասը կազմում է գեղարվեստական թարգմանական գրականությունը: Թարգմանիչները հիմնականում աշխատել են հենց բնագրերի հետ: Գիրք Գ.-ում հանդիպում ենք նոր մատենաշարերի, ինչպիսիք են «Արգելված գրքեր», «Գեղ arm» հանդես, «Էվրիկա, Էվրիկա», «Ժամանակակից ֆրանսալեզու գրականություն», «Ինչու և ինչպես», «Լիակատար Շեքսպիր 39 գրքով», «Կարդում ենք երեխաների համար», «Նոբելյան մրցանակակիրներ», «Պարտադիր ընթերցանություն», «XXI դարի արձակ», «XXI դարի քրեական», «Օտարագիր»:

Գիրք Գ.-ում հրատարակման վայրերի աշխարհագրությունը ավելի ընդարձակ է: Բացի Երևանից և այլ քաղաքներից թարգմանվել և հրատարակվել են գրքեր Ստեփանակերտում, Թեհրանում, Հալեպում, Ժնևում, Բելգրադում, Գլենդելում:

Վերը նշված ժողովածուները անչափ կարևոր նշանակություն ունեն թարգմանական գրականությամբ զբաղվողների, թարգմանիչների, գրողների, գրականագետների, բանասերների, մատենագետների համար: Որպես վիճակագրական տեղեկատվություն հայ թարգմանական գրականության մատենագիտական ժողովածուները որոշակի պատկերացում են տալիս ինչպես նախաստվետական շրջանում, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում 1920-2020 թթ., այլ երկրներում և վերջին տարիներին նաև Արցախում հրատարակված թարգմանական գրականության վերաբերյալ:

SUMMARY

The article focuses on foreign-language translated books published in Armenia in 1920-2020. The latter were combined and published as a three-volume bibliographic collection: volume A (1920-1970), volume B (1971-2010), volume C (2011-2020).

The bibliographic collection was compiled mainly on basis of the book collection of the National Book Chamber of Armenia. After the merger the Book Chamber with the National Library of Armenia in 2017 the collection of library and other sources were used as well. In accordance with the standards, the bibliographic description compilation has been observed, and appropriate abbreviations and acronyms have been used and organized by UDC.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Հայ թարգմանական գեղարվեստական գրականություն (1981-2010): Մատենագիտություն / Армянская переводная художественная литература (1981-2010): Библиография, Երևան, Հայաստանի ազգային գրապալատ, 2011, 216 էջ:
2. Մարտիրոսյան Ա., Գրերի գյուտի շարժառիթների հարցի շուրջը // Բանբեր Մատենադարանի, Երևան, Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետին առընթեր Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ «Մատենադարան», 1964, № 7, էջ 77-95:
3. Սիոն արքեպ. Մանուկյան, Շնորհալի մեծ Հայրապետը // Էջմիածին, Ս. Էջմիածին, Հայրապետական աթոռոյ Ս. Էջմիածնի, 1973, ԺԲ, Լ տարի, № 3, էջ 32-35:
4. Տեր-Պետրոսյան Լ., Հայ հին թարգմանական գրականություն, Երևան, Սովետական գրող, 1984, 60 էջ:

ՆՈՐ ԲԱՌԵՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ (ՀԱՅԵՐԵՆ-ՌՈՒՍԵՐԵՆ-ԱՆԳԼԵՐԵՆ) ԱՌՑԱՆՑ ԲԱՌԱՐԱՆԻ
ՍՏԵՂԾՈՒՄ. ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ առցանց, օտարաբանություն, նորաբանություն, հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, բառարան, թարգմանություն, ձևաբանական նկարագիր:

Keywords: online, barbarism, neologism, Armenian, Russian, English, dictionary, translation, morphological description.

Հայտնի է, որ բառարանների դերն անգնահատելի է ինչպես լեզվական որևէ քննություն կատարելու տեսանկյունից, այնպես էլ հաղորդակցական գործընթացներում առհասարակ: Կարևոր են ինչպես միալեզվյան տարաբնույթ և տարատեսակ բառարանները, այնպես էլ թարգմանական՝ երկլեզվյան կամ բազմալեզվյան բառարանները: Գաղտնիք չէ, որ արդի ժամանակներում բառարաններից օգտվելու հրաշալի հնարավորություն է ընձեռում համացանցը, որում առցանց բառարաններին զուգահեռ՝ թվային տարբերակով առկա են հայերենին առնչվող միալեզվյան և թարգմանական գրեթե բոլոր հիմնարար բառարանները, որոնք հիմնականում ներբեռնված են nayiri.com էլեկտրոնային շտեմարանում: Արդյունավետ թարգմանական գործիքներ են Google Translate առցանց հարթակը, «Հայերեն օնլայն բառարանը», Վիքիբառարանը: Սակայն որքան էլ շատ են դրանք ներկայացված համացանցում, այնուամենայնիվ, բավարար չեն, և, կարծում ենք, անհրաժեշտություն կա նորանոր բառարանների ստեղծման և դրանց թվայնացման: Ստորև կներկայացնենք հայերեն նոր բառերի թարգմանական առցանց բառարանի ստեղծման անհրաժեշտությունն ու խնդիրները:

Լեզուն, ինչպես հայտնի է, անընդհատ փոփոխվում ու զարգանում է: Այդ փոփոխություններն առաջին հերթին վերաբերում են բառապաշարին, քանզի գիտության և տեխնիկայի զարգացումն իր հետ բերում է նոր եզրույթներ, արտահայտություններ, որոնք սովորաբար փոխառվում են այլ լեզուներից: Դրանք աննկատ մտնում են լեզվի բառային կազմ և հիմնականում դառնում համագործածական: Բնականաբար ժամանակի ընթացքում դրանց մի մասը թարգմանվում է հայերեն և, եթե հաջող է, փոխարինում է օտար բառին: Բազմաթիվ օտար բառեր իրենց հայերեն համարժեքներն ունեցան անկախության վերջին երեսուն տարում, և այսօր էլ մեր լեզուն, օրեցօր մաքրվելով անհարկի օտար բառերից, ավելի գեղեցկանում և հարստանում է նորակազմ բազմաթիվ բառերով: Ինչպես նկատում է Խաչիկ Բաղիկյանը, «...բոլորովին վերջերս դիսերտացիան դարձավ *ատենախոսություն*, ավտոռեֆերատը՝ *սեղմագիր*, ռեյտինգը՝ *վարկանիշ*, լեզվաբանը՝ *օրինական*, մենեջմենտը՝ *կառավարում*, ինվեստիցիան՝ *ներդրում*, կոռուպցիան՝ *կաշառատվություն* և հարյուրավոր այլ բառեր» [Բաղիկյան, 2012, 60]:

Օտար բառերի գործածությունը, բնականաբար, չի խրախուսվում, եթե դրանք ունեն իրենց հայերեն համարժեքները: Անհրաժեշտ է արդյոք բոլոր օտար բառերն ու եզրույթները թարգմանել հայերեն, դա այլ հարց է, որին անդրադառնալը սույն ուսումնասիրության խնդիրը չէ, և որին տարբեր ժամանակներում անդրադարձել են բազմաթիվ լեզվաբաններ: Նրանցից մի քանիսի արտահայտած տեսակետներն այդ առիթով ներկայացված են մեր՝ համահեղինակությամբ տպագրված հոդվածներից մեկում ևս, և մեր հիմնական մոտեցումն այն է, որ չպետք է ծայրահեղությունների մեջ ընկնել այս հարցում⁹⁰: Սակայն ինչպիսի՞ն կլինեն գրական հայերենն

⁹⁰Հմմտ. Վ. Ներսիսյան, Թ. Բատիկյան, Օտարաբանությունների և փոխառությունների գնահատման հարցը Էդուարդ Աղայանի «Հայ լեզվաբանության պատմություն» աշխատության էջերում, «Հայոց լեզվի ուսումնասիրության և ուսուցման արդի խնդիրներ» միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2023, էջ 197-205:

այսօր, եթե շարունակեինք գործածել, օրինակ, *ռեկլամ, կոմպյուտեր, կոնդիցիոներ* և այլ բառեր՝ *գովազդ, համակարգիչ, օդորակիչ* նորակազմությունների փոխարեն: Անշուշտ, ոչ միայն գեղեցիկ և ականջահաճո են հայերեն տարբերակները, այլև խոստուն են բովանդակային առումով: Այդ առումով թերևս կարելի է հիշատակել բժշկական որոշ եզրույթներ (տերմիններ) ևս, ինչպես՝ *սրտաբան, ուռուցքաբան* ևն: Ի վերջո, օտար բառերի հայերենացումը ինչ-որ չափով նաև ազգային անվտանգության խնդիր է լուծում: Թերևս այս հարցում տեղին է մեջբերել Հովհաննես Զաքարյանի մոտեցումը. «Հայերենը պետք է զարգանա՝ համալրվի ու կատարելագործվի իր սեփական միջոցներով ու դրանց հիման վրա: Փոխառություններ կարող են կատարվել միայն ծայրահեղ դեպքերում և ժամանակավորապես:

Սա կարող ենք կոչել լեզվաշինական ինքնաբավ քաղաքականություն: Դա խիստ սկզբունքային նշանակություն ունի աշխարհասփյուռ հայության համար միասնական ազգային լեզու ունենալու հեռանկարի տեսակետից: Խնդիրն այն է, որ հայերը ցրված են մշակութային ազդեցության տարբեր ոլորտներում: Օտար լեզուների նկատմամբ կողմնորոշումները կարող են առավել մասնատել հայերենը: Միասնական ինքնաբավ քաղաքականությունը դրա միակ հակամիջոցն է» [Զաքարյան, 2010, 124]:

Համակարգչային եզրույթներն անգլերենից հայերեն թարգմանած և դրանց համապատասխան մի շարք հայերեն համարժեքները մշակած Խաչիկ Գրիգորյանը գրում է. «Թվում է, թե համակարգչային տեխնիկայի և ինտերնետի բուռն զարգացման պայմաններում բոլոր ազգերը պետք է դիմեին հիմնական համակարգչային եզրերի համատարած փոխառության անգլերենից: Սակայն ինչպես ցույց են տալիս դիտարկումները, նույնիսկ անգլերենին ցեղակից լեզուներում այդպիսի զանգվածային փոխառություններ չկան, այլ յուրաքանչյուր երկրում փորձում են ստեղծել համակարգչային եզրերի այս կամ այն աստիճանի ինքնուրույն համակարգ» [Գրիգորյան, 2004, 5]:

Մեր լեզվի ներքին միջոցները, բարեբախտաբար, թույլ են տալիս ստեղծելու բարեհունչ և բովանդակային առումով հասկանալի նոր բառեր, որոնք հաջողությամբ գործածվում են՝ հարստացնելով և կատարելագործելով գրական հայերենը: Երբեմն նույնիսկ մեկ օտար բառի համար առաջարկվում են մի քանի տարբերակներ: Սակայն հաճախ նորաստեղծ հայերեն բառերը ևս այլ լեզուներով թարգմանելու, իսկ երբեմն էլ հենց հայերեն բառի բացատրությունը տալու անհրաժեշտություն է առաջանում, և միշտ չէ, որ դա անելը դյուրին է թեկուզ մասնագետների շրջանում՝ պայմանավորված օտար բառին շատ սովոր լինելու հանգամանքով: Դա անհրաժեշտ է ոչ միայն օտարալեզու խոսք կառուցելիս, այլև գրական հայերենի տարբեր դրսևորումներում սովյալ բառը տեղին և ըստ էության գործածելիս:

Անհրաժեշտության դեպքում, իհարկե, օգտվում ենք առաջին հերթին ռուս-հայերեն, անգլերեն-հայերեն թարգմանական տարբեր բառարաններից, ինչպես նաև հայերեն՝ օտար բառերի բացատրական բառարաններից, որոնք հիմնականում ներբերված են համացանցում: Ներկայացնենք նորակազմ մի քանի հայերեն բառ՝ համապատասխան օտար տարբերակներով, որոնցում, թերևս, երկրորդ տարբերակն ավելի տարածված է:

Առաքելություն-միսիա
Բացառիկ, արտասովոր- ֆենոմենալ
Բեռնախցիկ-բազմնիկ
Զտիչ- ֆիլտր
Զրուցարան-չաթ
Զուգորդել-ասոցացնել
Ձևաթուղթ-բլանկ
Մաշկաբան-դերմատոլոգ
Կաթոցիկ- պիպետկա
Կոճգամ-կնոպկա
Չափանիշ-կրիտերիա
Համաձայնություն-կոնսենսուս

Հավակնոտ-ամբիցիոզ
 Համախմբում-կոնսոլիդացիա
 Մալուխ-կաբել
 Մանրակերտ- մակետ
 Մեկնաբանություն- քումենթ
 Մրցատյան-ժյուրի
 Նույնականացում-իդենտիֆիկացիա
 Շնորհանդես- պրեզենտացիա
 Չափանիշ- պարամետր
 Չափանմուշ-էտալոն
 Պաշտոնական-օֆիցիալ
 Վերջնաժամկետ-դեդլայն
 Ուրվանկար-էսքիզ
 Ցուցապաստառ-բաններ

Հրապարակի վրա, անշուշտ, կան բազմաթիվ բառարաններ, ձեռնարկներ, որոնք վերաբերում են օտարաբանություններին և նրանց հայերեն համարժեքներին⁹¹: Ուշագրավ բառարան է Խաչիկ Գրիգորյանի «Անգլերեն-հայերեն համակարգչային եզրերի բառարանը» (Երևան, 2004), որում ներկայացված են համակարգչային ոլորտին առնչվող օտար բառերի բացատրությունն ու դրանց հայերեն համարժեքների մշակումը: Օրինակ՝ **processor** բառը մեկնաբանվում է որպես **մշակիչ** սարքակազմային կամ ծրագրավորման սարք, որն ի վիճակի է կառավարելու կամ ձևափոխելու տվյալները՝ համաձայն հրահանգների, **array processor**՝ **զանգվածի մշակիչ** համակարգիչ, որը կարող է աշխատել տվյալների մի քանի զանգվածների հետ միաժամանակ.... [Գրիգորյան, 2004, 265]: Նույն բառահոդվածում ներկայացվում են նաև մի շարք բառակապակցություններ՝ հայերեն համարժեքներով, ինչպես **associative processor** - **գուգորդական մշակիչ**, **attached processor** - **կցված մշակիչ**, **auxiliary processor** - **օժանդակ մշակիչ**, **distributed processor** - **բաշխված մշակիչ**.... ևն [Նույն տեղում]: Օգտակար է բառարանին կցված հայերեն-անգլերեն համակարգչային եզրերի բառարանը, որը հեշտացնում է անգլերեն բառերի բացատրությունը: Մինչդեռ, օրինակ, **Google Translate** հավելվածում **մշակիչ** բառի անգլերեն թարգմանությունն է՝ **developer**: Վերջին տարիներին հրատարակվել և շարունակում են հրատարակվել նաև նորաբանությունների, նոր բառերի բառարաններ ⁹² : Այդ առումով գնահատելի աշխատանք է կատարում ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի բառարանագրության բաժնի աշխատակազմը, որ գրեթե յուրաքանչյուր տարի տպագրության է ներկայացնում արդի հայերենի նոր բառերի մեկ պրակ⁹³: Կան նաև հայ-ռուսերեն, հայ-անգլերեն և նմանատիպ այլ թարգմանական բառարաններ՝ հայերենից օտար լեզուներ: Ուշագրավ և արժեքավոր աշխատություն է Պ. Բեդիրյանի և այլոց հեղինակած «Հայ-ռուսերեն գործնական բառարանը», որը պարունակում է շուրջ 23000 բառ և 4550 դարձվածային արտահայտություն և հիմք է ընդունել նույն հեղինակ-կազմողների «Ռուս-հայերեն, հայ-ռուսերեն բառարանը (Ե, 1987, 1988): Բառարանում «... իրենց արտացոլումն են գտել վերջին 20 տարիներին մեջտեղ եկած տնտեսական, քաղաքական, սոցիալ-մշակութային նոր երևույթները և հասկացությունները՝ իրենց լեզվական արտահայտություններով» [Բեդիրյան և այլք, 2010, 3]: Օրինակ՝ **սահիկ-слайд** [Նույն տեղում, 314]: Նկատենք, որ նրանից բաղադրված և գործուն բառապաշար մտած **սահիկաշար, սահիկահանդես** բառերը ներկայացված չեն նշված աշխատության մեջ:

⁹¹Հմմտ. Հայրապետյան Ա. Օտար բառերի բառարան, Երևան, 2011: Խ. Բադիկյան, Ճիշտ խոսենք հայերեն. Օտար բառերի բառարան, Երևան, 2012: Հայերեն օնլայն բառարան/ <https://bararanonline.com/>:

⁹²Հմմտ. Էլոյան Ս. Արդի հայերենի նորաբանությունների բառարան, Երևան, 2002: Ռ. Սաքապետոյան, Նոր և նորակազմ բառեր, Երևան, 2014:

⁹³Նոր բառեր, Ա-Զ պրակներ, ԳԱԱ ԼԻ, Երևան, 2015, 2016, 2017, 2018, 2020, 2021, 2022:

Որքան էլ շատ են օտարաբանություններին և նորակազմ հայերեն բառերին առնչվող բառարանները, միննույն է, դրանք բավարար չեն: Երբեմն նորակազմ հայերեն բառի օտար տարբերակները հնարավոր չի լինում գտնել ոչ միայն թղթային, այլև առցանց կամ թվայնացված որևէ բառարանում, որովհետև վերջիններում ներառված բառերը դուրս են բերվում ավելի վաղ հրատարակված և համացանցում ներբեռնված բառարաններից: Օրինակ՝ «**Հայերեն օնլայն բառարանը**» ներառում է հետևյալ բառարանները՝ **Է.Բ. Աղայան, «Արդի հայերենի բացատրական բառարան», Ա.Մ. Սուքիասյան, «Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան», Ե.Ն. Գալստյան, «Հայ-ռուսերեն բառարան», «Հականիշների բառարան»** (միավորված մի քանի աղբյուրներից), «**Հայերեն-անգլերեն բառարան**», **Ա. Ս. Ղարիբյան, «Ռուս-հայերեն բառարան»**⁹⁴:

Բացի այդ, պետք է հաշվի առնել բառերի իմաստային բազմազանությունը: Երբեմն լեզվում վաղուց գործածական բառերը ժամանակի ընթացքում ձեռք են բերում նոր իմաստներ, որոնք կարող են արձանագրված չլինել առկա բառարաններում: Այսպես՝ գիտակրթական տարբեր միջոցառումների, ներկայացումների ընթացքում հաճախ է գործածվում «**սահիկ**» բառը, որը փոխարինում է **slide** օտար բառին, սակայն մեր դիտարկած բառարաններում նշված իմաստով այն ընդգրկված չէ: Բացառություն է Պ. Բեդիրյանի «Հայ-ռուսերեն բառարանը», որը թվային տարբերակով առկա չէ համացանցում, և որոնելիս հիշյալ իմաստով տեղեկույթ չի ստացվում: Համապատասխան բառահոդվածում հետևյալ իմաստներն են նշված՝ 1. ածական՝ «սահուն» իմաստով, 2. տե՛ս շարժակ (բացատրությունն է՝ գոյական, զանազան մեխանիզմների՝ սարքերի մեջ՝ առանցքի երկարությամբ շարժական սահող մանրակ): Հոմանիշն է՝ **սահիկ**, իսկ ռուսերեն և անգլերեն տարբերակները չեն նշվում [Հայերեն օնլայն բառարան]: Մինչդեռ վերջին շրջանում հատկապես գիտաժողովների աշխատանքային հարթակներում գործածվում է նաև բառի **ցուցադրույթ** տարբերակը:

Կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է ոչ միայն աշխատանքներ տանել թղթային բոլոր աղբյուրները թվայնացնելու ուղղությամբ, այլև ստեղծել հայերեն նորակազմ և նորիմաստային ոչ մեկանգամյա գործածածություն ունեցող, գեղարվեստական գրականությունից քաղված, այլ գոնե համագործածական բառերի առնվազն եռալեզու թարգմանական ևս մեկ բառարան, որը պետք է ձևավորվի նախապես մշակված համացանցային ծրագրով, ինչը հնարավորություն կտա ինչպես կազմելու, այնպես էլ հրնթացս այն լրացնելու, կատարելագործելու: Բառարանում բառահոդվածները կպարունակեն հայերեն բառերի բացատրական, ձևաբանական և ձևակազմական հիմնական նկարագրերը, ինչպես սովորաբար լինում է, և երկլեզու թարգմանությունը:

Օրինակ՝

ԱՆՎԱՆԱԿԱՐԳ – (գոյական, **հ** հոլովում, **-էք** հոգնակերտ) «1. անվանում, անվանակարգ, 2. կարգ, որով գնահատվում են մրցույթում ներկայացվող աշխատանքները, օրինակ՝ տարվա լավագույն դերասանը են»- <НОМИНАЦИЯ<nominatio< NOMINATION⁹⁵:

ԱՆՎԱՆԱՔԱՐՏ – (գոյական, **հ** հոլովում, **-էք** հոգնակերտ) «բաճկոնին ենին ամրացված որևէ կազմակերպության աշխատակցի քարտ՝ ժողովի մասնակցի ենի անձնական տվյալներով նշան» <БЕЙДЖ<BADGE⁹⁶:

Բառարանի ստեղծումը, անշուշտ, ենթադրում է թիմային աշխատանք՝ ոչ միայն հայերենի և օտար լեզուների, այլև թվային տեխնոլոգիաների մասնագետների մասնակցությամբ:

⁹⁴ Հմմտ. Հայերեն օնլայն բառարան, <https://bararanonline.com/26.09.24>:

⁹⁵ Հմմտ. Ա. Հայրապետյան, Օտար բառերի բառարան, Երևան, 2011, էջ 392:

⁹⁶ Հմմտ. նույն տեղում, էջ 90:

SUMMARY

It is known that the creation of dictionaries requires years of diligent and consistent work, which in turn creates grounds for the creation of new words, new meaning usage of existing words that cannot be included in the given dictionary. Sometimes it is not possible to find foreign versions of a new Armenian word in any paper or online dictionary, because the words included in them are taken from dictionaries downloaded on the Internet, but published earlier. Because of this, in modern times, writing a dictionary only on paper, in the traditional version, may be out of date even at the time of printing. In the article, an attempt was made to show that the effective option is the creation of a new online dictionary, which will be regularly updated by the compilers.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Բաղիկյան Խ., Ճիշտ խոսենք հայերեն. Օտարալեզու բառերի բառարան, Երևան, «Լույս» հրատ., 2012, 199 էջ:
2. Բեդիրյան Պ., Հայ-ռուսերեն գործնական բառարան, Երևան, «Անկյունաքար» հրատ., 2010, 577 էջ:
3. Գրիգորյան Խ., Անգլերեն-հայերեն համակարգչային եզրերի բառարան, Երևան, «Անկյունաքար» հրատ., 2004, 338 էջ:
4. Զաքարյան Հ., Փոխառության և նորակազմության խնդրի շուրջ // «Ջահուկյանական ընթերցումներ», Երևան, ԳԱԱ ԼԻ, 2010, էջ 115-125:
5. Հայերեն օնլայն բառարան, [Էլեկտրոնային աղբյուր] <https://bararanonline.com/>, 26.09.24:
6. Հայրապետյան Ա., Օտար բառերի բառարան, Երևան, Հեղինակային հրատ., 2011, 643 էջ:

ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ
ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԸ ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ մասնագիտական զարգացում, շարունակական ուսուցում, ուսուցում աշխատավայրում, գրադարանային ոլորտ, գրադարանավար, մասնագիտական արդիականացում, նորագույն տեխնոլոգիաներ:

Keywords: professional development, continuous education, workplace training, library field, librarian, professional updating, new technologies.

Մասնագիտական զարգացումը մեր օրերում չափազանց կարևոր նշանակություն ունի ինչպես անհատների, այնպես էլ ամենատարբեր կազմակերպությունների (մեծ և փոքր, պետական և ոչ պետական /ՀԿ-ներ/, միջազգային, կրթական, առևտրային և այլն) գործունեության կարգավորման տեսանկյունից: Արդի տեղեկատվահաղորդակցային ենթակառուցվածքների, գիտության և տեխնոլոգիաների զարգացման մակարդակներն ու տեմպերը մարդկության առջև դրեցին հիմնավորապես այլ գործելակերպ որդեգրելու անհրաժեշտություն: Այնպիսի արագությամբ, ինչպես տեղի են ունենում այս գործընթացները, այլ ելք չեն թողնում անհատին, քան հարմարվելու և շուտափույթ դիրքավորվելու ճիշտ ժամանակին և ճիշտ տեղում՝ մշտապես զինվելով նոր գիտելիքներով և հմտություններով: Տրամաբանական է, որ նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառության պահանջները տարածվում են մարդկային կենսագործունեության բոլոր ոլորտների վրա, ինչից անմասն չի մնում գրադարանային ոլորտի գործունեությունը: Առհասարակ, մասնագիտական զարգացման շարունակականությունը գիտելիքները թարմացնելու, հմտությունները կատարելագործելու, նոր աշխատանքային պահանջներին համապատասխանելու նպատակ ունի: «Այսօր գիտելիքները և տեղեկությունը հասարակության զարգացման կարևորագույն գործոններ են: Տեղեկությունը օպերատիվ կերպով գտնելու, այն գնահատելու և իր շահերին ծառայեցնելու կարողությունը յուրաքանչյուր մարդու համար դառնում է անհրաժեշտ հմտություն: Իրենից տեղեկությունների վիրտուալ պահոց ներկայացնող ինտերնետի ներդրումը էական փոփոխություններ է մտցրել նաև գրադարանի աշխատանքում: Գրադարանավարի կարևոր դերը՝ միջնորդ հանդիսանալով տեղեկատվական միջոցի և օգտվողի միջև, նոր խնդիր է դրել՝ ինֆորմացիոն ընդարձակ տարածության մեջ դառնալ նորարար, ով ընդունակ է թեթևացնել և արագացնել տեղաշարժումը վիրտուալ ցանցում, օգնել ընթերցողին գնահատել ստացված տեղեկությունը» [Էլեկտրոնային տեղեկատվական աղբյուրների օգտագործումը, 2009, 41]: Տեխնոլոգիաների արագ զարգացումը, մարդկային պահանջների փոփոխությունը, համաշխարհայնացման գործընթացները լի են ոչ միայն նոր հնարավորություններով, այլև մի շարք մարտահրավերներ են պարունակում: Ուստի, ժամանակի հրամայականով պայմանավորված պահանջ է առաջանում անընդմեջ ինքնակրթվելու, սովորելու և ինքնազարգանալու: Հոդվածում անդրադարձել ենք մասնագիտական զարգացման ժամանակակից պահանջներին, խոսել ենք գրադարանի հասարակական պատ գործունեության, գրադարաններում կիբեռանվտանգության նշանակության և մի շարք այլ հարցերի մասին՝ փորձելով ընդգծել հիմնական ուղղություններն և մեթոդները:

Աշխարհի գրադարանային համայնքը շարունակաբար զարգանում և կատարելագործվում է, հետևաբար, անհրաժեշտություն է առաջանում պատրաստ լինել կիրառելու նոր մեթոդներ, գործիքակազմ և գաղափարներ՝ մշտապես գործունակ և զարգացման ռիթմին համահունչ մնալու համար: Այս զարգացումն իրենից ենթադրում է, որ գրադարանավարները պետք է ավելի հմուտ կերպով կարողանան սպասարկել ընթերցողներին, քանի որ գրադարանում հենց իրենք են հանդիսանում տեղեկատվություն փոխանցողի և կառավարողի կարևորագույն դերակատարը:

Գրադարանավարները նաև հստակ պետք է տիրապետեն և տեղեկացված լինեն մի շարք հարցերում, ինչպիսիք են հեղինակային իրավունքների մասին օրենքները, տվյալների պաշտպանությանն առնչվող հարցերը, իրավաբանական մի շարք հարցեր, որոնք տարածվում են գրադարանային ոլորտի վրա: Այս ամենը ոչ միայն կարող է նպաստել գրադարանի բնականոն աշխատանքին, այլ հենց առաջին հերթին անձի տեղեկացվածության մասին փաստել, քանի որ 21-րդ դարում այն չափազանց կարևոր է: Մասնագիտական զարգացումն օգնում է գրադարանավարին ավելի բարելավել իրենց կապը ընթերցողների հետ: Գրադարանավարների մասնագիտական զարգացումն աշխատավայրում ոչ միայն բարելավում է գրադարանի աշխատանքի արդյունավետությանը, այլև նպաստում է մշակութային, տեխնոլոգիական, կրթական և մի շարք այլ ոլորտների արդյունավետ աշխատանքին: Գրադարանները կրթությանն ու մշակույթին աջակցող կարևորագույն կառույցներ են հանդիսանում: Երբ խոսում ենք գրադարանային ոլորտի զարգացման մասին, հարկ է նկատել, որ գրադարանային գործի վերաբերյալ ուսումնասիրություններն ու բառամթերքի գործածումը անգամ նույնը չեն մասնագիտական գրականության մեջ: Համեմատելով սովետական և հետսովետական ժամանակաշրջանի հետազոտությունները, կարող ենք փաստել, որ սկսած լեզվամտածողության առանձնահատկություններից ընդհուպ մինչև կիրառվող գործիքակազմ, այն կրել է բազմաթիվ փոփոխություններ: Օրինակ, գրադարանապետ բառը մեկնաբանվում է հետևյալ կերպ. «Գրադարանապետը և օգնականները անձնապես պատասխանատու են այն գրքերի, ձեռագրերի, էստամպների և այլ առարկաների անաղարտության համար, որ գտնվում են իրենց խնամքին հանձնված բաժանմունքում» [Հայաստանի ազգային գրադարանի պատմության ուրվագծեր, 2007, 132]: Մինչդեռ այսօր, գրադարանապետ բառը դուրս է եկել գործածությունից: Սակայն հետաքրքրական է հիշատակել մատենադարանապետ բառը, որն ավելի լայն գործածություն ունի հատկապես սփյուռքի գրադարաններում կամ մատենադարաններում: Օրինակ՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության «Կիլիկիա» Մատենադարանի մատենադարանապետ [Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության «Կիլիկիա» Մատենադարան] և այլն: Փոխարենը, այսօր մեծ գործածության մեջ են մտել «Էլեկտրոնային գրադարան», «թվային գրադարան» հասկացությունները:

«Բոլորը խոսում են գրադարանների փոխակերպման մասին: Եթե գրադարանը ցանկանում է հավաքագրել վաղվա տեղեկատվության մասնագետներին, այն պետք է ներկայում ակտիվ լինի այդ ոլորտում: Միևնույն ժամանակ, դիմորդները պետք է գիտակցեն, որ ժամանակակից գրադարանային աշխատանքի պահանջները ներառում են թվային հմտություններ» [Why Libraries Have to be Permanently Active on Social Media]:

• **Տեխնիկական, թվային, առցանց տիրույթներում մասնագիտական հմտությունների կատարելագործում:** Մա հատկապես կարևոր է ընթերցողների հետ աշխատելու, թվային ռեսուրսների կառավարման, վերահսկման, պաշտպանության, նոր տեխնիկական հմտությունների տիրապետման տեսանկյունից: Օրինակ՝ ընթերցողների պահանջներն արագ են փոփոխվում մի շարք հանգամանքներով պայմանավորված. տեխնոլոգիական առաջընթաց/էլեկտրոնային գրքեր, առհասարակ առցանց ռեսուրսներ/, տեղեկատվության հասանելիության փոփոխություններ /տեղեկատվությունը արագ տրվում է ընթերցողին՝ անկախ նրա գտնվելու վայրից, ժամային հանգամանքից/, հետազոտման և ուսուցման պահանջները, որն անընդհատ փոփոխվում է և դառնում ավելի առաջադեմ՝ նորագույն տեխնոլոգիաների զարգացմամբ պայմանավորված: Խոսելով մասնագիտական զարգացման, կարողությունների և հմտությունների կատարելագործման, նորագույն տեխնոլոգիաներին և միջազգային փորձին լավատեղյակ լինելու մասին, նշենք մի քանի էական հանգամանք, որոնք չափազանց կարևոր են վերոնշյալի համատեքստում:

• **Մասնագիտական աճ, ինքնակրթություն:** Գրադարաններում կազմակերպվում են տարբեր ձևաչափերով միջոցառումներ, որոնք նպատակ ունեն զարգացնել գրադարանի մտավոր ռեսուրսները՝ աշխատակիցների մասնագիտական հմտություններն ու կարողությունները: Դրանք սեմինարների, վերապատրաստման դասընթացների, վարպետության դասերի, կոնֆերանսների տեսքով են լինում, որոնք միջգրադարանային կապերի հաստատման, նոր

հմտությունների, կապերի, թվային գործիքների տիրապետման, տվյալների կառավարման մեթոդների, ընթերցողների սպասարկման նոր մեթոդների, համագործակցությունների ամրապնդման, աշխատավայրում մասնագիտական զարգացման աջակցությանն ու զարգացմանն են ուղղված: Այստեղ հարկ է առանձնահատուկ կերպով նշել այս զարգացման մասին աշխատավայրում, քանի որ գրադարանային ոլորտը յուրահատուկ է նրանով, որ անհատի առջև բազում հնարավորություններ է բացում ինքնազարգանալու և ինքնակրթվելու, ինչի գլխավոր պատճառը գրքի հետ ամենօրյա շփումն ու աշխատանքն է: Այստեղ պետք է նշել հատկապես միջազգային վերապատրաստումների մասին: Սա շատ կարևոր է մասնագիտական կրթության շարունակականության, մասնագիտական հմտությունների կատարելագործման և նոր փորձ ձեռք բերելու տեսանկյունից:

• **Փափուկ հմտությունների զարգացում:** Գրադարանում հաղորդակցման հմտությունները կարևոր նշանակություն ունեն ինչպես գրադարանավարների, այնպես էլ ընթերցողների համար: Հաջողված հաղորդակցումը նպաստում է գրադարանի ծառայությունների արդյունավետ մատուցմանը և ընթերցողների կարիքների բավարարմանը: Ահա մի քանի հիմնական հմտություններ, որոնք անհրաժեշտ են գրադարանում արդյունավետ հաղորդակցության համար:

Ակտիվ լսելու հմտություններ

Ընթերցողների կարիքները ճիշտ հասկանալու և համապատասխան տեղեկատվություն տրամադրելու համար կարևոր է ակտիվ լսելը: Սա ներառում է ուշադրությամբ լսել, չընդհատել և հարցեր տալ միայն վերջինիս խոսքի ավարտից հետո: Ուստի, լսելու հմտությունը գրադարաններում ունի առանցքային նշանակություն և դրանք պետք է զարգացնել և կիրառել ամենօրյա աշխատանքի ընթացքում:

Գրավոր հաղորդակցում

Բացի բանավորից, գրադարանավարները հաճախ պետք է գրեն հաղորդագրություններ, պատասխանեն նամակագրություններին, պատրաստեն տեղեկատվական նյութեր, գրեն տարբեր ձևաչափերով հաշվետվություններ՝ եռամսյա, կիսամյակային, տարեկան, որը պետք է լինի ճշգրիտ, հստակ և հասկանալի:

Բանավոր հաղորդակցում

Գրադարանավարները պետք է կարողանան պարզ և հստակ խոսել, մատչելի կերպով տրամադրել պահանջված տեղեկատվությունը, բացատրել գրադարանից օգտվելու կանոնները, ներկայացնել գրադարանի ծառայությունները և տիրապետել այլ տեղեկությունների՝ հանրամատչելի կերպով դրանք ներկայացնելու համար:

Միջմշակութային հաղորդակցում

Գրադարաններ են հաճախում տարբեր մշակույթների ներկայացուցիչներ, ուստի, գրադարանավարները պետք է լինեն զգայուն մշակութային տարբերությունների նկատմամբ և կարողանան արդյունավետ կերպով հաղորդակցվել մեծ լսարանի հետ:

Բաժինների միջև համագործակցություն

Գրադարաններում առկա են տարբեր բաժիններ, հետևաբար, թիմային աշխատանքը նպաստում է բաժինների միջև արդյունավետ համագործակցությանը, միմյանց գործառնությունների մասին տեղեկացվածությանը, փորձի փոխանակմանը՝ նպաստելով գրադարանի արդյունավետ աշխատանքին: Թիմային աշխատանքը գրադարանում կարևոր դերակատարում ունի, քանի որ այն թույլ է տալիս ավելի հաջող կազմակերպել աշխատանքը, բարելավել ծառայությունների որակը և նպաստել փոխաջակցող և հաճելի աշխատանքային մթնոլորտի և միջավայրի ստեղծմանը:

Գրադարանային ոլորտն ընդգրկող ուսումնասիրության քննարկումները տրամաբանորեն ուղղորդում են դեպի գրադարանների դերի մասին հասարակության կյանքում: Այն մշտապես է եղել. նրանք փոխկապակցված հասկացություններ են: Գրադարանները հասարակության կյանքի կարևոր մասն են կազմում, որոնք օգնում են զարգացնել կրթությունը, մշակույթը, սոցիալական կապերը, ինչպես նաև աջակցում են նորարարությանը, մշակութային միջավայրի ստեղծմանը: Նրանք որպես սոցիալական հաստատություններ դարձել են հասարակության զարգացման անբաժանելի մասը: Ժամանակի հրամայականով պայմանավորված նրա դերն ավելի է մեծացել

հասարակության կյանքում: Գրադարանները ապահովում են տեղեկատվության և գիտելիքի անվճար հասանելիություն, ինչը հասարակության բոլոր շերտերի համար է և կրթվելու անվճար հնարավորության մի ձև է հանդիսանում: Գրադարանը կատարում է հասարակապաստ գործունեություն, հետազոտողներին տրամադրելով անհրաժեշտ տեղեկատվություն: Գրադարանները, որպես գիտելիքների և մշակույթի դարպասներ, առաջարկում են բազմաթիվ ուսումնառության հնարավորություններ, որոնք կարող են խթանել երկրի տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և այլ ոլորտների զարգացմանը: Գրադարանները տարբեր մարդկանց համար տարբեր նշանակություն ունեն. մի դեպքում այն մշակութային միջավայր է ազատ ընթերցանության համար, մյուս դեպքում հատուկ հետազոտական ուսումնասիրություններ անելու վայր ուսանողների, հետազոտողների, գիտնականների ու տարբեր մասնագիտության տեր անհատների համար, ինչպես նաև անվճար տեղեկատվության հասանելիություն տրամադրող միջավայր: Գրադարանները միջոց են, որով ուսանողները, գիտնականները, հետազոտողները և պարզապես ընթերցողները կարող են մուտք ունենալ գրքերի և այլ տպագիր նյութերի հավաքածուների մեծ աշխարհ: Գրադարանները մեծ պահոցներ են, որտեղ հավաքվում և պահպանվում են ազգային ժառանգության անգին մասունքները: Այս հավաքածուներում կարող են լինել գրքեր, ձեռագրեր, քարտեզներ, նամակներ, նկարներ, և այլ նյութեր, որոնք արտացոլում են երկրի պատմությունը, մշակույթը և ինքնությունը: Գրադարանները ոչ միայն պահպանում են այս նյութերը, այլև ապահովում են դրանց հասանելիությունը ապագա սերունդների համար՝ կամուրջ ծառայելով անցյալի և ներկայի միջև: Ուստի, գրադարանները ոչ միայն անցյալի, մտավոր ժառանգության պահպանման մասին են, այլ նաև ներկայի և առավելապես ապագայի:

Տեղեկատվական գրագիտություն: Սա շատ կարևոր է գրադարանում ռեսուրսների արդյունավետ կառավարման, տվյալների անվտանգության և մի շարք այլ հանգամանքների տեսանկյունից: Օրինակ այսօր թվային ռեսուրսների կառավարումը գրադարանային գործում աշխատանքի հիմնական մասերից է դարձել: **Թվային ռեսուրսները** կարևոր են հասանելիության և մատչելիության, տվյալների կազմակերպման և պահպանման, ավանդական և թվային ռեսուրսների համադրման տեսանկյունից: Ըստ էության թվային ռեսուրսների կառավարման համակարգերի արդյունավետ կիրառությունը գրադարաններում ապահովում է ավելի հարմարավետ և մատչելի կազմակերպված ծառայություններ՝ սկսած գրացուցակների կազմման, օգտատերերի գրանցման և վերջիններիս տվյալների կառավարման տեսանկյունից: Այս ամենի մասին խոսելիս առաջնահերթ է դառնում խոսել դարի հանցագործության՝ **կիբեռահանցագործության** մասին: «Յուրաքանչյուր Կողմ ընդունում է այնպիսի օրենսդրական և այլ միջոցներ, որոնք կարող են անհրաժեշտ լինել իր ներքին օրենսդրության համաձայն որպես քրեական հանցագործություն սահմանելու միտումնավոր և անօրեն կերպով մեկ ուրիշ անձի սեփականության կորուստ պատճառելը:

ա) համակարգչային տվյալների ցանկացած մուտքով, փոփոխությամբ, ոչնչացմամբ կամ արգելմամբ,

բ) համակարգչային համակարգի գործողության ցանկացած աղավաղմամբ, խարդախ և անազնիվ մտադրությամբ, անօրեն՝ իր կամ մեկ ուրիշ անձի համար տնտեսական շահ հայթայթելու նպատակով» [Կոնվենցիա կիբեռահանցագործության մասին]:

Կիբեռավտանգությունը գրադարաններում գրեթե նույնքան կարևոր է, որքան մյուս կառավարման և տեղեկատվական համակարգերում, քանի որ այն կապվում է գրադարանների էլեկտրոնային շտեմարանների, օգտատերերի անձնական տվյալների և այլ էլեկտրոնային ռեսուրսների պաշտպանության հետ: Նշենք այն կանոնադրյալ գործոնները, որոնցով նշանակալի է կիբեռանվտանգության դերը գրադարաններում. տվյալների ամբողջականության պահպանման, անհարկի ներխուժումներից խուսափելու, տվյալների գործարկման, տեղեկատվական ռեսուրսների պահպանության և այլն: Այս ամենից եզրակացնում ենք, որ տվյալների պաշտպանության համակարգերը պետք է լինեն հնարավորինս **հզոր, արդիականացված, բարձր պաշտպանվածության մակարդակում**՝ անհարկի վնասներից խուսափելու և կորցրած տեղեկատվությունը վերականգնելու նպատակով: Սա

հանցագործության այն տեսակին է պատկանում, որն ավելի հեշտ է իրականացնելը, քանի որ այն կատարվում է համակարգչի միջոցով, իսկ իրավախախտին գտնելը ժամանակատար և բարդ գործընթաց է: Խոսելով տեղեկատվական գրադատության նոր պահանջների մասին, նշենք նաև **արհեստական բանականության (AI)** և **մեքենայական ուսուցման (ML)** մասին, որոնք ավելի ու ավելի են կիրառվում գրադարաններում, օրինակ՝ ավտոմատ կատալոգավորման, տեղեկատվության որոնման, գործառնությունների բարելավման համար: Արհեստական բանականությունը /AI/ կարող է նաև օգնել մեծ ծավալով տվյալների կառավարման, կանխատեսումների, ռազմավարությունների և քաղաքականությունների կազմման և մշակման տեսանկյունից: Խոսենք նաև **կանաչ գրադարանների մասին** [What is Green Library?], որը ներդրում է կանաչ տեխնոլոգիաներ, էներգախնայող համակարգեր, կայուն նյութեր և թվային ռազմավարություններ, որոնք նվազեցնում են ֆիզիկական ռեսուրսների անհրաժեշտությունը: Բազմաթիվ երկրներ ամբողջ աշխարհում ներդրում են կանաչ տեխնոլոգիաներ գրադարաններում՝ նվազեցնելու էկոլոգիական վնասի ազդեցությունը և աջակցելու կայուն զարգացմանը: Ահա մի քանի օրինակներ այն երկրների, որոնք ակտիվորեն օգտագործում են կանաչ տեխնոլոգիաներ գրադարանային ոլորտում. Գերմանիա [Բնապահպանական գրադարան], Մինգապուր [Մինգապուրի գրադարանների ասոցիացիա], Ավստրալիա [Ավստրալիայի գրադարանի և տեղեկատվության միություն] և այլն: Այս երկրներում գրադարանները դարձել են նորարարական կենտրոններ, որոնք ոչ միայն ապահովում են տեղեկատվություն, այլև որպես օրինակելի ձև ծառայում են կայուն զարգացման համար: Կանաչ գրադարանների մասին խոսվում է նաև IFLA հոդվածում նշվում է, որ «Կանաչ և կայուն գրադարանները կարող են լինել հետևյալը. ցանկացած չափի, բայց պարտադիր ունենան կայունության հստակ օրակարգ, որը ներառում է.

Կանաչ շենքեր և սարքավորումներ. շենքի և սարքավորումների արտանետումները կամ ածխածնի հետքը ակտիվորեն նվազում է:

Կանաչ գրասենյակի սկզբունքներ. գործառնական առօրյան և գործընթացները բնապահպանական առումով կայուն են:

Կայուն տնտեսություն. սպառումը զուսպ է, շրանակային և համընդհանուր օգտագործվող տնտեսության պրակտիկան զարգացած է և համայնքին հասանելի:

Գրադարանային կայուն ծառայություններ. օգտատերերի համար հեշտ հասանելի է պատշաճ և արդի տեղեկություններ...:

Սոցիալական կայունություն. կարևորվում է լավ կրթությունը, գրագիտությունը, համայնքի ներգրավվածությունը, միմշակութային բազմազանությունը, սոցիալական ներգրավվածությունը և ընդհանուր մասնակցությունը: Գրադարանն ակտիվորեն աշխատում է անհավասարությունը նվազեցնելու նպատակով:

Շրջակա միջավայրի կառավարում. բնապահպանական նպատակներն են SMART (Specific՝ հատուկ, Measurable՝ չափելի, Achievable՝ իրագործելի, Realistic՝ իրատեսական և Timebound՝ ժամանակի մեջ չափելի, և գրադարանն աշխատում է նվազեցնել իր բացասական ազդեցություն շրջակա միավայրի վրա...:

Պարտավորություն բնապահպանական ընդհանուր նպատակների և ծրագրերի նկատմամբ. պարտավորությունն առանորդվում է ՄՄԿ-ի Կայուն զարգացման նպատակներով, Փարիզի կլիմայի համաձայնագրով և բնապահպանական նմանօրինակ/հարակից հավաստագրերով և ծրագրերով» [Կանաչ գրադարանների մասին IFLA հոդվածը]:

• **Մասշտաբային և նորարար մտածողություն:** Համաշխարհայնացման գործընթացները գրադարաններին նույնպես ստիպում են ժամանակի հրամայականով տիրապետել նոր հմտությունների, կիրառել դրանք, ստեղծագործել և զարգանալ: Մա անհրաժեշտ է, քանի որ նոր միտումները թե՛ հասարակության, այսինքն ընթերցողների և թե՛ գրադարանների համար են: Այն ներառում է մեծ գործիքակազմ, որը ներառում է օտար լեզուների իմացություն, տարբեր մշակույթների և հասարակությունների ներկայացուցիչների հետ գրադարաններում աշխատելու կարողություն, գրադարանային ոլորտի շուկայավարման ծախսարդյունավետ գաղափարների

ներդնում, փաստաթղթաշրջանառության տիրապետում, գրադարանների ռազմավարության և քաղաքականության մշակման վերաբերյալ մի շարք այլ հարցեր և այլն:

SUMMARY

Professional development requires continuous effort. The combination of technical and soft skills, ongoing education, personalized approaches, global thinking, and the use of digital resources are all key areas essential for a modern librarian's success. Professional development in the library field demands the enhancement of diverse and ongoing skills, including digital librarianship, community engagement, and innovation. Librarians must be prepared for change and constantly update their skills to ensure the relevance and effectiveness of their library.

The library sector is undergoing a transformation driven by technological advancements and the evolving demands of society. Today, librarians face new challenges, and their professional development must meet contemporary needs. However, this does not mean the librarian's role is diminishing or becoming secondary. It means that every profession, including librarianship, requires the continuous development of professional skills and the improvement of analytical and managerial capabilities. Implementing cost-effective marketing strategies in the library sector is crucial, as these can help optimize the library's operations, making it more competitive and sustainable.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. What is Green Library? [Electronic Publication] URL: <https://shorturl.at/5R9Z1> 29.11.2024.
2. Why Libraries Have to be Permanently Active on Social Media: 7 “Glorious” Reasons 2021 Update. [Electronic Publication] URL: <http://surl.li/xohsbw>, 08.09.2024.
3. Ավստրալիայի գրադարանի և տեղեկատվության միություն [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://shorturl.at/cgBSH>, 28.11.2024:
4. Բնապահպանական գրադարան / Գերմանիա, Բեռլին / [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://shorturl.at/9Hs0h>, 20.09.2024:
5. Էլեկտրոնային տեղեկատվական աղբյուրների օգտագործումը, Երևան, Խնկո-Ապոր անվան ազգ. մանկ. գրադ., 2009, 41 էջ:
6. Կանաչ գրադարանների մասին IFLA հոդվածը, 2022 (հունվար) [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <http://alarmenia.am/?p=1599&lang=hy>, 13.01.2025:
7. Կոնվենցիա կիբեռհանցագործության մասին / ուժի մեջ է մտել 2007 թ. փետրվարի 1-ին/ [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://shorturl.at/ZE0fj>, 10.09.2024:
8. Հայաստանի ազգային գրադարանի պատմության ուրվագծեր (1832-1925), Երևան, «Գիրք» հրատարակչություն, 2007, 180 էջ:
9. Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության «Կիլիկիա» Մատենադարան [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://shorturl.at/yKAmu>, 24.10.2024:
10. Մինգապուրի գրադարանների ասոցիացիա [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://shorturl.at/BCbP7>, 25.11.2024:

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

<i>Աբրահամյան Միրուն</i>	Գեղարքունիք գյուղի միջնակարգ դպրոց, ուսուցիչ
<i>Abrahamyan Sirun</i>	Secondary school of Gegharkunik village, teacher
<i>Абраамян Сирун</i>	Средняя школа села Гегаркуник, учитель
<i>Ալեքսանդրովա Կրասիմիրա</i>	Սոֆիայի Գրադարանային գիտության և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների համալսարան, դասախոս, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
<i>Aleksandrova Krasimira</i>	University of Library Science and Information Technology (UNIBIT), Lecturer Doctor in Philological Sciences, Professor
<i>Александрова Красимира</i>	Университет по библиотекознание и информационни технологии Софии, лектор Доктор филологических наук, профессор,
<i>Առաքելյան Իրինա</i>	Հայաստանի ազգային գրադարան, Մատենագիտության և գրադարանագիտության բաժնի 1-ին կարգի մատենագետ
<i>Arakelyan Irina</i>	National Library of Armenia, Librarian I of the Bibliography and Library Science Department
<i>Аракелян Ирина</i>	Национальная библиотека Армении, библиограф первой степени Отдела библиографии и библиотековедения
<i>Գաբրիյան Գոհար</i>	Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան, գրադարանի վարիչ
<i>Gaboyan Gohar</i>	ORCID: 0009-0000-6015-5416 Vanadzor State University named after H. Tumanyan, Head of Library
<i>Գաբոյան Գոար</i>	ORCID: 0009-0000-6015-5416 Ванадзорский государственный университет имени О. Туманяна, руководитель библиотеки
<i>Գրիգորյան Ալվարդ</i>	Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի պատմության թանգարան, տնօրեն
<i>Grigoryan Alvard</i>	Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ ORCID : https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-8647-2487 Museum of History of the Armenian State Pedagogical University, Director
<i>Григорян Алвард</i>	Candidate of Sciences in Pedagogy, Associate Professor ORCID: https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-8647-2487 Музей истории Армянского государственного педагогического университета им. Х. Абовяна, директор
	Кандидат педагогических наук, доцент ORCID: https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-8647-2487

Թումասյան Ռուզաննա

Tumasyan, Ruzanna

Тумасян Рузанна

Հայաստանի ազգային գրադարան, Մատենագիտության և գրադարանագիտության բաժնի հայագիտական և տեղեկատու մատենագիտության ենթաբաժնի վարիչ
National Library of Armenia, Head of the Armenian Studies and Information Sub-Department of Bibliography and Library Science Department

Национальная библиотека Армении, заведующая Подотделом арменоведческой и справочной библиографии Отдела библиографии и библиотековедения

Կապտերև Անդրեյ

Kapterev Andrey

Каптерев Андрей

Ռուսաստանի պետական գրադարան, Տեղեկատվական հասարակությունում գրադարանների զարգացման հիմնախնդիրների հետազոտման կենտրոնի գլխավոր գիտաշխատող
Սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
ORCID: 0000-0002-2556-8028

Russian State Library
Chief Researcher of the Center for Research on Library Development in the Information Society
Doctor of Sociological Sciences, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
ORCID: 0000-0002-2556-8028

Российская государственная библиотека, главный научный сотрудник Центра исследования проблем развития библиотек в информационном обществе
Доктор социологических наук, доктор педагогических наук, профессор
ORCID: 0000-0002-2556-8028

Հակոբյան Աստղիկ

Hakobyan Astghik

Акопян Астхик

Հայաստանի ազգային արխիվ, գլխավոր արխիվագետ
Պատմական գիտությունների թեկնածու
ORCID:0009-0006-7053-1802

National Archive of Armenia, Chief Archivist
Candidate of Historical Sciences
ORCID:0009-0006-7053-1802

Национальный архив Армении, главный архивист
Кандидат исторических наук
ORCID:0009-0006-7053-1802

Հայրիյան Լուսինե

Hayriyan Lusine

Айриян Лусине

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Բանագիտության բաժնի գիտաշխատող
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
ORCID:http://orcid.org/0009-0006-0350-357X
Institute of Archeology and Ethnography NAS RA.
Researcher at the Department of the Folklore
Candidate of Sciences in Philology
ORCID:http://orcid.org/0009-0006-0350-357X
Институт археологии и этнографии НАН РА, научный сотрудник Отдела фольклора
Кандидат филологических наук
ORCID:http://orcid.org/0009-0006-0350-357X

Հարությունյան Արմինե

Harutyunyan Armine

Арутюнян Армине

Հայաստանի ազգային գրադարան, Այլալեզու գրականության մշակման բաժնի վարիչ
National Library of Armenia, Head of the Foreign Literature Cataloguing Department
Национальная библиотека Армении, заведующая Отделом обработки иностранной литературы

Հարությունյան Բալասան

Harutyunyan Balasan

Арутюнян Баласан

Հայաստանի ազգային գրադարան, Գրատպության թանգարանի բաժնի վարիչ
National Library of Armenia, Head of the Printing Museum
Национальная библиотека Армении, заведующая Музеем книгопечатания

Հովհաննիսյան Գայանե

Hovhannisyan Gayane

Оганнисян Гаяне

Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարան
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3480-3755>
Brusov State University
Doctor of Sciences in Philology, Professor
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3480-3755>
Государственный университет им. В.Я. Брюсова
Доктор филологических наук, профессор
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3480-3755>

Ղեջյան Լուսինե

Ghrejyan Lusine

Креджян Лусине

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, գիտաշխատող
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8755-3967>
Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA, Researcher
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8755-3967>
Институт археологии и этнографии НАН РА, научный сотрудник
Кандидат филологических наук, доцент
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8755-3967>

Մելիքբեկյան Նաիրա

Meliqbekyan Naira

Меликбекян Наира

Հայաստանի ազգային գրադարան, Թվայնացման և հրատարակման բաժնի վարիչ
National Library of Armenia, Head of the Digitization and Publishing Department
Национальная библиотека Армении, заведующая Отделом по цифровизации и изданий

Մելյան Քրիստինե

Melyan Kristine

Мелян Кристине

Հայաստանի ազգային գրադարան, Մատենագիտության և գրադարանագիտության բաժնի առաջատար մատենագետ
National Library of Armenia, Leading Bibliographer of the Bibliography and Library Science Department
Национальная библиотека Армении, ведущий библиограф Отдела библиографии и библиотековедения

Նեգրեկ Քրիստինա

Առցանց համակարգչային գրադարանային կենտրոն (OCLC) Եվրոպա, Մերձավոր Արևելք և Աֆրիկա (EMEA) տարածաշրջանում Հարավային Եվրոպայի կենտրոն, տնօրեն

<i>Négre Christian C.</i>	Southern Europe and Middle East, OCLC EMEA, Director
<i>Негрел Кристиан</i>	Онлайн-компьютерный библиотечный центр (OCLC) в регионе Европа, Ближний Восток и Африка (EMEA), директор по Южной Европе и Ближнему Востоку
<i>Ներսեսյան Աստղիկ</i>	Հայաստանի ազգային գրադարան, Հայ գրքի և մամուլի ենթաբաժնի վարիչ
<i>Nersesyan, Astghik</i>	National Library of Armenia, Head of the Armenian Books and Periodicals Sub-Department
<i>Нерсисян Астхик</i>	Национальная библиотека Армении, заведующая Подотделом армянской книги и периодического издания
<i>Ներսիսյան Վարսիկ</i>	Խ. Աբովյանի անվան Հայկական պետական մանկավարժական համալսարան, դասախոս Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2881-7154
<i>Nersisyan Varsik</i>	Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan, Lecturer Candidate of Sciences Philology, Associate Professor ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2881-7154
<i>Нерсисян Варсик</i>	Армянский государственный педагогический университет имени Хачатура Абовяна, преподаватель Кандидат филологических наук, доцент ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2881-7154
<i>Ուզունովա Ելենա</i>	Սուրբեր Կյուրեղի և Մեթոդիոսի անվան Բուլղարիայի ազգային գրադարան, անկախ գիտնական
<i>Uzunova Elena</i>	Գիտությունների դոկտոր, դոցենտ SS Cyril and Methodius National Library; Independent Scholar PhD, Associate Professor
<i>Узунова Елена</i>	Национальная библиотека “Святые Кирилл и Мефодий”, независимый ученый Доктор, доцент
<i>Պապպ Վիկտոր</i>	Հունգարիայի ազգային գրադարան, պատմական լուսանկարչության և հարցազրույցների հավաքածու, հետազոտող, պատմաբան Գիտությունների թեկնածու ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4182-9910
<i>Papp Viktor</i>	National Széchényi Library, Historical Photograph and Interview Collection, Historian, Researcher PhD ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4182-9910
<i>Панн Виктор</i>	Национальная библиотека Венгрии, Коллекция исторических фотографий и интервью, историк, исследователь Кандидат наук ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4182-9910
<i>Ռաշևա Իվետա</i>	Սուրբեր Կյուրեղի և Մեթոդիոսի անվան Բուլղարիայի ազգային գրադարան, «Գրադարան» հանդեսի գլխավոր խմբագիր Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

<i>Рашиева Ивета</i>	Национальная библиотека имени Святых Кирилла и Мефодия, главный редактор журнала «Библиотека» Доктор филологических наук
<i>Rasheva Iveta</i>	SS Cyril and Methodius National Library Editor-in-Chief of “Library” magazine Doctor of Sciences in Philology
<i>Մոդոմոնյան Լուսինե</i>	Հայաստանի ազգային գրադարան, Համագործակցության և գրքափոխանակության բաժնի առաջին կարգի գրադարա- նավար
<i>Soghomonyan Lusine</i>	Երևանի պետական համալսարանի ասպիրանտ National Library of Armenia, Librarian I of the Cooperation and Book Exchange Department Ph.D. student of the Yerevan State University
<i>Согомонян Лусине</i>	Национальная библиотека Армении, библиотекарь 1-го класса Отдела сотрудничества и книгообмена Аспирант Ереванского государственного университета
<i>Տրոտտեր Վերոնիկա</i>	Ինդիանայի համալսարանի գրադարան, Տարածաշրջանային հետազոտությունների բաժնի աշխատակից
<i>Trotter Veronika</i>	ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7330-3542 Indiana University Libraries, Senior Collection Reference Assistant, Area Studies Department
<i>Тромтер Вероника</i>	ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7330-3542 Библиотека Индианского университета, Сотрудник Отдела региональных исследований
<i>Ֆիշենկճեան Անի</i>	ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, ՀՀ ԳԱԱ Հրաչեայ Աճառեանի անուան լեզուի ինստիտուտ, գիտաշխատող
<i>Fishenkjian Ani</i>	Պատմական գիտություններու աստիճան ORCID: https://orcid.org/0009-0000-0476-8816 Institute of History NAS RA, Hrachya Acharyan Institute of Language, NAS RA, Researcher Candidate of Historical Sciences
<i>Фишенкджян Ани</i>	ORCID: https://orcid.org/0009-0000-0476-8816 Институт истории НАН РА, Институт языка имени Р. Ачаряна НАН РА, научный сотрудник Кандидат исторических наук
	ORCID: https://orcid.org/0009-0000-0476-8816

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ալեքսանդրովա Կրասիմիրա

Սուրբեր Կյուրեղի և Մեթոդիոսի անվան Բուլղարիայի ազգային գրադարանի մշակութային ժառանգության պահպանման կայուն փորձը.....10

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽԹԱՆՈՒՄ

Ռաշնա Իվետա

Գրագիտությունը և ընթերցանությունը՝ Բուլղարիայի ազգային գրադարանի պրիզմայով14

ԹՎԱՅԻՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Կապտերն Անդրեյ

Գրադարանային ծառայությունների թվային փոխակերպում. հնարավորություններ և մարտահրավերներ.....17

Հովհաննիսյան Գայանե

Լեզվական բազմազանություն հանուն զլորալ գիտության զարգացման.....26

Նեզրել Քրիստիան

Մետատվյալների ծառայություններ, թվային հավաքածուներ և պահպանություն.....36

Պապա Վիկտոր

Առցանց հրապարակումների մարտահրավերները. պատմական լուսանկարների թվային պահպանում41

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄ

Գաբրյան Գոհար

Գրադարանի կառավարման սոցիալ-հոգեբանական խնդիրները.....48

Գրիգորյան Ալվարդ

Թանգարանային շուկայավարությունը որպես ծառայությունների գրավչության բարձրացման և ռեսուրսների ապահովման միջոց60

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՆՐԱՀՈՉԱԿՈՒՄ

Հայրիյան Լուսինե

Մուշի և պատմազգագրական հարակից շրջանների ժողովրդագիտական ժառանգությունը Գեղամ Տեր-Կարապետյանի դիտակետում68

Ղռեջյան Լուսինե

Ժողովրդական երգումների իմաստային տիպերը73

Ուզունովա Ելենա

966 թվականի հայկական քառավետարանները որպես Սուրբեր Կյուրեղի և Մեթոդիոսի անվան Բուլղարիայի ազգային գրադարանի հավաքածուի արժեքավոր օտարալեզու ձեռագրեր79

Տրոտտեր Վերոնիկա

Պահպանելով ժառանգությունը. հայոց լեզվի և մշակույթի ուսումնասիրությունը Ինդիանայի համալսարանի գրադարանների հնատիպ գրքերի միջոցով85

ՍՓՅՈՒՌՔԻ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՆՐԱՀՈՉԱԿՈՒՄ

Հակոբյան Աստղիկ

Իրանահայ տպագրությունն ու մամուլը՝ որպես ազգային ժառանգության պահպանման կտակարարներ90

Ֆիշենկճեան Անի

«Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքի պատմալեզուագիտական արժեւորումը 100

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

Աբրահամյան Սիրուն

Մասնագիտական զարգացումը աշխատավայրից ներս 111

Առաքելյան Իրինա

Արցախի թանգարանները 117

Թումասյան Ռուզաննա

Իրանի հայ մամուլը 121

Հարությունյան Արմինե

MARC 21 ձևաչափ. ոչ գրքային հրատարակությունների արդի խնդիրներ 126

Հարությունյան Բալասան

Հայ գրատպության պատմության հանրահռչակումը միջազգային հարթակներում (AEPМ, IZI TRAVEL) 134

Մելիքբեկյան Նաիրա

Հայաստանի ազգային գրադարանի թվային փոխակերպման գործընթացները արդի մարտահրավերներին ընդառաջ 140

Մեյյան Քրիստինե

Հունաստանում հրատարակված հայ մամուլի դերն ու նշանակությունը 148

Ներսեսյան Աստղիկ

Հայ թարգմանական գրականության մատենագիտություն. մեթոդական հայեցակետ 155

Ներսիսյան Վարսիկ

Նոր բառերի թարգմանական (հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն) առցանց բառարանի ստեղծում.
անհրաժեշտությունն ու խնդիրները 162

Սողոմոնյան Լուսինե

Մասնագիտական զարգացման ժամանակակից պահանջները գրադարանային ոլորտում 167

Տեղեկություն հեղինակների մասին 173

CONTENTS

NATIONAL HERITAGE PRESERVATION

Aleksandrova Krasimira

Sustainable Practices in the Preservation of Cultural Heritage at the “St. St. Cyril and Methodius” National Library of Bulgaria	10
--	----

READING PROMOTION

Rasheva Iveta

Literacy and Reading Through the Prism of the Bulgarian National Library	14
--	----

DIGITAL CONTENT MANAGEMENT

Kapterev Andrey

Phygitalization of Library Services: Opportunities and Challenges.....	17
--	----

Hovhannisyan Gayane

Linguistic Diversity for Global Scholarly Communication.....	26
--	----

Christian C. Négre

Metadata Services, Digital Collections, and Preservation.....	36
---	----

Papp Viktor

Challenges of Online Publishing. Digital Preservation of Historical Photographs	41
---	----

MANAGEMENT AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Gaboyan Gohar

Socio-Psychological Issues of Library Management	48
--	----

Grigoryan Alvard

Museum Marketing as a Means of Increasing the Service Attractiveness and Resource Provision	60
---	----

ARMENIAN HERITAGE PRESERVATION & PROMOTION

Hayriyan Lusine

Gegham Ter-Karapetyan’s Research Findings on the Demographic Heritage of Mush and Neighbouring Historical and Ethnographic Regions	68
--	----

Ghrejyan Lusine

Semantic Groups of Folkloric Oaths	73
--	----

Uzunova Elena

The Armenian Four Gospels of 966 – One of the Most Valuable Foreign Language Manuscripts in the Collection of the St. St Cyril and Methodius National Library	79
---	----

Veronika Trotter

Preserving Heritage: Exploring Armenian Language, History, and Culture Through Rare Books at Indiana University Libraries.....	85
--	----

DIASPORA HERITAGE PRESERVATION & PROMOTION

Hakobyan Astghik

The Preservation of National Heritage: Iranian-Armenian Printing and Continuing Resources.....90

Fishenkjian Ani

Historical and Linguistic Evaluation of the Syrian-Armenian Annual “Geghard” 100

REPORTS

Abrahamyan Sirun

Workplace Professional Development 111

Arakelyan Irina

Museums of Artsakh..... 117

Tumasyan Ruzanna

The Armenian Press in Iran 121

Harutyunyan Armine

MARC 21 Format: Contemporary Issues of Non-Book Publications 126

Harutyunyan Balasan

Armenian Printing History Promotion Within International Platforms (AEPM, Izi Travel) 134

Melikbekyan Naira

The Challenges of Digital Transformation of the National Library of Armenia..... 140

Melyan Kristine

The Role and Significance of the Armenian Periodicals in Greece 148

Nersesyan Astghik

Bibliography of Armenian Translated Literature: Methodological Aspect..... 155

Nersisyan Varsik

New Electronic Dictionary (Armenian – Russian, English): Needs and Challenges 162

Soghomonian Lusine

Modern Requirements for Professional Development in the Library Field 167

Information about the Authors 173

СОДЕРЖАНИЕ

СОХРАНЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ

Александрова Касимира

Сохранение книжно-документального наследия в Национальной библиотеке имени Святых Кирилла и Мефодия10

ПРОДВИЖЕНИЕ ЧТЕНИЯ

Рашиева Ивета

Грамотность и чтение через призму Болгарской национальной библиотеки14

УПРАВЛЕНИЕ ЦИФРОВЫМ КОНТЕНТОМ

Каптерев Андрей

Фиджитализация библиотечного обслуживания: возможности и проблемы.....17

Оганнисян Гаяне

Лингвистическое разнообразие для глобальной научной коммуникации.....26

Негрел Кристиан

Услуги по работе с метаданными, цифровые коллекции и их сохранение36

Папп Виктор

Проблемы онлайн-публикации. Цифровое сохранение исторических фотографий41

УПРАВЛЕНИЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ

Габоян Гоар

Социально-психологические вопросы управления библиотекой.....48

Григорян Алвард

Музейный маркетинг как средство повышения привлекательности услуг и ресурсного обеспечения60

СОХРАНЕНИЕ И ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ АРМЯНСКОГО НАСЛЕДИЯ

Гайриян Лусине

Исследования Гегам Тер-Карпетяна: этнографическое наследие Муша и соседних историко-национальных регионов68

Греджян Лусине

Семантические группы фольклорных клятв.....73

Узунова Елена

Четыре армянские Евангелия 966 года: ценные манускрипты коллекции Национальной библиотеки Св. Кирилла и Мефодия.....79

Троттер Вероника

Сохранение наследия: исследование армянского языка, истории и культуры через редкие книги в библиотеках университета Индианы.....85

СОХРАНЕНИЕ И ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ НАСЛЕДИЯ ДИАСПОРЫ

Акопян Астхик

Сохранение национального наследия: иранско-армянская печать и пресса 90

Фишенкджеан Ани

Историко-лингвистическая ценность сирийско-армянского ежегодника «Гегард»..... 100

ДОКЛАДЫ

Абраамян Сирун

Профессиональное развитие на рабочем месте..... 111

Аракелян Ирина

Музеи Арцаха 117

Тумасян Рузанна

Армянская пресса Ирана 121

Арутюнян Армине

Формат MARC 21: современные проблемы некнижных публикаций 126

Арутюнян Баласан

Продвижение истории армянского книгопечатания на международных платформах (AEPМ, Izi Travel) 134

Меликбекян Наира

Цифровая трансформация Национальной библиотеки Армении: вызовы эпохи 140

Мелян Кристине

Роль и значение армянских периодических изданий Греции 148

Нерсисян Астхик

Библиография армянской переводной литературы. методологический аспект..... 155

Нерсисян Варсик

Создание онлайн-словаря для перевода новых слов (армянский-русский-английский): необходимость и проблемы..... 162

Согомонян Лусине

Современные требования к профессиональному развитию в библиотечной сфере..... 167

Информация об авторах.....173

